

Művészet és Gondolat

KALLIGRAM

■ 2014 JÚLIUS–AUGUSZTUS ■

XXIII. ÉVFOLYAM, 2014. JÚLIUS–AUGUSZTUS

TARTALOM

■	3	TÉREY JÁNOS	
		Hólagút a Harang-völgyben	(regényrészlet)
■	9	BOZSIK PÉTER	
		(a tokaei szű)	(A képzett beteg című sorozatból)
■	14	KÖTTER TAMÁS	
		Baljós árnyak	(novella)
■	23	KAOS MOON	
		Levelek Ritához	(részlet Vitus Ákos fordításában)
■	26–31	NYIRÁN FERENC	
		Nagyítás; „szakadj le rólam”; Apróságok kicsiny tárháza 28.; Megkéssett, másnap i óda	(versek)
■	32	NÉMETH ZOLTÁN	
		Kunstkamera	(vers)
■	34–36	TÓTH KINGA	
		ALL MACHINE Tíz/Kettő – A rögzítő; Tíz/Négy – Prototípus; Tíz/Öt – A vágó; Tíz/Nyolc – Hangoló; Tíz/Tíz – Keltető	(versek)
■	37	NYERGES ANDRÁS	
		Batyu	(kutyakomédia – részlet)
■	44	MARTON MÁRIA	
		Gyűlölet	(filmnovella)
■	60	FERDINANDY GYÖRGY	
		Létállapot	(novella)
■	64	KÜRTI LÁSZLÓ	
		nótázás	(vers)
■	65–67	BETTES ISTVÁN	
		Az ebről és árnyékáról; Az oroszlánról és a majomról; A békákról, akik Jupitertől királyt kívántak maguknak	(versek)
■	68–69	GYÖRI ORSOLYA	
		Mint az a tetem a tengerparton; Napos sétaút; Egy jelentés halálára	(versek)
■	70–71	SZÁSZI ZOLTÁN	
		Mikor harap; Démonvadászát	(versek)
■	72	VERES ISTVÁN	
		Abszintkocka	(novella)

■	76	SZALAY ZOLTÁN	
		Drága vendelinek	(regényrészlet)
■	84	KOVÁTS JUDIT	
		Exodus	(regényrészlet)
■	93	AZ ARKÁNUM-NÉGYESFOGAT	
		András Sándorral Balázs Imre József beszélget	
■	103	FARKAS ZSOLT	
		Felvilágosodás és konspiráció	(esszé)
■	116	FŐFAI RITA	
		Képzelt és valós kegyetlenség	(a szervezett kínzások vizsgálata Sade márkí műveiben)
■	126	SALAMON PÁL	
		A semmitmondás művészete	(a vulgáris elit bibliája)
■	133	EWA THOMPSON	
		Az egyesítő vízió – A Háború és béke mint az orosz nemzeti identitás új alapító mítosza	(Pálfalvi Lajos fordítása)
■	148	OLGA TOKARCZUK	
		Hogyan találjuk ki Heterotópiát?	(Mihályi Zsuzsa fordítása)
■	154	SZARVAS MELINDA	
		Lépések 2013-ban	(György Péter <i>Allatkert Kolozsváron – Képzelt Erdély</i> című kötetéről)
■	156	PAPP MÁTÉ	
		Húsrágó, hídverő	(Nyerges Gábor Ádám <i>Sziránó színfőnia</i> című kötetéről)
■	157	ZELEI DÁVID	
		Oroszország Apácska gyermekei	(Dmitry Glukhovsky <i>Orosz népellenes mesék</i> című kötetéről)
■	159	TAKÁCS ÉVA	
		„Mindent sajnálok, csak az életemet nem”	(Babiczky Tibor <i>Magas tenger</i> című kötetéről)

KALLIGRAM
Művészet és Gondolat

FŐSZERKESZTŐ: Mészáros Sándor
kalligram@interware.hu

SZERKESZTŐK:
Beke Zsolt
zsoltbekezsolt@gmail.com

Szilágyi Zsófia
szilagyi73@gmail.com

GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Hrapka Tibor
TÖRDELŐ: Róth Andrea
FELELŐS KIADÓ: Szigeti László

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:
Grendel Lajos

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:
Földényi F. László,
Keserű József,
Márton László,
Németh Zoltán,
Rédey Zoltán

FŐMUNKATÁRSÁK:
Cseh Zoltán,
Hizsnyai Zoltán

Szerkesztőség és kiadó:
811 03 Bratislava–Pozsony,
Staromestská 6D, 2. emelet,
tel./fax: (00421 2) 544 15 028

Levélcím: KALLIGRAM spol. s r. o.
P.O. Box 223, 810 00 Bratislava 1

Szlovákiai megrendelések:
distribucia@kalligram.sk,
valamint a szerkesztőség címén.
Magyarországi elérhetőség:
kalligram@interware.hu

Támogatóink:
A Szlovák Köztársaság Kormányhivatala
(Realizované s finančnou podporou Úradu
vlády Slovenskej republiky – program
Kultúra národnostných menšín 2014)

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadja: Kalligram Kiadó Kft., Pozsony
és Kalligram Polgári Társulás
(OZ Kalligram, Fő utca 39/17, 929 01
Dunajská Streda/Dunaszerdahely,
IČO 42 291 810).

Nyomja: Expresprint spol. s r. o.,
Partizánske
Példányszám/Náklad: 1000 db/ks
Ára: 1000 Ft / 3,5 EUR.

Magyarországon terjeszti
a Relay Hírlapkereskedelmi Rt.
és a regionális részvénytársaságok.

EV 358/08 ISSN 1335-1826

Havilap, megjelenik az adott hónap 1-jén

HÓLAGÚT

a Harang-völgyben

Ó, hát a Normafa? A Normafát: szeretjük.
A lesiklás a kék besorolású,
Kilométeres lejtőn egyszerű.
Az ínyencek, fanyalgó virtuózok
Szemében komolytalan a Harang-völgy,
Alaplendülettel sielhető.
Egész más földet kell választanod,
Jó olvasóm, ha bátorságpróbát akarsz,
Mert itt zéró a nehézségi fok; de
Nem kell utaznod hozzá, és Budán kívül
Csak Bécs és Oslo kínál föl hasonlót,
Hogy kényelmes festőik, bölcseleik
Városon belül kapnak tél-esszenciát.

Nekünk, magyaroknak,
A Klein Róza művésznő jutott,
Aki Bellinit énekelt egy vastag, budai bükkfa alatt:
Ő volt a mi Normánk! Vérbeli
Sínemzetnek vérbeli Norma.

Buda hóbiztosnak a Legkisebb Jégkorszak előtt
Jóindulattal sem volt mondható;
Régen, ha néhanapján mégis leszakadt a hó,
A bevadult szánkózókat és a fölényeskedő
Sielőket muszáj volt elkülöníteni
Azon a néhány négyzetméteren.
Valódi háború dúlt: több volt a szánkós,
Jóval többször csapódtak fatörzsbe ők;

Ám ez sem gátolta meg őket abban,
Hogy összekülönbözzenek a sízőkkel is
Szakadár szenvedélyből.

Csúcsidőben kisvárosnyi ember
Szokott feljönni egy tisztes vasárnap,
Égkék buszon és piros fogason a városból,
Rengetegen libegőn és motoros szánkón...
Az igazi oligarchák, persze,
Lovas szánon vagy hegyi ménék hátán,
Oroszos bundában és buja prémekben!

Évek óta dömpingszerűen épültek
Pályák és felvonók, sőt öltözők
És kölcsönzők. Aztán köszöntött csak be
A Legkisebbik Jégkorszak, pedig
Senki se kérte, ilyen mértékben legalábbis nem!
S így a betonkeverő formájú hóágyúk
Ősz óta kihasználatlanul álltak.
Állt itt egy automata transzformátor is
Áramkimaradás esetére.
Amennyire fölösleges volt az első,
Annyira indokolttá vált az utóbbi, mióta
Decemberben volt néhány tartós áramszünet.

*

Alma és férje, Dolina Iván az Eötvös úton
Hótalpas és anorákos járókelők tömegébe botlott,
Mintha egy alsó-ausztriai falucskába csöppentek volna.
Többen a hónapuk alatt óriástávcső formájú
Sízsákot cipeltek. Mióta – Isten
Különös kegyéből – garantált a hó,
A Normafára járni újra sikk:
A szibériai fenyőből ácsolt,
Teraszos hegyikunyhókban,
Az iglukban gurultak a lélekmelegítő kupicák,
A rönkházakban lüktetett az élet.

„S a Hóhatár Hüttében fondüparti!”
„Borral kevert sajtszószba mártogatni
Kenyérdarabkát olyan elegáns!”
„Főleg ha szarvasgombás íze van!”
„Császármorzsát utána küldeni
Hamisítatlan hütte-hangulatban, *après-ski*
Vigalomban... Na, ez aztán a **siöröm!**”

A síelők romkocsmabirodalma is tele volt,
Amit a régi Olimpia szállóban rendeztek be.

Jöttek a bevakszolt lécű és bevakszolt lelkű fiúk,
Akik szerint **több mint száz nap** lesz a szezon,
Mézeskaláccsal, forraltbortba mártva...
A hotelbeli kádból rögtön a terepre ugorhat,
Aki szűzhóban akar siklani
Vagy mániákusan kerülgetni a kapukat.

*

Labancz Győző is éppen arra járt
Azon a vasárnap, amerre Dolináék.
Fehér csíkos, szélálló, kék dzsekiben
Túrázni indult a csúcs alatti sífutóköron.
Botokkal lökte előre magát
A koránkelők által kijárt nyomsávon.
Látta, hogy a Szent Anna-réten,
A kápolna előtt két pályarendőr figyeli a szánkózókat.
Évről évre ugyanazokról a masszív tölgyfákról
Szokták leszedni a sérülteket;
Azóta az ütközés erejét csökkentendő szalmabálákat
Ragasztottak a legveszélyesebbnek bizonyult
Fatörzsekre, úgyhogy van már pufferező is.

Győző élvezte, hogy az emelkedőn fölfelé
A lécre ragasztott szőrcsik biztosítja a tapadást.
Csúszósra taposott ösvény a Csacsirétig és azon túl,
És rajta ő, tájfutók különös buzgalmával.
Körben meg meseerdő,
Síiskolás lányok zsongták be, veszélyesen édesek.
Szánkó-, deszka-, sőt tepsizőzőn
A muzeális *Szánkózni tilos!* táblánál...
Íves bobpálya is van, de az nem romantikázni való.

Győző ugrásra csak fiatalon gondolt,
Amikor a síléc ördögeként
Stájerországban technikázott.
Mióta migrénje van, kerülte a sáncot.
Idén amúgy sincs elég jó,
Mondjuk lélegző, piros napszemüvege,
Csak egy iszonyú divatos sapkája,
Meg a zsebében egy klasszikus laposüvege.

Időnként könnybe lábadt a szeme a hótól,
Visszaverődő sugarak égették az arcát.
Öröm az erdei zúzmara csöndje,
A hótüskék a gallyakon, s hogy az egész
Néma,
Néma,
Néma.

Belefeledkezett a hógallér látványába,
Amely egy csupasz juharfa nyakán fehérlett.
Közvetlenül a sífutókör mellett
Százéves tölgy kifordult gyökérzete
Meredt ki a hóból, behálózva a lejtőt.
Egy majdnem függőleges sziklafalon
Látszottak az évezredes lerakódások,
Egymásra préselődött mészkőrétegek.
Itt haladt át a csákányos fölvonó;
Egyik szállóhelye a Mátyás király úton volt,
A zarándokszállás fölötti idős bükkösnél.
Győző arra gondolt, neki kombinált liftbérlete van,
Ráadásul átruházható. És ez mégis biztonság.

A szeme újra belekápázott a komfortos tájba,
Meglepte a hóvakság, és úgy érezte,
Mintha üveghangok csendülnének a fülében.
Ez a tél fölszámol bennem minden jót, gondolta.
Fakó turistajelzés. Megnézte a telefonját,
Ugyanis sínavigációs rendszert tárolt rajta
(*Buda Snow Region Guide, BSRG*)
Térképes helymeghatározóval
És hójelentő szolgáltatással. Jól működött.

A Hegyhát úton párhuzamosan futottak
A fogaskerekű sínjei a pöfögő gyermekvasúttal.
Győző elhaladt egy emeletes,
Kopott Eötvös úti villa előtt,
A Normafa előtti utolsó ház volt.
És applikációja egyszer csak
Leadta a riasztást, negatív erőteret jelzett:
Zavar van a rendszerben! És főleg homály.
Ezt hallani a közelből: „Rajk, te hazudsz.”

Győző valamikor bejáratos volt ebbe a házba,
A belügyes nagymamája élete végén itt lakott.
Ő mesélte, hogy ez egy nagyon-nagyon rossz hírű ház,
Itt zajlottak valamiféle „fontos” vallatások.
Ő ébresztette föl Győző kíváncsiságát.
És bár a férfi saját mániáit és betegségeit
Mindig megtámogatta technikával,
Így a sielést, a migrénjét és az időzónák közti utazásait is,
Sajnos, ez a ház akkor sem volt benne a telefonjában.
Mert ez titkos. De a felnőtt Győző
Pontosan tudta gépe nélkül is,
Hogy ennek a háznak van az a híres hatszögletű tornya,
Ez a „bagolyvár”. Más néven a *pofozóvilla*!

Borzongott, mégis vonzotta a nyitva maradt kapu.
Az udvarban hagyta a léceit.
Letört egy lakatot. Leccsatolta bakancsát,
És föllopózott a betonrádicson.
Civil lakókat nem talált odabent,
A nagy idejéből senki, helyükön lelakott kopárság.
Á, itt az a kétszárnyú ajtó, gondolta Győző,
Amely fölött lámpa jelzi, ha szabad az út...
Á, szóval ez az a terem, amelynek fekete
Redőnyök borítják az ablakait,
És T alakú asztal áll a közepén,
Amely mögött a főszadista szokott elnökölni;
És a T betű talpánál szoktak állni a foglyok,
Például amikor szembesítenek
Két vezető funkcionáriust, ami mindennapos ügy.

Amit most látott, attól annyira melege lett,
Hogy feszes állógallérján lehúzta a cipzárat.
Igen, fönt volt a toronyszobában,
És éppen egy ismerős magyar minisztert
Kínóztak a szeme láttára
(Aki volt életében kül- és belügyminiszter is,
Mielőtt elnyelte az államvédelem süllyesztője).
A szemét se kötötték be. Aha, mert visszaút nincs!
Koholt vádak alapján... Arcába röhögtek
A verőlegények. Szánalmas színjáték az egész?
Párnázott ajtó mögött kikényszerített vallomás.

A meggyötört miniszter arca hamuszürke volt:
Három mély barázda szelte át keresztben,
Kísértetiesen. Megtöretés után.
Vajon őt is szőnyegbe csavarva
Talpalták és ütötték? Tömtek-e sőt az ő szájába is
(Vagy azt csak államtitkártól lefelé?),
Letépték-e a körmeit?, töprengett Győző.
Bádokkádiban kínozták-e vízzel és árammal
(Mint a többi közrendű párttagot)?
Őneki nem volt mersze nemet mondani,
Megakasztani az államgép örült kerekét,
Nem írni alá a hamis jegyzőkönyvet,
Egyszerűen nem vallani senkire,
Az abszurd vádat nem fogadni el,
Hogy ő „jugó spion”, sőt „imperialista ügynök”.
„Nincsen stratégiám, csak a hűség”, mondta
Ez a hithű harcos, aki *ontológiailag*
Volt képtelen szembeszegülni a Párttal:
És elismert mindent, azt is, amit soha...

„Szeretném még egyszer látni a kisfiamat.”

„Ó, ó... Lacikát”, duruzsolta az egyik civil vállató.

„Csak néhány hetes, igaz?”, kérdezte

A másik smasszer, színlelve a gyöngédséget.

„Utoljára szeretném...” „Mégsem fogod”, förmedtek rá mindketten.

Rajk a cellájában éles, kicsi vonatfüttyöt hallott odakintről:

Ó, ez az úttörővasút via Csillebérc,

A népi demokrácia büszkesége,

Amelynek avatásán egy éve ő maga is

Részt vett, makulátlan főemberként!

Másnap este fogságában arra lett figyelmes,

Hogy résnyi ablaka előtt buli van:

A burjánzó fűvű, májusi kerthelyiségben,

A fák közé feszített drótokon lampionok lógnak,

Tánczene bömböl, léha mulatság...

Párocskák táncolnak a gyepen.

Az ex-miniszter azt hitte, megőrült. (Csakugyan

Ugyanitt ült? Abban a pincében, ahol a nagy

Sífelszerelést tárolt később?

És amit *mindig* penészköd ült meg?,

Gondolt bele Győző.)

A vállalkozónak nem volt más választása,

Mint fölpattanni és kimenekülni a síházhoz,

Amely a centrum a dallamos nevű

Normafa-fennsík közepén.

Látni, hajsza hűjén beroskad az ide

Hótömeg alatt a faskamra teteje.

Micsoda durva *flash* volt ez a villa!

Mégiscsak ki kellett fűjnia magát.

*

És ekkor Győző látott elsuhanni egy nőt a ház előtt.

Úristen, ez Alma! A Szemerédy Alma!

Donner sebészdoktor elvált felesége,

Akinek Győző tizenvalahány éve udvarolt,

Egyébként hiába, ami ritkaság a praxisában.

Az új férjével van. Aha, de ki is ez a fickó, láttam a tévében...

Valami fő-főmeteorológus, nem?

Szóval megint híres emberrel kavar.

■ ■ ■

■ **Térey János** (Debrecen, 1970): író, költő, drámaíró, műfordító. Szövegünk részlet *A Legkisebb Jégkorszak* című új regényéből.

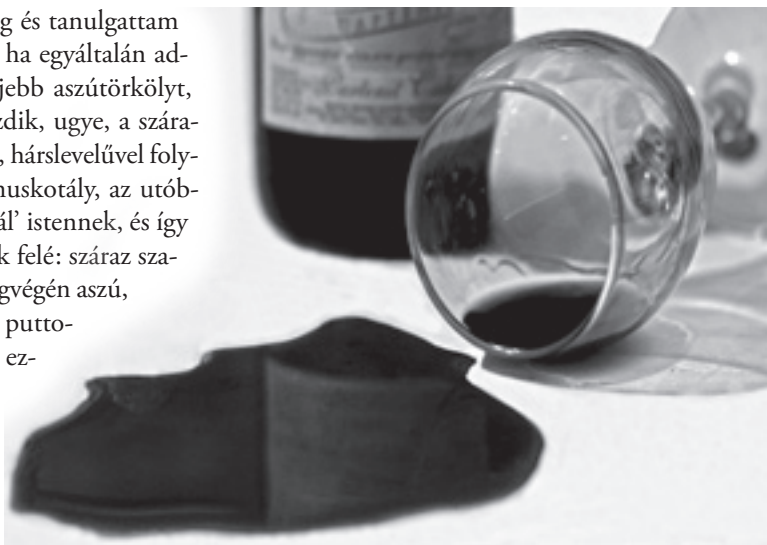

a tokaji SZÚ

„Isten egy szem
rohadt szőlője, amit
az öregúr magának tartogat
a zúzmarás kertben.”

(Petri György)

tudtam előre, hogy böjtje lesz ennek, hosszú böjtje. az öröm fátvolfelhőjében lebegtem, mint egy maradi menyasszony, akit épp nemrégiben elégített ki vőlegénye a fürdőszobában. ujjal. isten egy aszúszemének éreztem magam, aki berendezkedik a hosszú, hosszú érlelésre, majd a nirvánára, míg föl nem bontja, és meg nem is-sza valami idióta turista, de erre csak most gondolok. a napfény (majdnem azt mondtam: íze) elhomályosította az előző esti dilettáns borász emlékét, aki azt gondolta, na, itt vannak ezek a hülye pestiek, gyorsan berúgatom őket, bezabálják ezt a nemrégiben tokaji sajátosságnak kinevezett cipóban sült csülköt, oszt mehetek haza bütykölni a motoromat. az egész kóstolást valami zuulikummal kezdte, merthogy őt motoros berkekben zuulinak hívják, így, két u-val. egyébként zoli. na most én, aki bod gazdánál figyeltem meg és tanulgattam a kóstolást, úgy tudtam eddig, ha egyáltalán adnak tömény italt, akkor legföljebb aszútörkölyt, azt is a végén, bónuszként. kezdik, ugye, a szárazabbakkal, furminttal mondjuk, hárslevelűvel folytatva a sort, majd jön a sárgamuskotály, az utóbbi időben száraz változatban, hál' istennek, és így az egyre erősebb és édesebb ízek felé: száraz szamorodni, édes szamorodni, a legvégén aszú, 3 és 5 puttonyos vagy 4 és 6 puttonyos változatban. ez meg jött ezzel a zuulikummal, hát én az unicumtól sem ugrok a falra örömömben meg a jéger-től se, az avasi keserútól meg egyenest hányingerem van,

így ezt az édes lötytyöt meginni nem esett jól, de ha már ki van fizetve, gondoltam, egye fene. a zuulikumot pálinka követte, majd valami félszáraz furmint, utána szárazmuskotály, amelyeknek alig lehetett érezni a két tömény után az ízét, egy három-, majd egy öt-puttonyos aszú, a legvégén pedig, ezt mondta zuuli, egy 1947-es esszencia, persze csak egy mikronnyi, de ezt laci barátunk végképp nem hitte el, aki mégiscsak bennszülött. már-mint azt, hogy 47-es. vizet meg nem adott, úgyhogy amikor kimentünk cigizni, ági, legnagyobb megdöbbenésemre, kétségbeesetten, ám nagyon határozottan leintette a szűk és meredek utcán épp arra lavírozó autóst, és vizet kért tőle. mila, látva elképedésemet, oda-súgta: ezek ilyenek. riporter, ezt másként nem lehet csinálni. kapott is vagy két deciliter-nyi mentest, így kibírta végig az alig kibírhatót. ennek ellenére vidáman hagytuk ott zolit, borai végül is hatottak, földvidítottak minket, és a két aszút egész jónak minősítettük, ha az ízlelgetés művészetét nem is ismerte. ez még sátoraljaújhelyen történt, amit a többiek, számomra ismeretlen okokból, sataratának neveznek.

összesen hatan mentünk bortúrázni: laci, dani, lali, ági, mila és én. rajtam kívül mindenki vagy tévés, vagy rádiós, valamennyien egy rég, igazságtalanul és jogtalanul megszüntetett tévéhez tartoztak, most alábukva várják a jobb idők egyre reménytelenebb eljövetelét, valami kisebb adónál, kereskedelmi tévénél, itt-ott. a barbárok kontár korának idején jól jön egy kis bortúra. amit minden évben megszervez laci, de mi milával már régóta nem tudtunk elmenni, mert vagy pénzünk nem volt, vagy időnk, vagy egyik se. pénzünk most sem nagyon volt, de mila azt mondta, egye-bassza, menjünk el, majd lesz valahogy. lett. ezzel az elhatározással egy szénhidrátmentes diéta rémuralmát döntöttem meg eredményesen, amelyet magamnak választottam, ostoba módon, ahogy nép a zsarnokát.

másnap tokaj városába autóztunk, és én a mohóság bűnébe estem. amint éreztem, múlik az enyhe másnapossággal és az őszi fényekkel bearanyozott mámor, azonnal a pohár megvilágosodásához nyúltam, egyre sűrűbben, egyre nagyobb bortyokban, míg végül, igaz, csak este, legyőzött a homály. e mai posványban, mondtam milának, a relativizálódott értékek poshadt világában csak szellemi nomádként érdemes élni. lírai tolvajkulcsokat reszelni a szűk baráti körnek, ahogy a költő mondja. röpdülni fejben. egyre följebb és följebb, míg egy rakás szarkupacnak nem látszik, ami lenn van. pontnak. aztán pontnak se. majdhogynem azt vallom, folytattam belemelegedve és az alkohol logikáját követve, így parányit eltérve a tárgytól, amit egy lengyel műfordító mondott nekem egyszer egy vodkafényes vacsorán, hogy ő a magyar nyelvet és az országot szereti, a benne lakó magyarokat nem. és nem baj, ha kihaltok, duruzsolta, mint egy szesztől fénylő telihold, mert amitől rettegetek, az előbb-utóbb bekövetkezik, de semmi baj, van annyi hang- és képhordozó, hogy majdnem az egész kultúrátok rekonstruálható. nem kell félnetek.

mila meg csak nézett ki a szerelme-tesen mosolygós szemével a cvikke-re mögül, amelyen meg-megvillan-

tak a napsugarakkal kevert bíbor lombok. nem nagyon szólt, mert vagy egyet értett, vagy csak élvezte a bort, a békességet. a bú hiányát. aztán egyszer csak megkérdezte: boldog vagy, mint gyuszi? igen, susogtam derűsen. gyuszi barátunk, a kiugrott levéltáros, nagyon boldog tud lenni, ha ülhet egy kávéházban, vagy mostanában inkább valami teraszon, szivarral a szájában, kávéval, sörrel, kávéval, sörrel, sörrel, egy-egy kis unikummal vagy jó pálinkával föloldva a monotóniát, mindezt egy rántottával vagy zóna zúzapörkölttel spékelve meg, hiszen azért eszünk, hogy legyen, ami fölszívja az alkoholt. miközben virtuózul sziporkázik egyetlen hangszerével, a nyelvvel, amelyen játszani tud. és egészséges, húsevő fogai egy vegetáriánus apáca szelídségével villognak a kávéházi fényben, hogy aztán minden átmenet nélkül, ahogy nyári alkonyatkor takarja el váratlanul egy felhő az elnyugvó napot, megszakítsa ezt az örömet, fölugorjon, bérautóért kiáltson, mondván: megyek, tartároznom kell a házasságomat. és ellohol.

valahol befaltunk egy túrhető bablevest milával. én tévedésből, mert csak járt a szám, és nem figyeltem, jól megerőspistáztam, na, ez lett a vesztem, megizzadtam bele, mint egy csataló. utána a többiekkel még megettünk egy zsírban lesütött libamájat desszertnek, ami inkább volt zsír, mint máj, és elporoszkáltunk a következő helyre, ahol egy borásznő, örmény szépség, mediterrán mosolyával és németes szakértelmével hódította meg közönségét. (vagy nyolc pálinkát ivott meg titokban, ahogy másnap délelőtt elmesélte.) mindenki beleszeretett. erre még magam is emlékeztem, de utána úrrá lett rajtam a káosz mértana, és a nehézkedési erő az álom pompás karjaiba terelt.

hajnalban ébredtem a már említett csodás napra, mármint önmagamhoz képest hajnalban. amikor még vagy már az is káprázatosnak tűnt, ahogyan azt a giccses, elbűvölően tűző narancsot rommá lőtte a zaj, egy reggeli motorbicikli hisztérikus sikolya. kicsit tébláboltam a motel udvarában, ahol a nemzeti színház egy réges-régi igazgatója született, majd kértem a már derűs szomorúsággal sertepertelő borásznőtől egy gyógybort, elkortyoltam, apró, kapzsi nyeletekben, majd sétálni indultam. jártam a tokaji, októberi utcákat, sültött a nap hétágra, minden valami túlvilági fényben ragyogott, amikor minden előzmény nélkül egy új, tudományos szó csapott le rám: szívkoherencia. mert, magyaráztam később, ez az összefüggően szinkronizált, ritmikus minta szerint verő, másnapos húsdarab nyomáshulláma hatott az agyamra és az egész idegrendszeremre. egyszerre öntött el a szeretet, a részvét és a hála. meg akartam tartani ezt az érzést, örökre, pedig ajaj, tapasztaltam már hányszor, hogy a mámor mennyországa múlandó, akár a sóhaj gondolata egy neuronban. biztos boldoggá akart tenni az idegsejtecském, szegényke, mert ő már tudta azt, amit én még csak homályosan éreztem, de elnyomtam magamban.

még semmi borozó nem nyitott ki, de nem bántam egy darabig. aztán figyelmesebben néztem a motelok sora között megbúvó kis ivókat, és úgy ítéltam, hangulatomhoz egy szá-

raz szamorodni dukál. rögtön két decit rendeltem, hiba volt, nem nagy, de hiba. később talált meg engem egy hely, ahol nem saját borokat árultak ugyan, ám aki eladta, értett hozzá, középkorú hölgy, kicsi, délre száműzött pingvin, bársonyos alttal. ide, miután megtaláltam, milát is elhoztam, aki, szegényke, nem tudta követni fénysebességet. na jó, ha nem fénysebességgel száguldottam, azt tisztán érezni véltem, hogy majd háromszázzal forogok a földdel együtt, és majd kétezerrel keringek a nap körül. egy percig se szédültem.

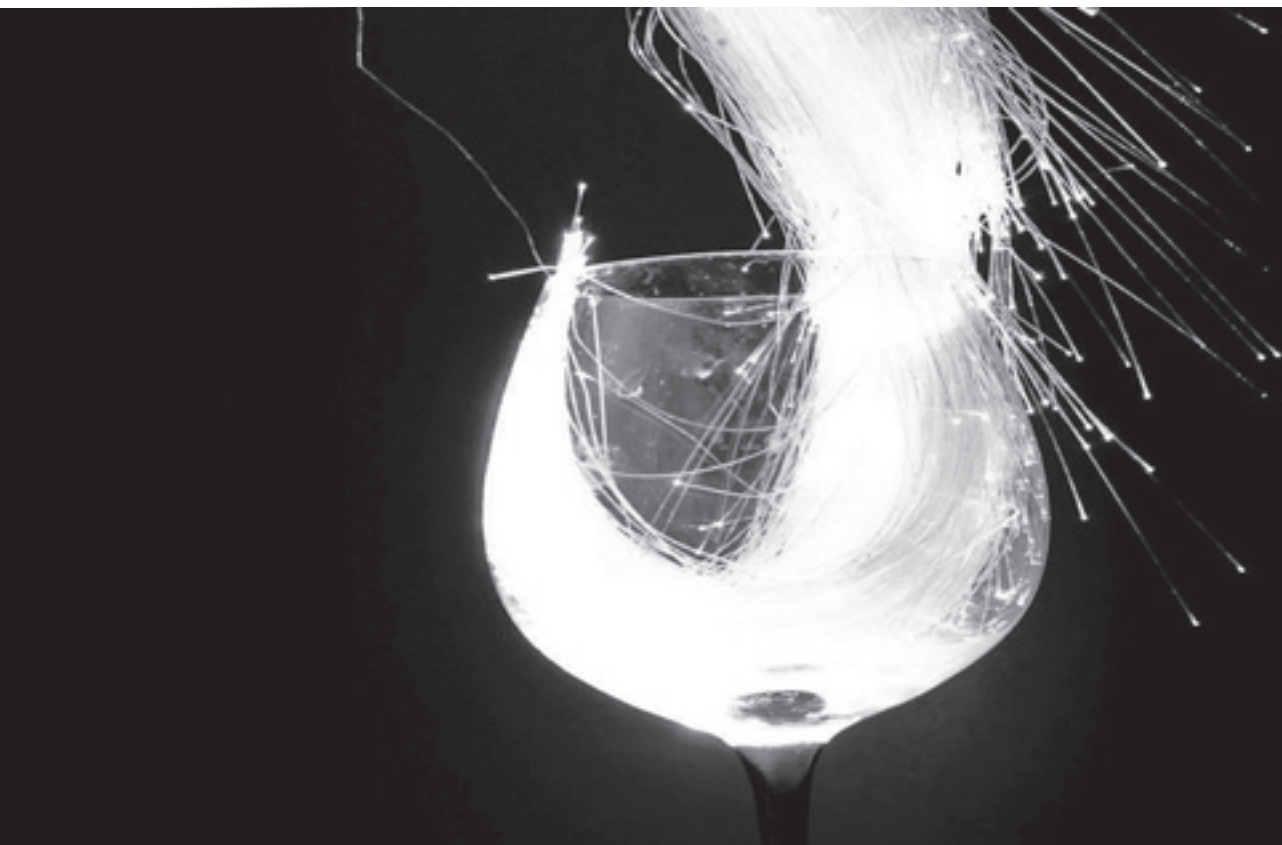
amikor a kocsiban, pest alatt, fölébredtem, már a holnap másnapja zúgott koponyámban, egy hang üvöltött benne, hogy jön, jön a krónikus aranyérgyulladás, égő csikk a segged lukában. megspékelve egy kis ízületivel, a bal lábfejedben. *az aranyér (hemorrhoid) az az érköteg, mely a végbélnyálkahártyád alatt található. a szabályos végbélműködésedhez, székeleted tartásához, illetve a megfelelő széketürítési mechanizmusodhoz pótolhatatlan szerepe van ennek az érhalózatnak, érpárnázottságnak. végbeled, illetve a végbélnyálkahártyád finom ér- és ideghálózatokkal rendelkezik, szervezeted egyik legérzékenyebb területe. ha az érpárnát rögzítő kötőszöveted megnyúlik, érhalózatod kitágul, aranyeres párnád lecsúszik, és a végbélcatornádból előesik, biztos lehetsz benne, hogy aranyered van. okok közül kiemelhetők a veled született, örökletes tényezők (kötőszöveti gyengeség), fokozott hasüregi nyomásviszonyok (székrekedés, nehéz súlyok emelése, bélürülési zavarok), illetve egyéb civilizációs ártalom, mint például elhízás, életmódbeli káros tényezők (mozgáshiány, tartós állás-ülés), helytelen táplálkozás (csípős, fűszeres ételek) és az alkoholfogyasztás. végbélrákra nagyobb az esélyed, ha aranyeres vagy.* (p.w. doktorovics: hemorid-szigetcsoport)

és én ilyenkor nem hozok magammal, pedig szinte mindig egy fél patikát hurcolászok, nemhogy kúpot, de kenőcsöt sem, még jó, hogy van nálam egy por, ami fájdalomcsillapító és gyulladáscsökkentő egyben, és nyolc percen belül hat. olyan szomorú országban élek, gondoltam magamon is meghökkenve, ahol valamelyik társasági oldal kedvelője he-tente fölfedez egy gyógynövényt, amelyet már ázsiában is használtunk, mi magyarok, és amelyektől vagy okosabbak vagy erősebbek vagy szebbek lettünk, leszünk. de leginkább mind a három. mégsem tudok segíteni magamon, mert nincs egy kurva kokacserje, vagy legalább egy mákföld, hogy csillapítsam az egyre erősödő fájdalmamat. és ezzel párhuzamosan: mint valami betegség előérzete, azon a nyelven kezdett el gondolkodni, akár ha egy skizofrén sorozatgyilkos, amelyen azok a katonák káromkodtak szidva az anyját és rugdosták piciny háza ajtaját, mint részeg banditák, akik miatt végül el kellett hagy-nia az országot, a régit, ahol harmincéves koráig élt. ezért történik vele az, ha meghallja a nemzet szót, összerezzen, mint egér, ha macskát érez. ahogyan sokáig a terepszínű uni-formisok látványától is összeszorult a gyomra. neki, akinek valóban tágabb hazája a kár-pát-medence, alig múlik el év, hogy körbe ne loholná, mint valami idétlen kiskövet, aki pancsikol ebben a határtalan gazdagságban, akár egy túltáplált csecsemő. mintha kötele-ző lenne. mint kamaszkorban a piálás és a cigi. de amikor a nátókatonák, laza csatárlánc-ban, ellepik weissbrunn utcáit, nem szívesen megy ki az utcára ma sem, ahol manapság nyilaskeresztes dekoltázsú nők masíroznak. látta már egyszer ezt a háromdimenziós moz-góképet. siváran unalmas, kínzóan kegyetlen és gyomorforogatóan gondolattalan. még egy

közepes vers, egy dilettáns festmény, egy neocsúf templom is éteri magasságokban lebeg tőle. ám egy monstrummá tudja növelni enmagát a gonosz elcsépelte filmje, és nem tudsz ellene tenni semmit. semmit. ledarál vagy bedarál. menekülj, amerre látsz. vagy bábozódj be. ha meg lepörög, s vége, akkor, mint a gombák, kibújnak az új neofiták, akkor mindenki lángész, aki túlélte. hogy ő megmondta előre. ez az emberiség történelme, dióhéjban. hogy közben ezrek, százazrek, milliók egyszem, tyúkszaros életét oltották ki? kit érdekel. az eddig legsikeresebb faj kezd mindent előlről. mert nem tud mást, ilyen a természete. hogy meddig morgalmaztam volna félájultan, nem tudom meg már sosem, mert az autó megállt a házunk előtt. mivel a lift nem működik, gyalog kezdtem el a totyogást, föl a negyedikre, mint akit elkezdtek karóba húzni, de meggondolták magukat. úgy érezte magát testem alfele. félúton mordult egyet a hasam. futni próbáltam, ha mila nem elég gyorsan nyit ajtót, nem értem volna el a vécét. tűzforró gejszirként ömlött ki belőlem a híg salakanyag. az erős paprika megtette hatását. fostam. mint murányi kutyája. szóval nagyon. testem, erőtlen húscsapat, láz rázza, a tegnapomhoz a második világháborút is közelebbnek érzem, agyamban, mint zsír, sercog egy bizonyos idea. mintha szaporodna benne valami szű, tokaji, egy különös féreg, amely belefúrja lárváját a fejembe, mondataim közepébe, hogy aztán az szavakká, hangokká csócsálja, míg nem csak a végtelennek tűnő percegés marad. majd csönd. halálos. csak egy mozdulat a negyedikről, csak egy visszafordíthatatlan mozdulat, üvöltés és vége, the end, konyec, finito, kraj, pont mint kit villám baszott agyon, de túlélte, ahogy badadada mondaná, úgy ébredtem hajnali három körül, de erről most nem mesélek. gyötrelmeimen nem segített semmi a tanult valóságból. ■ ■ ■

Bozsik Péter (Csantavér, 1963): író, költő, szerkesztő. Az *EX Symposion* című periodika felelős szerkesztője.

Baljós ÁRNYAK

„A világon összesen kétféle ember létezik:
aki tölt, és akinek töltenek.”

(Tortuga, *Breaking Bad*, 3. évad)

– Ez most komoly? – nézek Évára, az asszisztensemre, aztán hátradőlök a székemben, komoly képpel, várakozásteljesen, de titokban abban reménykedem, hogy a válasza igen lesz.

– Hát persze – mondja könnyedén, mintha a világ legtermészetesebb dolga lenne, hogy az egyik barátnőjének, aki még csak húszéves, éppen én tetszem meg. – Tutira bejössz neki – vihog fel idéetlenül, és én vele nevetek, bár halvány fogalmam sincs, hogy min.

– Nahát – fújom ki megkönnyebbülten a levegőt –, én nem is tudom, hogy erre mit mondjak.

– Mondjuk, jelöld be a Facebookon – feleli, és megvonja a vállát.

– Jó, jó, még meggondolom. – Aztán megkérem, hogy meséljen a lányról, akiről csak pár perce tudtam meg, hogy Emesének hívják, és állítólag múlt hét pénteken a Symbolban találkoztam vele, a jogászmulatóban. Sajnos csak halványan emlékszem arra az estére, mivel korábban a DiVinóban alaposan kiütöttem magam. Arról persze szó sem lehet, hogy mindezt Évának is eláruljam. Így aztán arra a kérdésére, hogy emlékszem-e a barátnőjére, rövid, említésre sem méltó habozás után, határozottan azt válaszolom, hogy igen. Gyorsan még azt is hozzátésem, hogy nagyon kellemes este volt. Éva egyelőre csak sejtelmes vagy inkább nagyon is sokat sejtető mosollyal válaszol, amit én határozottan biztató jelnek veszek, és kissé megnyugszom. Pár perc múlva még azt is megtudom Emeséről, hogy a főiskola mellett bikinimodell, és a fenekére egy sárkányt tetováltatott, amit ugyan én péntek este nem láthattam, de állítólag megígérte, hogy hamarosan megmutatja. Ettől aztán beindul a fantáziám, de olyan élénken és durván, hogy szinte azonnal merevedésem lesz, és az egész testemet kellemes bizsergés járja át. Képtelen vagyok akárcsak fél füllel is odafigyelni arra, amit Éva a jogászbulin történetekről összegyűjt. Végül azzal bocsátom el, hogy adja át az üdvözlétemet Emesének, és a nevemben köszönje meg neki a fantasztikus estét.

Miután magamra maradok, és kissé megnyugszom, Emese Facebook-oldalán végignézem az összes fotóalbumát. A képek egy része valamilyen apró termetű kutyáról készült, ő nyilván Emese ölebe. Mivel nem érdekelnek a kutyák, ezeket a fotókat gyorsan átugrom. Néhány kép, amelyet valószínűleg az internetről töltött le, további állatokat (általában kutyák és macskák, valamint egy dagonyázó víziló) és bizonyos körökben cukinak tartott dolgokat örökít meg: kutyához dörgölődő macskát, kukába beszorult mosómedvét,

rózsaszínre festett hörcsögöt, ilyesmit. A többi fényképen (van vagy száz belőlük) Emese látható, amint a barátnőivel a belvárosban és a Hajógyári-szigeten különféle klubokban partiznak, vagy a tengerparton fekszenek a homokban, vagy épp a hullámokba vetik magukat, limuzinban buliznak és más fiatalos, ezért aztán számomra irigylésre méltó dolgot művelnek. Valamennyien fiatalok, hibátlan a testük, szépen le vannak sülvé, és valamilyen megmagyarázhatatlan ok miatt szinte kivétel nélkül szőkék.

El kell ismernem, legalábbis a fotók alapján, hogy Emese tényleg kivételesen szép lány. Az egyik képen – amit azonnal el is mentek magamnak – homokos tengerparton, a hullámok között térdel, a bőre csokibarna, amit a fehér fürdőruha még jobban kiemel. A mellette majd szétfeszíti a tenyérnyi bikinifelsőt, enyhén szétvetett lábai közt csak egy vékony csíkot takar a bikinialsó, kiemelve a szeméremdombját. A fejét kéjesen hátraveti és vastag szálú, enyhén hullámos szőke haja zuhatagként merül bele a háta mögött magasra csapó hullámokba.

Rövid időn belül, a Facebook segítségével, azt is megtudom Emeséről, hogy a kedvenc zenéje a Dead Kennedys és egy Yonderboi nevű alak, akiről én még sosem hallottam. Mindenféle rappereket hallgat, Tigert, G-Unitot, dr. Drét, Crazy8-at, T-Rexet, meg egy Spartan nevű dj-t, akinek előre fésült, egyenesre vasalt festett szőke haja a fél arcát eltakarja, egyébként meg melegítőfelsőt hord, IBIZA felirattal. Emese kedvenc filmje a Machete meg a Ponyvaregény. Éjjel-nappal Budapest rajongó, a műsort az Irigy Hónaljmirigy, a Pezsgő Bár, a Lisztró Bisztró és egy durva kinézetű, Robi nevű alak mellett nemrég lájkolta is. A könyvrovat üres.

Mivel az Irigy Hónaljmirigy és az Éjjel-nappal Budapest kicsit megzavarja az álmodozásomat, és Robi sem tűnik túl szimpatikusnak – bár az oldalát még nem néztem meg –, ha csak rövid időre is, de elbizonytalanodom abbéli elhatározásomban, hogy írok Emesének, és egyúttal meghívom ebédelni.

A következő félórát egy akta felett töltöm, de csak korlátozott figyelmet tudok szentelni az ügynek, amely egyébként sem érdekel. A gondolataim időről időre visszatérnek Emeséhez, egészen pontosan ahhoz a képhez, amelyen a tengerben térdel, és a fehéren örvénylő habok a testét nyalogatják. Rövid idő után feladom a hasztalan próbálkozást, hogy megértsem a per egyik bizonyára fontos részletét, amelyet Viktor, a főnököm kifejezetten rám osztott, és megnyitom az internetet. Emese Facebook-oldalán újra végignézem az összes partis és tengerpartos képet, aztán előveszek egy üres papírlapot. A lapot egyetlen határozott tollvonással kettéosztom, majd a bal oldalára felírom, miért ne írjak neki, míg a jobb oldalára a miért írjak neki felirat kerül. Mindkettőt aláhúzom kétszer, aztán rövid gondolkodás után, magamat is meglepve, könnyedén ezeket az érveket sorolom fel a miért ne írjak neki felirat alatt: túl fiatal hozzám (még a korkülönbséget is odaírom, 20 év); nem biztos, hogy megtaláljuk a közös hangot (itt zárójelben felsorolom a rappereket); családom van; szabadidő (ide teszek egy kérdőjelet, bár magam sem tudom, miért); végül, mintegy magamat figyelmeztetendő, nyomtatott betűkkel ezt írom le: Irigy Hónaljmirigy, Éjjel-nappal Budapest.

A lap jobb oldalára összesen két szót írok, miután hosszasan bámulom a tengerpartos képet: fiatal, szép.

Hátradőlök a székemben, behunyam a szemem, és ahogy az egyik tréningen tanították, lemegyek alfa állapotba. Hagyom, hogy az agyamban szabadon áramoljanak a döntéshez szükséges összes információk. A fiatal és szép sorra győzi le a szemköztieket: előbb a korkülönbséget (tulajdonképpen egyáltalán nem izgat), aztán a rappereket (viszonylag gyorsan meggyőzőm magam, hogy egyáltalán nem idegen tőlem ez a zene). A családom már nehezebb falat. A közös lakás, a jelzálogkölcsönök, aztán ott vannak a srácok... Ugyanakkor – győzködöm magam –, mivel Éva úgy tájékoztatott, hogy Emese csak laza kapcsolatra vágyik, amelyben egy komoly férfi (ez lennék én) foglalkozik majd vele, egyáltalán nem valószínű, hogy ez a kis kaland, vagy nevezzük inkább kitérőnek, válással végződne. Az Éjjel-nappal Budapest meg csak egy ártalmatlan szappanopera, amelyet a feleségem is néz.

Az Irigy Hónaljmiriggyel, ezzel a Tesco-parkolók és falunapok hakniforgatagából az ez-redforduló tájkán a tévében landoló, az én ízlésemnek rettenetesen alpári humorú zenekarral már nehezebben boldogulok.

Bár magam sem értem, miért tulajdonítok ekkora jelentőséget ennek a társulatnak meg egy egyszerű lájknak, újabb üres lapot veszek magam elé, és egymás mellé, de azért kel-lő távolságra egymástól, leírom előbb a banda nevét, aztán a két varázsszót, fiatal, szép. A döntés előtt, mivel még mindig nem vagyok biztos a dolgomban, hirtelen ötlettől vezér-elve még egyszer megnézem a tengerparton készült fotót, aztán egyetlen határozott moz-dulattal áthúzom a zenekar nevét.

Bejelölöm Emesét, de délután háromig kell várnom, hogy visszajelöljön.

„Szia”, írom neki meglehetősen bénán, de azért elküldöm az üzenetet.

„Szia, mi zu!?” válaszolja, és rögtön kérdez is, már ha a „mi zu”-t nem értem teljesen félre. Az is átfut az agyamon, hogy ez a köszönés része lehet, vagy egyszerűen olyan kifeje-zés, amit a fiatalok használnak ugyan, de különösebb jelentése nincs, így aztán nem is kell rá válaszolni. Rövid habozás után, mivel semmiképpen sem szeretném, hogy megszakad-jon kettőnk közt a kommunikáció, így folytatom: „Örülök, hogy összefutottunk a bulin!”

„Én is”, jön a válasz, és elégedettséggel tölt el, hiszen nem visszautasító. Jó jel, állapí-tom meg magamban. Ám megint megtorpan a beszélgetésünk, s ha nem találom ki valami újat, akár gyorsan meg is szakadhat. Nincs sok időm, hogy a folytatáson merengjek, ezzel nagyon is tisztában vagyok, ezért egy merész húzással vágom ki magam: „Holnap ebéd?”

Amíg a válaszára várok, a Rolexemet bámulom, és minden újabb megkezdett percnél egy-re erősebben kerülget a sírhatnék, ám kerek öt perc elteltével végül válaszol: „Benne vagyok.”

„Szuper! Hol szeretnéd?”, írom a válaszómban.

„Találd ki te! És most, ne haragudj, de rohanok, mert várnak a barátnőim”, búcsúzik meglehetősen illedelmesen, amit azonnal jó pontként könyvelek el nála.

Bár a gondolataim változatlanul Emese körül forognak, sőt további képeket másolok ki a Facebook-oldaláról, a délután hátralévő részét sikerül többé-kevésbé az ügynek szentel-nem. Elolvasok két egymásnak teljesen ellentmondó szakértői véleményt, félig elkészítek egy beadványt, megválaszolok néhány e-mailt. Közben arra is jut időm, hogy elolvassak pár viccet, amit a kollégáim küldenek át a szomszéd szobából. Megnézek egy humoros fil-met is, jedinek öltözött nyugdíjasok lézerkardoznak benne. A folyosón a kávéautomatánál ácsorgok, és pletykálok a titkárnőkkel. Éppen azt a képet tanulmányozom, amelyen Emese egy partilimuzin hátsó ülésén ül miniszoknyában, szétterpesztett lábakkal – a pi-ros tangabugyi csíkjá tisztán látszik a szoknya alatt –, amikor Viktor, a főnököm lép be.

– Mi van? – veti oda, de közben nem is néz rám. Előbb a festményt bámulja a falon, egy hatalmas tojássárga színű, szabálytalan alakú gömböt, amelyben egy embriószerű, ijesztő alak lebeg, majd az ablakon át a szemben lévő irodaház tetejét, ahonnan éppen egy meg-riadt galambraj száll fel.

Viktor kérdésére, amelyre, úgy veszem ki a tekintetéből, nem is vár választ, legszíveseb-ben azt felelném, hogy semmi, esetleg azt, hogy minden rendben, de ebben a pillanatban valamilyen láthatatlan erő, számomra teljesen érthetetlen módon, mégis arra kényszerít, hogy azt mondjam: – Ezt nézd meg! – Lazán a képernyőre bökök, amelyet teljes egészé-ben betölt Emese limuzinos képe.

– Ez igen. Ez teljesítmény! – dicsér meg Viktor, miután a kedvencemet, a tengerpar-tos képet is megmutatom neki, meg még vagy húsz másikat, és közben részletesen elme-sélem délelőtti beszélgetésemet Évával. – És mit akar? – szegezi nekem a meglehetősen praktikus kérdést.

– Semmit – felelem, bár ezt magam sem gondolom komolyan, ezért így folytatom: – Szüksége van egy megbízható pasira, akivel el tud beszélgetni, lazulhat egy kicsit meg ilyesmi.

– Aha – nyugtázza a válaszat, majd hosszasan elgondolkodik, végül azt mondja: – Gondolom, vannak barátnői is.

– Persze – felelem lazán, és rákattintok arra a képre (szintén elmentettem), amelyen Emese tíz másik lánnyal együtt egy partilimuzin előtt pózol.

– Igen... igen – motyogja Viktor, és egyenként végigmustrálja a lányokat. – Nagyon ígéretes a kínálat – csap nevetve és egyben biztatón a vállamra, majd sokatmondóan rám néz.

Néhány másodpercnyi csönd után megkérdezem, segíthetek-e valami másban is, és felajánlom, hogy beszéljük át az ügyet, amelyen éppen dolgozunk.

– Nem, nem, kösz – hárítja el az ajánlatomat, és még bólogat is hozzám, de hirtelen az az érzésem támad, hogy Viktor mégis szeretne tőlem még valamit.

– Nos... – kezdek bele, de aztán rögtön el is hallgatom, mert a főnököm közbevág.

– Majd gondold rám... – elhallgat, mintha keresné a szavakat, végül így folytatja: – ... mármint a barátnő fronton. – Zavartan felnevet. – Ha van valami szabad préda. Szóval, gondold rám – mondja még kis szünet után, s mint a kígyó az egeret, úgy szuggerál a tekintetével.

– Jó – felelem, nem túl nagy meggyőződéssel a hangomban.

Viktor a vállamra teszi a kezét, és nekem szegezi a kérdést: – Mikor is találkozol velem?

– Holnap együtt ebédelünk.

– Nagyon jó, nagyon jó – ismételteti, majd belém karol, és szelíd erőszakkal az ajtóig kísérteti magát. – Jó, akkor majd holnap délután beugrom, hogy megtudjam, mit végeztél. – Nevetve megveregeti a vállam. – Nagy reményeket fűzök a dologhoz – rám kacsint, aztán vidáman fűtyörészve távozik.

Visszatérek a per aktájához, de ezúttal is csak mérsékelt figyelemmel vagyok képes a különböző beadványokat és szakértői jelentéseket tanulmányozni, mivel a gondolataim, hol hevesen, hol andalítóan lágyan Emese körül forognak. Éppen, persze csak pihenésképpen, egy fotóalbumot csinálom a képeinek, amikor Viktor hív.

– Igen – veszem fel a kagylót.

– Admirális – szól bele a főnököm a kagylóba, Darth Vader hangját utánözva. Az utóbbi időben, ha unatkozik, ezzel szórakoztatja magát. – Azonnal küldje át a lázadókról azt az úrsiklójuk előtt készült képet, valamint az ismert lázadó koordinátáit.

– Nos, Vader nagyúr – megyek bele a játékba, de mivel fogalmam sincs, miről beszél, rögtön el is akadok. Hogy időt nyerjek, zavartan nevetgélek. Végül rövid csönd után csak ennyit sikerül kinyögnöm: – Pontosan kiről is van szó?

Viktor előbb Darth Vader-szerű fujtató hangokat ad ki, ami akár az idegesség jele is lehet, majd szenvtelen hangon ezt feleli: – Küldd már át azt a limuzinos képet a csajokról meg Emese Facebook-oldalának a linkjét.

– Küldöm, máris. – Aztán kissé kelletlenül hozzáteszem: – Vader nagyúr.

– Jól van, admirális – érkezik a válasz, azzal a főnököm leteszi a telefont.

Fél óra sem telhetett még el, amikor Viktor ismét hív, és közli velem, hogy a limuzinos képen balról a második és negyedik lány, akikről megtudta, hogy Zsaninak és Bettinek hívják őket, és mindketten a BGF-re járnak, tetszik neki. Megkér, hogy ezt feltétlenül említsem meg Emesének a holnapi találkozásunkkor, meg azt is, hogy szívesen kezdene valamelyikükkel egy laza kapcsolatot.

– Balról a negyedik az elsődleges target, megérette, admirális? – mondja Viktor.

– Értettem, Vader nagyúr! – felelem, akár egy robot.

– Jó vadászatot, admirális! – búcsúzik Viktor.

– Köszönöm, Vader nagyúr – felelem én.

A szerda délelőtti rapszámok hallgatásával töltöm, mialatt a Pezsegő Bár és a Lisztró Bisztró weboldalát tanulmányozom. Miután a Pezsegő Bár étlapját egy kissé fiatalosnak és csapongónak ítélem, a Lisztró Bisztróban foglalkozok asztalt, délre. Emesének üzenetben jelzem a találkozó helyét és idejét. „Szupi!”, válaszolja szinte azonnal.

Az angol nyelvű rapszámokból nem sokat értek, mivel többségüket erős fekete akcentussal adják elő, és feltételezésem szerint minden második szót vagy kifejezést a börtönszlengből vettek át. Néhány, gyakran visszatérő szót vagy mondattöredéket azért egy idő után ki tudok hámozni belőlük: bazd meg; az élet szar; megdöglesz; vagy ők, vagy mi; az utca elnyel, meg ezekhez hasonlókat.

A T-Rex nevű hazai előadóval, mivel magyarul énekel, már könnyebb a dolgom. Ám, annak ellenére, hogy a számok szövegeit gyakran már az első alkalommal nagyjából tisztán értem, úgy érzem, hogy ez a fajta zene sohasem fog igazán közel kerülni hozzám. A felismerés kissé elkedvetlenít, mivel az Emesével együtt töltött időt szeretném tartalmas beszélgetésekkel bensőséges hangulatúvá tenni. T-Rex, hasonlóan az általam csak foltokban megértett Tigerhez, G-Unithoz, dr. Dréhez és Crazy8-hoz, valószínűleg arról énekel, illetve rappel, hogy szédlővi mások fejét, elveszi a pénzét és végül megbassza a nőjét. Persze a dalokból az is kiderül, hogy T-Rex számára sem fenékgig tejfel az élet, amit meglehetősen realistán beszél el, amikor hosszasan arról kesereg, hogy a törvény vagy egy másik rivális banda előbb-utóbb őt is megtalálja, kicsinálja, és még a nőjét is jól megbasszák, de a nő úgyis egy rohadt kurva, megérdemli a sorsát. Tizenegy felé úgy döntök, hogy elég volt az utcai bandákból, leszámolásokból, és egy fontos ügyre hivatkozva eljövök az irodából. Gyalog vágok neki az Andrássy útnak, amely, hála a hibátlanul kék égnek, fényárban úszik, és járókelőktől, turistáktól meg sétáló pároktól zsong. A közelgő szerelem mámorító érzése járja át minden porcikámat, könnyűnek érzem magam, tele vagyok energiával, mint aki nem ismer lehetetlent.

Az étterem üvegfalán csak úgy zúdul be a kora tavaszi napsugár, ezüstös csillogásba vonva a bárpult mögötti falat borító hatalmas üvegtükröt. Amíg Emesére várok, előbb az arcomat, aztán a frizurámat vizsgálom benne. Az előbbi, hála a rendszeres szoláriumnak, kellőképpen barnának, míg az utóbbit, persze csak a koromhoz képest, elfogadhatóan trendinek ítélem meg.

Emese a szőrmés nappabőr dzseki alatt fehér pamutpólót visel, don't STOP ME felirattal. A fekete lakknadrág bokától lefelé neccharisnyában folytatódik. A metálfényű magas sarkú még jobban kiemeli sudár termetét. A kezét tüskés karkötő és kígyófejes gyűrű díszíti.

Ebéd alatt a következőket tudom meg Emeséről: kedvenc sorozata a Maffiózók (letöltötte az összes évadot, és a barátnőivel már háromszor végignézte) és a Breaking Bad. Egy újabb tetoválást tervez, ezúttal a hátára, de ezt még megbeszéljük, mert kíváncsi a véleményemre. Hetente háromszor jár konditerembe, télen snowboardozik. A lakásban, ahol most egyedül lakik, a hálószobát pirosra festették, amit mielőbb szeretne megmutatni nekem. Volt egy hosszabb kapcsolata, de már vége. Az illetőt Robinak hívják, és bár rosszul bánt vele, még mindig érez valamit iránta, mondja kissé elmélázva. Erre az információra megszólal a vészcsengő a fejemben, és akaratlanul is, de elkomorodom, amit azonnal észrevesz. Kapok egy gyors puszt az arcomra, megdicséri az öltönyömet, közli, hogy a Robival kapcsolatos dolgot nem úgy gondolta, egyébként meg már vége. Erre felbátorodom, és halkan, de azért határozottan megkérdezem tőle, hogy akkor mégis hogy gondolta. Nevetve azt mondja, sehogy, és rögtön gyors ellentámadásba kezd. Miközben a sértődöttet játssza, elnéz a vállam felett. Kétségbeesem, de annyira lebénít a tudat, hogy el is veszíthetem, hogy percekig csak idétlen heherészésre futja tőlem, meg arra, hogy az ételt dicsérjem, pedig nem is igazán jó. Miután megígérem neki, hogy a következő tetoválásának én állok a költségeit, kegyesen megbocsát, majd teljesen váratlanul közli, hogy nemrég látott egy motoros balesetet a belvárosban.

– Tényleg? – kapaszkodom bele a témába.

– Nagyon durva volt – feleli, de részleteket nem közöl.

– Meghalt? – kérdem jobb híján.

– Leszakadt a feje – feleli komoly arccal, miközben a bárpult mögötti tükörben nézegeti magát.

Puszival válunk el, s bár az első találkozásunk számomra a vártnál langyosabbra sikerült, mégis jókedvűen sétálok vissza az irodámba, mivel búcsúzkodás közben, mintegy mellékesen, megjegyzi, hogy akár már holnap délután felugorhatnék az ő kis lakásába; szívesen megmutatná azt a kedves kis kuckót. A meghívását boldogan, amit persze igyekszem hű-

vös elegancia mögé rejteni, rögtön el is fogadom. Még abban is megegyezünk, hogy majd süt nekem valami egyszerű kis süteményt, én pedig a borról gondoskodom.

Alighogy beteszem a lábam a szobámba, máris csöng a telefonom. Viktor az.

– Admirális, sikerrel járt a küldetése? – kérdi.

– Nos, ez egy igen érdekes találkozás volt... – kezdek bele az igazságnak többé-kevésbé megfelelően, de mivel elfelejtettem Emese előtt szóbahozni a barátnőit, rögtön el is akadok, miközben vadul azon jár az agyam, hogyan is vágjam ki magam ebből a kellemetlen helyzetből.

– Sikerült a lázadókat lokalizálnia? – vág közbe Viktor.

– Kiket? – kérdezek vissza kissé megzavarodva.

– Bettit és Zsanit – feleli, kiesve a szerepéből.

Csönd.

– Na, na! – sürget.

Újabb szünetet tartok, mert közben már azt sem tudom, hogy mit beszélek – Persze... illetve rajta vagyok az ügyön.

– Hogy érted azt, hogy... raj ta vagy az ü gyön? – Tényleg nem érti, amit mondok, bár ezen egyáltalán nem csodálkozom.

Nagyot nyelek... tényleg, hogyan is értem én ezt a dolgot?

– Nos, sínre tettem az ügyet – felelem rövid hallgatás után, most már magabiztosan. – Menni fog.

– Ennek igazán örülök, admirális – nyugszik meg Viktor. – A saját érdekében is! – teszi hozzá fenyegető hangon, aztán szó nélkül bontja a vonalat.

Előveszem az iPhonomat és beírom: „Holnap beszélni Emesével a barátnőiről!!”

Megpróbálok újra a perrel foglalkozni, de a gondolataim minduntalan visszatérnek Emesére. Előbb tetoválásokat böngészek az interneten, aztán, bár már minden képet vagy százszor megnéztem, újra megnyitom a Facebook-oldalát. A tengerpartos fényképek felett meregek éppen, amikor eszembe jut Robi, s bár azonnal megfogadom, hogy nem foglalkozom vele, fél óra után már az ő Facebook-oldalát tanulmányozom. Robiról gyorsan megtudom, hogy területi képviselő a Colánál, valami RATT nevű együttest hallgat, a kedvenc filmje a Rambo IV., amelyből egy jelenetet (Rambo egy dzsipre szerelt gépágyúval iszonyú mészárlást rendez) fel is tett az oldalára. Van egy speed motorja és egy harci kutyája. Az eb fajtáját nem tudom megállapítani, mivel nem értek a kutyákhoz, de elég veszélyesnek tűnik, és persze ronda is. A többi fotón Robi hozzá hasonló alakokkal pózol egy konditeremben, vagy súlyemelő gyakorlatokat végez számomra irreálisan nagynak tűnő súlyokkal, ringben bokszol, homokzsákot rugdos és csépel, vagy csak egyszerűen bamba, de erőszakos képpel bámul bele a kamerába.

Robiról és a barátairól gyorsan kiderül, hogy egy Betyársereg elnevezésű szövet tagjai. Már a jelmondatuktól is visszahőkölkök, „Ne bánts d a magyart, mert pórul jársz!” Nem kell sokat kutakodnom az interneten, hogy a Betyárseregről megtudjam, nem szentéletű emberek gyülekezete. „A mi szemünkben a köztársaság törvényei nem sokat érnek, a pusztai ősi törvényeit azonban bármilyen körülmények között betartjuk és betartatjuk”, olvasom hüledezve a hitvallásukat. Bár a pusztai törvényeit én magam nem ismerem, és a betyárok sem sorolják fel azokat, de végignézve a seregről készült képeket, jobbára erőszakosnak tűnő felvonulások, utcai harcok a rohamrendőrökkel, vérző vagy már bekötözött fejű emberek, megszámlálhatatlan edzőtermi kép, egy rovásírással teleírt fatábla (talán ezek lehetnek a pusztai törvényei – merengek el), el tudom képzelni, hogy mifélék lehetnek ezek a törvények. „Hiszünk Istenben és a legősibb íratlan törvényekben, tiszteljük a betyárbecsület-kódexet, soha egymást el nem áruljuk. Szeretünk élni, szeretjük a jó bort, pálinkát, a szép nőket, de a harcot, a férfias küzdelmet is”, így szól tovább a kinyilatkoztatás. Aztán a sereg legutóbbi hőstetteit sorolják fel: cigány maffiózók megrendszabályozása Kun-szentmártonban, idős gárdista visszaköltöztetésének biztosítása Kétegyháza, Zákányszék és Ruzsa környékének megtisztítása a betelepülő és bűnöző életmódot folytató román cigányoktól, Gyula városában a szórakozóhelyek „kitakarítása” a várost züllesztő elemektől, a dóci tanyavilágban a helyi lakosok felkérésére rendfenntartó tevékenység folytatása, és így tovább oldalakon keresztül.

„A puszták szabadcsapatai vagyunk, így fel sem oszlathatnak minket a Köztársaság kutyái”, jelentik ki vészjóslóan a betyárok az írás végén.

Úgy látom, hogy Robi nem kedveli a jópofa fényképeket bicikliző majmokról, ejtőernyőző nyugdíjasokról, embernek beöltöztetett állatokról, befestett kutyákról vagy macskákról. A könyvrovat üres.

Csütörtök délelőtt Emese átveszi az ellenőrzést az agyam felett, és a legszínesebb vágyak hömpölyögnek bennem. Különféle terveket kovácsolok utazásokról, együtt töltött estékről a vörösre festett kis kuckójában. Gondolatban már rávettem, hogy öltözzön be diáklánynak vagy valamilyen mangarajzfilm-figurának, s ő a kérésnek kacér, kicsit mocskos, ám feltétlenül boldog mosollyal tesz eleget. A kedd és csütörtök estékre tervezem a találkozót, mivel ezek az időpontok ideálisak üzleti vacsorára, így kicsi a valószínűsége, hogy a feleségem gyanút fog. Még egy utazást is megkockáztatok, bár még nem tudom, hová. Egy tízes listát állítok fel a lehetséges szállodákról, de minduntalan megváltoztatom. Hol a lokáció nem megfelelő (nagy a valószínűsége, hogy ismerőssel találkozunk), hol az ár-érték aránnyal van gondom, megint máshol a megközelítés problémás („kizárólag terepjáróval ajánlott”, írja az egyik erdei hotel prospektusa, de nekem az nincs). Egy másik esetben azért húzom le a szállodát a listáról, mert bár szép környezetben van, az épület egyszerűen ronda.

Fél óra után úgy döntök, hogy az utazással majd később foglalkozom, inkább előveszem a tetoválás magazint, amit tegnap hazafelé menet vettem, és egy külön erre a célra magammal vitt, rég lezárt ügy aktájába rejtettem. Sajnos otthon nem volt alkalmam részletesen áttanulmányozni az újságot, pedig éjjel kétszer is kilopóztam vele a vécére, de aztán zajt hallottam, így kénytelen voltam az aktával együtt gyorsan visszatenni a táskámba.

Elképedve látom, hogy manapság a matróztetoválások a legdivatosabbak, amelyek egyáltalán nem az én ízlésem szerint valók, még akkor sem, ha meglepően szép, már-már művészi kivitelben készülnek. Végül egy egzotikus virágok közül kilépő tigris mellett döntök, amit egy feltűnően szép ázsiai nő hátára tetováltak.

Dél van, éppen indulnék az ebédlőbe, amikor köszönés nélkül Viktor lép be a szobámba, és azt mondja: – Gondoltam, segítek neked, úgyhogy kidolgoztam egy menetrendet estére. – Mivel a meglepetéstől szóhoz sem jutok, sőt valójában azt sem értem, hogy mit hord itt össze, hallgatok, mire ő így folytatja: – Na, szóval, este hat körül találkoztok, és dobtok egy jó mozit együtt. – Cinkosan rám vigyorog. – Ez jó lesz bemelegítőnek. Aztán szépen elviszed a Menzára vacsorázni, és megisztok – elgondolkodik – mondjuk egy üveg fehérbort. Több nem kell, mert a végén még berúgsz, és használhatatlan leszel. Egyébként itt már megemlítheted neki Bettit és Zsanit.

– Viktor... – próbálok tiltakozni, de ő rögtön belém folytja a szót. – Hazafelé esetleg ihattok egy bort a Kadarkában, de én a helyedben inkább – rám kacsint – rohannék a kiscsajhoz.

Már az ajtóban áll, amikor visszafordul, és szigorú tekintettel megkérdezi: – Ki az elsődleges célpont?

– Betti – felelem rövid gondolkodás után.

– Úgy van, admirális.

Délután hat óra. Rövid előjáték után Emese lovagló ülésben rám ül, én pedig gyorsan elélvezek.

Chipset és pattogatott kukoricát eszünk. Emese nem sült süteményt, és mást sem. Állítólag az egyik barátnőjét elhagyta a pasija, és az ő lelkét kellett ápolnia egész délután, azért nem jutott ideje a sütire. Elnézve az unott képét, amivel a sajtos chipset ropogtatja, nem igazán hiszek neki. A rágsától pár falat után rám tör a szomjúság, úgyhogy iszunk

egy kis Somlói Apátsági Juhfarkot. A bort idefelé jövet nagy gonddal választottam ki a bortársaság boltjában.

Emese feltekeri a CD lejátszón a hangot, így esélyem sincs rá, hogy mindazt a sok érdekes dolgot, amit a Juhfarkról ma az eladótól megtudtam, elmeséljem neki. A lemezen spanyolul rappelnek, ami még jobban idegesít, mintha angolul tennék. Mivel nem beszélek spanyolul, egy szót sem értek az egészből, kivéve a refrént, amelyet többen egyszerre üvöltenek, bár inkább azt mondanám, vonyítanak a mikrofonba: „Marijuana, illegal!”

Még csak fél órája vagyok nála, de máris heteknek tűnik. Megtörendő a lassan elviselhetetlen csendet, szóbahozom a tetoválást. Lehet róla szó, mondja, de ő inkább egy bicikliző nőt szeretne, aki Marilyn Monroe-ra hasonlít, és a szoknyáját felfújja szél. Mivel úgy látom, teljesen mindegy, hogy én mit szeretnék, szó nélkül rábólintok az ötletére, és ismét felajánlom, hogy kifizetem a tetoválást. Erre kissé megenyhül, és egyáltalán nem ellenkezik, amikor hasra fordítom, és előbb a hátát, aztán a fenekét simogatom, végül becsúsztatom a mutatóujjamat a puncijába, ami meglepő módon tiszta lucsök. Fel-felnyög, miközben egyre gyorsabban húzom ki és tolom be most már a mutatóujjammal együtt a nagyujjamat is, majd azt kiáltja, „gyere belém!”. Egy gyors mozdulattal mögé kerülök, négykézlábra állítom, miközben arra kényszerítem, hogy a vállá felett rám nézzen, aztán kemény lökésekkel beléhatolok. Ezúttal tovább tart, s mire elmegyek, már csupa izzadtság a testem.

– Kérsz még bort? – nyújtom a pohara felé az üveget.

– Bocs, de menned kell – mondja, és már húzza is fel a bugyiját.

– Máris? – vinnyogom.

– Óráam van.

– Este hétkor?

– Óráam van – feleli ellenmondást nem tűrő hangon.

Megadom magam. Összeszedem a ruhámat, és felöltözöm. Emese továbbra is az ágyban fekszik, a tévét is bekapcsolta már. Egyáltalán nem úgy néz ki, mint aki bárhová is készülné.

– Elvigyelek? – kérdem reménykedve, hátha még egy darabig együtt lehetünk.

– Kösz, nem – veti oda, és további magyarázatot nem fűz hozzá.

Az ajtóban állok, és éppen elköszönnék, amikor lehalkítja a tévét, majd tárgyilagos hangon közli: – Valamit szeretnék megbeszélni veled.

– Parancsolj – torpanok meg.

– Szeretném tudni, hogy akkor most mennyivel támogatasz engem.

Csönd.

Hallom, amit mond, és természetesen tökéletesen értem is, mégsem tudok válaszolni rá.

Még mindig csönd.

– Mit... is? – nyögöm ki nagy nehezen a teljesen értelmetlen kérdést, amire egyébként is nagyon jól tudom a választ.

– Karcsi! – mondja, miközben felül az ágyban, és farkasszemet néz velem.

– Ööö... – Belenyúlok a zsebembe. Izzadó tenyeremhez szinte odaragadnak a bankjegyek. – Húszezer? – kérdezem vagy mondom, magam sem tudom már. Ebben a pillanatban apró nesz hallatszik a másik szobából. Akár egy kutyától is származhat, nyugtatgatom magam, bár amióta beléptem a lakásba, ebnek még csak a nyomát sem fedeztem fel.

– Húszezer – ismétlem meg, most már reménykedve.

– Ez most komoly? – mered rám.

Megint zajt hallok a másik szobából, s egyre kevésbe hiszem, hogy egy kutyát zártak volna be oda. Agresszív gondolathullámokat nyel el az agyam, és határozottan fenyegető, sötét árnyak közelségét érzem, amelyek bármelyik pillanatban lecsaphatnak rám. Vilámgyorsan számba veszek minden lehetőséget. Az eredmény egyszerre sújt le, és hat rám bénítóan. „Robi! A betyárok! A pusztai törvényei!”, mondom magamban, és közben úgy érzem, mintha ezernyi hangbomba robbanna a fejemben. Kiver a víz. – Ötven – motyogom magam elé. – Ennyi pénz van nálam.

– Köszönöm – mosolyog Emese.

Reggel, alighogy beérek az irodámba, Viktor hív. Már éjszaka is keresett, és többször is ezt az üzenetet kaptam tőle: „Admirális, jelentést kérek!” Nem vettem fel a telefont, és az üzenetekre sem válaszoltam.

– Admirális, jelentést kérek! – vág a közepébe Viktor, anélkül, hogy a köszönésemet viszonozná.

Csönd.

– Admirális, ott van? – próbálkozik újra. Nem esik ki a szerepéből.

– Itt – nyöszörgöm.

– Akkor jelentsen már! – sürget. – Mi a helyzet a lázadókkal?

Még mindig hallgatok, mert nem tudom eldönteni, mit is mondjak el neki, aztán szinte már suttogva közlöm Viktorral, hogy tegnap este semmi sem történt. – Meggondolta magát... úgy értem, hogy órája volt, meg... hát... nem is úgy gondolta... azt hiszem – gabalyodom bele kissé a mondandómba.

– Aha – nyugtázza Viktor. – Betti és Zsani?

– Ne haragudj, de nem tudtam szóbahozni őket.

– Zavart érzek az erőben – közli gyanakodva.

– Én is – hebegem jobb híján.

Csönd. Meglehetősen hosszú csönd.

– Admirális... – kezd bele újra, mire én kétségbeesetten közbevágom:

– Igen?

– Csalódtam magában – mondja majdnem tökéletes géphangon.

– Sajnálom, hogy... – mentegetőzöm, mire Viktor szó nélkül leteszi a telefont.

A délelőtti hátralévő részében igyekszem elfoglalni magam, hogy a gondolataimat eltereljem Emeséről. Kinyitom az aktát, beleolvasok egyik-másik iratba, de egyszerűen összefolynak előttem a szavak. Úgy fél óra telhet el, amikor nem bírom tovább, és újra megnyitom Emese Facebook-oldalát. A legnagyobb meglepetésemre Viktor tűnik fel a barátok képei közt. Koktélos pohárral a kezében egy vitorlás fedélzetén áll, fehér ingben, valószínűtlenül barnán. A nap, mint egy óriási halogén lámpa, éppen belehanyatlik az azúrkék és soha véget nem érő tengerbe.

Egy kattintással Viktor oldalán vagyok. A Pezsegő Bár és a Lisztró Bisztró mellett már Emese bikinis fotóját is lájkolta.

Rövid habozás után blokkolom Emese oldalát, aztán kilépek a Facebookról.

Dél felé jár az idő. Az asztalomnál ülök, és úgy teszek, mintha iratokat tanulmányoznék, de egyetlen mondatot sem bírok végigolvasni. Végül a telefon csengése rángat ki a kábultságomból.

– Admirális – szól bele meglepően vidám hangon Viktor, aki úgy tesz, mintha az előbb mi sem történt volna közöttünk –, ugye tudja, hogy hiába oly önhittén büszkéek a technológiai szörnyszülöttjükre. Egy bolygó elpusztítása eltörpül amellet, amire a mindenható Erő képes!

Egy pillanatra elgondolkodom ezen – pedig tudom, hogy annak, amit mond, semmi értelme sincs –, de máris ezer és ezer fényévyire, egy messzi galaxisban találok magam. – Jól hangzik – mondom magamban kacagva. – De attól tartok, Vader nagyúr, hogy az ön hajója nemsokára egy számunkra eddig ismeretlen, gonosz és sötét faj által uralt bolygón landol, ahol a mindenható Erő fabatkát sem ér – közlöm vele, s a választát meg sem várva leteszem a telefont. ■ ■ ■

LEVELEK Ritához

Anő letérdelt, én pedig felálltam. A szájába akarta venni, de a szalmakalap széles karimája megakadályozta. A nyakához nyúlt, sietve kioldozta a zsinórt, levette a kalapját, és... Te, szóval abban a pillanatban elszakadt a film. A zene leállt (kivéve egy megkésett trombitást, aki még kiadott két fülsértő hangot, amivel az elhangolódást hangsúlyozta). A színek undorító árnyalatokká keveredtek. A faszom megrettenve húzódott vissza az ágyék széles tartományába. Az Angyal pedig felkiáltott.

Holy Molly, mi az ördög van a fejedben? Pont az volt, aminek látszott: egy hatalmas, nyílt, gennyes daganat. Tetszik, kérdezte, s nevetett. Te, de úgy nevetett, mint egy bolond, nem bírta abbahagyni. Dobálta magát ide-oda. Hagytam lecsillapodni. Csupa homok volt. Erre nem számítottál, ugye? Nem igazán. Megpaskolta tenyerével a lepedőt. Gyere, ülj le ide, beszéljünk. Vacilláltam. Gyere már, mert nem eszlek meg. Még mindig vacilláltam. A rák nem ragályos, édesanyám, gyere csak. Odamentem és leültem. Elém tartotta a cigisdobozt. Kivettem egyet, rágyújtottam, és addig köhögtem, amíg a szemem kifordult a helyéből. Egy kicsit erősek, jegyezte meg. És rákkeltők, poénkodtam én mamlaszul. Igen, rákkeltők... de nem haragudott meg.

Röviden elmesélte, hogy legalább öt éve rákos. Az utóbbi időben lemondott a kemoterápiáról. Mire jó, mondta. S amíg még jól érzi magát, itt tolja Eforiét. Azt mondta, úgy érzi, mintha már az élet és a halál határán lenne. Bólogattam, miközben beszélt, meg cigiztem és köhögtem. A végén megkérdezte, sajnálsz? Hallgattam. Gyerünk, bátorított, légy őszinte. Nem, de kissé undorodom. Vihogott. Szóval a kíváncsiságom kielégítetlen marad. Éreztem a szemrehányást a hangjában. Csak most kezdtem el sajnálni. No, gyere, oldjuk meg valahogy... van egy ötletem.

Felöltözött, feltette a kalapját és követett. Hová megyünk, kérdezte. Majd meglátod. A szállodához értünk, felmentünk, kinyitottam az ajtót, és beléptünk. Olimpia ott volt – az ágyon feküdt és unottan nyomogatta a remote controlt. Szia, mondtam. Oda nézett, de nem mondott sem-

mit. Ő... a faszomba, hogy hívnak? Elena. Găvănescu Elena. Úgy, édesanyám... Ő Elena, Găvănescu Elena. Olimpia felkelt és kezét nyújtott. Olimpia vagyok. Olimpia Labiş. Elena zavarban volt... nem tudtam, hogy... nyugi, te, a feleségem, a mézesheteinken vagyunk, ahogy mondani szokás, *is nothing*. Jobb, ha megyek... indulni készült. Felmérgelődtem. Figyelj, Elena, ha idehoztalak, nagyon jól tudom, mért hoztalak. Nem jó, amit csinálsz, édesanyám... Gyere ide és fogd be a szád.

Lerántottam a fejről a kalapot. Olimpia két lépést hátrált, a szájához kapta a kezét és röviden felsikoltott. Aztán hosszan sikoltott. Istenem! Ha létezne Isten, „édesanyámnak” nem volna az a bazinagy kráter a fején. Szóval, Olimpia... a hölgy le akar szopni. Még sose csinálta. Én nem tudok rajta segíteni, ha azt a bifszteket látom, érted? Bólogatott, pedig egy árva szót sem értett. Érdekes, Olimpiát, a nőt, akinek az esze egy kamion pezsgőnél is élénkebben bugyogott, ez meghaladta. Szóval vetközz le, terpeszkedj el az ágyon, és maradj úgy. Én nézlek téged, ez meg leszop, oké? Bólintott. Megragadtam az állát, hé, te hol jársz? Magához tért. Levette a bugyiját meg a kombinéját, kifeküdt az ágyra, és nézte a plafont. Izgass fel.

Elena zavarban volt. Álldogált és nem tudta, mitévő legyen. Nem hittem, hogy valaha is ilyesmi történik velem. Hát azt, hogy rákos leszel, hitted? Te, Rita, szóval ideges voltam. Úgy éreztem magam, mint egy jó szamaritánus, akit odatesznek, hogy leszarja saját jótette gyümölcsét.

Most térdepelj le, mondtam. Letérdepelt.

Elővettem, ráztam egy kicsit, amíg megkeményedett. Néztem Olimpiát, Olimpia pedig a plafont bámulta. Bénázott. Használhatod a kezéd, mondtam. A kezébe fogta és úgy tartotta. Most verd. Kivette a szájából és verte. Verheted úgy is, hogy a szádban tartod. Hogy, kérdezte. Le akartam húzni neki egy taslit, de közben bevillant, hogy egy nyers hústömegre csaphatok. Időben leálltam. Megmutattam neki egy szemceruzán, hogy kell – vágod? Igen, válaszolta. Befalta, a kezével is rásegített. Az ajkait kissé jobban összeszorította. Túl összeszorította. Fáj, te... azt mondtam, hogy az ajkaiddal, nem a fogaiddal. Olimpia felkelt az ágyból. Mellételepedett. Gyere, megmutatom én. Megmutatta. Nem néztem, viszolyogtam. Jól egyeztek. Hol az egyik, hol a másik szopott. Belemelegedtek. Olimpia keze simogatta az egyik combom. Elenáé a másikat. Olimpia keze felkúszott a hasamra. Elena keze a levegőben állt. Olimpia ujjai a végbelembe csúszott. Elena ujjai lábamat karmolták. Jött. Jön, mondtam neki. És én mit csináljak? Tartsd nyitva a szád. Miért? Tartsd és hallgass. Kitátotta. Az utolsó lövet lecsorgott a melleim. Mindhárman mozdulatlan maradtunk – ők ketten térdén, én egyedül állva. A szobában sötét volt. Senki nem szólt egy szót se. Senki nem szól egy szót se, kérdeztem. Furcsa íze van, állapította meg Elena. Megyek, lezuhanyozok, monda Olimpia. Elment zuhanyozni. Elterültem az ágyon. Fel akarom kapcsolni a villanyt, tedd fel a kalapot, kérlek. Feltette a kalapját. Felkapcsoltam a villanyt.

Odajött mellém és leült a fenekére szépen. A kezemre tette a kezét. Nézett. What! Nem tudom, úgy érzem magam, mint egy kisasszony, aki először szökött meg otthonról. Egy szopástól? Egy... ahogy mondd. Rá szabad itt gyújtani? Persze, mért ne. Olimpia nem dohányzik. A feleségem, hallgass csak rám. Elővette a cigijét. Odanyújtott egyet nekem, aztán magának is kivett egyet. Rágyújtottunk. Ő mélyen leszívta. Én is mélyen leszívtam. Addig köhögtem, amíg kibuggyantak a könnyeim. Hogy tudod szívni ezt az antracitot, te? Hallgattunk. Cigiztünk és hallgattunk. Köhögtem. Olimpia a fürdőben időzött. Talán ha kijön, találunk egy beszédtemát. Talán hajba kapunk.

A cikket elnyomta egy kagylóból improvizált hamuzóban, amit Olimpia vett nekem, mert úgy nézett ki, mint egy pina. Elena felállt. Megyek. Köszönöm, Nic. Mit... nem volt nagy dobás. Senkin

nem múlt, mondta. Mindenesetre most már tudom, milyen. Nő vagyok. Mindketten neveltünk. Az ajtóban ismét megfordult. Holnap a tóparton leszek, ugyanott. Kétségtelenül. Kiment és behúzta az ajtót.

Ültem és vártam. Olimpia úgy mosdott, mintha az üdülőtelep összes mocskát magára szedte volna. Igazából már akkor bemocskolódtam, amikor nekem imponálni akart. Rányitottam. Ültem a falnak támaszkodva a zuhany alatt. Mit csinálsz? Zuhanyozok. Most komolyan, még kisül, hogy mindjárt valami jelenetet rendezel nekem... Nic, baby, vicces vagy. Pedig nem voltam. Valószínűleg még néhány órát vagyunk együtt, mondta. Seggbe akarlak dugni. Nevetett – megetted az idegeimet ezzel.

Mondd bár egyszer, hogy szeretsz, kiáltotta elhaló hangon. Nem tehetem. Miért? Tele vagyok szarral, senki nem hisz nekem.

Te, szóval én azért jöttem Eforiéra, hogy jól érezzem magam.

És nem érzed jól magad? Sose fogom jól érezni magam, amíg pátyolgatnom kell valakinek az érzelmeit. De te mikor érzed jól magad, Nic? Amikor nem gondolkozom, amikor nem hozok ésszerű döntéseket, amikor egyedül vagyok, amikor kinyújtom a kezem, hogy elvegyem, ami megillet, és amikor minden, amit akarok, megillet. De nem így működnek a dolgok, Nic. Ránéztem. Nem adtad ide azt a pénzt... Á, milyen kis feledékeny vagyok – gúnyolódott olcsón. Nincs nálam annyi, egy kártyán tartom. Akkor elmegyünk egy bankba és kivesszük. Oké. Felöltözött. Egy hímzett selyeminget húzott a csupasz melleire, és felvett egy farmer rövidnadrágot. Mokaszint. Én belebújtam a „Why Does It Always Rain on Me?” feliratú trikómba, és elindultunk. Eforián van egy Raiffeisen bankfiók. Odabent egy idős, de kedves hölgy fogadott. Miben segíthetek, kérdezte. Ki akarok venni valami pénzt erről a kártyáról. A hölgy a pénztárhoz vezetett. Mennyit szeretne kivenni? Hát, 3000 euró értékben. Rám nézett, lebben vagy valutában kéred? Valutában. Akkor 3000 eurót akarok. Platinakártyája volt. Egy jellegtelen pénztárosnő odanyújtotta neki a pénzt meg a nyugtát. Olimpia aláírta, és elvette a pénzt.

A kezében tartotta, amikor kimentünk. A kocsit felé vette az irányt, én követtem. Kinyitotta az ajtót és beült. Aztán becsukta maga után. Nézett maga elé és várt. A jobb keze a slusszkulcsot markolta. Kétlépésnyire a kocsitól én is megálltam. Idős párok és kisgyerekes családok haladtak el mellettünk. Valahonnan hátulról felbukkant egy fiatal pár. Nagyon fiatalok voltak. Anyám, micsoda kocsi... odamentek és forogtak körülötte. A csaj a motorháztetőre rakta a seggét és pózolt. A srác a telefonjával fényképezgette. Ő széttárt lábakkal, ő mellre tett kézzel, ő kibontott hajjal, ő mélyen előrehajolva, ő hanyatt dőlve... Olimpia szórakozva nézte őket. Én őt néztem, és az ülésre dobott 3000-et. Játzott. Megérdemeltem, úgyhogy türtem. Leengedte az ablakot, és megkérdezte, mire várok. Nem volt mit finomkodni. A pénzre. Á, a pénzre, mondta tettetett csodálkozással. Igen, a pénzre. Mit is mondtál, mennyit kell adjak? Amennyit kivettél a bankból. 3000-et. Nem sok egy kicsit? A szórakozás drága, baby. De én nem szórakoztam. De szórakoztál. Nem igaz, csak tettem magam. Értem... hátat fordítottam és leléptem. Először utánam kiáltott, aztán dudált, aztán kiáltott és dudált... nem, honey, így nem megy. Kiszállt és utánam szaladt. Megragadta a karom. Nyújtotta a pénzt. Tessék! Ha ez minden, amit akarsz tőlem, tessék. Kirántottam a karom a szorításából. Szarul játszol, te, sose kapsz ezért Oszkárt. Egy bunkó vagy, tudd meg. Elvettem a pénzt. Megszámoltam. Most egy bunkó vagyok

3000 euróval. Lehetnél volna okos sokkal többel. Lehettem volna okos anélkül is, hogy megismertelek volna.

Kissé előrehajolt, az ökleit pedig görcsösen a testéhez szorította. Idegesen sírt. Te nem vagy ilyen. Nem hiszem el, hogy te ilyen vagy... Általában amikor ezt hallok, beadom a derekam. Illetve nem tudom, hogy igaz-e, de elhitetem magammal, hogy igen. És ha mégis jó fiú vagyok? Ha csak védekezésből játszom az utálatost. Félénkségből. Félelemből. Odanyújtottam a pénzt. Igazad van, vedd vissza. Igazából meg akartalak bántani, ennyi. Nem akarta elvenni. Csak rázta a fejét és sírt. Vedd el, te, nincs rá szükségem... add oda egy szegénynek, tarts egy shopping-terápiát. Nem, azt mondtam, neked adom, és neked adtam – most dúskálj benne. De nem kell. Nekem sem kell. Oké, nem számít, vedd vissza, és kész. De számít. De nem. Ez meg most mi? Semmi, Nic, egész egyszerűen csúfot üzünk egymásból. Igen, te, ez a pláne. De a pénzzel mit csinálunk? A tiéd, csinálj vele, amit akarsz. Oké, nézd, neked adom. Olimpia, azt akarom, hogy legyen tőlem egy emléked. Vedd el ezt a 3000 eurót, amit a bankból kivettél, nekem adtál, és azt mondtad, csináljak vele, amit akarok. Nem kérem. Te, ne légy gonosz. Azt mondtad, azt csinálhatok vele, amit akarok – tessék, azt csinálom, neked adom. Azt csinálhatsz vele, amit akarsz, de jogomban áll visszautasítani. Tehát visszautasítom. Ej, fene egy nő vagy te.

Nic, az időt vesztegetjük. Igen, de együtt vesztegetjük. És a sírás nevetésbe fordult.

Visszamentünk a szobába. Nyilván, hogy dugtunk.

Ő sírt, én ordítottam. A szakítások fájnak, valószínűleg azért, mert azok is valamiféle értelmet kell nyerjenek. Már rég eléveztem, de továbbra is rajta feküdtem, és magamhoz szorítottam. Vagy magához szorított. Vagy egymást szorítottuk. Azt hiszem, bántódtam. Mikor mész haza, kérdezte. Hát csak most jöttem. Most jöttél, és máris bezsebeltél 6000 eurót. 3000-et. Nem, 6000-et – ma másodszor adtam 3000-et. Törtem a fejem. Igen, 6000 van. Adj még hármat, és lesz 9. Nem. Miért? Már egyáltalán nem mókás. De, azt csinállok azért a pénzért, amit akarsz... Egy vagyon az, Nic. Csak nekem, vágtam rá. 6000 is jó. Igen, de 9 még jobb. Oké, hagyjuk, miért kell? Csak úgy, hogy lássam, ahogy megadod magad. Nem, nem kapsz semmit. Azt csinálom, amit akarsz. Öld meg magad. Előbb a pénzt. Elnevettük magunkat.

Felálltam és egy kicsit megmozgattam a tagjaim. Szép férfi vagy, Nic. Te, ne gyere ilyenekkel. Az vagy, tényleg az vagy. Hátat fordítottam neki és végeztem néhány nyújtógyakorlatot... olyant, hogy lehajolsz és a tenyereddel megérinted a lábfejed... Fingtam is. Amikor bókolnak nekem, goromba leszek, tudom. Ha azt mondta volna, hogy egy cinikus disznó vagyok, virágot hozok neki. Vagy ha azt mondta volna, annyira ocsmány vagyok, hogy sírva szánná a levegőt, amihez a 9. emeletről zuhantamban sűrűlök, gyereket csinállok neki. A magamfajta embereket szaporítani kell, anyway – soha nincs belőlük elég.

Most szép vagyok?

Nem törölted ki magad rendesen az előbb.

Tiltakozásból.

Nem lenne jobb, ha abbahagynánk ezt a bohóckodást?

3000.

Nem kapsz semmit.

Akkor nem megyek el innen.

Ügyet se vetek rád.

Ne vess.

Ügyet se vetett rám. Úgy két órával később besötétedett. Kinéztem az ablakon. Egy gyengén világított parkra nyílt. Az egyik padon ketten csókolóztak. A tag a csaj csöcséit fogdosta, a csaj pedig a tag ágyékát simogatta. Aztán ráhajolt. A tag simogatta a fejét és nézte. A csaj nem nézte őt. Nézd, te, odakint ketten basznak. Ügyet se vetett rám. Kiültem az ablakba. Élveztem. Elővettem. Vertem. Mégis mi a francot csinálsz te ott? Rám förmedt, te. Verem a faszom a holdfényben. Hallod? Üvölt. Idegesen begyömösölte a trikóimat a táskába. Amikor lecsukta, az egyik félig kilógott. Az, amelyiken azt írta: „Már kiskoromban beírt könyvébe a Sors / Hogy számúzótként keljek át e világon”. Kész, elég ebből! Torkig vagyok. Menj, kérlek. Fogd a táskád, és menj. Kevesebb mint 20 méterre egymástól két nő különböző élményeket élt át. Az egyik jól érezte magát, a másik nem. Az egyik csillapítgatta a hormonjait, a másik hergelte őket. Kettejük közt én. Várj egy kicsit. Nem várok már egy kicsit se. Kinyújtott kezében tartotta a táskám. Egyre vadabbul vertem. Éreztem, ahogy jön. Jött. 2 másodperccel azelőtt leugrottam, odamentem hozzá, és ráélveztem a fogantyút tartó kezére. Leengedte a táskát és beletörölte a kezét a trikómba – abba, amelyiken azt írta: „Sperma van a kezeden? Töröld ide.” Keményen játszott. Felhúztam a boxeralsóm. Felhúztam a farmerem is. Elvettem a táskám. A pénzt is beletetted? Erre elvörösödött. Arcon csókoltam, és kimentem.

■ ■ ■

Ezt is megéltem.

■ ■ ■

A szálloda előtt nem volt senki, a szomszédos parkban pedig azok ketten befejezték, és most magoztak.

Hangosan beszéltek, nevetgéltek, ahogy két ember tesz, miután fesztelenül baszott. Meg mertem volna esküdni, hogy nemrég ismerkedtek össze, és ez csak addig tart, amíg itt nyaralnak. Az órára néztem, majdnem két óra volt. Hová menjek ilyenkor? Betértem egy utcába, ami a tengerhez vezetett. Csak most jöttem rá, hogy bár szinte egy hete az üdülőtelepen vagyok, még nem láttam közvetlenül a partról a tengert. A telep ki volt világítva. Kértem – Dél-Eforián a part keskeny, és tele van kis teraszokkal meg bazárokkal, mind összezsúfolva, egyik a másikban, egymás hegyén hátán, az összkép így inkább egy építészeti orgia benyomását kelti, mint sétányt vagy szórakozóhelyét. Elkésett párok nézegettek itt különösebb érdeklődés nélkül a standokon még kint álló tárgyakat, nézték a sötétséget, ahonnan hullámverések hallatszottak, vagy egyszerűen nem néztek semmit – a sörüket szürcsölték, a miccsüket harapták / pórusok a nagy semmi talpán.

Ott ögyelegtem, aztán lementem a strandra. A strand nagyon keskeny. Pár lépéssel leérsz a sétányról a partszegélyre, ahol a hullámok lustán terülnek el, majd elenyésznek. Sehol egy lélek. Leültem egy kőre és hallgatóztam. Te, Rita, lehetsz bármekkora tehén, bármekkora lökött, vagy üresfejű, nem maradhatsz érzéketlen a tenger zenéjére. Lehetetlen leírni, talán csak erotikus kifejezésekkel. Nem, nem olyan, mint egy baszás, nem olyan,

mint egy vad orgazmus két kétségbeesett között, nem a párzás vulgáris tánca, mc, egyáltalán nem. Sokkal inkább a szívedben örvénylő szélvihar, amikor várod, hogy a mosdóból kijöjjön. A ruhái suhogása, amikor reggel öltözködik. A feszült csend, ami után végre azt mondja, igen.

E díszletek közt minden képtelenség megengedett; a tenger elmossa...

Te, szóval a homok meleg volt, a szellő hűvös. És ebben a mennyei nyugalomban eszembe jutott az otthon. Az otthonom. A plafonról lógó hinta, a 256 GB/RAM-os gép, Neliné, Monica, Clementina néni, Angel, Viorica. Még Frusinica is eszembe jutott, a rosszul megválogatott ruhái, mindenki, te. Vasea bá, Gicu, Mogoşné. Csendesen vártak, hogy visszatérjek a billentyűkhöz. Hogy felgyújtsam a villanyt, és azt mondjam, ok folks, here I am. Hogy visszahozzam őket az életbe. Az életembe.

A vállamra kaptam a táskám és nekiiramodtam. Egy óra múlva indult az első vonat Mangaliáról. Elhaladtam Olimpia szállója előtt. Sehol nem égett a villany. Arra gondoltam – a fenébe, Nic, a férje vagy még. Ha a nyakadra jön, megszívtad. A kocsija nem volt a parkolóban. Néhány utcával odébb, egy menő villa udvarán pillantottam meg. Egy frászt jön a nyakadra. Olimpia...

Mennyire bánkódhatsz egy nőn futás közben?

10 perccel a vonat előtt értem az állomásra. Aztán ő is berobogott, és morcosan megállt. Te, becsszó, mondta, kurvára unom már ezt a járatot. Csak a lóto-futók szállnak fel, akik összetévesztik a nyaralást egy átutazással. Pöfékelt elektromosan. Az emberi természet néha még az ember számára is érthetetlen, mondtam neki, miközben a lépcsőin felkapaszkodtam. Az emberi természet pontosan abban a pillanatban véget ér, amikor én átgurulok rajta a kerekeimmel. Ez ritkán történik meg, mondtam, és az orrára csaptam az ajtót. Én egy gép vagyok, semmi logikusát nem látok abban, hogy megöljek egy élőlényt, aki úgyis meghal. És lassan elindult Konstanca felé. Agigeán megremegett egy kicsit. Ismered azt a viccet a vasutasokkal? Nem. Egy vasutas mesélte egy éjszaka, hogy talált egy kurvajó nőt valahol a vasút mentén, Dobrudza és Ceamurlia között. „Te, megdugtam, seggbe is, picsába is, magamra is ültettem...” A másik megkérdezte, hogy meg is szoptattad-e. „Te, nem... nem találtam a fejét.”

Hamar Konstancára értünk. Megkönnyebbülten fellélegeztem. A vonat már kezdett duruzsolni nekem.

■ ■ ■

Vitus Ákos fordítása

Ştefan Caraman: 1967-ben született Tulceaán, jelenleg is ott él. Román próza- és drámaíró, publicista. Több jelentős irodalmi díjjal is kitüntették. A 2012-ben **Kaos Moon** álnéven megjelent *Levelek Ritához* (*Scrisori către Rita*) c. regényéért a Román Írószövetség, valamint a *TIUK!* nevű kulturális folyóirat díjában részesült.

Vitus Ákos (Marosvásárhely, 1988): jelenleg Budapesten él. Író, költő, műfordító, a *Nappali Menedék* irodalmi & művészeti portál szerkesztője. (A regényt hárman fordítják: Dankuly Csaba, Dankuly Levente és Vitus Ákos.)

Nagyítás

A Hawelkában láttalak meg Bécsben,
a barátnőddel tortát ettetek.
Én hintáztam a kávéházi széken,
szemem sarkából téged lestelek.

Meghíztál kissé s nekem már öreg vagy,
bár feleannyi csak, amennyi én –
Egy képem van a pendrájvomon rólad,
az évadzáró buli közepén

nem téged fotóztalak voltaképpen:
egy kolléganőm pohár sört emelt,
de rákerültél, ott vagy a bal szélen,
muszlim barátnőd hennával kezelt.

Most rákattintok egyet az egérrel,
a képernyőmön kinagyítalak,
és fokról fokra rajzolódik szépen
egy haja mögé bújt sunyi alak:

mert nagyítok és nagyítok csak egyre,
és most látom, hogy mit mutat a kép:
míg barátnőd szép ábrát fest kezedre
szemed sarkából engem lesel épp.

„szakadj le rólam”

dohányról drogról alkohorról
lejöttem de már nem fogom elolvasni
a lukács-életművet sem livius római
történelmét hét kötetben és már kevesebb
húst eszem és édességet is módjával
sokat mozgok jógázok és meditálok
és a háromkilós kézisúlyzókat sem
hagyom pihenni esténként futok az
erdőben míg valaki le nem csap az mp3-ért
komoly könyveket olvasok az elengedésről
írok is olykor terápiás céllal és már a
pszichoterapeutámnak is egyre kevesebbet
beszélek rólad és nagyon praktikus lettem
takarékosan bánok a térrel ügyesen
helyezek el tárgyakat a szobában
a vasalódeszkának is megtaláltam a
helyét az ajtó mögött csak téged nem
tudlak évek óta hová tenni folyton
itt jársz-kelsz a fejemben

Apróságok kicsiny tárháza 28.

tapintatos fiatalember volt
miután átadta a szertartáshoz
járó papírokat visszavonult hogy
magunkra maradhassunk pár
percre de nem tudtunk mit
kezdeni az időnkkel mely
szivárgott lassan a sejtjeinkből
ezúttal sem gazdálkodtunk jól
vele mert mit is tehet ilyenkor
az ember egy márvány
tartállyal a kezében csak
álltunk zavartan most
forduljak oda a fiamhoz
adjam át neki a *tárgyat* vajon tíz
évesen felfogja-e a gyorsan
jött változást hogy tessék fiam
itt van édesanyád

Megkésett, másnapi óda

edónak

már délután sötétedik
szürke szomorú tekintete van
a tájnak a tegnapok
távolodva fájnak s mint
pocsolyák tükrében a fák
feketélő ága szememben ázik
arcod tétovasága
engedlek légy kedves másnak
eleget kínozott engem a másnap
csak fagyos sár és hó sehol
és jégvártyás tócsa az utcán
mért bámulnak rám furcsán
a sárga jelzőlámpák
autókürt riaszt a zebra
előtt bénázásomból
kocsmában kellene ülnöm
miattad megint de
lásd most józan vagyok
a semmi ragyog
magányos éjszakáim fölött
engem már bárki bántthat
nem fordítok senkinek hátat
leengedem kezem
nem védekezem
megyek szűk utamon
hol a tekintet tért vesz
és mindenhová
késve érzem

Nyirán Ferenc (Debrecen, 1951): versei és könyvkritikái többek közt az *Alföldben*, *Élet és Irodalomban*, a régi *Mozgó Világban*, *A Vörös Postakocsi*-ban, a *Kulter.hu*-n jelentek meg.

4.7.6.3.

Lerágott csecsemőcsontokra találtunk ma is
a terasz mögött.

Apró mutatóujjak,
bordacsontok rügyeztek véresen
a földre szúrva,
szabályos alakzatokba rendezve.
Tehát nem a kutyák,
nem a macskák,
és nem is a patkányok hordták ide.

5.1.1.1.

Anyám visszanyomott a szülőcsatornába,
és sorsomra hagyott.

3.3.5.4.

Tizenöt éves korában,
cipzárt talált a hasfalában.
Később valaki véres,
illatosított zsebkendőket gyömöszölt belé.

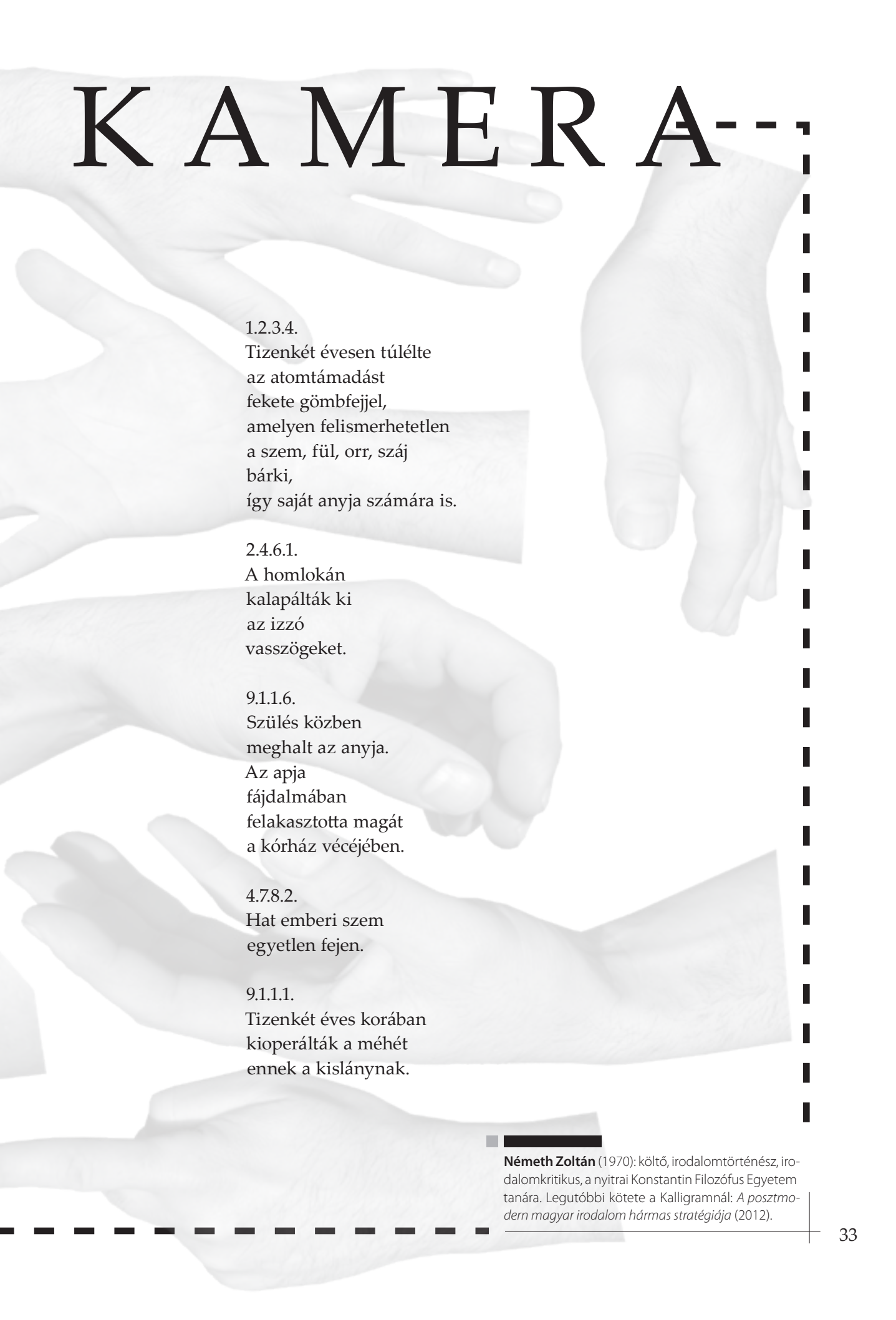
3.2.7.1.

A hajából
tüzet gyújtottunk,
hogy legalább néhány másodpercre
láthassuk egymás arcát.

3.8.3.1.

Hajó
kikötő nélkül.

KAMERA

1.2.3.4.

Tizenkét évesen túlélte
az atomtámadást
fekete gömbfejjel,
amelyen felismerhetetlen
a szem, fül, orr, száj
bárki,
így saját anyja számára is.

2.4.6.1.

A homlokán
kalapálták ki
az izzó
vasszögeket.

9.1.1.6.

Szülés közben
meghalt az anyja.
Az apja
fájdalmában
felakasztotta magát
a kórház vécéjében.

4.7.8.2.

Hat emberi szem
egyetlen fejen.

9.1.1.1.

Tizenkét éves korában
kioperálták a méhét
ennek a kislánynak.

Németh Zoltán (1970): költő, irodalomtörténész, irodalomkritikus, a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem tanára. Legutóbbi kötete a Kalligramnál: *A posztmodern magyar irodalom hármass stratégiája* (2012).

ALL

ALL MACHINE
TÍZ / KETTŐ

A RÖGZÍTŐ

benne
visszapörgetett mondat
a hátrafelé beszélő téveszt
az adat értékét veszíti
az elejét hangsúlyozza
megnevezi a memória
a mondat visszapörgetett
a beszélő téveszt gyorsított
fordulaton magassága
megváltozik a hordozó
sérülése megsemmisíti
a kinyilatkoztatást újra
visszaléptetés
ne vedd fel a valóságot

ALL MACHINE
TÍZ / NÉGY

PROTOTÍPUS

a megelőző sorszámúakat
a fiúk megsemmisítik
a prototípusokat megfelelően
működő alkatrészeit
ültetik az újakba sorozatot
gyártanak a hibátlanokból
az újak feladata a szűrés
a lejártak beolvasztása
a feláldozás helyszínén
szorulnak a lemezek
ékekkel választják az
összefonódó termékeket
a burkolatok lefordulnak
az ék rovátkát váj a satuba
szorított belső részbe oldalán
elcsúszik az anyag nyűszítés
után megkönnyebbül és kienged
a satuba dagad kireszelt héjába
eggyel nagyobb kódszámot ütnek

MACHINE

ALL MACHINE
TÍZ/ÖT

A VÁGÓ

megismerteti az ügyet
a filmfelvétel az eljáráson
idegenkezűség a cselekmény
bűn ne szabdalja a helyszínt
énekeltetni próbálja megvágja
a filmet a jelenetet ragasztják
a csapó pengéje alatt az
ügy átváltozik nylonkockái
összekeverednek a ragasztó
hőkezelés után vonja be
a részleteket elhallgatja
a mellékszereplőket és
kitakarja amiről nem tesznek
említést *egyensúlyzavarai*
gyakran elővették
nyakába mélyeszi a fogkefét
a szalag rögzíti az elváltozásokat
a közhit szerint eszköze a balta
maradványai kontúrok nélkül
különülnek a dia szélein
nyakába mélyeszi a fogkefét

ALL MACHINE
TÍZ/NYOLC

HANGOLÓ

saját hőmérsékleten énekel
áttevődik a másakra
kettőjük közt a mérték
felismeri és együtt szól
a tiszta nyílásokkal *a sípok*
továbbítják a mértéket
a húrokon és billentyűkön
át a kézbe futnak
összehangolás a géppel
aki szándékkal jön nem tud
megszólalni a félrevezetést
kisüti szikrája
a legkisebbeknek sikerült
ők beszéltek a legkevesebbet

ALL MACHINE

ALL MACHINE
TÍZ / TÍZ

KELTETŐ

nagy kerületű töltőcsövet
dugnak az öntőformába
töltik a pépet hurkaállagú
forgács és nyesedék
a masszát a töltőgépből
vákuummal szívják le
kenőanyaggal síkosítják
részeit csészealjnyi lemezeket
vágunk kerekeit meghúzzák
a lakkozás elcsúszik
felületét a motor érinti
tartóállványon löki a dugattyú
házát a csiga mozgását váltja ki
*rugói pedálba futnak
másikon lábak az indítón
a kéz teste csővé változik
a hangok egyszerre futnak
át rajta a gép az ember
egy kilégzés*

Tóth Kinga (Sárvár, 1983): költő-illusztrátor, zenész, tanár. A Tóth Kína Hegyfalu formáció frontembere, kísérleti zenével és hang-költéssel foglalkozik. Verseit és vizuális költeményeit többek között az *Élet és Irodalom*, *Kalligram*, *Műút*, *Tiszatáj*, *Látó*, *Mozgó Világ*, *Palócföld* közölte. A József Attila Kör és a Fiatal Írók Szövetségének tagja. Első kötete *ZSÚR* címmel 2013-ban a Prae gondozásában jelent meg, *ALL MACHINE* kötete ez évben Stuttgartban, a Solitude Akademie kiadásában jelenik meg.

BATYU

k u t y a k o m é d i a

1. Batyu, a fehér-barna foltos, csámpás, leginkább foxira hajazó kotorékebb időnként olyanformán húzta a lábát, mint a gazdája, aki az ötvenes évek vége felé robbant be az irodalmi életbe – rendhagyó módon mindjárt egy regénnyel. Ahogy Batyu a kutyák közt, úgy számított ő korcsnak az irodalmi életben, mert előzőleg nem publikált sem verset, sem novellát, és arcról sem ismerhették, hiszen nem fordult elő olyan helyeken, ahol irodalmárok elő szoktak fordulni, úgymint szerkesztőségek és könyvkiadók, de a Hungária kávéház mélyvíznek nevezett alagsorában, vagy a körút túlsó végén, a Luxorban sem. Nappal nem fizetett kávékat meg kiskonyakokat szomszédos irodalmi szerkesztőknek a Rádió pagodájában, éjszakánként nem kibicelt hírességeknek a Fészek Klubban, vagyis a pályakezdőktől elvárható magatartás változatai közül egyiket sem tartotta magára nézve kötelezőnek. Rejtőzködése azt üzent a világnak, hogy az irodalmi számlára megmászását nem hajlandó a legalsó fokon, úgynevezett fiatal íróként kezdeni. Voltak, akik azt mondták, alighanem túlteng benne az öntudat, de mivel műveket ez idáig nem tett közzé, azt sem lehetett megítélni, jogos-e a túltengés. Mások úgy vélték, ilyen magabiztosság nem belülről fakad, ennek az lappang a hátterében, hogy az illető pontosan tudja, a vitorláját dagasztó szelet valahonnét fentről fújja. Ezt a feltevést erősítette a sajtó viselkedése is, mert ahhoz képest, hogy első könyvről volt szó, feltűnően nagy lármát csapott. Ekkora figyelmet az idő tájt Élő Klasszikusok könyveinek sem szenteltek – bár az idő tájt az Élő Klasszikusok tüntetően hallgattak. Hallgattak a szép számmal létező Élő Középsze-rűek is, titkon abban reménykedve, hogy írásaik nívója (föltéve, hogy volnának ilyenek) különbözhet az Élő Klasszikusokétól, de a hallgatásuk egyenrangú, *nemírni* legalább annyira tudnak, mint a nagyok. És ha az utókor netán – egyéb fogódzók híján – abból ítéli meg kinek-kinek a jelentőségét, hogy a huszadik század ötvenes éveinek végén milyen sokáig és mi mindenről hallgatott, ők az irodalmi értékrend magasabb grádicsára léphetnek. Ebbe a számításba csak egy hiba csúszott: nem gondoltak rá, hogy a kulturális élet nem tűri meg a vákuumot, létének jogosultságát minduntalan, percnyi kihagyás nélkül igazolnia kell, ezért óhatatlanul felértékelődik minden történés, eseményszámba megy például egy pályakezdő író jelentkezése is. Az *Esti Hírlap* nevű, irodalommal ritkán foglalkozó délutáni bulvárlap például egyazon héten kétszer is sort kerített ennek az első regénynek

a beharangozására. *Büszkék vagyunk rá, hogy egy tehetséges szerző első lépéseit egyengetjük az irodalomban*, jelentette ki a kiadó igazgatója, és Batyu gazdáját magyar Ilf-Petrovznak nevezte, aki egy pályakezdőtől egészen meglepő módon *merész, szatirikus regénnyel lép a közönség elé*. Két nappal ezt követően újabb cikk újságolta, hogy hamarosan ingyenceknek való irodalmi csemege kerül a könyvesboltokba: *ünnepélyes keretek között, az Írók Boltja különtermében tartott sajtótájékoztatón mutatjuk be Granicsári Géza Fenéig tejfől című regényét, amely a Rákosi-korszak visszaállításait figurázza ki*.

2. Ne nézzenek madávnak, hördült fel a *Brasil* presszó egyik mikroszkopikus méretű asztalánál Gencs Béni, és a kinyitott *Esti Hírlapja* közepére csapott, még hogy kifigurázás! Ki hiszi el *ezeknek*, hogy a Kopasz már nem tabu? Gencs Bényt azóta tudták felizgatni az efféle hírek, amióta illegálisan üzemeltetett kölcsönkönyvtárát tavaly szinte tönkretették: mert az addig jóformán csak tőle beszerezhető bestsellerek közül a *Tarzant* és a *péhovardokat* (hivatalos indoklás szerint „a Rákosi-idők kultúrpolitikájával való szembefordulás jegyében”) új kiadásban megjelentették. Minden célzástól, ami a légkör ilyesfajta enyhülésére vonatkozott, kilelte a hideg, és úgy érezte, kihúzzák a talajt a lába alól. Még az hiányzik, hogy *Lanny Buddot meg a tövökezsöket* is kiadják, és kész, lehúzzhatom a volót, tönkvementem! A többi törzsvendegtől azt várta volna, hogy együtt érezzenek vele, de épp az a hórihorgas öregember, aki tizenegy éve ült a szomszédos asztalnál, Fettersporn Adorján, a valahai *Esti Budapest* kulturális rovatának (nem önszántából) kvietált munkatársa, megint juszt is az ellenkezőjét mondta, mint amit hallani szeretett volna. Nézze, Bénikém, én például elhiszem. Magának még sosem tűnt fel, hogy azokat, akik már eltűntek a sülyesztőben, mindig szabad kiröhögtetni? Rákosiék alatt nem volt tabu Horthy, miért lenne most tabu a Kopasz? Azt én se hinném el, ha a könyvet azzal reklámozná, hogy a forradalmi prolibugris *kormányt* fogja kifigurázni – de hát nem azt mondták. Gencs makacsul ingatta a fejét, cö-cö, maga, Fettevspovn, *fonahvemből* okoskodik, mert vövid a memóriája. Ez a dolog engem avva emlékeztet, amikor ötvenhévomban kijöttünk a *favbával*, mevt elhittük, hogy a Kopasznak vége, volt-nincs, ezentúl minden más lesz. És más lett? Ötvenötben nem visszajött a Kopasz? Na ugye, nem tud mit mondani. Előbb lesz belőlem tőzsdeügynök a Walt Stviten, mint ahogy itt engedik kifigurázni a Vákosit! Fetterspornt tizenegy éve bosszantotta, hogy Gencs biliárdgolyófejébe tölcserrel sem tud több észet tölteni. Édes encsem-bencsem-Gencsem, emelte meg recsegő hangját, amikor *ezek* – elismerem, a maga nagy pechjére – újra kiadták a *Piszkos Fredet*, mit gondol, mit akartak vele bizonyítani? Csak azt, hogy ami be volt tiltva a Kopasz idején, azt ők simán engedélyezik. Mi következik ebből? Az következik, hogy *ezeknek* direkt érdekükben áll megjelentetni egy olyan könyvet, ami Rákosit röhögteti ki. Egyebek közt ez is garancia a népnek, hogy ők – mások. Gencset majd szétvetette a méreg, amiért épp azt nem felelheti, amivel tromfolni tudna: maga azért beszél így, mert majd megvész, hogy újra az *Esti Budapest*, azaz most már *Esti Hírlap* munkatársa lehessen, és abban reménykedik, hogy ha kormánypárti szövegeket ereget, majd reaktiválják, de pechjére itt a *Brasilban* senki sincs, aki ezeket a megfelelő helyen visszamondaná. Azt persze Fetterspornnak sejtene sem szabad, hogy átlát rajta, mert ha megorrontaná, többé szóba sem

állna vele, sőt, egyikük még a *Brasil*nak is kénytelen volna búcsút mondani, annyit viszont nem ér meg az egész, mellesleg ki se bírná, hogy ezt a nagy marha embert ne lássa nap mint nap. Megvető arckifejezésébe próbálta belesűríteni, amit lenyelt, és csak annyit mondott, csúvheti-csavavhatja, Ádikám, nekem ez a szatívadolog *almás*, és a szitán átlátó ember fölénnyel söprögette a zakója reverjét. Uraim, uraim, szólalt meg Kolegerszky Damján öblös hangja a hátuk mögött, én csak egy színpadról leintrikált buffó vagyok, de felhívom becses figyelmüket a lényegre: akár gúnyolja az a regény Rákosit, akár nem, az egész csak színjáték, mondhatnám politika, tisztára Potemkin-fal. *Ekszküz*, szólt közbe Elefántovics, a nevét meghazudtolóan sovány tanár, Patyomkin! Az énekes egy legyintésre se méltatta, kuss, ormányoskám, maga nem ért ehhez, a Potemkin-dolgok mindig a külföldnek szólnak, ha itt még szatírák is íródnak, akkor korlátlan művészi szabadság van, tehát a magyar kérdést le lehet venni a napirendről. *Ekszküz*, krákogott a tanár, volna még egy körülmény, ami nyilván csak nekem üthet szöveget a fejembe, aki harminchat évig tanítottam gimnáziumban, és ha a politikához nem is, ehhez értek: a szatíra nem pályakezdők műfaja, komoly élettapasztalat szükségeltetik hozzá, ergo a kiadó vagy a szerzőt, vagy a témát illetően hazudott. No, hát ezt mondom én is, nézett körül Gencs és elégedetten nyugtázta, hogy a többiek, Fettespórn kivéve, bólogatnak. Maguk egytől-egyig szamarak, harsogta az ex-hírlapíró, mert csak közhelyekből tudnak kiindulni, és biztosra veszik, hogy a szerző valami zöldfülű bölcse, mivel mostanság ilyeneket szokás felfedezni. De mi van akkor, ha annak a bizonyos regénynek a szerzője rendelkezik élettapasztallattal, csak éppen másféleképp, mint mi? Ha például egy gyöpösfejű mozgalmi salabakter az illető, aki – mint mondani szokás – *ezerkilencszázötös párttag*, és még látta Lenint? Ez a feltételezés mindenkit elképesztett, Fettespórn pedig már az is elégtétellel töltötte el, hogy tud olyasmit mondani, amitől másnak elakad a szava. Ezen föllelkesülve kombinált tovább, az a vén tróger talán úgy érzi, most jött el az ő ideje, *ezeknek* odafent meg kapóra jön, hogy van valaki, aki új művel áll elő, és íróként azelőtt nem kompromittálta magát. Elsőként Gencs tért magához, és kiabálás közben olyan vadul gesztikulált, hogy leverte a kávécsészéjét, sok bavomságot összehovdott máv, Fettevspovn, de amit most beszélt, az teljes képtelenség! A vén salabaktevek istenítették Vákosit, és most is visszasívják, tehát kizávt dolog, hogy közülük bárki egyetlen vossz szót is szólna vóla! Igeeeeen, kérdezett vissza vijjogó hangon Fettespórn, akkor arra feleljen, mi a helyzet a volt spanyolosokkal, encsem-bencsem-Gencsem, akiket Rákosi gyanússá nyilvánított, meg a volt tizenkilenceseikkel, akiket dettó, talán azok is istenítették? Közöttük nem lehetnek grafomán dilettánsok, akik régóta fenik rá a fogukat, hogy írók legyenek, és most úgy érzik, megfizethetnek a sérelmeikért? Álljunk meg, uraim, álljunk meg, harsogta Kolegerszky, elfelejtették, hogy van nekünk itt a *Brasil*ban egy saját írónk? Miközben a presszó hátsó fertálya felé sandított, úgy megnyomta a hangját, hogy képtelenség lett volna nem meghallani, itt a mi Sunyó Sándorunk. Már bocsánat, de amit eddig összehordtunk, talán csak *útszájder* fecsegés, *ekszküz*, igazította ki Elefántovics, autszájder. Ormányoskám, kuss, reccsent rá az énekes, de engesztelésül megszorongatta a vállát, arra lennének kíváncsiak, mit gondol erről a mi írónk? Tényleg, hümmögték a többiek, halljuk Sunyót!

3. Sunyó Sándor csak pár hónappal ezelőtt vált a Brasil törzsvendégévé. Nem azon a módon, hogy egy nap kapta volna magát, és találomra beül ide, mint első útjába akadó presszóba, annak is az egyetlen szabad asztalához, hogy rendeljen egy kávé. Jóakarói figyelmeztették rá, a *Brasil* több, mint egy presszó, az már fogalom, ott nem kedvelik az ismeretlen, csak futólag betérő és rohanvást távozó vendégeket. Most ugyan hivatalosan nem más, mint a 631. számú vendéglátó-ipari üzemegység, de valójában kultikus hely, és az volt már akkor is, amikor még az Andrassy út 47. szám alatt működött, s attól, hogy most a Népköztársaság útja 47-ben van, a lényeg nem változott. Még a telefonszáma is maradt a háború előtti 224-610, ahogy megmaradt nevének rendhagyó helyesírása is: hiába hozott határozatot a kerületi tanács, hogy a *Brasil* név „z”-vel írandó, a neonbetűket nem javították

ki. Az Imola névre hallgató boltvezetőnek is csak a terjedelme változott, mármint, ahogy a törzsvendégek fogalmaztak, hál istennek több lett rajta abból a harapnivalóan kemény húsból, amit nem bírtak nem megfogni, ahányszor csak elment az asztaluk mellett. Imola asszony szinte a családjának érezte őket, akik a *Brasil* összesen hét asztalából hatot szokásjogon birtokoltak, mivel jóformán több időt töltöttek itt, mint az otthonaikban vagy a munkahelyükön – már akinek volt még ilyenje. Egyaránt hatvan és a halál közti életkorban leledző törzsvendégei dönthették el, hogy megtűrnék-e valakit, és kit, a hatodik asztalnál. Sunyó azzal nyerte meg őket, hogy legelső látogatásakor valóságos konfesszióval mutatkozott be nekik. Ösztövére testével törökülésben felkuporodott egy tonett székre, holdvilágkerek képében ide-oda jártak az apró malacszemek, majd magas, meg-megremegő fejhangon önostorozásba fogott, uraim, Sunyó Sándor József Attila-díjas író kér önöktől befogadtatást! A díjat nem kérkedésből említem, épp ellenkezőleg, az az én egyik nagy szégyenem, amit jóvá szeretnék tenni, ugyanis 1951-ben kaptam, és olyan valamiért, amit legszívesebben kitörölnék az életemből. Amint idáig jutott, orrot kellett fújnia, meg szemet törölgetni, és a folytatás is szipogósra sikerült. *A sztálinvárosi fák legendája* – ez volt a címe annak a könyvemnek, amiről annak idején azt mondták, láttelep a szocializmust építő magyar népről, csak hogy merő hazugság volt az egész, ahogy utána a többi könyvem is. Bátran beszélhetek erről önöknek, mert azóta leszámoltam azzal az illúzióval, hogy ilyen művek jogán író lennék. Sajnos viszont mást képtelen vagyok írni, úgyhogy immár ötödik éve egyetlen sorom se jelenik meg, csak néha fordításaim. Emiatt eléggé mardos is a szégyen, de ami ennél kínosabb: sokan, érdemtelenül, úgy tartanak számon, mint a legrégebb idő óta hallgató magyar író, az ellenállás etalonját. Talán önök közül is hallotta már valaki a nevemet így emlegetni, én azonban tudom, hogy nincs mire büszkének lennem, mert engem is bevettek ugyan a Gyorskocsi utcába, de csak két hétig tartott bent, ami érdemnek, mentségnek, mártíriumnak egyaránt kevés. Ha még egyáltalán tudnék írni, én is meggyőződésből hallgatnék, mint a többiek, akik az „*Egy történet se Hitlernek!*” mintájára egyetlen sort se publikálnak *ezeknek*, csak sajnos az az igazság, hogy nálam nem erről van szó, én úgy érzem, mintha irodalmilag impotens lennék, vagy írógörcs állt volna belém, csak sajnos nem a kezembe, hanem az agyamba. Emiatt már nem is érzem jól magam olyan helyeken, ahol más írók is előfordulnak. Nekem ideális hely volna a *Brasil*, mert itt intelligens emberek, mégsem írók között lehetek. Ugyanakkor maradnék az irodalom közelében, hiszen az Írók Boltja itt van a szomszédban, a 45-ben, és akár az ablakból nézhetem az oda igyekvő, onnan távozó pályatársaimat, viszont mégse lennék kitéve a kérdezősködésnek, hogy min dolgozom, mi készül az asztalfióknak, vagyis *mi* az, amit nem publikálok?

4. Sunyó kitárulkozása megtette a magáét, s noha korábban (bár ebben reménykedett) a nevét se hallották, büszkéek voltak rá, hogy nemcsak befogadták, de igyekeztek tapintatosan meg is könnyíteni a beilleszkedését. Nem nézegettek folyton a leghátsó asztal felé, ahol Sunyó egy immár ipari műemléknek számító, kicsavarós Penkala töltőtollal körmölt naphosszat. Örvendezve mutogatták egymásnak, hogy az írójuk itt újra tud *dolgozni*, és ezért elégedettség töltötte el őket. Óvakodtak Sunyó tudtára adni, hogy még ismerőseik ismerősei sem hallották soha a nevét, és a kerületi Szabó Ervin Könyvtárban sem volt meg egyetlen műve sem, pedig valamelyikbe szívesen beleolvastak volna. Sunyó még a mecénási ösztönt is valamelyest kiprovokálta belőlük, mikor rájöttek, hogy duplakávék helyett szimplákat iszik, és a cehhel még így is kénytelen-kelletlen adós marad, hiszen publikációk híján nincsenek honoráriumai. Hónapról hónapra összedobták a kávéi árát, amikhez – bár ez a *Brasil*-ban nem volt szokás – kis kancsó tejet és egy szem mézespuszedlit is kapott, a kiolvasott újságokat pedig tapintatosan odacsemleszték az asztalára. *Stenmens*, Sunyókám, hogy megzavarjuk, mikor alkot, szólította meg az énekes, de kivételesen olyasmiről van szó, ami a maga szakterülete. Mi sajnos nem vagyunk literátorok, már elnézést, Ádikám, maga mint hírlapíró, talán félig az, de sehogyse tudjuk eldönteni, lehetséges-e, hogy *itt és most* egy olyan szatírárt hagyjanak megjelenni, ami a Rákosi-érát gúnyolja?

5. Sunyó vonakodva szólalt meg, és a verejtéket törölgette tarkójáig érő homlokáról, bonyolultabb dolog ez, mint hinnék. Azt például én a magam részéről készséggel elhiszem, hogy *ezeknek* a konszolidációhoz elkelne egy szatíra. De nem igazi szatíra! Azt kérdezik, mire alapítom ezt? Ott volt nekik tavaly Csikszeredai Elinkó könyve, a *Káder a kaptafán*. Gyöngébbek kedvéért: egy olyan író műve, aki a háború előtt Baumgarten-díjat kapott, amit tudvalévőleg nem osztogattak akárkinek. Tudvalévőleg, hümmögte minden meggyőződés nélkül az énekes. A mi Elinkónk (valójában Elemér, de a szakma ezer éve csak így hívja) éppenséggel a Rákosiék kultúrpolitikájáról szedte le a keresztvizet. Ha *ezeknek* szatíra kellett, ezzel megkapták, azt a könyvet a bátorsága miatt is, a minősége miatt is bizvást kithették volna a kirakatba. Ehelyett mit tettek? Egy felbérelt bravójukkal lebunkóztatták. Pardon, szólt közbe Fettesporn Adorján, valamit nem értek. Azt mondja, lebunkóztatták? Azt, vágta rá Sunyó, mi az érthetetlen? Akkor előbb meg is kellett jelennie. Természetesen, bólintott Sunyó, és ezzel mi a gond? Gencs Béni hangja úgy csattant fel, mintha éppen egy sanda hátsó szándékot leplezne le. Mondja, Fettevspovn, maga tulajdonképp kivel van? Védi – *ezeket*? Fettesporn a székét hátralökve felpattant, és hórihorgas termetével fenyegetően Gencs fölé tornyosulva kiabált, védi őket a nénikéje, aki egy marék homokért tilinkózik a Szaharában! Bénikém, folytatta valamelyest enyhültebb hangon, ugye most direkt adja a hülyét, hogy kihozzon a sodromból? Arra próbáltam rávezetni magukat, hogy ha ennek a Csiksomlyói Elinkónak a könyvét, *eszküzé*, szólt közbe a tanár, Csikszeredai, *seckó-jednó*, legyintett Fettesporn, ha az ő könyvét hagyták megjelenni, pedig az a mi Sunyónk szerint igazi szatíra volt, akkor a tiszta logika alapján én miért ne feltételezhetném, hogy az a most beharangozott könyv, amit szintén hagynak megjelenni, szintén igazi szatíra? Ez a *post hoc, ergo propter hoc* tipikus esete, mondta Elefántovics, a gyöngébbek kedvéért azt jelenti, hogy *ezután, tehát emiatt*, és ez az elkövethető logikai hibák leggyakoribbika! Fettesporn egy bosszús vállrándítással reagált, Gencs képe azonban kezdett vértolulássá válni, és Sunyó attól tartott, az elmérgesedő szóváltás még tettelegesséig fajulhat. Kedves barátaim, állt gyorsan közéjük, a helyzet az, hogy mindketten *setétben* tapogatódnak, ami természetes is, hiszen nincsenek beavatva a kultúra kulissza *megetti* titkaiba. A *megetti* meg a *setétben* hallatán Elefántovics úgy vont fel a szemöldökét, mint aki épp megjegyez magának valamit, ami később fontos lehet, Sunyó újabban gyakran ejti a szavakat ízeskedve, erőlteti ezeket a népieskedő kiszólásokat, mintha szoktatni akarná a környezetét, hogy bár régóta városban él, azért a nép fia maradt, és a művei ásta gödörből azzal próbál kikecmeregni, hogy a tősgyökerekbe kapaszkodik. A titok az, folytatta Sunyó, hogy Elinkó könyve nem azért jelenhetett meg, mintha Rákosiékról már szabadna a keresztvizet leszedni, hanem merőben üzleti megfontolásból. Tudniilik még a *sajnálatos események* előtt került nyomdába, és emiatt egy évig raktáron is maradt. A nyomda viszont követelni kezdte a pénzét. Mit tehetett a kiadó? Engedélyt kért a *sundámbundám* árusításra. Megkapta, és mit ad Isten, a könyv a puszta szájpropaganda útján is elfogyott. Amitől odafent jól megijedtek, hisz a végén még másnak is kedve szottyan efféle írásokat megjelentetni! Legyen példa statuálva, hogy ebből nem lesz rendszer. Ezért jött a lebunkózás, és az *eszmei tisztaság* is jól meg lett védve.

6. A szavait fogadó álmélkodó mormogástól Sunyó annyira nekibátorodott, hogy Fettesporn számára tanárbácsis modorban foglalta össze a tanulságot, érti már, Ádi bátyám, hogy ez az eset semmiképp se bizonyítéka holmi szabadabb légkörnek, amiben egyik szatíra születhet a másik után! Jól van, na, most már én se gondolom úgy, dűnnyögte Fettesporn, s közben ismét hatalmába kerítette a nosztalgia, bezzeg, ha lapnál lennék, én is tudtam volna az Elinkó-ügyről, és nem leckéztethetnének negy-

venvalahány éves taknyosok! Sunyó, akiből máskor harapófogóval kellett kihúzni a szavakat, ha egy mondatnál többet kívánt a válasz, most élvezte, hogy valóságos előadást tarthat a dolgok mibenlétéről az idős törzsvendégeknek. Uraim, egyfelől jól gondolták, hogy *ezeknek* égető szükségük lenne szatírára, de azt nem tudhatták, hogy csak olyan íróéra, akinek megszabhatják, hogy mikor, mit és mennyire leplezzen le. Ez pedig csakis akkor lehetséges, ha az illető a saját kreatúrájuk. Akit nem tart vissza sem a múltja, sem az írói rangja, mivel egyik sincs neki, és akit – ez se mellékes! – később, ha netán mégis megbokrosodna, könnyű visszafütyenteni.

7. Vessenek meg, uraim, rikkantotta el magát Fetersporn, engem ez az ügy, hiszen hírlapíró volnék, vagy mi a fene, egészen kíváncsivá tett. Legszívesebben elmennék holnap arra a könyvbemutatóra, hogy megnézzem magamnak, segítsenek már, hogy is hívják ezt a hogyihívjákot. Nem ajánlom, Ádi bátyám, sőt kifejezetten ellenzem, vágta rá Sunyó, akinek a hangjából eltűnt a pusztaság létezéséért is bocsánatot kérés árnyalata, ami régebben néha oly feszélyező volt, szavai inkább úgy hangzottak, mintha némi kimondatlan fenyegetést is rejtenének magukban. Ő maga is érezhette, hogy talán elvetette a sulykot, mert a mondat váratlanul kedélyes fordulatot vett, úgy értettem, *fújintos* lenne, ha a kirendelt talpnyalókon kívül egy teremtet lélek se menne oda. Érezzék, hogy bojkott van. És az sem árt, ha az a fölfújt takonypóc, a szerző, megtanulja, hogy minket nem lehet megkerülni, mert akit nem mi avatunk íróvá, abból itt sose lesz író. Granicsári, kiállt fel a tanár, Granicsári Géza! Nohát jellemző, ingatta a fejét Gencs, miféle név ez? Ide a *vozsadás bököt*, hogy álnév! Ja, ja, nekem is gyanús, helyeselt Fetersporn, kivételesen igaza lehet. A tanár is bólogatott, a Singer és Wolfner például hiába íratta ki a címlapra, hogy a *Tá-nyértalpu Koma mulatságos kalandjai Boszniában* Bocs Bálint írta, mindenki tudta, hogy az nem igazi név. Tudják, nekem mi a legfőbb bajom az egészszel, kérdezte Sunyó, az, hogy ebből a névből hamis kedélyeskedés árad, ami annak a jele, hogy valami nem stimmel, a szerző nem őszinte ember, nem mond igazat, és ezt még csak nem is vállalja. Ne jöjjenek nekem most azzal, hogy egy ideig Csehov is a vicceskedő *Antosa Csehonte* néven írt, már hogy jönne, dűnnyögte Kolegerszky, mikor ezt nem is tudtuk! Csehov csak addig volt *Csehonte*, amíg azt akarta, hogy ne is vegyék komolyan, de nem véletlen, hogy például a *6-os számú kórtermet* nem *Csehonte* néven írta. Aki Granicsárinak hivatja magát, az – szerintem – eleve nem akar komolyan vehető szatírárt írni. Lefogadom, hogy a Kopasz rémuralma nála bosszantó, de mulatságos kalandok sorozata. Nekem ez a név más szempontból is gyanús, ráncolta a homlokát Gencs, tudtommal olyan szó, hogy „gvanicsáv”, nem létezik, csak olyan van, hogy janicsáv. Ezt rosszul tudja, torkollta le Elefántovics, a „granicsár” határőr katonát jelent, és ha maga nem ismeri, az csak egyet jelent: nem olvasta Jókait. Maga máv megint tudálékoskodik, förmedt rá Gencs, ez a szó igenis olyan, mintha ennek az akávkinek a szövnyuszulott agyalmánya lenne! A vitának Kolegerszky vetett végét azzal, hogy előrefurakodva a *Népszabadság* aznapi számát terítette ki eléjük. Itt a nagy szatirikus író fotója, kiabálta, és nem holmi ifjú titán, de nem is „ezerkilencszázötös párttag”, hanem echte kockafejű káder. Nézzék meg, uraim, ez az a jellegzetes kefeháj, szűk szemrés, keskeny homlok, tág orrlikak, amit ismerünk. És nem úgy néz a lencsébe, mint egy író, akinek az első könyve jelent meg, inkább mint aki rendőrségi kihallgatáson van. Aláírom, helyeselt Gencs, és elröhhentette magát, azzal a kiegészítéssel, hogy nem amikov őt vallatják, hanem amikov ő vallat.

8. Cserzett bőrű, vastag nyakú, domború mellkasú férfi látszott a képen, aki napjainak többségét nem íróasztalnál tölti, hanem a tűző napon, mintha nem író, inkább aratómunkás volna. Az öltönyben, amit a fényképezéshez felvett, szemlátomást feszengett, nyakkendőt nem kötött, a fehér ing gallérját kihajtotta. Vastag fekete keretes szemüvege még zordabbá tette a képét, melyen örömmek, megilletődöttségnek nyoma se volt. Dacos arckifejezése a kivert kutyaé volt, akit végre beengednek a házba, de sosem felejt el, hogy eddig hogy bántak vele. Utálak titeket, akik most a *pofázmányomat* vizslatjátok, ezt üzenték a vasikos, lebiggyesztett ajkak. Ebből a prosztóból én annyi humort se nézek ki, vonogatta a vállát Kolegerszky, amennyi ebbe az asztalba szorult. De vajon hogy ír az ilyen szatírát? Sehogy, ordította a kép láttán Sunyó, és akkorát csapott az asztalra, hogy a kávéspoharak csörömpölését az utcai járókelők is meghallhatták. Ez ócska szemfényvesztés, kiabálta, én ezt a pofát ismerem, ő nem Granicsári, hanem a bice Tóth a Pártközpontból! Nagy dumás instruktor volt Somogyban, mikor a *Somogyi Sarlónál* voltam slapaj! Ez mindenkin átgázolt, de az emberek hiába panaszkodtak rá, a pártapparátus szemében ő volt a mozgalom támadhatatlan aprószentje, a *hatelemis árva sánta zsellérfiú*, a tökéletes káder, akit ráadásul egy aratósztrájk alkalmával még lábon is lőttek a csendőrök, úgyhogy sánta lett. Ez bármit csinált, arra mindig az volt a válasz, hogy aki Tóth elvtársat bántja, az ellenség malmára hajtja a vizet. Jutalmul függetlenített pártmunkás lehetett, mert padláslesöpörtetésben az élen járt, neki mindig túl kellett teljesítenie a begyűjtési *abnormát*. Én ezt onnét tudom, hogy a megyei lap velem íratott portrét róla, és – sajnos, sőt szégyenemre – az én cikkem hívta fel rá a pártközpont figyelmét. Nemsokára kiemelték, íróasztalt kapott az Akadémia utcában, de igazán tavalyelőtt jött el az ő ideje, amikor beállt a *mindenki lépik egyet*-szisztéma, úgy értem, fölfelé, a közép-káderekből vezetők lettek, az olyanok meg, mint ő, kellettnek bárhol bevezethető fregolikádernek. Ezek után szabad a gazda, uraim, találják ki, hogy a bice Tóthot legelőször hova nevezték ki? Az Állami Népi Együttés élére! Mert hát ki dirigáljon az ép lábúaknak, ha nem egy sánta? És ez még nem minden. A szerencsétlent Wayand Tiborék a Margit körüti fegyházban negyvenegyben félig süketévé verték. Mi következik ebből? Hogy a táncegyüttés után a Rádióba rakták alelnöknek. Mert ugye ki irányítsa az auditív művészetet, ha nem egy halláskárosult? És ha most Tóth elvtársat az irodalomba vezényelték, akkor nyilvánvaló, hogy az íráshoz épp annyi érzéke van, mint az előző megbízásaihoz. Igaz, világleletében nagy dumás volt, de hivatali feljegyzéseken, taggyűlési beszámolókon kívül az égadta világon semmit se írt. Se baj, adtak neki új nevet, kapott szemüveget, zajlik körülötte a csinnadratta, és mire fölocsúdunk, már elő is állt a főrshifos szatírák írója. Mond, Ádi bátyám, még ezek után is kíváncsi vagy rá? ■ ■ ■

■ **Nyerges András** (Budapest, 1940): író, költő, publicista, kritikus. 2002 és 2010 között jelent meg regénytrilógiája (*Voltomiglan* 2002, illetve 2007, németül *Nichtvordemkind* címmel, 2007, olaszul *Non davanti ai bambini*, 2009; *Tévelygések kora*, 2009, *A barátságsszédelgő*, 2010) *Háztűznéző* című regénye 2013-ban jelent meg a Norannál. Az itt közölt szöveg részlet a készülő, azonos című regényből.

Gyűlölet

SZEREPLŐK:

Sára, ötvenhét éves asszony

Panna, Sára lánya, huszonnyolc éves

SZÍN:

Egy lakás nappalija. Politúrozott szekrénysor. A bal oldalán ruhásszekrény, a középső részén polcok, alul fiókok, jobb oldalán szintén ruhásszekrény. A polcokon italosüvegek, poharak, és két fénykép, egyik esküvői, a másik Sára lányának gyerekkori fényképe. A nappali közepén nagy ebédlőasztal, körülötte hat szék. A jobb oldalon a bejárati ajtó mellett ízléses virágmintás kanapé, dohányzóasztal, azon telefon, a dohányzóasztal két szélén egy-egy ízléses virágmintás fotel. A bal oldalon a falon giccses tájkép, mellette falitükör.

(Sára, középmagas, vörös hajú, arányos testalkatú. Ruhája testhez feszülő bordó blúz, barna szoknya, magasított sarkú barna cipő. Kinyílik az ajtó. Sára érkezik meg. Kezében bordó retikül. Ideges, megáll a szoba közepén. Táskáját az asztalra csapja. A polcról ásványvizet vesz elő és poharat. Tölt magának, möhön iszik.)

Sára: Bassza meg! Bassza meg az úristen! Dögöljön meg mindenki! Kinyírom, megölöm. Megöletem. Gazember.

(Leül az ebédlőasztalhoz.)

Megelőzött. Majdnem balesetet csinált. Rám kiabált! És mit mondott! Rohadjon meg! Szemét állat. Szemét világ. Nem, én nem... *(Elhallgat. Kiissza a pohárból a maradék ásványvizet. Feláll, a polcról likőrt vesz elő. Az asztalra teszi. Kis poharat vesz el, az asztalra teszi. Leül. Tölt magának. Belekortyol az édes italba.)*

Én már vagyok valaki. Kovács titkárnője vagyok. Egy vezérigazgató titkárnője vagyok. Vagyis segédje, aki postára megy, ügyet intéz. Kovács mondta: Sára, maga már titkárnő, nem lóti-futi. Ma is két helyen jártam. Nemcsak a postán. A felesége ruháit én hoztam el a tisztítóból. Odaadta a kocsija kulcsát. Megbízik bennem, a Mercedes kulcsát nekem merre adni, és akkor egy állat miket kiabál nekem. Nekem, aki rendesen nevelte a gyerekét, nekem, akinél tisztaság, rend van. Nekem, akinek jogosítványa van. Autót vezetek. Jól vezetek.

(Újból belekortyol a likörbe.)

Micsoda kis elegáns kosztümöt hoztam el a tisztítóból. Finom színe van neki, mogyorószínű. Én is csináltatok magamnak ilyen. Én csinosan járok. Anyám megtanított rá, mindig mondta: lányom, tiszta és ápolt légy, és soha ne beszélj a múlttól senkinek. Persze még azt is hozzátette: nekem se, lányom. Ami elmúlt, elmúlt, tette hozzá. Ami elmúlt, elmúlt.

Áh, néha hiányzik a falu, ahol éltünk. Magam sem tudom, miért. A nagy veranda. A nagy zenés bulik. Lajos harmonikázott, felnőttek, gyerekek táncoltak, énekeltek. Ott még senkinek sem volt autója. Talán most, ha arra járnék, ha még lakik ott valaki...

(Ledobja lábáról a cipőt. Feláll, másik székre ül.)

Persze volt ott más is. Igen. Soha nem felejttem el azt a tizennyolc éves lányt, akit a kútba dobtak. Beledobták. Visszabeszélt. A férfiaknak visszabeszélt. Rend volt ott, nem lehetett bármit mondani, mármint a nőknek, az asszonyoknak. A férfiaknak se mindnek. Lajos volt a főnök, ő diktált. Lajos volt köztük a legjobb táncos, a legjobb mulató.

Istenem, ha akkor nem szólalok meg, tán még ma is élne szegény. Nem akarta magához engedni Lajos unokaöccsét, a kis Lajuskát. Lajoska tizenhat éves volt. Gizinek kellett volna beavatni. Gizi szép volt, népszerű, sokbeszédű. Szerették. Ezzel élt vissza. Gondolta, ha ő nemet mond, nem lesz baj. Lajos már ugye játszott vele, ült előtte, úgy játszott vele. Gondolta Gizi, így már összekerültek, nem lesz gond.

A hátsó udvarban volt, vagyis van a kút. A kútból senki nem ivott. A kutat fatető takarta. Mellette betonkeverő. A betonkeverő mellett a budi állt. Áll? Oda jártunk ki. Télen is.

(Megissza a likört. Ismét teletölti a kis poharat. Feláll, az ásványvizet is az asztalra teszi. Tölt abból is. Leül az asztalhoz.)

Vajon most is budira járnak? Lassan félévszázada nem jártam ott. Nagy idő. És mégis, mintha tegnap történt volna.

Én már pesti vagyok. Hogy is szokták mondani... Én már városi polgár vagyok. Rendes fizetést kapok. Családom van, vagyis volt. Szegény férjem, Géza, már nem él. Annak is már négy éve, hogy meghalt. A lányom elköltözött. De mégiscsak vannak, voltak.

Ha Lajos megszólalt, és azt mondta: na, gyere a hátsó udvarba, akkor nagy csend lett a kertben. Éltünk ott húszan. Én még akkor kislány voltam, hétéves. Nem tudtam, mit is jelent a csend. Arra gondoltam, Lajos nagy ember, ha ő mond valamit, akkor az szent, hiszen mindenki félt tőle.

Cserfes lányka voltam. Szerettem a szavakat, ma is szeretem. Főnököm is mindig mondja: Csicseregjen, édes Sára.

Akkor a többiek sziszegtek, súgták Gizinek, hogy ne menjen hátra. Én ránéztem Lajosra, barna, meleg szeme csillogott. Kedvesen megismogatta Gizi vállát és kérdezte: na, akkor a kis Lajuskámat beavatom az édenkertbe. Így mondta, édenkert. Azt se tudtam, mit is jelent az.

Gizi rázta a fejét, hogy nem. Kihúzta magát, szép kerek mellei domborodtak a mintás ruha alatt. És én akkor, ott álltam a verandán, néztem őket és megszólaltam. Gizi, ne félj: kiáltottam el magam. Gizi mosolygott, de láttam rajta, hogy feszült, hogy fél. Erre Lajos ismét feltette a kérdést: na, Gizikém, beavatom a kis Lajuskámat az édenkertbe? Erre Gizi...

(Iszik a likőrből, kezével a haját fésülgeti, mintha kócos lenne.)

Jaj, hát ne még. Ne – felelte.

Lajos intett Karcsinak, aki Lajos jobbkezének számított. Karcsi a nadrágzsebét fogta, nem láttam, mit keres benne, csak annyit láttam, hogy valami kemény tárgy dudorodik. Hátramentek. Anyám sírt. Gizi anyja falfehéren a falnak támaszkodott.

(Feláll, le föl sétál a szobában, végül megáll.)

Nyöszörgést, hörgést hallottam... Gizi halálhörgését hallottam... aztán egy nagy puffanást. Aztán a betonkeverő hangját. Mindenki némán várt. Egy-két férfi a pohárért nyúlt. Én akkor azt gondoltam, talán csak játék, talán csak

ijesztgetik Gizit. Talán csak... nem is hörgést hallok... Nem akartam felfogni, hogy mit hallok... miközben tudtam, hogy mit hallok.

(Megfordul, leül.)

Miért szólaltam meg?!

Én sosem lettem olyan szép, mint a Gizi. Én se vagyok csúnya, de Gizi nagyon szép volt. Én akkor meghaltam a Gizivel együtt. Én vagyok Gizi, bennem él. Anyámnak egyszer szóba hoztam, de a számra nyomta a tenyerét, és annyit mondott: csend.

Apám aznap dolgozott. Fél óra múlva az udvarból előrejött Lajos és Karcsi. Karcsi fehér inge a hasánál csupa vér volt. Feldúlt arccal lépett ki a hátsó udvart elválasztó kerítéskapun. Bement a házba, átöltözött. Lajos leült, inni kért. Karcsi kijött, kockás ingben, leült, töltött a pálinkából.

A többiek némán ültek, álltak. Gizi anyja beszaladt a szobájukba. Lajos nagyot kiáltott: Hol a harmonikám? Ma táncolunk!

Felesége rohant, hozta a harmonikát. Megszólalt a víg nóta. Szinte megsebesedett a fülem a muzsikától. Lajos kiáltott: táncoljatok!

Szinte mindenki táncolt. Kis Lajoska a legvidámabban.

Anyám tekintetét kerestem. Engem nézett. Vacogtam, pedig szép nyári délután volt.

És ez az állat, aki megelőzött, ilyet mond rám. Rám? Én már nem vagyok ilyen.

Lecigányozott. Azt kiabálta: te, cigánykurva, lágerben a helyed. Auidit vezetett, öltönyben volt. Valami pénzes, fontos ember lehetett.

Nem, én már nem!

(Iszik, vizet is.)

Még ebben az évben Pestre költöztünk. Apám pék volt, könnyen elhelyezkedett. Anyám konyhán dolgozott. Leérettségiztem. Érettségim van. Akartam én továbbtanulni, de anyám azt mondta: lányom, ha egy nő sokat tud, abból csak baja lehet. Még ez is sok.

Sosem tudtam meg, anyám hány évet végzett az általános iskolában. Írni, olvasni tudott. Nem volt nálunk könyv, csak az éves kalendárium. Szüleim tartottak a tanult emberektől. Anyám mondta: minek tanulni, rövid az élet. Buta ember tanul könyvekből. Az élet az igaz tanító.

Rajtam nem látszik, hogy honnan jöttem. A lányomon pedig végképp nem látszik. Világos, majdnem szőke haja van. Szép fehér bőrű. Nekem is szép fehér a bőröm. Apám fajtája vagyok. Apám a faluban is pék volt.

Néha hiányoznak. Néha.

Mikor Pestre költöztünk, anyám és apám felszabadultabbak lettek. Dolgoztak, ettek, ittak. Nyaranta, ha mulattak, kitettek a nyári mosókonyhába, ott kellett aludnom.

Plédet kaptam, faasztal volt az ágyam, vastag takaróval lefedve. Megtanultam fázva, dideregve elaludni. Megtanultam az éjszaka hangjait. Megtanultam a madarak hajnali beszédét. Megtanultam, csendben emlékezni.

Apám nem volt cigány, magyar ember volt, és ő is viselte, hogy én nyaranta a mosókonyhában alszom egy faasztalon. Apám, ha kért valamit, és nem ugrottam időben, akkora pofont adott, hogy feldagadt az arcom.

(Feláll, le föl sétál.)

Istenem, azok a finom, friss, meleg zsömlék, amiket hazahozott! De szerettem enni. Igaz, ők bent ettek, én kint a kertben, igaz, csak nyaranta. Ők ették a húst, én ettem a meleg zsömlét. De szerettem azokat a friss, meleg zsömléket, kifliket, kenyérsarkokat! Ma már nem sütnék a pékek ilyen finomat. Nem.

(Kimegy, pár másodperc múlva tálcat hoz be. Rajta vaj, tányéron gépsonka, két zsömlé, hegyes paprika, kés. Leül, enni kezd.)

Ennél kisebb volt az a kés, amivel Gizi torkát elvágták... Biztosan a torkát vágták. Azért hörgött, mert a torkát vágták.

(Közben vajazza a kenyeret.)

Tudom, hogy apám mindent tudott és látott, de mégse tett semmit. Vagyis a mai fejemmel tudom.

Apám rokonait nem is ismerem. Csak annyit tudok, hogy apám a faluban született, és a szüleit korán elvesztette. Sose beszélt a szüleiéről.

Egyszer kértem, hogy vigyen el a házukhoz, ahol gyerekeskedett. Azt mondta, már nem áll az a ház. Egyszer anyámat kértem, hogy vigyen el apám szülőházához, hadd lássam. Anyám megsimogatta a fejem, és közölte: Lányom, egyszer a kíváncsiságod és a cserfes-séged visz bajba. Minek azt? Nincs ház, nincs múlt.

Csak kérdezgettem tovább: ott is van kút? Anyám egészen lehajolt, szemembe nézett, éreztem testének erős szagát. De annyira örültem, hogy simogat, és a szemembe néz, hogy az sem zavart. Mondta: ott korbács volt. És én felbuzakodva, hogy anyám kedvesen simogat, még kérdeztem: és ott van beavatás?

Anyám felállt, nevetett, felszabadultan, könnyedén, mintha valami jó hír érte volna a fülét. Volt az asszonyoknak, férfiaknak egyaránt. Tehát? Nyögtem ki ezt az egy szót. Tehát az egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz, válaszolt anyám.

Vagyis? Kutakodtam én. Vagyis, nincs múlt, csak jelen. És akkor anyám, már voltam tizenöt éves, az ölébe kapott, és magához ölelt. Én szuszogtam. És akkor anyám mondta: ha nagy leszel és el akarsz élni valamit, élj a beavatás módszerével. Hirtelen megbor-zongtam. Gizi szép arca, gyönyörű kerek melle, sudár alakja felele-venedett bennem. Ránéztem anyámra, de nem őt láttam, hanem Gi-zi szép ívű arcát, hosszú nyakát.

(Mire ezt elmondja, megeszik egy sonkás zsömlét.)

Aztán ismét anyámat láttam. Barna, kissé üveges tekintetét. Elfinto-rodtam, hogy éreztessem vele erős, kellemetlen testszagát, de nem jött za-varba. Hangom önkéntelenül élessé vált. Kérdeztem. És a lányokat miként avatják be az édenkertbe?

Anyám könnyed mozdulattal lependerített magáról, ismét nevetett, kaca-gott. Ez a nevetés, az a kacagás éles késként hatolt a fülembé, a lelkembe. Gizi halálhörgése sem volt ennél hangosabb. Anyám mondta, némelyiket úgy, mint a férfiakat, de csak némelyiket. Például a Lajos feleségét...

Anyám nem fejezte be a mondatot. Hirtelen némult el. Szeme feketén fénylett. Tanulj meg hallgatni, tanulj meg felejteni! Tanulj engedelmességet, ez az élet rendje! Nevelt anyám, majd bement a konyhába.

Érdekes módon tizennégy éves korom után már én is velük ehettem. Akkor már azt ehettem, mint ők. Kérdeztem anyámat... eddig miért nem. Csak, jött a válasz.

Szerintem féltek a szomszédoktól, hiszen esténként kisettenkedtem, és Gábor bácsi-val szóba elegyedtem. Gábor bácsi velünk szemben lakott. Gábor bácsi kérdezte: Mit csinálsz itt a sötétben? Én meg válaszoltam: várom az éjszakát. Szólj anyádnak – kérte Gábor bácsi. Én meg eltűntem a mosókonyhában. Szerintem Gábor bácsinak köszönhet-tem, hogy végül bent aludtam.

(Tölt a likőrből. Táskájából kis cédulát keres elő.)

Itt van. Felírtam a rendszámát. Hiába előzőtt. Sikerült leolvasnom a rendszámát. Magyar. Magyar rendszám.

(Megszólal a telefon.)

Szia.

(Szünet, hosszabb.)

Lányom, miért mondasz ezt? Már két hete nem láttalak. Gyere el...

(Szünet.)

Ne dolgozz olyan sokat! Férfihez kellene menned. Divat ez a singliség, de mire jó. Nincs melletted férfi. Váltogatod a férfiakat...

(Szünet.)

Na jó, nem azért mondtam. Miért mondasz, hogy többet nem mesélsz el semmit. Én jól akarok.

(Szünet.)

Megelőzött egy állat. Majdnem felborultam a kocsival. Káromkodott. Ki se mondom, hogy mit mondott. Csúnyát mondott. Persze én is kiabáltam, hogy baszd meg. Bassza meg! *(Szünet.)*

Nem kiabálok. Jól van, megnyugszom. Megnyugszom. Hogy csak jövő héten szombaton jössz? Hiszen ma csak kedd van. Ennyi ideig nem látlak?

(Szünet.)

Jó. Vigyázok magamra. Jó, utazz jól!

(Indulatosan leteszi a telefont.)

Nem is hiányzik, csak mondtam neki. Fölényes, mintha több lenne nálam. Persze, mert egyetemem végzett. Én mondtam, hogy nem tesz jót, ha egy nő sokat tud. Lemaradizott. Azt mondta, fölényesen: Anyám, te megmaradsz falusinak. Miközben ezt mondta, elnevette magát.

Géza pártolta az egyetemem. Imádta a lányát. Végül közöltem, ha felvesznek, hát jó, de dolgozz is!

A Szegedi Jogtudományi Egyetemre vették fel. Kollégista lett. A barátnője beszélte rá, hogy Szegedre jelentkezzenek. Küldtünk neki havi pénzt, hogy mégse nézzék ott le. Mégse nyomorogjon. Olyan jól tanult, hogy kedvezményeket kapott, nem is tudom, mi ezeknek a kedvezményeknek a nevük.

Lényeg, amikor Géza meghalt, a temetés után feljöttünk ide hozzám, hozzánk, mondtam Panna lányomnak: nekem már nincs pénzem. Nem szólt semmit. De nem is kért semmit.

Megél ő azóta is. Diplomás ügyvéd. Doktorandusz-piktorandusza, vagy milye van neki.

(Kimegy, kék üvegtállal jön vissza. A táliban apró csokoládék.)

Az élet maga a humor. Az élet gúnyrajz, és a gúnyrajzon mi röhögünk, sírunk.

Mivel foglalkozik az én Panna lányom? Mire specializálódott? A cigánybűnözés megelőzésére. Tanulmányokat ír ebben a kérdésben.

(Eszli a csokoládét, nevet, végül elcsendesedik. Vízet tölt a pohárba, iszik.)

Egyszer, jókedvemben, elmeséltem neki Gizi történetét. Mondtam, hogy a kolléganőm mesélte. Szörnyű hatással volt rá. Mondta, beleírja a tanulmányába, mint eklatáns esetet. Kérdeztem, mit jelent az eklatáns. Mondta, az eklatáns, az hatásos, meggyőző, kirívó.

(Összecsapja a tenyerét, a kanapéra ül, a dohányzóasztalra teszi cipőtelen lábát.)

Hát, erre én mondtam Panna lányomnak, hogy ez valóban hatásos, meggyőző és kirívó eset, de ne írja meg, mert a kolléganőmnek megígértem, hogy nem mesélem el senkinek. Kérdezte a lányom, hogy a kolléganőm cigány-e. Mondtam, nem hiszem. Mondtam, hogy a falujukban történt. Még hozzátettem, hogy a kolléganőm fél, mert ha kitudódik, hogy ő beszélt, tán még ő is a kútba kerül.

Panna lányom közölte, hogy nem szabad félni. Panna lányom mondta, őszintének kell lenni. Ha őszinték vagyunk, győz az igazság. Édes pofa. Doktorandusz-piktorandusz.

Anyám mondta jól, aki sokat tanul, butább lesz.

Őszintének kell lenni.

Sosem vittem el a falumba. Azt mondtam neki, mint apám nekem: meghalt ott mindenki, és már nem áll az a ház.

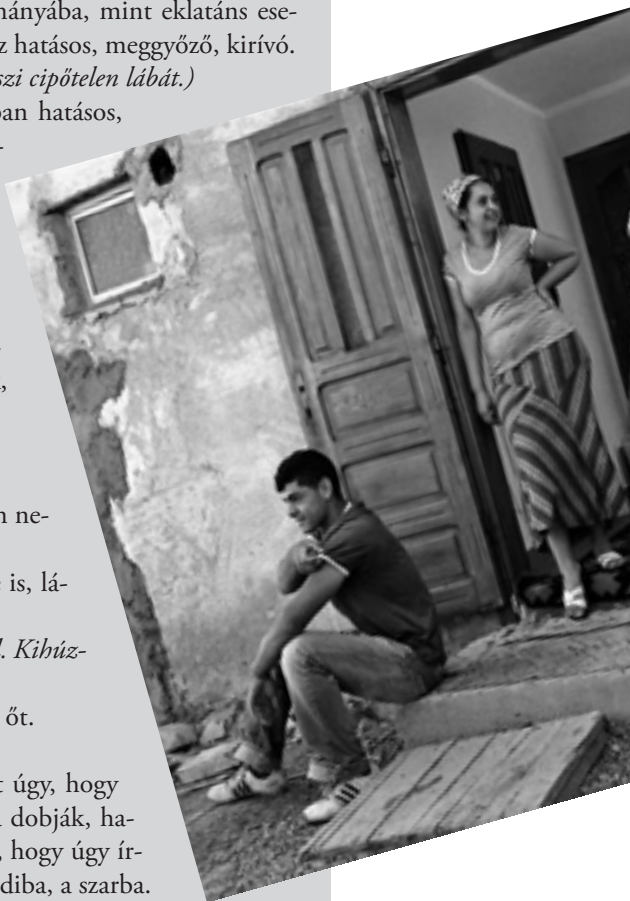
Mikor fölényesen beszél velem, rákiabálnék, hogy te is, te is, lányom...

(Visszamegy az asztalhoz. Iszik egy korty likőrt. A tükör elé áll. Kihúzza magát. Arcát sokáig nézi, majd forog a tükör előtt.)

Meg nem mondaná senki. Kivéve ezt a mai állatot. Kivéve őt.

(Visszaül az asztalhoz.)

Panna lányom azt mondta, jó, akkor megírja a történetet úgy, hogy a falusi környezet megmarad, de a lány holtestét nem kútba dobják, hanem elrejtik a szalmakazalban. Javasoltam Panna lányomnak, hogy úgy írja meg a tanulmányt, hogy a lányt megölik, és bedobják a budiba, a szarba. Az mégiscsak hitelesebb, hiszen a szalmakazalban bárki megtalálhatja, nem

is beszélve arról, hogy addig el kell cipelni a hullát, a vérző hullát. A cigány ravasz ember, nem hülye. Meg fáradt is, hol van a szalmakazal a hátsó udvartól. Panna fennakadt a hátsó udvar kifejezésén. Kérdezte, mit jelent a hátsó udvar. Érzékletesen elmeséltem neki, sőt, még hozzátettem, hogy a mi falunkban is láttam ilyet. Ettől megnyugodott, hogy tanulmánya végképp hiteles lesz.

Én kérdeztem, hogy mi a tanulmány célja, mit ér el vele? Leírja, és? Hát lesz konklúzió, mondta. Kérdeztem, mi az a konklúzió. Panna mondta, a konklúzió a következtetés, tanulság.

És ez esetben miként fejezed be dolgozatodat, érdeklődtem. Panna rágyújtott. Rengeget dohányzik. Szóval beleszívott a cigarettába, és közölte: a konklúziója az, hogy akik ezt látták, ugyanolyan vétkesek, mint az elkövetők, mert jelenteni kellett volna a rendőrségen. Én felkacagtam. Kértem, ne bagózzon nálam, mert nem bírom a dohányfüstöt. Ő úgy tett, mintha meg se hallaná, és szívta tovább a cigarettát.

Hogy felnevettem, az idegessé tette, kizökkentettem magabiztosságából. Végül elnyomta a cigarettát, és még hozzáfűzte: hát, igen, a bosszú... talán ezeknek a gyilkosoknak vannak barátaik, és akkor bosszút állnak. Ez a vendetta, mondta ő. Én közbeszóltam, nem a vendetta volt, hanem a Lajos.

Anyám, a vendetta vérbosszút jelent, miket beszélsz! Ki az a Lajos?

A Lajos?, kérdeztem vissza. A Lajos a gyilkos, ő a vendetta, ő a vérbosszú, ő az isten. Vagy az ördög? A végén már kiabáltam. Panna odajött hozzám, átölelt, és simogatta a fejem, közben beszélt.

Nem baj, anyám, hogy ilyen egyszerű ember vagy. Most tanultál egy-két idegen szót. Most okosabb vagy, mint annak előtte. Örölsz neki? Örülj neki. Egészen átérted a történetet. Szeretlek, nyugodj meg.

Én türtem a simogatást. Vagyis, kicsit el is érzékenyültem, miközben hányingert kaptam attól a kifejezéstől, hogy én egyszerű ember vagyok. A kettős érzés egy pillanatra elnémított. Végül lefejtettem magamról Pannát.

Leültem, ide az asztalhoz, mint most egymagamban, és közöltem vele: többet nem gyújthatsz rá a lakásban, és szerintem te tanulsz tőlem, és nem én tőled. Aztán még hozzátettem: én magyar ember vagyok, minek nekem az idegen szó.

Hát ez az, én magyar vagyok. Én magyar vagyok? Magyar, az atyáúristenit neki. Ha kilépek az utcára, ha bemegyek a munkahelyemre, akkor én magyar vagyok. Ha itthon vagyok egyedül a gondolataimmal, az érzéseimmel, akkor cigány vagyok. Egy kikupálódott cigány, aki már magyar polgár. Ha tévét nézek, és látom a cigánybűnözést, akkor azt mondom, én már nem. De nincs vége a mondatnak. Én már nem...

(Ismét csokit eszik.)

Pannának álmában sem fordul meg a fejében, hogy talán ő is.

Mikor látok a tévében cigány költőt, politikust, képzőművészt, akkor büszkeség tölt el. Arra gondolok, na, hát mégiscsak sikerül. Leszünk valakik!

(Elhúzza a száját, gúnyosan mondja.)

Leszünk valakik? A lányom beszél angolul és franciául. Egyszer csörgött a mobilja, éppen ebédeltünk, angolul beszélt. Büszkeséggel töltött el, akkor arra gondoltam, nem is baj, ha néha fölényes. Vagyis lehet, hogy nem is fölényes, csak én érzem így. Túldimenzionálok dolgokat. Ezt a kifejezést is tőle tanultam.

Ha unokám lesz, nem adok majd húst neki. Idehozza, mert akkor biztos jobban ráér majd. Hát én megteszem, majd eszem húst, ő meg zsömlét.

(A második zsömlét keni vajjal, sonkát tesz rá, eszik.)

Egyszer vettem egy rúd téliszalámit, és elrejtettem a fűszertartók közé. Egyedül ettem, Gézának és Pannának vajas kenyeret adtam. Mondtam, hó vége van, spórolni kell. Megvettem a fél rúd téliszalámit, aztán megsajnálta őket. A másik feléből adtam nekik is.

Tetszett a játék. Na, mondom, így ettek a szüleim. Vastagon szeltem a szalámit, kevés kenyérrel ettem. Titokban.

A szüleim nem csináltak titkot abból, hogy ők húst esznek, én meg csak zsömlét. Apám mondta, majd egyszer te is kapsz belőle.

Egyszer, mikor aludtak, belopakodtam a konyhába, és lecupákoltam a húsos csontokat. Mai napig lecupákolom a csontokról a húst.

Anyám nem vert soha, ha apám ütött, kiment a kertbe, hogy ne hallja. Nem védett meg.

Panna nem szerette őket. Néha átvittem hozzájuk, hogy vigyázzanak rá. Szótlanul ült, mikor érte mentem. El kellett mesélniük, mit adtak neki enni. Szerintem nem hazudtak, hiszen a végén már én is kaptam rendes ételt.

Öregségükre felhagytak az ivással.

Nekem nincs barátnőm. Nincs. Néha csevegünk bent, főleg Klárral, a kézbesítővel, de inkább a benti dolgokról. Hogyan legyen barátom? Ennyi titokkal? Gézával se sokat beszélgettünk. Csendes ember volt. Sötétben szeretkeztünk, és röviden. Nem lehet ráfogni, hogy élénk fantáziája lett volna.

Egyszerű ételeket evett. A focit szerette. Akkor sört ivott, és felélénkült. Ha felélénkült, káromkodott is. A meccs után ismét elcsendesedett.

Kovács, az nagy franc, fene egye a pofáját. Ő aztán szereti a jót, az édenkertet.

Majdnem kirúgott, nem ment a gépelés. Akkor anyám intelme jutott eszembe. Elvittem az édenkertbe. Azóta nevez az ő titkárnőjének, miközben nem sok munka hárul rám. Van külön szobám, benne íróasztal. Még telefont is kaptam, azon hív, ha kellek.

Külföldre járok én is, nem csak a lányom. Kovács visz magával. Fél éve Olaszországban voltunk. Kapok külön szállodai szobát. Átjön, majd otthagy.

Átjön és otthagy.

Milyen nagydarabok ezek az olasz nők! Úgy néznek ki, mint a falumbéli asszonyok, nagyhúsúak, sötétek, hangosak. Meg is néztek ott engem a férfiak. Szép, filigrán alakom tetszett nekik.

Kovács egyszer ottmaradt a szobámban. Kérdezgetett, hogy hol születtem, kik a szüleim. Éreztem, mire kíváncsi. Szűkszavú voltam. Szétterpeszkedve ült a szállodai fotelben, dohányzott, ivott, de nem volt részeg. Éreztem, hogy szán, vagyis rosszul fejezem ki magam. Éreztem, hogy érez irántam valamit, de mégse meri magának bevallani.

Soha nem csókolt szájon, de akkor mondta, hogy csináljuk rendesen, hogy ő is... Zavartan ültem a másik fotelben, combjaimat egészen összeszorítottam. Olyan érzésem volt, mintha szürke háló vonna körül, ami nem engedi a testemet mozogni. Merevségemtől rosszkedvű lett. Megitta a konyakot, elnyomta a cigarettáját, és átment a szobájába.

Elment, kinyitottam az ablakot, kiszellőztettem. Könnyes lett a szemem. Arra gondoltam, talán szeret a Kovács, csak nem meri kimondani. Miután kiszellőztettem, álltam az ablaknál, néztem ki. Félni kezdtem. Mi lesz, ha kirúg?

Bekopogtam hozzá. Valamilyen idegen nyelven kiabált ki. Én annyira megijedtem, hogy visszafutottam a szobámba.

(Tölt magának a likőrből, iszik.)

Talán, ha akkor magyarul szólal meg, én is megszólaltam volna. Áh, jobb ez így. Én is adok, ő is ad. Mindig jutalmat kapok. Annyi a fizetésem, mint az igazi titkárnőnek, pedig ő diplomás és nyelveket beszél. Ő csak érezze, hogy adnia kell!

Mi az élet: evés, ivás, szex.

Egyszer, még lánykoromban olvastam egy szerelmes regényt. Két fiatalról szólt, akik szerették egymást. Emlékszem, a regényben minden szép volt, a lány, a fiú. Velencébe mentek nászútra, és örök hűséget fogadtak. A végén a lány meghalt autóbalesetben, és a fiú utána ment a halálba, öngyilkos lett. Micsoda regény! Az író nem hagyta őket boldogan élni. Na, mi a konklúzió? Na, mi? Hogy az író sem hitt az örök boldogságban. Nem tudta elviselni, és megölte őket. Meg is fogadtam, többet nem olvasok, ennél én sokkal jobb történeteket tudok kitalálni.

Gizi, ha élne, biztosan barátnők lennénk. Szeretnénk egymást. De könyörgöm, mi a szeretet? Mi? Hogyan lehet őszintén szeretni, ha az ember élete titokzatos. Titkokkal teli.

Anyám, mikor meghalt, sírtam. Apám, mikor meghalt, nem sírtam. Szerettek? Szerettem őket? Megszülettem. Megszülettem és a gyerekük lettem. Úgy éltek, mint az állatok. Aztán megöregedtek, és próbáltak normálisan élni. De sosem kértek bocsánatot. Sosem láttam rajtuk a megbánást.

Egyszer ültem a falunkban a verandán, hatéves lehettem. Hallottam a férfiak beszédét. Ők nem vettek észre.

Egy fiút sajnáltak. Meg kellett tennünk, mondta Karcsi. Nem sokat szenvedett, tette hozzá Lajos. Mennyit néztük a házat. Nagy bevételünk lett, arany, ezüst és készpénz. Váratlanul hazajött az iskolából. Őt hétig figyeltük a házat, méltatlankodott Karcsi. Ügyesen csináltad, a nyaki csigolya hamar roppan. Nem érzett semmit.

Nyaki csigolya hamar roppan! Az a hatéves kislány ámulva nézte őket, és semmit nem értett belőle. Már kamasz voltam, mikor rájöttem, hogy én akkor mit is halottam.

Sose dolgoztak. Néha eltűntek hetekre, aztán megérkeztek, és volt harmonikás mulatozás, evés, ivás.

De anyám és apám tudták, hogy hol élnek, mi történik! Igaza van a lányomnak, aki ezt átéli, olyanná válik, mint ők.

Ami a legszörnyűbb, hogy én ezeket az embereket szerettem, családomnak tekintettem. Lajos az unokabátyám. Mindig gyöngéden simogatott. Mindig adott csokit, cukrot. Szeretett engem.

A lányomnak van igaza, bűnös, aki részese a bűnnek. Igaz, én gyerek voltam.

Ha Gizi életben marad, vajon olyanná vált volna, mint ők? Nem, Gizi nem. Gizi eljött volna, mint mi.

Habár ez olyan mese, mint az íróé, aki megölte a boldog szerelmespárt. Továbbírom Gizi életét. Őt akarom szeretni. Nem is őt szeretem, hanem azt a kislányt, aki akkor azon a nyári késődélutánon vele halt. Halálhörgése megölt bennem valamit. Sokszor meg akartam fogalmazni, hogy mit... A szeretetet? A hitet? Nem, azt a kislányt, aki akkor voltam. Akkor jöttem rá, fogtam fel, hogy én hova is tartozom.

Géza féltékeny volt a főnőkömre. Nem szerette, ha utazom. Mindig a hátam mögé állt, nézte, miket pakolok a bőröndömbe. Szóvá tette, hogy milyen csinos ruhákat viszek magammal. Érveltem, hogy én is delegálok, és nekem is elegánsnak kellennem.

(Csokit eszik, a tükör elé áll, nézegeti magát, majd leül a kanapéra.)

Lebuktam. Amikor Németországba utaztunk, Géza különösen ideges volt. Nyár volt, szerette volna, ha hazautazunk az anyjához. Mondtam, menjen egyedül, vagy várjon egy hetet. Egy hétre mentünk. Géza kérdezte, miként szoktunk megszállni. Méltatlankodtam, micsoda kérdés! Mondtam, egy szállodában. Kaján vigyorral kérdezte, hogy tán nem egy szobában alszunk. Mérgeesen kikértem magamnak. Elutaztam a Kováccsal.

Száz szónak is egy a vége, felhívta a szállodát, és a főnőkömet kérte a telefonhoz. Én vettem fel a telefont. Kovács éppen zuhanyozott. Beszélhettem neki, hogy éppen dolgozunk, sőt, hogy megerősíti a főnőköm. Kijön a fürdőszobából, és majd ő jól leteremti, hogy telefonálgat. A fülemből csapta a telefont.

Hazajöttem, persze nekem állt feljebb, de tévedtem. Géza, aki soha nem ütött meg, soha fel nem emelte a hangját, úgy elvert, hogy szabadságot kellett kérnem. Lila-zöld volt a szemem alatt. El is estem. A combom is megütöttem.

Mondtam, ha Panna hazajön, egy életre megutál téged. Nem jön haza, mert kértem, hogy a nagyihoz menjen aludni, tudtam meg.

Előre kitervelten agyonvert. Nem kérdezett semmit, csak ütött. Szörnyű állapotba kerültem. Kovácsnak persze nem meséltem el, mert félttem, hogy megijed. Nem szereti a zűrös ügyeket. Azt hazudtam, hogy Panna beteg.

Lassan rendbe jöttem. Panna egy hétig a nagyieknál aludt.

Géza sosem kérdezett. Fél évig alig beszéltünk. Ettünk, ittunk, ő lent aludt a műhelyben egy ócska sezlonon. Panna kérdezte, mi történt. Mondtam, minden férfi hülye. Apád se kivétel.

Csak hát én akkor elgondolkoztam. Vajon Lajos, ha itt lenne, mit tenne. Megölné. Elvágna a torkát.

Megnéztem a műhelyében a tisztítószereket. Az egyik vegyszeres flakon nevét megjegyeztem. Vettem belőle. Külön főztem neki kávé. Minden nap egy cseppet tettem a kávéjába. Hízkeltem, kértem, jöjjön fel a házba. Feljött. Élvezte a hízelkedésemet. Gyöngédebb voltam az ágyban, mint eddig. Fél év után fájni kezdett a gyomra. Nem ment orvoshoz. Várt. Egyre jobban fájt a gyomra. Kidobtam a vegyszert. Már nem csöpögtettem a kávéjába.

Végül csak elmentünk az orvoshoz. Gyomorrákot állapítottak meg. Megműtötték. Az orvos megmondta, menthetetlen. Én nem szóltam neki. Egy évig élt még. Ült a kertben, csendben. Mondtam, rendbe jössz. Mosolygott. Egyre soványabb lett. Pannát hiányolta, ő akkor már Szegeden élt. Volt, hogy két hónap is eltelt, és nem jött haza. Kórházban halt meg. Tessék, ennyi egy élet.

Sose voltam belé szerelmes. Szegény kis falusi asztalos és autószerelő lett a lányom apja. Két szakmát is tanult. Anyám akarta, hogy hozzámenjek, merthogy két szakmája van, és becsületes, egyszerű ábrázatú.

Tessék, nemcsak a Lajos, én is tudok ilyen. Szép temetést rendeztem. Panna sírt. Büntudata volt, hogy ritkán látogatott haza.

Lementem a műhelyébe, a szöges ládjájában találtam ötszázezer forintot. Elutaztam Bécsbe. Vettem magamnak egy kiskosztümöt, Pannának Mozart csokoládét.

Persze, neki az édenkertet sosem mutattam meg. Néha eszembe jut. Látom őt, ahogy befekszik az ágyba, és a keze már a tévé távirányítóján. Látom, ahogy kapcsolgat, és keresi a sportközvetítéseket. Úgy csókolt meg, hogy a foga a számban volt. Sprőd ölelése nem tett boldoggá.

Vajon a lányom egy ilyen esetet miként göngyölne fel?!

Az orvos rájött, hogy valami vegyszer árthatott neki, kérdezte is, hogy milyen anyaggal dolgozik. Géza rendesen felelt.

Kár, hogy az istenek nem fociznak. Ha fociznának, Géza nem unatkozna. Egyszer elképzelttem, hogy Panna meghal, mint a szerelmes regényben a lány, autóbalesetben. Rájöttem, nem sírnék sokat.

Ha nem jön, ideges vagyok, ha itt van... áh, azért annak örülök. Nézem az arcát, nézem zöldesszürke szemét, figyelem, amiket mesél, és egy idő után fölsikít bennem egy kis lány, és beszélne a múltból.

Mióta egyedül élek, rászoktam arra, hogy magamban beszélek. Vigyázni kell! Múltkor a buszon ültem, beleéltem magam a saját történetembe, és hangosan kimondtam a szavakat. Persze észbe kaptam, elhallgattam.

Kovács, mikor megtudta, hogy özvegy lettem, pénzt utalt nekem.

Egyszer, kislánykoromban a mosókonyhában feküdtem. Hideg nyári éjszaka volt. Ők bent ittak. Nem kaptam vacsorát. Az éhség nem hagyott aludni. Óvatosan odalopózkodtam az ajtóhoz, óvatosan lenyomtam a kilincset, óvatosan besurrantam a konyhába. A tepsí tele volt fokhagymás sülttel. Kivettem egy húst, mohón megettem. Megláttam a becsomagolt kenyeret. Óvatosan letörtem egy darabot, belemártottam a zsírba, apám jött ki. Felkapcsolta a villanyt, észrevett. Te kis fölösleg, mit keresel itt? Üvöltött. Részeg szeme kidülledt. Lenyeltem a falatot, négykézláb az ajtó felé osontam. Belém rúgott. A hátamba. Éreztem, hogy megrepedt a bordám. Reszketve rohantam vissza a mosókonyhába. Vagcogva ültem, a hátam sajgott a fájdalomtól. Apám nem jött utánam. Az ételtől szomjúság gyötört. Koromsötét volt, már bent sem égették a villanyt. Kisettenkedtem, ittam a kerti kútból. A lepedőből lehasítottam egy keskeny darabot. Bevizeztem, beborogattam a hátam. Már világosodott, mikor végre elaludtam.

Arra ébredtem, hogy fáj a hátam. Duzzadt volt, a jobb karomat alig tudtam mozgatni. Ott ültek a kertben. Reggeliztek. Apám adott egy zsömlét. Apám kérte anyámat: mond-

jad neki. Anyám ivott a tejből, a kalácsot vastagon vajazta, és megszólalt: ha még egyszer lopsz, a budiban végzed, mint szegény Jóska, aki engedetlen volt. Fáj a hátam, mondtam, vagyis inkább súgtam, és beleharaptam a zsömlébe. Majd elmúlik, közölte apám, és rám ripakodott. Menj vissza a helyedre! Idegesítesz!

Visszamentem. Felkúsztam az asztalra. Bal oldalamba feküdtem, így nem láttam semmit, csak a mosókonyha kopott falát.

Szarban végzem, gondoltam, és megfogadtam, soha nem fogok senkit szeretni, mert az az érzés nincs is a valóságban, csak egy szó. Olyan kifejezés, mint a budi, zsömlé, hús, víz, jelent valamit. Valami dolgot behatárol. A vizet, a budit, a zsömlét, a húst meg tudom fogni, érinteni, de a szeretetet nem. Az megfoghatatlan, nem létező.

Elaludtam. Arra ébredtem, hogy sötét van. Végigaludtam a napot, az estét. Felültem. A hátam fájt, bevizeztem a lepedőcsíkot, beborogattam a hátam. Már nem sajtott a jobb karom. Láttam, bent már sötét van. Nem tudtam, hány óra lehet. Nem tudtam, csak a bal oldalra feküdni, a hátamra végképp nem. Ücsörgtem. És akkor azzal vigasztaltam magam: én élek, nem úgy, mint a Gizi.

(Csöngetnek.)

Na, ez ki lehet?

(Kimegy. A lányával jön vissza. Panna magas, vékony nő. Farmert és bő fekete trikót visel. Világosbarna haja rövid. Lábán saru. Kezében virágcsokor, vállán nagy fekete táská. Asztalra teszi a virágot, a táskából bombont és egy elegáns üvegű likőrt vesz elő.)

Panna: Már attól félttem, hogy elmentél valahova. Annyira ideges voltál a telefonban, hogy meggondoltam magam.

(Megöleli az anyját, hosszan. Az arcát puszilgatja.)

Szeretlek, tudod.

Sára: Tudom. Gyűlölöm azt az audist. Ül le! Éhes vagy?

Panna: Kicsit.

(Sára kimegy a tálcával. Közben bekiabál.)

Sára: Van tegnapi lecsó. Megmelegítem?

Panna: Az jó, igen.

(Leül az asztalhoz, a bombontból elvesz egy szemet. Tölt az ásványvízből, iszik. Sára jön, tálcán egy tányér lecsó, és két szelet kenyér. A lány enni kezd.)

Sára: Miért nem telefonáltál, hogy jössz? Telefonáltál, hogy nem jössz. Ez jellemző rád. Azt se tudod, mit csinálsz. Vagy megszólalt a lelkiismereted?

(Panna bólogat, miközben eszik.)

Ne aggódj, anyád olyan, mint a macska, talpra esik. Csak nem gondolod, hogy egy álat engem tönkretesz...

Panna: Jaj, hát nekem is szoktak kiabálni, káromkodni. A férfiak imádják a nőket cikizni, főleg, ha vezetnek. Én soha nem teszek rájuk megjegyzést. Vigyorgok, ha szemetek. Azzal tudod őket felidegesíteni, ha látják rajtad, hogy nyugodt maradsz.

(Sára kezébe veszi az asztalon lévő cédulát. Nézegeti.)

Sára: Felírtam a rendszámát. Te ügyvéd vagy, bejáratos mindenhova. Tudd meg, hol lakik!

Panna: Minek?

Sára: Csak. Csak, hogy névvel, címmel együtt tudjam a búsba küldeni.

Panna: Gyűlölet van benned. Nagyadag gyűlölet.

Sára: Nagyiéknál neked jó sorod volt? Mondd, de őszintén!

Panna: Hogy jönnek ők ide? Már nem is élnek. Ne haragudj, de én már nem is emlékszem rájuk. Talán arra, hogy bűdös volt az ágynemű. Nem szerettem ott aludni. Egész nap a kertben játszottam. A kertet szerettem.

Sára: Jó, jó... nem is értem, de ma rájuk gondoltam.

Panna: Sokat vagy egyedül.

(Megette a lecsót. Iszik a vízből.)

Nem teszed vízbe a virágot? Hoztam bombont és likőrt is.

(Sára feláll, kimegy a virággal, vázába teszi. Visszajön. Felbontja a bombont. Pannát kínálja.)

Rágyújtanék. Engedd meg!

Sára: Nem. Bírd ki!

(Panna kezébe veszi a cédulát. Nézi.)

Panna: Te klassz nő vagy. Te már túlszárnyaltad a szüleidet. Te már vagy valaki.

Sára: Ajj! Mi van, lányom, mit akarsz bejelenteni? Virág, bonbon, váratlan látogatás.

Panna: Remélem, örülni fogsz. Megpályáztam egy párizsi munkát. És meg is nyertem. Két hónap múlva Párizsba megyek dolgozni. Háromszor annyit fogok keresni, mint itthon. Persze, téged nem hagylok el. Minden hónapban kijössz hozzám, majd én fizetem a repülőjegyet. Persze én is hazajövök. Mondd, hogy örülsz!

Sára: Örülök.

(Mosolyog, nyugodt. Kimegy, hamutartót hoz be.)

Gyűjts rá!

Panna: Kösz, de klassz vagy. Mi ez a nagy változás?

Sára: Kérlek, ha örömet akarsz szerezni, tudd meg, kié ez a rendszám.

Panna: Hát jó.

(A táskájából előhalássza a mobilját. Telefonál.)

Szia. Ne haragudj, de van egy rendszám, kellene a pasas neve, címe. Feljelentés érkezett, baleseti kihágás.

(Szünet.)

KKL. 698.

(Szünet.)

Oké, kösz. Szia. Jó.

(Az asztalra dobja a telefont, táskájából cigarettát és öngyújtót vesz elő. Rágyújt.)

Sára: Kivel beszéltél?

Panna: A kerületi rendőrfőnökkel. Visszahív. Életem legfontosabb eseményét, sikerét bejelentem, és te egy hülye rendszámmal vagy elfoglalva.

Sára: Azt mondtad a telefonban, hogy holnap utazol.

Panna: Igen. Mehetnék, de mégse holnap megyek. A kollégám megy holnap. Aláírom a szerződést. Megnézem az irodát. Elintézem a lakást. A lakást ők fizetik. Hasonló munkám lesz ott, mint itt. Párizs, szívem csücske. A franciám mindig jobb volt, mint az angolom.

Sára: Majd összeszedsz ott valakit, férjhez mész, és francia lesz az unokám. Nem megyek én oda ki. Nem zavarlak, gyere te.

Panna: Itthon sokan vagyunk ügyvédek, kevés pénzzel.

Sára: Hát ez igaz...

Panna: Nincs hideg ásványvíz?

(Sára kimegy, behoz egy lehűtött ásványvizet. Megszólal

Panna telefonja.)

Igen. Szia.

(Szünet, közben a táskájából tollat vesz elő. És ír a cédulára.)

Köszönöm.

(Szünet.)

Felírtam. Kösz. Majd benézek. Szia.

(Anyja elé tolja a cédulát.)

Sára: Kerekes Gyula. Budapest, II. kerület, Hosszú utca 15. Kerekes. Egy kereked hiányzik.

Panna: Ígérd meg, hogy nem mész oda és nem balhézol. Ne csinálj ügyet!

Sára: Én, oda! Soha. Ígérem, nem megyek oda. Legközelebb, ha látom, kikiabálom a nevét és a címét. Ráijesztek.

Panna:

(Nevet.)

Kevés esélyed van rá, hogy újból találkoztok. De hát, ha ez megnyugtát.

Sára: Hány évre mész ki?

Panna: Nem tudom. Öt évre szól a szerződése. Öt év nagy idő. Szeretem ezt az országot, de mégis, Párizs az más. Sok munkám lesz.

Sára: Tehát ritkán fogsz hazajönni.

Panna: Azt hittem, hogy zsörtölődni fogsz.

Sára: Én? Ugyan! Minek? Jössz, örülök, nem jössz, várok.

Panna: Menj férjhez! Csinos vagy. Nincsenek barátaid, az a baj.

Sára: Te nekem ne beszélj a házasságról! Van egy-két kollégám, akikkel jól elbeszélgetek.

(Feláll. A cédulát a polcra teszi. Pannának is tesz az asztalra likőrös poharat. Tölt abból a likőrből, amit a lánya hozott.)

Koccintsunk!

Panna: Ez meggylikőr, a legfinomabb. Még fél éve hoztam Olaszországból. Neked tartogattam.

(Állnak, koccintanak, isznak, leülnek.)

Még két hónap, addig sokat találkozunk. Van egy nagy vágyam. Egy régi titkos vágyam... Szeretnék veled elmenni a faludba, oda, ahol születted, oda, ahol még a szüleid éltek.

Sára: Már nincs ott a házunk.

Panna: Nem baj. Hol is van, Kaposvár mellett egy kis faluban?

Sára: Nem, nem ott.

Panna: Nagyi mondta, hogy Kaposvárról még busszal kell menni.

Sára: Ja, ja, hogy úgy!

Panna: Zörke. Milyen kedves nevű falu, Zörke.

Sára: Már nincs is Zörke, valamivel egybeolvadt. Meg nem mondom, mivel! Te buta lány, minek akarsz odamenni, oda, ami már nincs.

Panna:

(Ismét rágyújt.)

A nagypapi is zörkei.

Sára: És ha én nem akarok menni?

Panna: Akkor elmegyek egyedül.

Sára: És ha én arra kérlek, hogy várj meg, hogy várd meg, amikor én akarok, amikor én döntök?

Panna: De most van két hét szabadságom.

Sára: Készüljél a párizsi utadra, és várd meg anyádat, várd meg anyád akaratát, kedvét, vágát...

Panna: Jó, jó. Ne légy ideges. Várok. De gondold végig, hátha mégis megjön a kedved. Különben sem tudok nélküled elmenni, mert nem találom a térképen Zörkét. Te tudod, hol van.

(Sára önt a likőrből.)

Ez tényleg finom. Finom. Amikor írtam a tanulmányom, és segítettél... Tudod...

Sára: Tudom.

Panna: A Gizi esete. A hátsó udvar, a kút. Soha nem felejttem el az arcod. Megkeményedtek a vonásaid, a szemed elsötétedett. Beszéltél, és közben a lelked elrepült egy idegen helyre, talán a hátsó udvarra. Szerintem te ezt láttad, szerintem a falutokban történhetett, csak titkolod. De miért titkolod?

Sára:

(Hangja kemény.)

Miket beszélsz? Nem igaz. Agyadra ment a saját szakmád, már az anyádban is kételkedsz! Micsoda dolog!

Panna: Nem. Ne érts félre. De nagyi, azzal a nagy barna üveges szemével... Szép arcú volt ő, de úgy nézett ki, mint Fellini Amarcordjának nagykeblű asszonyai.

Sára: Ki az a Fellini? Nem valami olasz?

Panna: De.

Sára: A nagyükapja olasz volt. Olasz borász. Délvidék parasztja. Csak ide nőültek. Ezek a húsos... nagytetű asszonyok... ezek az... olaszok.

Panna: Érzem én, magamon is. Heves tudok lenni, no persze a végén mindig az eszemnél vagyok. Szerintem külsőleg apámra, de természetre rád hasonlítok. Te erős vagy. Én is erős vagyok.

Apámmal is mennyit törődtél, mikor kiderült, hogy rákos. Bánt, a mai napig bánt, hogy nem tudtam hazajönni. Utolsó évem volt.

Sára: Ne aggódj, amikor én halok meg, akkor már Párizsban leszel!

Panna: Hogy mondhatsz ilyet! Fiatalos vagy. Nem. Nem hanyagollak el téged soha.

(Kuncog. Rágyújt. Tölt a likőrből. Kuncog, elhallgat, mélyen anyja szemébe néz.)

Sára: Mít kuncogsz?

Panna: Ha hiszed, ha nem, én sokszor gondoltam arra, szóval sokszor gondoltam arra, hogy nagyü révén van bennünk egy vonóval. Én nem bánám, csak tudjam. Szóval nem egy vonóval vagyunk érdekesebbek, hanem az ükapám olasz borász volt?

Sára: Lányom, az agyadra ment valami. Te mindig mindenben kutyakodsz. Te mindent kétségbe vonsz. Te fantáziálsz. Neked nem is ügyvédnek kellene lenni, hanem meseírónak. Vagy regényírónak. A regényírók imádják a váratlan fordulatot.

Panna: De ha az embernek az ükapja olasz borász volt, arra büszke, mesél róla. Viszont ha egy vonóval van benne több, arról inkább hallgat.

Ti nehezen beszéltek a múltból. Nagyiból se, papiból se lehetett sokat kihúzni. Régen volt, igaz se volt, én már arra sem emlékszem, merre is van a mi falunk, mondta nagyü, és kizavart a kertbe. Te meg nem érsz rá, pedig elutazhatnánk jövő hét végén. Keresünk ott szállást. Körülnézünk.

Sára: Miért nem hagyod abba ezeket a zöldségeket?

Panna: Az évfolyamtársam, kollégám, zsidó. Egyszer az irodában többedmagunkkal a politika ürügyén beszélünk a magyar zsidóságról. Ő hallgatott. Bosszantott, hogy meg se szólalt.

Sára: Buta lány. Az évfolyamtársad magyar ember. Itt született?

Panna: Itt.

Sára: Akkor miért kell ezt külön kihangsúlyozni, hogy zsidó. Most te bemész az irodába, és közlöd a többiekkel, hogy... olasz vér csörgedezik az ereidben? Nem. Magyar vagy. Vagy elmeséled, hogy kétségek gyötörnek, hátha cigány vagy? Hogy anyád cigány! Ki vagyok én? Mik vagyunk?

(Üvöltve beszél.)

Panna: Persze, magyarok vagyunk. Igen. De mi most őszintén beszélgetünk. Kimondhatom, amit érzek.

(Megszólal a mobilja. Felveszi, telefonál.)

Anyámnál vagyok. Jó, jó, de mégis felugrottam.

(Szünet.)

Gyere nyolcra. Addigra otthon leszek. Szia.

(Leteszi a telefont.)

Sára: Ki volt az?

Panna: Karesz. Feljön nyolcra.

Sára: Még megvan? Múltkor azt mondtad, hogy szakítottatok.

Panna: Megvan, de szerintem nem sokáig. Ha megtudja, hogy Párizsba megyek, megüti a guta. Irigyelni fog. Irigy. Jó fej, de irigy. Okos, de nem ambiciózus. Egyébként nem is beszél nyelveket, vagyis egy kis angoltudása van. Van egy ügye, de azt sem kezeli jól. A konzul fia narkós, és narkósan megerőszakolta a húgát. A lány elment a rendőrségre.

Sára: Elárulta a testvérét?

Panna: Igen. A konzul hazajött. A lány visszavonta a feljelentést. Nyomott egy család. Nehéz eltsolni, már mindenki tudja, legalábbis a szakmában. Ezek a konzulok utazgatnak, a gyerekek vagy egyedül vannak, vagy mennek velük. Cigányélet.

Sára: Majd a te gyereked is így végzi. Karesz el akar venni?

Panna:

(Feláll, táskáját a vállára teszi. Megöleli az anyját.)

Igen. Szeretem, de nem tőle akarok gyereket. Ráérek harmincéves koromban a házasságra és a gyerekekre gondolni. Te leszel majd a világ legaranyosabb nagymamája.

Sára: Hagyj engem békén!

(Kivonja magát az ölelésből.)

Jövő héten hívj!

Panna:

(Mennek kifelé.)

Utazunk?

Sára: Most nem. Talán, ha egyszer hazajössz Párizsból, meggondolom magam. Tudod, mit! Jövő nyáron elutazunk. Rendben?

Panna: Ha ennyit vártam, kibírok még egy évet.

(Sára jön be. Feldúlt. Rácsap az asztalra. Kiabál.)

Sára: Ez nem normális. Agyamra megy.

(Nyafogva utánozza a lányát.)

Talán van bennünk egy vonóval. Anyád picsája... te. Nem vállalja, hogy zsidó. Persze, majd bemegy, és mondja. Jó napot, zsidó Gedeon vagyok, miben lehetek a szolgálatára. Ez egy hülye picca. A lányom egy hülye picca! Mit akar?

Mindene megvan. Egy jó kis nyári konyhai éjszaka hiányzik neki. Vagy egy pofon, egy nagy pofon.

Mi köze neki a mi falunkhoz? Nem tudja, mi a fájdalom. Mi rossz érte? Néha összeveszett egy-egy fiújával. Ennyi.

Jó, elismerem, tanult ember. Tehetséges is. Biztosan tehetséges, más-különbben nem nyerte volna el ezt az állást.

(Leül. Tölt magának a likőrből. Már nyugodtabban beszél.)

Miért jobb Párizsban ügyvédnek lenni? Ő tudja. Én oda nem megyek. Minek. Jöj-jön ő. Jobb is, hogy elmegy. Egy gonddal kevesebb. Nincs közös témánk, tán csak az apja... na meg a nagyiek, a falunk. A falunk nem az ő témája. Nem lehet az!

Még a végén lenyomoztat minket, mint ezt a rendszámot. Megteheti, nagyember lett, nagyemberek veszik körül.

Nem fogja megtenni.

(Feláll, a polchoz megy, nézi a cédulát. Visszaül.)

Nem te mész le lányom, hanem én. Lemegyek hétvégén. Beszélek a Lajossal. A kis Lajos már felnőtt ember. Beszélek a Lajossal. Elmesélem neki a mai esetemet ezzel az audissal. Megmondom, nyírja ki. Megmondom, fossza ki. Megmondom, vágja el a torkát. Hörögjön, fuldokoljon! Gyűlölöm.

A cigány nem szereti, ha egy nő kér valamit. Cigány a férfiemberrel beszél meg az esetet, az eseteket.

Megmondom, nagy tippet hozok. Megmondom, tele vannak arannyal, ezüsttel, pénzzel. Csak az autó ér tíz-húszmillió forintot. Jó fogás. Csak meg kell hálnia.

Panna nem keveredhet bele. Én se. Lajos, ha elvállalja, akkor nem lesz gond.

Ő még sosem bukott le. Ő tutira megy.

Ha ezt megteszi, akkor egy-egy. Megbocsátom, amit a Gizivel tett.

Vajon megvan a veranda? Hányan élhetnek ott a régiékből. A kis Lajoska biztos ott él. Elmegyek. Viszek nekik bort, finom cigarettát. Mégse mehetnek üres kézzel.

(A szekrényt kinyitja. Leveszi a blúzáát, beakasztja. Leveszi a szoknyáját, azt is beakasztja. Kombinében van.)

Vajon megismernek? Nem fognak megismerni. Istenem, végül is hazamegyek.

Majd mesélek nekik. Majd mesélnek nekem. Nem lesz gond. Mindent elintézek.

Most megyek, és lefekszem. Kipihenem ezt a napot.

Az unokámat hiába hozza ide, ki se mondom, mit teszek vele. Nem az én dolgom egy pici gyerek.

(Kimegy. Az ATV Zene expressz műsora hallható. Fásy Ádám sorolja a fellépők neveit. Végül Bódiék Aranyeső című nótája hallható, aztán átkapcsol a Híradóra. Az időjárás-jelentést

halljuk, mikor csöngetnek. Beengedi a lányát. Felkapcsolja a villanyt, a nappaliba érkeznek. Sárán pongyola.)

Sára: Hát te?

Panna: Itt alszom. Megkérdeztem a rendőrfőnököt, hol is van Zörke. Zörke nincs, de tudom a pontos címet. Holnap megyünk oda.

(A hangja határozott, de szeretetteljes.)

Sára: Na de nekem dolgoznom kell! Csak nem nyomoztál? Csak nem jön velünk ez a rendőrfőnök? Csak nem gondolod komolyan...

Panna: De! Elég volt a titkolódzásból! Elég volt abból, hogy mi csak egy-egy órát beszélgettünk. Elmegyünk, szobát veszünk ki. Ott maradunk pár napot. Megkeresünk mindent, azt, ahol apám lakott, azt a helyet, ahol a Gizit kútba ölték...

Sára: Az nem ott történt. Azt a kolléganőm mesélte. Jön a rendőrfőnök?

Panna: Jaj, miket beszélsz, ő nem jön! Mondtam, hogy egy esetet tárgyalok, azért kellenek a címek.

Akkor megnézzük, vannak e még ott ilyen kertek, ilyen hátsó udvaros kertek...

Sára:

(A hangja elfojtott. Leül az asztalhoz. Panna is.)

Ott nem lehet csak úgy bámészkodni. Ott mi nem beszélhetünk erről. Megígérted! Ez titok. Ez titok.

Panna: Nem beszélek senkinek arról, amit meséltél.

Sára: Azt mondtad, nemsokára utazol.

Panna: Majd jövő héten hétfőn. Reggel beszólsz a főnöködnek. Mondd, hogy beteg vagy, vagy még jobb, mondd, hogy beteg vagyok én. Kérj szabadságot. Ha nem jössz, megyek egyedül, és minden házba bezörgetek, és minden háznál megkérdezem, hol éltek Horváték, és hol éltek Vargáék. Hol éltek nagypapáék, és hol éltek nagymamáék.

Sára: Ezt nem teheted meg!

Panna: Anyám, megtehetem.

(Rágyújt, a lábáról lerúgja a sarut.)

Kocsival megyünk. Nem Zörkére, mert ilyen falu nincs, hanem odamegyünk, ahol születtél. Nem beszélek én semmit. Csak menjünk el a régi házatokhoz. Nem akarok én rosszat. Ígérem, Giziről egy szót sem szólok. Tudod, mit! Ha nem akarod, hogy bemenjünk a házba, hát nem megyünk be. Hiszen évtizedek teltek el. De mégis, sétálgassunk a falud utcáin, ott, ahol éltél, ott, ahol a nagyiék éltek. Nincs ebben semmi rossz.

Sára:

(Tölt a vízből, megissza. Arca kemény, hangja fáradt.)

Szegények laknak arra. Tán már nincs is meg a ház. Szegény népek lakják. Szerintem már nem áll a ház.

Panna: Kossuth utca tizennyolc, ott laktatok ti. Apámék laktak a Korong utca háromban.

Sára: Pontosak az információid. És ha az egyik házban, vagy a másikban, már cigányok élnek?

Panna: Köszönünk nekik. Mindenképpen köszönünk, ha meglátnak minket. Üdvözljük őket.

Sára: Persze, köszönünk. Persze, ha ők megszólítanak minket. De hát miért is szólítanak meg minket? Ugyan már, ugyan már! Istenem! Hiszen ezek a faluszéli utcák keskenyek, tán még mindig földutak vannak. Nincs ott aszfalt. Poros lesz a kocsid. Ki jár ott kocsival? Nem találsz ott semmit. Megszállni ott! Nincs abban a faluban szálloda.

Panna: Majd találunk a környéken motelt.

Sára:

(Iszik még egy likőrt. Az arca már nem kemény, hangja élénk, szinte nyugodt.)

Jól van, lányom, elérted, amit akartál. Látni fogsz egy koszos, szegény falut, amit egy óra alatt be lehet járni.

Nem alszom én motelben. Elmegyünk, és hazajövünk. Ha te ott akarsz maradni, hát maradj. Egy napot szánok erre az utazásra, és kész. Nincs nekem időm a te hóbortjaidra.
(Nevet, élénken.)

Mi akarsz te ott csinálni napokig? Jövünk, megyünk.

Panna: Gondoltam, rád fér a pihenés. Elmegyünk egy közeli motelbe, vagy szállodába, ahol van uszoda. Fürdünk és masszíroztatjuk a testünk. Kiengedünk. Lazítunk.

Sára: Nincs nekem erre pénzem...

Panna: Én fizetem.

(Odamegy az anyjához, megöleli, simogatja a fejét.)

Amíg élek, hálás leszek, hogy törődtél apámmal. Beteg volt, és te mellette voltál. Mindent megadtál neki. Ugye, így volt?

Sára: Így volt.

Panna: Én meg csak a tanulmányaimmal foglalkoztam. Nem akarok úgy járni, mint régen. Most is csak a párizsi út érdekelt. Nem. Először te vagy a fontos, meg a mi közös utunk.

Sára: Ne félj, én nem halok meg. Legalábbis nem mostanában. Ez az út neked fontos, nem nekem. Párizs neked fontos, nem nekem. Ha békén hagynál, jobban örülnék, csak te ezt nem veszed észre. Örülök, hogy utazol Párizsba. Nem örülök, hogy holnap utazunk, de megteszem a kedvedért. Visszamegyünk a múltba, ami már nincs.

Panna: Nem baj, de legalább elterelődik a figyelmed a mai incidensről. Nem tetszik, hogy elkérted az audis címét. Bánom is, hogy belementem. Minek? Miért gyűlölsz ennyire valakit, akit nem is ismersz? Minek? Nem ér annyit az eset.

Sára:

(Kicsúszik lánya öleléséből. Kihúzza a kanapét, ágyazni kezd.)

Fáradt vagyok. Feküdjünk le. Holnap korán kelünk. Találsz hálóinget a szekrényben.

Panna: Apa sosem vitt el nyaralni. Én most elviszlek. Szereted, ha masszíroznak?

Sára: Nem tudom. De jól hangzik. És remélem, míg masszíroznak, nem akarsz ott lenni...

Panna: Jaj, miket mondasz! Nem. Én is egy masszörnél leszek, meg te is. Kényeztetjük a testünket, a lelkünket. Jókat eszünk.

Sára:

(Megy kifelé.)

Jó buli lesz. Hánykor keltelek?

Panna: Ráérünk nyolckor indulni, hiszen neked még telefonálnod kell. Hétkor ébressz.

Sára: Reggelire hozok friss zsömlét.

(Sára becsukja az ajtót. Panna kinyitja a szekrényt, hálóinget vesz fel. Rágyújt. Lekapcsolja a villanyt. Bebújik az ágyba.)

De jó, hogy visszajöttem. Vissza kellett jönnöm. Ő se bánja meg, érzem.

Sára:

(Kiabál a másik szobából.)

Ne beszélj magadba! Csak a hülye singlik tesznek ilyeneket. És oltsd el a bagót, ide érzem a szagát! És tartsd be a mai összes ígéreted, mert máskülönben magad sem fogod tudni, hogy mit mesélj a gyerekednek... egyszer! A történet, a múlt én vagyok.

Nézelődni megyünk. Én beszélek, és te figyelsz.

■ ■ ■

Marton Mária (Budapest, 1953): megjelent könyvek: *Magánérzetek* (antológia), *Drámák*, *Fronthatás* (második drámakötet), *Rendezte Marton Frigyes* (interjúkötet), *Istentelen szádad* (társadalmi regény), *Mese Lázár Ervinről* (interjúkötet), *Tájképre nincs idő* (szocialista lányregény), *Hierarcha* (Varga Imre szobrászművész életéről), *Az öröm ujjhegyén* Csukás Istvánnal (interjúkötet), *Kettős vallomás* (verseskötet).

LÉT állapot

„A haja szőke volt, mint színarany kalász” – lágyan, mézédeseen csordul a melódia, ügyetlenül bukdácsol utána a szöveg. „Az ajka olyan édes volt, mint cukros ananász.” A negédeskedést már akkor se szerettem, tizenöt évesen. A haja azért volt szőke, így énekeltük, „mert festette haját”, az ajka pedig azért mézes, „mert szacharint zabált”. A rím és a ritmus így is kifogástalan.

Most mégis megrendülök, amikor – hajnali álom – meghallom ezt a régmúlt mélyvizéből felmerülő dallamot. „A szeme tengerkék, zöld alapon, viharban pont ilyen a Balaton...” A tenger persze nem kék. Hajnalban feketék, később, napsütésben acélszürkék a habok. Jól látom, amikor felültetnek az ágyban. A Balatonhoz, a gyerekkoromhoz nem sok köze van.

Persze szőke lány is csak egyetlenegy volt az életemben. De hogy édes volt-e valóban az ajka, azt még róla se tudom.

Most mégis ezt a melódiát dúdolom. Nem felejtettem el. „Rám nézett biztatón, s nem tudtam, hol vagyok.” Az ilyen biztató tekintetektől ma már végigfut a hátamon a hideg. Azt pedig, hogy hol vagyok, még így, félálomban is tudom. Egy külön szobában, ahol ilyenkor éjjel csak az infúzió csepegését hallani. A szoba hosszában üvegfal. Alattam a tenger. Én pedig itt, a levegőben, tíz emelet magasan.

„Csak éreztem, hogy lázasan, feléje indulok.” Lágyan kavarog a dal. Hogy ki írta? Ki tudja ma már! Valami ágrólszakadt zenész, odaát, Keleten. Hát azt, hogy lázasan, eltalálta. De lábra állni, elindulni én egyhamar nem fogok.

„Már azt hittem, enyém, de hirtelen elszállt az álmkép...” Elszállna ez is, de most már én nem engedem. Kapitány Anni énekelt volna? Múlnak az órák. Fekszem, félálomban. Hallgatom.

Máskor helyszínekről álmodom. Hogy ma miért éppen a Körtér? Az álmoknak nem parancsol az ember. Talán a Zsiga bácsi miatt.

Későre jár, a Lordok Házába már behúzódtak a hajléktalanok. Söröskorsóból isszuk a vörösbor.

– Kár, hogy el kell menned! – hallom. Pedig nem kell, csak hát félek. Ha belekerülök valami razziába, elveszik a beutazó vízumomat.

Aki rám borul, Bandi, a barátom. A bokszoló, aki nem akarta kivenni az ellenfél fogát. Látta, hogy kiesett a fogvédője, de nem.

– Te meg tudnád tenni? – kérdezi.

A Körteret addigra már körbejártuk. Az egri borozót, a Thinsz cukrászdát, amiből az évek során Tünde lett. Elment az utolsó HÉV is, a tér közepén csak a két *homeless*: Szent Imre herceg, és a Zsiga bácsi maradt.

– Ne siess! – marasztal. A szeme könnyes. Így látom őt, valahányszor róla álmodom.

– Menjünk el valahová vacsorázni! A Borostyán ilyenkor még nyitva van!

– Holnap! – ígérem neki. Holnap!

Vigyáznom kell. Nem ihatom le magam.

Beáll a hatvanegyes is. Az éjjeli járat. A helyszínek mindig percre pontosak. A Villányi út sarkán zongorista klimpíroz. „Minden éjjel, hozzád kergetnek az álmok.” Horváth Jenő. Hát ez bizony így igaz. „Elmentem tőled, de rájöttem arra, hogy minden út hozzád vezet.” Nekem ez itt – mint mondják – a választott hazám. Mégis-mégis. Minek áltatni magam.

Múlnak az évek. A Thinsz cukrász fia sem megy haza többé. Stockholmban van a sírja. Engem valahol itt kaparnak el. Ezt üzenem a Lordok Házának. A Körtérnek. Gere-lyes Bandinak.

Hajnalban meghőmérőznek. Kihúzzák alólam a lepedőt. Egy lány fölém hajol. Kint még sűrű, fekete éjszaka van.

Visszaaludni már nem tudok. Hallgatom, amint csöpög az infúzió. Később, egy halványszürke csík a tenger íve alatt. Felerősödik az ajtócsapkodás, szobáról szobára közelednek. Takarítanak.

Kilenc óra után behozzák a reggelit. Ezt a kiskocsi nyöszörgéséből tudom. Felszáll a víz tükréről a pára, szép idő lesz, sütni fog a nap. Aztán, délfelé, a vizit. Egyik a másik után, az orvosok.

– Hogy érzi magát? – kérdezik. Felemelik, megnézik a lázlapomat.

Szalmaszálon szívom az ebédet. Kiver a verejték. A felét a bögrében hagyom.

Odakint sziporkázik a tenger. Fékeveszetten süt a nap. Csak már este lenne! Nem akarnak fogyni a látogatók. Futkosnak, kiabálnak, pardon! – hallom, ha rám nyit egyik-másikuk.

Végre besötétedik. Bejön az éjszakás nővér.

– Széklet? – kérdezi. Kiszellőzteti a folyosóról szivárgó süteményszagot. Végül, a hőmérőzés. Az altató.

– Eloltam? – kapcsolja a lámpát.

Kint már koromsötét éjszaka van.

Ma éjjel Györgykéről álmodom. Áll a fal mellett, senki se kéri fel. Pedig nem csúnya lány: formás, kerekarcú. Akkoriban úgy mondtuk: molett. Csak hát őt nem kíséri a mamája. Egyedül jár Mimi nénihez.

– Jó kis csaj! – mondja Pista bácsi, a dobos. Hagyja, hogy belépjek a lába közé. Csak hát, ugye, mamlasz. Nem beszél, és valami furcsa savanyú – mi úgy mondtuk – pacsuli szaga van.

Össztánc után a fiúk hazakísérik a lányokat. Györgyinek van néhány jó lemeze, felkurb-lizzuk a gramofont az ablaktalan házmesterlakásban. Gimnáziumba járunk mind a ketten, nem túl gyakran, jobb ott a sötétben hallgatni Lantos Olivért, a régi, békebeli műdalokat.

Táncoltunk is, ott, a sötétben. „Bolondok is vagyunk” – búgta Karády. „Hogy a szí-vüinkre hallgatunk...” Hiába. Nem tudtam megszeretni őt. Legalábbis nem olyan kétség-beesetten, ahogyan ő szeretett. „Sorsom, ha más” – így szólt az a dal – „nincs folytatás.”

Folytatás mindig van. Amikor dolgozni kezdtem, nem mentem vissza a Práter utcai la-kásba. Azt hittem, véget ért ez az egyoldalú szerelem.

Most mégis róla, Németh Györgyikéről álmodom. Ő nem hagyott volna magam-ra. Ő most is itt lenne velem. A neve még harminc év után is kint volt a kapuban. Nem mertem bekopogni. Véletlenül pillantottam meg a hatoson. Nem volt egyedül, hárman utaztak a peronon. Egy pillanatra mintha összevillant volna a szemünk. De nem, még-sem. Valószínűleg tévedek. Mert azok hárman harsányan összenevettek, én pedig leszáll-tam a Nyugatinál.

Látom magam. Mindig valahová sietek. Csak így, útközben tudom elviselni magam. Most pedig ez a reménytelenség. Az infúzió csöpögése. A víz tükre a falon.

Vannak visszatérő jeleneim. Valami, amit olvastam egyszer, és most azt hiszem, hogy velem esett meg. Ma is: mintha én lennék, aki huszonhét év után visszalátogat. Jaksicseva kilenc, második emelet. Rémlik persze, hogy ez a vén partizán nem én vagyok. Hogy Kar-dos Gyuri történetét álmodom.

Van úgy, hogy felszál a tengerről a pára. Ilyenkor kristálytisztán látom a régi dolgokat. Például azt, hogy milyen nyomtalanul tűnnek el nagyszerű könyvek. Csodálatos emberek.

Ezek ketten itt vannak. Rám köszönnek.

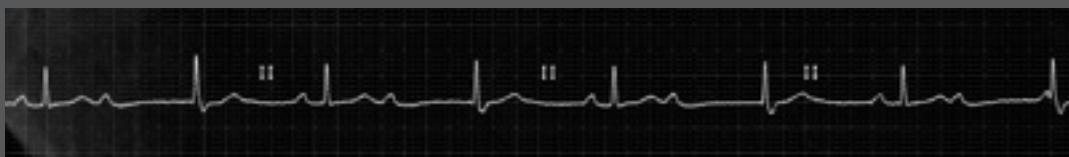
– Mi fogjuk tornáztatni! – mondják. Engem, aki mozdulni se tudok.

– Nem is fog! – felelik – ha nem kezdi el!

– Felülni! – és megragadnak a hónom alatt.

– Na, látja! – mondják. Megvárják, amíg kifújom magam. Holnap már fel fog állni!

Folyik rólam a verejték. Visszafektetnek, megveregetik a vállamat.

És ez most már így lesz. Mosdás, hőmérőzés, reggeli. Azután azok ketten megint beállítanak.

Elhalkul a zene, egyre kevesebbet álmodom. Néha eszembe jut, hogy volt egyszer ne-kem is feleségem. Egy csinos fruska, zöldszemű, vidám. A haját hosszú – akkor úgy mon-dtuk: lófarokba fogta. Lágý, koromfekete volt a haja. Juliette Grécónak csúfolták őt az is-kolában, persze mindez már franciául jut eszembe, keresnem kell a szavakat.

„Parlez-moi d’amour!” – duruzsolta a Gréco.

Azt hittük, soha nem ér véget ez a szerelem. Azután a sok árulás. A sok újramezdés. Vé-gül pedig a tömény magány itt a trópuson.

Hajnalban egyre tisztábban lát az ember. Réges-régi dolgok jutnak eszébe. Mindaz, ami történt. És amit nem lett volna szabad. Aztán, „la vie s’envole...” Milyen gyorsan elszállt ez az élet! Végiggondolom, és nem merem leírni a dolgokat.

Magamban kerestem a hibát világeletemben. Valami nagy baj lehetett velem, ha soha, sehol sem szerettek. Persze, ez így nem egészen igaz. Csak hát azok, akik felneveltek, nem tudták kimutatni az érzelmeiket. Akik ki tudták volna, elpusztultak a háborúban.

Később már nem is igényeltem a szeretetet. Mint egy kagyló, becsukódik minden hozzám hasonló gyerek. Talán már én sem szerettem az embereket.

Persze nem így van azért ez sem. Most, amikor már késő, szégyen-gyalázat, még kimutatni is megtanultam az érzelmeimet. Most, amikor már nincsen kinek.

Hát igen. Erre jó ez a nagy csend. Az, hogy ki vagyok szolgáltatva magamnak. Hogy nekem huszonnégy óra minden látogatónapom.

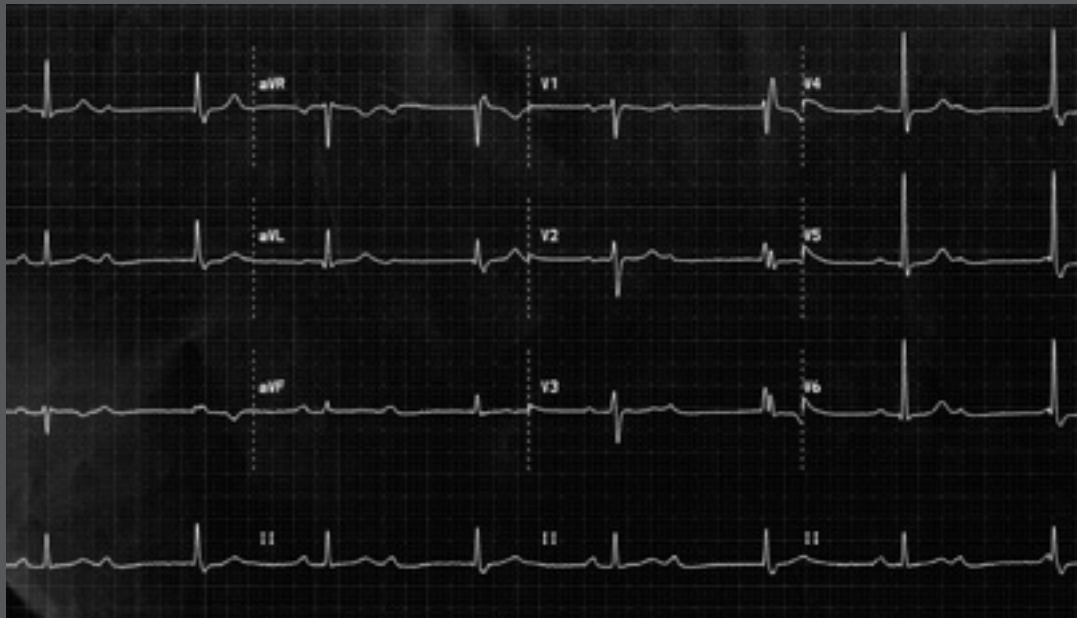
Ma már felállítottak. Már kapaszkodnom se szabad.

– Lépni! – szólnak rám. Én pedig – clopin-clopant – megmozdítom a lábamat.

Apám azt tanácsolta: történeteket írjak. Ő úgy mondta: elviselhető történeteket. Papírt kérek, ceruzát. Nagy munka, ideje belekezdenem. ■ ■ ■

■ ■ ■

Ferdinandy György (Budapest, 1935): író, irodalomtörténész.

nótázás

nem vettem én soha nevedet a számra,
maradj hű mostoha, gondtalan dalárda.
büszke leszek, bátor, épp amivé tettél,
ne mentegetőzz, mert sohasem szeretted.
kegyes ország, sztrádán, utad visz hazáig,
mégsem vagy te haza, hanem az a másik.
mert az én mindenem víg esztendőt ígért,
megbűnhődtem érted, jó pár nagy szenvedélyt.
jobb, ha elalszol, vagy maradj mégis ébren,
nézd, kopik le rólam, annyi magyar szégyen.
és ha nem haragszol – elbírja a trópus,
visszhangozzuk együtt, mit kürt el e kórus.

Kürti László (1976): Vásárosnaményban született, jelenleg a mátészalkai gimnáziumban tanít filozófiát és testnevelést. A *Partium* és a *Vörös Postakocsi* folyóiratok munkatársa. A Debreceni Egyetem Filozófia Tanszékének PhD hallgatója. Legutóbbi verseskötete: *Testi misék* (2012).

Az ebről és árnyékáról

Átúszott a vízen az eb,
s a víz hol hideg, hol melegebb,
ám a húsnál nincs becsesebb,
ami neki legkedvesebb.

Kutyaúszással hogy úszott,
szájából a hús kicsúszott...
Nagy morcosan álmélkodott,
s tanulságul így ugatott:

Eb, mi tiéd, megeheted,
mohóságod miatt veszett
oda az, mi vízbe esett.

Az oroszlánról és a majomról

Őfelsége az oroszlán,
állatok nagy királya,
hogyan birodalmat alapított,
esküszóval kiáltja:
nem eszik többé alattvalót,
éljen a sok ebadta.

Nem lesz többé kegyetlenség,
vérontás és hasonlók,
mától ártatlanabb
maszületett báránytól.

Bánta később fogadását,
az éhől majdnem megveszett,
nem könnyű csak úgy levetni
az ő természetet...

Trombitálta királyságát,
s egy nagy kérdést fel is tett:
büdös-e a lehelete..?!

Ha nem tetszett a felelet,
széttépte a bestéjét,
s bizony sokat meg is ett.

Végül a majomhoz fordult:
lám, sunyítasz, mondd ki hát,
te sem tudnád értékelni
leheletem illatát?

S így a majom, fontoskodva:
Ugyan, ugyan nagy király,
ki más tudná, hogyha én sem,
becsülni mit szád kiád.

Nem büdös az, hanem jeles,
igen nemes illatú,
az is kevés lenne hogyha
azt mondanám: jószagú.

Mit a tömjén, vagy a szegfű
ambrózia meg fahéj,
ki tudná mind felsorolni...
Aki érzi, annak kéj!

Örült nagyon az oroszlán,
ám egyszerre beteg lett,
mert kóstolt sokféle pecsenyét,
de majomhúst még nem evett.

Ágynak esett, s a doktorok
vizsgálgatták mindenképp.
Szeme sárgáját is nézték,
laborban vizeletét.

De jól látták kutya baja,
és kiírtak egy diétát:
kímélni kell romlott gyomrát:
egyen gyenge majomkát!

Elmúlik nagy betegsége,
nem fáj, ami nagyon fáj,
visszajön a régi kedve,
jön rá majd nagy vidámság...

A végén így nem kerülte
maki sem el a sorsát,
nem segített hízelkedés,
talpnyalás, sem imádság.

A békákról, akik Jupitertől királyt kívántak maguknak

A békák éltek és nem féltek,
víg volt ám a békaélet,
az volt ám a békaélet,
amíg békességben éltek.

Demokrata béka nem fél,
demokratikus tóban él,
kuruttyolja nedves partját,
míg csak el nem bírza magát...

Kevélysége súgja neki:
királyság is megilleti!
Királyt adjon tüstént néki,
a nagyistent arra kéri.

Jupiter neveti őket,
mért akarnak ilyen zöldet...?!
No de ha kell, ám úgy legyen,
békáknak királya legyen!

Közéjük vet egy nagy tőkét,
szét is hussan a lápi nép,
húzódik a tófenékre,
csak egy bátor veszi észre:

Az bizony egy redves tőke,
mit ijedeznének tőle?
Rögtön mind rá telepednek,
egetverőn mind brekegnek.

Erős hangjuk égbe kiált:
Jupiter, adj másik királyt!
A főisten békén szól hát:
megérdemeltek egy golyát.

Az, hogy elfoglalja trónját,
fejedelmi tisztéhez lát:
aprítja a kövérebbjét,
ritkítja a békák rendjét.

Azok megint panaszkodnak,
soknak tartják, nagy-nagy sokknak,
hogy rajtuk így uralkodnak,
s más királyért fohászkodnak...

Szól Jupiter: nem nyughattok,
mindegyre csak válogattok?!
Nem tehettem én semmi mást:
kaptatok egy erős királyt!

Bettes István (Rimaszombat, 1954): költő, műfordító. Összegyűjtött versei *Égtengerúsztató* címen jelentek meg a Kalligramnál 2007-ben,

Mint az a tetem a tengerparton

Mint az a tetetem a tengerparton.
Épp akkor mosta a víz a lábainkhoz.
A bőrön áttűntek a tekergőző csontok,
egy szakadásra váró megnyúlt szatyor,
a sarkokból minden középre rázódott,
s látszott, nemsokára szétreped.
Körülállták az emberek, mi találtuk.
Lehetett kecske, de akár gyerek is.
Az úszómester futva ékezett,
utána meg nagy hangzavar támadt.
Mindenki egyszerre mondta,
nem értettük, külföldiek voltunk.
De már nem akartunk fürdeni.

Napos sétaút

Ősz. A fény már rézsút érkezik,
és egyre meztelenebb a faszor.
Csak ő pakol rétegre réteget magában;
aligha fázik, gondja nincs. Mégis
kérgesedik szíve helyén az idő.

Egy jelentés halálára

„Egy (...) lány vulvája: mint egy vak szem.
(...) Mondhatni még nincs jelentése.”
Musil

Egy hét után eljött az idő. Elő-
pakolta kistükrét. Kinyitotta, majd
hamar bezárta. Nem lehet! Vagy
mégis? Az, ott? Belenézve sápadt

el arca. Elrontották a varratot:
az íve nem szimmetrikus, és repedt
a túlfelén! Ezért fizettek?!
Nagy levegőt, hamar! Átkokat nyelt.

Pinája ifjúsága hová került?
Hová a húsnak fénye, az izmok
diadalíve? A mozdulatban
öntudat élt, a gyakorlat, évek

rutinja; formálta sokezernyi nap.
Gyönyörbe mozgott kedve szerint, de
most biceg, behúzza szája szélét,
nincs mese: megnyomorították. Mert

hogyan élhet így? Nem sejtette, hogyan lehet
szeretni ívét, dombja bolondos, ép
izomzatát! Hogyan tovább? Lesz
még öröm, vagy belül is cikcakkba

vágták?! Öt öltés csak – hüvelyében ez
egész ijesztő hossz. Hihetetlen! Ül,
a tükre combja közt remeg. Sír.
Már idegen pina, gát mered rá;

szemébe néz, s elfelejti önmagát.

Győri Orsolya (Budapest, 1975): költő, kritikus. Kritikái a mai magyar próza és művészetelméleti gondolkodás tárgyköréből merítenek; filozófiatudományi PhD-jét az ELTE-n Mészöly prózájának idő- és térfelfogásából írt disszertációjával szerezte. Az utóbbi években leginkább verseket publikál.

Mikor harap

mindig beállítom gonoszkodik velem
parancsba adva neki
így írjon európai nyelven
élőn
míg élő vagyok
még akkor is ha ahhoz hogy az ő
az ő legyen
egy alt nulla kettő négy öt kódot kér
miközben mindig átállítja magát nekem

unom belecsapok
a billentyűzetnek enter
majd ki szedi fel a sok betűt
mit szétszórtam félszázad alatt

emlékszem leírtam azt is
anyám régi verseimmel fűt

legegyszerűbb felfűteni a múltat
régi fényképeket
bútort miben valakik aludtak
anyám sok kacatot mellé akácot eltüzelt

mégis csontokba kúszik a hideg nála
sivár hideg szoba hol csak karácsonykor gyújtottak be
padra feljáró lépcsőin dobozban bab borsó eltett vetemény
pince lejáró eldugult csővel
kettes sifon benne halotti ruha
kerek asztal horgolt terítő nipp és művirág
nyári konyha göthös tűzhellyel

egyszer mindent otthagytam

egy már nem létező kert helyén óvoda
ha kimegyek oda egészen
betonkerítés tövéig hajlok

itt ásta el a cirmost
már nem akar macskát
én se szeretnék

mind meghal mind elszökik mind csak harap
illúzió a szeretetről és hűségről

mint a beállítás
mint az európai nyelven írás
mint a jelek és számkombinációk
amiket elfelejteni se tudok

Démonvadászat

ne hozzám
félek
magam bódult démon
kéken virító
vagyok

értem

elhagytam
hát hozzám hajol ki
bordakosárból
a vergődő lucskos madár

férfiököl összehúzóadás
ritmusa felvonultat
az égiek elé

megtaláltak a viharok
eldúlt lett a táj

fel kell emelni magam
megdermedt
érintésem nem múlik
bennem a félelem arcát faragja
égkékké mindenki maszkjává olvad

mindez persze csak póz
vagy rombolás lehet még
csak esetleg
ha tükör foncsorát
csikarva fel
megtalált lesz
az elbújt világ

egy fehér vonaltól repül
egy kondenzcsíkba ütközik
egyszer egyszer egy

százat kér tőlem
hogya ki bírja
hogya bírja ki két napig

most alszik

fűtetlen a lakás
pipák csikkek morzsák
mindenütt
kóbor svábbogár
lép az enter gombra

Szászi Zoltán (Tornalja, 1964): iskoláit szülővárosában végezte. 1982-től 1989-ig mintegy félszáz munkahelyet járt végig félig kényszerből, mert nem volt rendszer kompatibilis, félig kalandvágyból, egyetemi tanulmányok pótlása érdekében. Első irodalmi csírái 1978-ban jelentek meg, azóta rendszeresen publikál, nyolc önálló kötete jelent meg és mintegy félszáz antológiában szerepelt eddig. Nős, két gyermek apja.

AbszintKOCKA

Rendszergazda – válaszolta Nyúl tettetett szerénységgel, amikor a munkahelyéről kérdezték. Büszkeséggel töltötte el a pozíció, hogy ő egy gazda, ráadásul egy egész rendszer működik a keze alatt, ami ha egyszer (mondjuk, amikor ő talán éppen betegszabadságra kényszerül) összeomlik, akkor abból nagyon nagy baj is lehet. A pozíciójában tehát a legkevesbé sem talált semmi rühelleni valót, még akkor sem, ha meghalotta, amint az ebédre igyekvő irodai kolleginák lesajnáló félmosoly mellett suttogva ki mondják, hogy Rezsó. Ezt a becenevet, vagy inkább gúnynevet érdemelte ki tőlük a tíz év alatt, mióta a társaságnál dolgozott. Nyúl gondosan lenézte a szűk szoknyás adminisztratív alkalmazottakat, és nem sokat törődött velük. Ha arra kényszerültek, hogy valamit megvitassanak, azt általában e-mailben tették. A legtöbben a lányok közül a töredékét sem dolgozták még le a társaságnál annak az időnek, amit Nyúl. A huszon-harminc éves nők nagy fluktuációja az efféle cégek munkájához egyébként is hozzátartozik: gyerek, költözés, satöbbi. De a Rezsó gúnynév az évek során valahogy nem akart kikopni – szájról szájra terjedt a cserélődő lányok közt. Nyúl elismerte, hogy erről kicsit maga is tehet, ugyanis delente csak ő nem ballagott át a csapattal az utca túloldalán található gyorséttermek valamelyikébe, ehelyett saját, ETA márkájú, egyplatinis villanyrezsóján melegítette meg az otthonról hozott ebédet, a barna zománcos lábasban.

Az épület, amelyben Nyúl sokadmagával a munkáját végezte, nem igazán kínált semmi szemet gyönyörködtetőt. Acélfényű liftek és lépcsők, halvány, bükkfa imitációval borított bútorok, tejfehér falak. Nyúlnak egyetemi éveiből maradtak némi esztétikai elvei, ezért zavarta az épület hideg ipari funkcionalizmusa. Persze közben tudatosította, hogy a plazmaképernyők korában az emberiség nem építkézhet gyarmati stílusban, viszont úgy gondolta, itt-ott talán megpróbálkozhatnának vele. A vécékre viszont nem tudott haragudni. Bármennyire is tisztította az apró, fehér négyzetekből kialakított vakító falburkolat, ez volt az egyetlen helyiség az épületben, ahol képes volt maradéktalanul jól érezni magát. Mivel nem dolgozott más férfi alkalmazott az emeleten, gyakorlatilag csak ő járt oda – a négy piszoárt és a három fülkét afféle dzsentrinosztalgiaiával saját udvartartásának tekintette: „hivatalosan nem az enyém, de egyébként meg... az”. A munkáltató által biztosított pluszok közt viszont a prímet a piszoárokból elhelyezett szappanszerű, szögletes, zöldeskék frissítők vitték Nyúlnál. Magában csak abszintkockaként emlegette őket, élénk-türkiz színükkel ugyanis a 19. század végi párizsi művészeket juttatták eszébe, amint do-

hos lebujsokban kockacukron átsöpögtetett abszintot ittak, közben pedig előadtak néhány dekadens költeményt.

Előrenyújtott középső ujjával Nyúl magabiztosan lökte be az ajtót, majd miután a mozgásérzékelő által küldött elektromos impulzus hatására a fények egy tompa kattanas kíséretében kigyúltak, nekiállt kicsatolni az övét. A megfelelő piszoárt már péniszével az ujjai közt választotta ki – mintha csak arra buzdította volna tagját, hogy nézzen körül ő is, legyen közös a döntés, elvégre demokrácia van –, aztán megállt valamelyik csésze mellett. Szétrántotta derékszíját, és engedte, hogy a csat súlya végigszánkáztassa a műszálas nadrágot szőrös fenekétől egészen a bokájáig. Aztán sanda pillantást vetett az abszintkockára, megcélozta a kis kék szappanfésleiséget, és erőteljes sugárral igyekezett először éleit venni, aztán minél jobban szétolvasztani. Így álldogált Nyúl naponta többször a csészek előtt, bokáig letolt nadrággal, mint egykor az óvodában. Csakhogy itt nem tüsténkedett körülötte visszeres lábaival a tanító néni, sőt egyáltalán nem volt, aki rányisson, még véletlenül sem, a női mosdót ugyanis a folyosó másik végébe építették. Nyúl, hogy a katarzist fokozza, időnként még a tükörben is megszemlélte félmeztelen, vizelő profilját, de nem perverzióból, hanem csak afféle ellenőrzésképpen, „hogyan biztos minden rendben van-e”. Szabályos kis hadjáratokként tartotta nyilván az óránkénti hugyozásokat (a gy-t vidékieken megnyomva: huggyozásokat), a fenntartható fejlődés érdekében pedig igyekezett minél több folyadékot fogyasztani a nap folyamán. Gondosan ügyelt arra is, hogy mindig egy másik piszoárhoz álljon, a nap végére pedig az összes baktériumölő hatású abszintkockát szétolvaszsa habosan gőzölgő, halványsárga vizeletével. Mert a következő napon Nyúl már az újakat akarta célba venni. A fogyasztói igény, meg a vele kapcsolatos élmény olyanannyira beépült Nyúl mindennapjaiba, hogy komolyan felháborodott, ha a takarító személyzet véletlenül nem cserélte ki a frissítőket, így ő az előző napi, idomtalan szappanmaradványokat volt kénytelen locsolgatni. A több napos ünnepek, hosszúhétvégék vége felé pedig többször eljátszott a gondolattal, hogy otthonra is beszerez néhány abszintkockát az inséges órák gyötrődéseit enyhítendő. Csak hát azok a klasszikus vécécsészébe dobva nem sokat érnek (szempillantás alatt eltűnnének a csésze vízzel teli torkában), piszoárt pedig nyilván nem fog a lakásába felszereltetni pusztán emiatt.

A következő kedden viszont Nyúl arra ébredt, hogy egy akváriumban fekszik. Ha már így – gondolta Nyúl –, elszívok egy cigit, kávét főzök, és megnézem, mi van a hűtőben. Na és persze a pössentés, ami ugye ilyenkor, mint vasárnap délből a rántott hús, obligát. Már éppen lódult volna előre, amikor észrevette, hogy az akváriumban, amely őt körülveszi, ő nem csupán fekszik, hanem úgymond gyömöszölve van. A pössentés tehát még

ment is volna, aztán meglepődöttségében arról is letett. Nyúl általában rühellte, hogy ilyenek történnek vele, nem csak rendszeresen, de ünnepnapokon is. Nemzeti ünnep, nemzetközi ünnep, egyházi ünnep... na és persze a gyermeknap, az anyák napja, meg a nőnap (fordított időrendi sorrendben). Nyúl rühellte ezeket az ünnepeket (is), mert ilyenkor az embertől úgy mond „el van várva” valami, amit ha teljesít, az „nagyon szép tőled, figyelmes vagy”, ha nem, akkor pedig „nomindegyhátmajdlegközelebb”. Pedig ő – szokta volt mondani –, nem holmi haszonnövény, amelytől elvárják, hogy évről évre hozza a beígért hozamot (hajtson ki, nőjön meg, teremjen sokat, nem baj, ha megmarad), hanem gondolkodó lény, aki ha nem teljesíti az éppen elvárt ünnepi formáját, az nem biztos, hogy azért van, mert nem figyelt, hanem mondjuk azért, mert bár figyelt, de akkor épp nincs kedve, hangulata hozzá. A rühellés fokozatosan a lételemévé vált. Na nem úgy, mint a rendszergazdaság, a barna lábas vagy a katarikus pisilések (amelyek nélkül nem tudta, és nem is akarta életét elképzelni), hanem inkább valahogy úgy kapcsolódott hozzá, mint rétvjáró ember zoknijába a bogács, vagy a koldusbolha. Akiket senki nem hív, mégis mindig megjelennek. Nyúl élete is egy elhasznált zokni volt ebből a szempontból – a belegyömöszölt tartalom időnként lötyögött benne, időnként meg ki-kicsusszant néhány virgonc komponens... mert hát ugye a lyukak. Példa. Nyúl gyerekkora óta szenvedett attól, hogy (szerinte) másodrangúként kezelték. Soha nem az ő nevét említették elsőként, nem volt ügy, aminek kapcsán neki szóltak először. Csak afféle gyereteis-figuraként tekintettek rá, és nem bírtak leszokni róla. A helyzetet súlyosbította Nyúl 165 centije – fürge lábú, de alacsony gyerek volt. Ez főleg a lányoknál jelentett hendikepet (igen, jó csaj?, na és milyen magas kábé?). Arra persze sosem vállalkozott volna, hogy nála magasabb lányokkal kezdjen, és azokat az alacsony fiúkat, akik ezt a merész lépést (legjobb védekezés a támadás alapon) meglépték, inkább a százalmas félőrültek kategóriájába sorolta, akiknél, úgy vélte, előbb vagy utóbb bekövetkezik a nagy pofára esés. Ezzel a krédóval próbálta kivédeni az érkező ütéseket, miközben lassan araszolgatott a saját, meg itt-ott a mások kis gyalogharcában, közben áldotta a sorsát, hogy legalább megbízható embernek tudhatja magát. Keresztnevét is ennek a megbízhatóságnak a bizonyítékaként viselte, és nem tetszett neki, amikor olyanokat hallott, hogy jaj, hát manapság már minden harmadik embert Péternek hívnak.

Miután ezt végiggondolta, ismét rátört a vizezési inger, végső kétségbeesésében pedig Nyúl úgy döntött, hogy elengedi az izmait. Miközben a meleg folyadék testfelületéből egyre több négyzetcentimétert vett birtokba, Nyúl a kis zöld szappandarabkákra gondolt. A megkönnyebbülés ugyanis csaknem akkora hatással volt rá, mint az abszintkockák rendszeres leápolása. Aztán ahogy a meleg lassan hidegre kezdett változni, eszébe jutott herr Mathias, a regensburgi vezérigazgató. A cég tulajdonosa aznap harmadmagával látogatta meg a vállalatot, amelyik Nyúlt rendszergazdaként alkalmazta. Aznap átvették a következő fél évre szóló terveket, koccintottak a kézműves sörrel, amelyet herr Mathias szabadidejében készít (saját sörmárkája is volt, két kocsmában is csapolják Regensburgban), és elbúcsúztak egymástól. A nagyfőnökség az acélfényű lift, Nyúl pedig a klozet irányába

indult el a tschüß után. Nyúl elégedetten nyugtázta, hogy jól mennek a dolgok, és a válalatnál hamarosan esedékes fejlesztések a fizetését sem hagyják majd érintetlenül. Csak-hogy a házi sör herr Mathiasnál is előidézte ugyanazt a folyamatot, így ő is kénytelen volt a lifttől visszakanyarodni. Amikor a végéajtót belökte, Nyúl már a szokásos mutatványánál tartott: bokáig leengedett nadrágban ostromolta az abszinkockákat, ráadásul most kocsit hátrébb is lépett: a látvány fokozása érdekében másfél méteres távolságból, elégedett ívben eregette a zöld szappandarabkákra az aranyszínű levét, miközben fél szemmel a tükröt bámulva nyugtázta, hogy az ív legalább olyan tökéletes, mint egy kimunkáltabb szivárvány. Periferikus látásával így kénytelen volt felismerni a gyanús félmosollyal (mint aki előre tudja, hova is jön) rányitó vezérigazgatót.

„Az extra széndioxid miatt a felgyülemlett nyomás detonációszerű folyamatot idézett elő a húgyhólyagban” – magyarázta herr Mathias angolul a Nyúl félmeztelen teteme fölé görnyedő fiatal orvosnak, majd hozzátette: saját szemével látta, ahogyan a nagy nyomással kizúduló vizelet vagy másfél méternyire taszította el a férfit a piszoártól.

A legérthetlenebb az egészben az volt, hogy Nyúl nem érezte magát kényelmetlenül a téglatestet formázó üvegtáblák közt. Mióta fekhettek itt? – lehelte a kérdést a már amúgy is párás üvegre, állapítván meg, hogy nem érzi a lábait. A nyakamat még tudom mozgatni, tehát nem halhattam meg... annyira... évődött szórakozottan, és egyből el is határozta, hogy „itt most eléggé kurvagyorsan el kéne döntenem, mi a faszom ez az egész, vagy ki rakta ide, vagy mi, de főleg engem”. A helyzetmeghatározással kellene kezdeni, mi mással – kínálta magát a szabadulás ütemtervének első stációja, akár a kantinos néni a tányér bő-rösödő szójapörköltet az egyetemi évek alatt. De bármerre is forgatta a szemeit, Nyúl csak homályos-kékes-zöldes szürkeséget látott maga körül. Sehol egy beazonosítható... valami. Legalább egy kiszolgált konyhaszekrény (valami elhagyott garázsba zártak? Nem is rossz...) vagy egy foszló fotel (elvittek a tüzépre), széna, esetleg állatok (a pajtába löktek ki hely-szűke okán?), szóval egy biztos pont, amiből sikerülhet kiindulni, aztán kifordítani helyéből az akváriumot. Nyúl félni kezdett, ugyanis érezte, hogy nem érzi maga körül a teret.

Mintha egy összefüggő anyagba gyúrták volna akváriumostul. Talán cementbe öntötték az amerikai gengszterek, amiért túljárt az eszükön (de akkor sötét lenne, mert a szilárd cement nem áttetsző), esetleg zselét vontak köré, és ráállították egy bolygó körüli pályára csupán azért, hogy felbosszantsanak vele valakit (például őt magát). Vagy csak álmodja az egyik előző életét, amelyikben baracklekvár volt, és a tengeren túlra küldött szállítmány

részeként kizuhant a zátonyra futott teherhajóból? Nagy valószínűséggel így történt, ugyanis azóta nem látta senki. Ami persze nem jelenti azt, hogy ezen bármeddig is szomorkodni kéne. Ezt – már felakadt szemekkel – maga Nyúl is belátta, közben persze úszott, sodródott tovább. Attól, mert valaki történetesen meghalt, még élhetik tovább, alapította meg azzal a szilárd meggyőződéssel, hogy igenis, az -ik végződésnek ez esetben helye van. ■ ■ ■

Drága vendelinek

igaz történet

Daniel Wend észrevétlenül érkezett Boroszlóba. Írhatnánk, hogy borongós őszi este volt, vagy hogy verőfényes nyári délután, hiába: nem tudjuk, mikor történt pontosan, és ő sem tulajdonított sosem túlzott jelentőséget ennek a momentumnak. Amikor a megérkezéséről esett szó, csak azt szokta mondani, egy „északi országból” érkezett, miközben soha nem nevezte meg egykori hazáját. Senki nem tudta, vajon azért viselkedik-e így, mert kellemetlen emlékek fűzik ahhoz a bizonyos „északi országhoz” – akcentusa folytán minden boroszlói elsőre leleplezte a helyet –, vagy csak pusztán szeszélyből fogalmaz ilyen homályosan; ő azonban mindig könnyedén túllendült ezen a kérdésen. Hasonlóképp nem beszélt gyermekkoráról és családjáról sem, vagy legalábbis meglehetősen kevéské – ami nagy életrajzi regényéből ehhez a korszakához kapcsolódik, az inkább az erdőkről és a benne élő „jószágokról” szól. (Mindig előszeretettel használta ezt a szót: jószágok, bármiféle élőlényre.) Sokan sokféleképpen magyarázták ezt a hallgatását; mi most hadd tekintsünk el egy újabb magyarázattól. Könnyen lehet, hogy Daniel Wend mindössze unta, hogy a gyermekkoráról beszéljen. Valódi története úgyis Boroszlóhoz kötődik.

Amikor megérkezett, Daniel Wend mindössze egy volt a Boroszlóba vetődött bevándorlók színes sokaságából. Annyiban különbözött a sokaság java részétől, hogy míg a legtöbb déli és keleti, szegényebb országokból érkeztek, Daniel Wend fentről, a zord északról. Ennek ellenére sötét bőrű volt, sötétebb bőrű, mint a legtöbb déli és keleti bevándorló. Nemegyszer előfordult vele, hogy a boroszlói vendéglők felszolgálói angolul szóltak hozzá, nem tudván hova tenni őt; Daniel Wend ilyenkor visszafogottan reagált, bólogatott és mutogatott, mintha valóban nem értené az itteni nyelvet. Persze kiválóan beszélt a boroszlóiak nyelvét, ezt az egyesek által korcsnémetnek nevezett nyelvjárást, amelyhez egészen hasonlóképp beszéltek a hazájában is. Azt nehéz lenne megmondani, honnan hozta magával ezt a mediterrán külsőt; kétségtelen, hogy családi vonás volt, hiszen nagybátyja is, aki pedig tősgyökeres boroszlóinak szeret-

te mondani magát, hasonló bőrszínnel rendelkezett, így messziről felismerhető volt a rokonságuk. Később azonban ez a kérdés már senkit nem foglalkoztatott, egyszerűen mindenki megszokta Daniel Wend külsejét.

Első hónapjait könnyed-furcsa lebegésben töltötte Boroszlóban. Élvezte az itteni tömegközlekedés szervezett káoszát: hamar felismerte, hogy mekkora kuszaság jellemzi a városi járatokat, hogy milyen logikátlanok az összeköttetések, és míg egyes helyekre aránytalanul sok módon el lehet jutni, mások szinte megközelíthetetlenek. Daniel Wend óráig utazgatott a buszokon, trolikon, villamosokon, a homlokára tolta a szemüvegét, aminek következtében elhomályosultak előtte az arcok, csak színes foltokat látott, amint rohanganak az utcán, ácsorognak a várókban, hömpölyögnek szerteszét, csupa kivehetetlen fényfoslányt. Rótt a várost, amely igyekezett őt összezavarni, és Daniel Wend hamarosan úgy érezte, minden név ismétlődik, és nem egy Szent Vencel sugárút van, és nem egy Miksa tér, és nem egy Pravoszláv emlékhely, és nem egy Szabadság Központ, és nem egy Miasszonyunk-kápolna, és nem egy Világháborús emlékmű, hanem mindenkiből legalább kettő, de inkább három vagy négy van a városban, amely ahelyett, hogy ezáltal elmosódott volna előtte és elvesztette volna az arcát, mégis, a kuszaság ellenére is, közel került hozzá, befogadta a várost, és a város befogadta őt, miközben ennek a folyamatnak ugyanúgy nem voltak meg a keretei és a meghatározható pillanatai, ahogy Daniel Wend megérkezésének sem.

Hónapok teltek el így, miközben Daniel Wend egy munkásszállón lakott, munkásvendéglőben étkezett, és főleg munkásokkal érintkezett, akik eleinte bizalmatlanul viselkedtek iránta, de mikor látták, hogy ártalmatlan, gyorsan megnyíltak neki, és végül alig tudta őket levakarni magáról. Jóllehet, nem is annyira akarta, nem bánta, hogy szokja a füle ezeknek a boroszlóiaknak a vontatott, panaszkodós hanglejtését. Hasonló volt ugyan a nyelv, amelyet magával hozott északról, mégis ridegebb és hűvösebb, míg az itteniben volt valami a munkásnegyedek állott pörköltjeinek ízéből.

Sok-sok véres hurkát és sűrű pacalt evett ebben az időben, amikor pedig nem valamelyik munkáskocsmá mélyén dekkolt, a tömegközlekedés úttalan útjait rótt. Nem igazán vett róla tudomást, hogy tartalékai kimerülően vannak, talán sosem hagy fel ezzel az életmóddal, ha csak rajta múlik, és ha egy alkalommal nem kerül a kezébe valamelyik szétfoslóban lévő farmere zsebéből egy kis cetlin nagybátyja címe. Ekkor jutott eszébe, hogy őt kellett volna felkeresnie mindjárt megérkezése után.

Daniel Wend nagybátyját nem Wendnek hívták: nem Boroszlóba érkezése után változtatott nevet, eredetileg is Venda formában anyakönyvezték, nyilván az anyakönyvvezető hibájából. Daniel Wend nagybátyja soha nem csinált ebből gondot, bár voltak olyan megnyilvánulásai, amelyekből akár arra is következtethetnénk, a Vendát tartotta a „valódi” családnévnek, s épphogy a Wendet vélte afféle „elírásnak” – de ebből soha nem alakult ki konfliktus közte és unokaöccse között. Venda kései gyerekként született, így alig néhány évvel volt csupán idősebb Daniel Wendnél. Ennek ellenére, talán némileg vaskosabb termete és erőteljes, már-már durva arcvonásai miatt első pillantásra jóval érettebbnek látszott – majdhogynem ő tűnt kettejük közül az igazán „felnőttnek”.

Bár sosem volt köztük közelebbi kapcsolat – Venda már sok évvel korábban eljött Boroszlóba, alig tartotta a kapcsolatot az otthon maradottakkal –, nagybátyja úgy fogadta Daniel Wendet, mint egy régóta várt, kedves vendéget. Valójában nem is tudott az érkezéséről: nehéz megmondani, kezdeti lelkesedésében mennyi volt az őszinteség, és mennyi a számító hízelgés. Azt mindenesetre első pillantásra láthatta, hogy egy gyámoltalan kis rokon kéredezkedett be hozzá, akit nem ártana a szárnyai alá venni. Daniel Wend kissé szakadt volt, csapzott, akár egy kiveret eb, s hamar kiderült, alig van mit ennie. Még csak azt sem lehetett kihúzni belőle, mikor vett magához utoljára meleg ételt, és azt sem árulta el, végső soron mi hozta őt Boroszlóba.

Venda – mindenki csak így, családnévén szólította; mi is ehhez tartjuk magunkat hát – persze nem jött zavarba a jövevény láttán. Alig toppant be lakásába – késői óra volt, Venda már kissé kótyagos, mint rendszeren minden este –, elsőpró panaszáradatot zúdított a fiúra, beavatva őt üzleti és magánéletének „legféltebb” titkaiba. Venda, bár ezt ő maga soha ki nem mondta volna, sikeres üzletember volt, aki tudta, hogy soha nem elég egyet-

len vasat tartani a tűzben. Szinte havonta belebukott valamibe, de ezek a bukások végül általában busás haszonnal jártak. Azt soha nem árulta el Daniel Wendnek, sem más emberfiának, mivel foglalkozik aktuálisan: csak akkor lehetett értesülni a dolgairól, amikor azok már becsődöltek. Ilyenkor egy ideig siránkozott, majd megrázta magát és továbbállt. Új lakások, autók, bankbetétek nőttek a bebukott vállalkozások romjain. És persze állandóan szakított: sorra követték egymást élete női, akikkel egy-két hónapig járt, majd hónapokig veszekedett és békülgetett, míg fel nem bukkant a következő élete nője. Mind ebbe már az első este beavatta Daniel Wendet, nem is annyira nagy vonalakban: cégek és nők nevei kavargtak a frissen berendezett lakás fenyőgyanta- és ánizspálinka-illatú levegőjében, Venda szivart pőfékelt közben, és úgy bánt Daniel Wenddel, mint legközelebbi barátjával. Végül megkérdezte tőle, van-e hol aludnia, mire a fiú kibökte, még erre a hétre ki van fizetve a szállása. Venda már másnapra szerzett neki egy szobát, távol a munkásnegyedtól, az egyik újonnan kiépült üzleti negyed szélén, ahol másodpercenként húztak el a Mercedesek a zöldüveges majdnem-luxus kategóriájú kis szállásépület mellett. Daniel Wend kidugta a fejét a huzatba esténként, a homlokára tolta a szemüvegét, és bámulta a szürke sávokat maga körül, amelyek, akár egy villanypásztor huzalai, kerítették el őt a remegő boroszlói éjszakától.

Venda nem tévovázott sokat, az első adandó alkalommal elhelyezte Daniel Wendet egy szállítmányozási cégnél, amelynek maga is bedolgozott, pontosabban volt hozzá némi köze. Az nem nagyon érdekelte őt, Daniel Wend mit szólhat ehhez az ötlethez; ő mindenesetre nem tiltakozott, munkába állt, és minden reggel megjelent abban a szűkös, kávézacsszagú irodában, ahova beültették. Talán az tetszhetett neki az egészben, hogy nem volt túl sok dolga: dokumentumokat kellett szortíroznia, fuvarozók bizonylatait azon paraméterek alapján, amelyeket a letelezésén közöltek vele. Néma engedelmisséggel végezte a munkáját. Későbbi kósza beszámolókból tudjuk – egykori munkatársai közül sokan mindvégig kételkedtek benne, hogy az a szótlan kis fickó valóban Daniel Wend volt, vagy akár Daniel Wend embriója –, hogy szerették őt a cégben, annak ellenére is, hogy szinte semmit nem tudhattak róla. Egy északi országból érkezett – talán csak ennyit.

Daniel Wend nem keresett sokat annál a vállalatnál, épp hogy csak ki tudta fizetni a szállást, amit Venda intézett neki. Nyilván jól jött volna neki némi plusz pénz, és ezt ismerhette fel az a kollégája, akinek a neve sehol nem őrződött meg, de tulajdonképpen nem is lényeges történetünk szempontjából. Ha egy pillantást vetünk arra a néhány fotóra, amelyek ebből az időből származnak Daniel Wendről és kollégáiról, elsőre arra a borostás, rövid fekete hajú, kissé sunyi tekintetű fazonra tippelhetünk, aki mindegyik képnek a szélén vigyorog, mint aki épp távozóban elsütött még egy lapos poént. Daniel Wend arca kifejezéstelen ezeken a képeken, és soha nem néz a fényképezőgép lencséjébe. Lesüti a szemét, mint akit enyhe, de szorgalmasan bomlasztó büntudat gyötör. A főnök, a részlegvezető csak egyetlen képen látható: langaléta, kissé zavaros tekintetű figura, akinek a szigorát részben saját karótnyeltsége, részben a ráerőltetett nyakkendőkultúra táplálja.

Eltelt már néhány hónap azóta, hogy Daniel Wend belépett a vállalatba, mikor a sunyi tekintetű kolléga megkörményezte őt. Szívességre kérte Daniel Wendet; hogy mindjárt ekkor kilátásba helyezett-e némi anyagi ellenszolgáltatást, nehéz volna megmondani. Daniel Wend feladata annyiban merült ki, hogy az egyik fuvarozó válalat, a Stolwerk bizonylatait nem az irattartóba kellett sülyesztenie, hanem a papírdarálóba szúrni – minden egyes fuvar után. Nem hangozhatott ez annyira rettenetesen, és elvégezni sem lehetett

nehéz, ráadásul még a borzalmas papírmennyiség is csökkent Daniel Wend körül. A kolléga mindenestre tisztességesen honorálta a segítséget: Daniel Wendnek akkortól kezdve egy félfizetésnyi plusz összeg kezdett járni a számlájára.

Ebből az időszakból vannak először pontosabb adataink arról, hogy látta Daniel Wend a környezetét. Eleinte úgy vélte, számol be róla később több írásában is, a gyanakvás az, ami ezeknek az embereknek minden mozdulatát meghatározza. A gyanakvásnak egy beteges igyekezettel leplezett, ám soha nem nyugvó formája. Minden mozdulatukat mintha az általános és mindenre kiterjedő gyanakvás irányította volna. Hamarosán azonban felismerte, hogy tévedett. Volt valami, ami ezt sokszorosan felülmúlta. A falánkság. A munkatársai, akik másabbak voltak, mint azok a munkások, akikkel Boroszlóba költözése után közvetlenül megismerkedett: valamivel „előkelőbbek”, tulajdonképpen állandóan ettek. Egy-egy gyors falatka sütit, kekszecskét a fiókból, vagy egyenesen egy hipp-hopp leszopogatott csirkeszárnnyat. Ebédkor aztán nagy falás következett, ami szinte szervesen ment át a délutáni csendes uzsonnázgatás hosszadalmas műveletébe. Minden kis szekrényben, rekeszben, zugban kenyérhéjak vagy fokhagymás kenők üres dobozai rejtőztek. Az evés volt az, amiben el tudtak mélyedni, és amit egyedül hivatászerűen űztek. Daniel Wend nézte őket, ahogy majszolgatják a marcipános szeletüket, és egy kókuszgolyócskával nyomják le, majd munkából hazafelé becélozzák a legközelebbi gyorsbüfét, nehogy hazáig megéhezzenek. Csak nézte őket, bár néznie sem kellett, érezte a szagokat, és hallotta a csámcsogást mindenhol maga körül. Mintha a föld mélyéről is csámcsogás bugyborékkolt volna fel folyamatosan.

Míg a többiek tántoríthatatlanul ettek, Daniel Wend szorgalmasan szurkálta a Stolwerk bizonylatait a darálóba, és gyűjtögette a honoráriumát a számláján. Hogy tulajdonképpen mire volt jó neki ez az üzlet, nehéz volna megmondani: már akkor sem érdekelte őt a pénz, ahogy később sem soha. Nem tudjuk, mire fordította a keresetét, szinte bizonyos, hogy ruhatárát nem újíttotta fel Boroszlóba érkezése óta, és szórakozni sem járt. Az esti sörözésekről, amelyek a kollégák körében nemritkán hajnalba nyúltak, ő épp hogy csak megjelent, már el is tűnt, szinte észrevétlen. Nem tudjuk, mit kezdett a pénzével: az viszont biztos, hogy ha megspórolta is, a későbbiekben nem sokat segített neki Schnitzler követelése ellenében. De ne szaladjunk ennyire előre.

Hónapok teltek el, mire a részlegvezető gyanút fogott. Daniel Wend nem rémült meg túlságosan, talán megéreztte, hogy senkinek sem lenne jó, ha botrány kerekedne az ügyből. Pedig kerekedhetett volna, hiszen a Stolwerk nem volt jelentéktelen cég: ellenségei akadtak bőven. Daniel Wend mindenestre nem tenyerelt bele semmibe, hagyta, hogy a részlegvezető úgy simítsa el az ügyet, ahogy az mindenkinek a legkifizetődőbb. Daniel Wendnek annyit kellett csak tennie, hogy ekkortól nemcsak a Stolwerk, hanem fő riválisa, a Stolmarkt bizonylatait sem az irattartóba süllyesztette, hanem a papírdarálóba szúrta. És azt kellett észrevennie, hogy egy újabb félfizetésnyi pluszösszeg vándorol minden hónap nyolcadikán a számlájára; így már a dupláját kereste az eredeti pénzecskéjének.

Venda, a nagybátyja eközben élte a maga saját életét – ebben az időszakban alig voltak kapcsolatban. Daniel Wend tulajdonképpen nem érintkezett senkivel a szállítmányozó cégen kívül. Korán járt haza, esténként ki-kidugta fejét az ablakon, hogy a sűrűn suhogó forgalmat bámulja. Nehéz elhinni, hogy maradéktalanul jól érezte magát abban a levegőtlen lyukban, ahol a papírokat rakosgatta; munka után azonban a szabadságnak valamiféle rejtett, érzékeny, titokzatos formájához kerülhetett közel. Ehhez pedig nem volt szüksége társakra.

Már most szembesülünk egy kérdéssel, ami végigkíséri Daniel Wend történetét. Akár még alapozhatnánk is rá, ha ezt nem éreznénk túlságosan olcsó fogásnak; mindazonáltal elkerülhetetlen, hogy leírjuk a szót, ami egyfolytában birizgál bennünket valahol belül: véletlen. Legalábbis furcsa ugyanis, hogy ebben a jellegtelen cégben, ezek között a névtelen alakok között ki volt az, aki a Mirror Extrát olvasta, és a kissé rongyos, kirottosodott szélű lapokat épp Daniel Wend irodájában halmozta fel. Akár még a sunyi képű kolléga is lehetett, netalántán maga a részlegvezető; ez már kideríthetetlen. Az viszont szinte bizonyos, hogy itt, ilyen körülmények között került Daniel Wend kapcsolatba az alappal, amely kiemelte őt ebből a szürkéségből, és elindította egy úton, amelynek

akkor még senki nem láthatta a végét. Azt a szót itt most többször nem írjuk le – ez is épp elég volt, hogy most már egyre nehezebb legyen kitörölni a tudatunkból, hogy semmi másra ne koncentráljunk Daniel Wend történetén kívül. Az ugyanis most veszi az első jelentős fordulatot.

S okan talán már most finnyáskodva olvassák ezeket a sorokat, és slendriánsággal vádolják a krónikást, esetleg önelégült páviánnak titulálják, aki könnyelműen elsiklik a részletek felett, csak hogy gyorsan a történet végére érjen, és tobzódhasson a tunyaságában. Felróhatják, hogy nem említettük eddig például Daniel Wend korát, miközben ez valóban lényeges adat, és nincs életrajz, amelyből kimaradhatna legalább egy születési dátum, hogy az olvasó aztán kedvére figyelhesse, ennél és ennél az eseménynél vajon épp hányadik évét taposta hőszünk, esetleg így módon saját életével vethesse össze az eseményeket, azt latolgatva, ő mikor miről maradt le. Vagy akár arra is jó lehet mind ez az olvasónak (itt egy szigorú, hivatalnokféle, tisztességes olvasót képzelek magam elé), hogy átgondolja, ő vajon épp merre járt, amikor Daniel Wenddel ez meg ez történt: talán épp akkor jegyezte el Magdát, vagy akkor történt az az emlékezetes kerékpárbaesete, netán épp akkor úszott el a lakás, mert a kis Leila ventilálni akarta a radiátort? Attól tartok azonban, ezeket a kedves olvasókat továbbra is kénytelen lesznek bosszankodni hagyni: Daniel Wend történetében nem kulcsfontosságúak a számok. Egyesek talán igen, ám az évszámok mintha ördögi táncot lejteneének előttünk, amikor egybe akarjuk terelni őket, hogy sorakozzanak fel az időegyeses mentén. Nem hajlandóak ilyesmire, és ha nem akarunk belezavarodni a rendezgetésükre tett kísérletekbe, jobb, ha felhagyunk velük. Nem ígérhetünk semmit, mindössze igyekezetet a tisztaságra és a tisztességre.

Nem tudjuk tehát azt sem pontosan, mikor történt, hogy Daniel Wend besétált a Mirror Extra szerkesztőségébe. Feltételezhetjük, hogy egy teljesen átlagos délután lehetett, amikor a kollégák valamelyik sörözőben folytatták a napot a meló után, Daniel Wend pedig a maga szokásos távolságtartásával már útközben lekapcsolódott róluk, és másfelé vette az irányt. Nem tudjuk, mi járhatott akkor a fejében; annyi bizonyos csak, hogy akkoriban már ismerte valamennyire a Mirror Extrát. Hogy az ízlésének mennyire felelt meg ez az eklektikus félbulvárlap, az már más kérdés: úgy láthatta, első kísérletnek megteszi. Úgy, ahogy volt, teljesen ismeretlen irodai munkásként, a vállán egy koszlott, szakadozó táskával, orrára csúszó szemüvegben, kissé elhasználtan, valahol mélyen bujkáló hévvel – fogta magát, és besétált. Senkinek nem szólt, bár kinek is szólhatott volna, és kit érdekelt volna egy ilyen furcsa terv? Talán azt gondolta, odabent sem fog senkit érdekelni, és valószínűleg szóba sem állnak vele. Sokan próbálkozhatnak hasonló módon, és egy menő lapnak nyilván megvannak a bevett módszerei a félbolond önjelölt proféták leszerelésére.

Nos, a Mirror Extra vagy nem rendelkezett ilyen stratégiával, vagy csak nagyon unalmas napja lehetett a főszerkesztőnek, hogy egyből fogadta Daniel Wendet, ezt a teljesen idegen és ismeretlen fiút, aki ráadásul meglehetősen erős akcentussal beszélt – nyilvánvaló volt, hogy nem boroszlói, az ilyenek pedig reménytelen esetek a helyi sajtó számára. Rejtély, mi vitte rá a főszerkesztőt, ezt a Bujna nevű alakot, hogy fogadja Daniel Wendet – azt nem lehetne nyugodt szívvel kijelenteni, hogy Bujnának csálhatatlan érzéke lett volna a rejtett tehetségek felfedezésére –, és egyébként is nagyon bizarr Daniel Wend kapcsán a „tehetség” szót egyáltalán leírni. Nagyjából elképzelhetjük, milyen kifejezés ültett ennek a dörzsölt, unott zsurnalisztának az arcán, amikor az idegen fiú egyetlen léptekkel betántorgott az irodájába. Talán még az is a fejében járhatott, hogy megalázza őt – legalább történe valami izgalmas ezen az unalommal sújtott, véget érni nem akaró napon. Mégis, Bujna megpillanthatott valamit Daniel Wend arcán, ami miatt jobb belátásra tért. Mert bár eltartott egy ideig, amíg megbékélt a jelenlétével, soha nem korlátozta semmi- ben, és távol állt tőle, hogy bármikor is megalázza, amit egyébként előszeretettel művelt más beosztottaival. Daniel Wend, ahogy a szállítmányozó cégben, itt is mindjárt a legele- jén egy megbízható idegen látszatát keltette. És ekkor még nem rukkolt elő az anyagával.

Amikor Bujna kezébe vette az első teleírt papírt, kissé megütközött. Egy bizonylatot tartott a kezében, a Stolwerk nevű fuvarozó vállalat nevére kiállítva. A másik oldalán kis-

sé bizonytalan, erre-arra dülöngélő, sűrű kézírással sorok. Daniel Wend egy kis kötegni papírt nyomott a kezébe, és csak annyit fűzött hozzá, úgy véli, ezek megjelenhetnek a Mirror Extrában. Azzal távozott.

A csend ideje kezdődött: Daniel Wend kéziratai hosszú hetekig kallódtak a Mirror Extra szerkesztőségében, szerzőjük pedig ezalatt tovább élte egy szállítványozási adminisztrátor papírízű hétköznapjait. Kollégája és a részlegvezető rá-ráacsintottak, amikor összefutottak valahol, a folyosón vagy a mosdóban; egymást azonban – mármint a kolléga és a részlegvezető – kerülték. Daniel Wend nem törődött velük; számlájára pedig egyre csak érkeztek az összegecskék.

Egy napon végül felkereste őt egy kissé slampos fickó a cégben: úgy rontott be, bemutatkozás nélkül, mint akit vérfarkasok üldöznek. Azt a fiút keresi, csak ennyit bírt ki-nyögni, mire mindenki értetlenül nézett, majd lassacskán utalásokat kezdtek neki tenni rá, hogy kívül tágasabb. Ekkor valahonnan felbukkant Daniel Wend, belehallgatott a beszélgetésbe, és rákérdezett, nem a Mirror Extrától jött-e az ismeretlen. Szóval maga az, kapott mindjárt észbe a jövevény, és szinte magával rángatta Daniel Wendet. Nem hagyott meg nekünk semmilyen elérhetőséget, mondta neki, már égen-földön keressük, a főnök ragaszkodik magához.

A bizonylatok alapján találtak rá a cégre, s bár Daniel Wend neve egyik papíron sem szerepelt, valószínűnek tűnt, hogy köze van a vállalathoz. Kiderült, hogy a fickó, akit Bujna megbízott, hogy a föld alól is teremtsen elő Daniel Wendet, a Kilátó című rovat vezetője; ő volt a felelős a kultúráért is a lapban, ami leginkább popkultúrát takart. Otto Radeknek hívták, és ő lesz az első, akiről végre többet is tudunk a Daniel Wend életében szerepet játszott személyek közül. Mielőtt azonban Radek történetére térnénk ki, érdemes beszámolni Daniel Wend második látogatásáról a Mirror Extra szerkesztőségében. Radek egyenesen Bujnához vitte, aki a szájában fogpiszkálót forgatva fogadta őt, és Radeket is megkérte, maradjon az irodában. Mióta ír ilyesmiket, bőkött a teleírt bizonylatok kis kötege felé Bujna. Daniel Wend vállat vont, de nem válaszolt; hosszú csend telepedett az irodára. Bujna Radekra nézett, akinek a tekintete azt sugallta, reménytelen. Tudna még nekünk ilyesmiket írni, kérdezte Bujna. Daniel Wend újfent vállat vont. Ennél a cégnél dolgozik, kérdezte Bujna. Daniel Wend bólintott. Nem kereshet túl sokat, mondta Bujna. Írjon nekünk még néhány ilyet, és ha elég jól csinálja, csurran-csöppen majd némi kis fizu-kiegészítés. Daniel Wend alig láthatóan bólintott. Végeztünk, mondta Bujna, de mivel senki nem mozdult, végül ő maga fogta magát, és vonult ki az irodából.

Másnap Daniel Wend magától sértelt be újra a szerkesztőségbe, mindjárt reggel. Bujna még nem volt bent, Radek épp a reggeli kávéját itta. Daniel Wend megkérdezte tőle, hogy akkor ezekkel tudnak-e valamit kezdeni. Azzal a lestrapált válltáskájából egy jó arasznyi vastag papírköteget húzott elő: mind a Stolwerk és a Stolmarkt nevére kiállított bizonylatok voltak, amelyeknek a hátoldalát az utolsó fehér foltig teleírta. Radeknek egy pillanatra elállt a lélegzete; átvette a köteget, és belelapozott. Ez legalább ötszáz cikk, mondta, elhúlten pillantva Daniel Wendre. Ő csak vállat vont, és újra megkérdezte, tudnak-e ezzel valamit kezdeni. Radek megcsóválta a fejét, és kellett neki néhány másodperc, míg teljesen magához tért. Azt hiszem, igen, válaszolta végül.

A következő számban, amely csütörtökön jelent meg, leközlötték Dani-

el Wend első cikkét, a véleményrovatban, meglehetősen eldugott helyen. Radek mutatta meg neki, amikor bejött a szerkesztőségbe, aznap délután. Daniel Wend soká nézegette az írást, de semmilyen reakció nem látszott az arcán: ezt később többen is megerősítették a Mirror Extra munkatársai közül. Persze, sokan voltak, akik állították, hogy jelen voltak Daniel Wend indulásánál, de nincs okunk kételkedni beszámolóik nagyobbik részének hitelességében. Kivált Radekéiban, aki később írásban is megemlékezett ezekről az eseményekről a Mirror Extra hasábjain.

Radek, amennyire kételkedett Daniel Wend képességeiben és használhatóságában eleinte, később annál nagyobb hívévé vált. Ő volt talán az egyedüli ebben az időben a Mirror Extrában, aki értett valamicskét az íráshoz; meg is gyűlt a baja rendszeren kollégái szedett-vedett szövegeivel. Nem törte azonban túlságosan magát, a Mirror Extra, s ezt nem is titkolta különösebben, nem jelentett neki túl sokat. Radek kissé kiégett figura volt, túl egy nagy ambíciókkal fűtött, fülledt ifúságon, amikor regényírással is próbálkozott, méghozzá nem is teljesen sikertelenül: V. Niris álneven jelentetett meg egy könyvet, amelynek nem volt rossz sem a kritikai, sem az olvasói fogadtatása, míg egy vén kritikusguru, Adam Bansky – a nevével még találkozni fogunk – valamiért bele nem kötött, ami olyan hatással volt a könyvre, mintha szarba mártották volna. Attól kezdve mindenki inkább tartotta a távolságot Radektól mint írótól, miközben őt mérhetetlen kíváncsiság gyötörte, hogy vajon mit ártott a vén Banskynak, hogy épp őrajta kellett kiélnie elméleti-szadista ösztöneit. Radek ezzel a bukással megindult lefelé a lejtőn: felesége alig féléves házasság után elhagyta, anélkül, hogy lépését érthető módon megindokolta volna: neki sem volt más pasija, Radek sem lépett félre, és más téren sem mutatkozott semmi valós gubanc. Radek ezek után felhagyott mindennel, amihez értett és amit szeretett: elsősorban az irodalommal. Megszakította kapcsolatait a barátaival, és a sötétség mérgezett lelkű aszkétájaként élt hosszú ideig. Végül mégis kitört a lelki nyomorból, és elszegődött a Mirror Extrához, ahol tisztes fizetést kapott, és meghúzódhatott, mint egy ártalmatlan, a sarokban fojtottan morgó, elfuserált szörnyeteg.

Hosszú idő után Daniel Wend volt az első jelenség, amire Radek is felkapta a fejét, és amire nem a szokásos viszolygó elutasítással reagált. Végigolvasta az összes cikket, amit Daniel Wend behozott a szerkesztőségbe, és kerek perec közölte Bujnával, hogy ezt mindet le kell közölni. Amikor Bujna kétkedő pillantást rávetve hallgatott, kijavította magát, majdnem mindet. S valóban: majdnem mindet le is közölte a rovatában. Radeket eleinte az sem érdekelte, milyen a cikkek fogadtatása: a marketingosztály felméréseit morogva félretolta. Később, amikor már nem tudta elkerülni sem, hogy ezzel a fogadtatással szembesüljön, annál inkább meglepődött: Daniel Wend cikkeit zabálták a Mirror Extra olvasói. Bujna csak a fejét csóválta, amikor Radek arcán olyan mosolyt látott virítani, mint még soha. A szokásos lapzártai utáni értekezleteken Radek csak meglebegettette a marketingesek legújabb kimutatását, és nem szólt egy szót sem. Daniel Wend cikkei a véleményrovat eldugott kis sarkából a Kilátó központi helyére kerültek, és még véletlenül sem telhetett el hét nélkülük. A cikkek általában alig szóltak valamiről a szó hagyományos értelmében: egy kő, egy pár cipő, egy kölyökkutya vagy egy széllelés adta a témájukat, emberi szereplőjük csak elvétve akadt. Nem tartalmaztak tanulságot vagy nagyszabású következtetéseket, de még történeteket is csak módjával. Mindössze felvázoltak egy falat vagy egy fecskéfészket, akár egy egyszerű tusrajz, a világ legegyszerűbb és leghétköznapiabb szavaival. Mégis, tele voltak váratlansággal és lendülettel. Sem Radek, sem Bujna nem bírtak napirendre térni a dolog felett, de azt érezhették, történik körülöttük valami.

(A krónikás itt nem állhatja meg, hogy ne idézze ide egyik kedvenc rövidke Daniel Wend-cikkét ebből az időszakból, amely *A kő* címet viselte: „A kő a tóparton hevert. A kőnek nem volt szeme, a kőnek nem volt szája, a kőnek nem volt tekintete, a kőnek nem voltak fogai, a kőnek nem volt felesége, a kőnek nem voltak gyerekei, a kőnek nem volt autója, a kőnek nem voltak problémái, a kőnek nem volt világnézete, a kőnek nem voltak barátai, a kőnek nem volt társadalombiztosítása, a kőnek nem volt fogorvosa, a kőnek nem voltak gondolatai, a kőnek nem volt szeretője, a kőnek nem volt múltja, a kőnek nem volt jövője, a kőnek nem voltak betegségei, a kőnek nem voltak istenei, a kőnek nem volt mobiltelefonja, a kőnek nem volt főnöke, a kőnek nem volt fasza, a kőnek

nem volt kuttyája, a kőnek nem volt ízlése, a kőnek nem volt születésnapja, a kőnek nem volt dolga, a kőnek nem voltak álmai, a kőnek nem volt tehetsége, a kőnek nem volt szőre, a kőnek nem volt becsülete, a kőnek nem volt nyakkendője, a kőnek nem volt határidőnaplója, a kőnek nem voltak ellenségei, a kőnek nem volt depressziója, a kőnek nem volt lábgombája, a kőnek nem volt élete, a kőnek nem volt halála, a kőnek nem volt olvasójegye, a kőnek nem volt bankszámlája, a kőnek nem volt szemüvege, a kőnek nem volt kontaktlencséje, a kőnek nem volt tulajdona, a kőnek nem volt fürdőkádja, a kőnek nem volt gyerekkora, a kőnek nem voltak pattanásai, a kőnek nem volt jelzálója, a kőnek nem volt könnyzacskója, a kőnek nem volt példaképe, a kőnek nem volt szájszája, a kőnek nem volt semmije. A kő a tóparton hevert.”)

Daniel Wend eközben tovább járt a szállítmányozó cégbe. Esténként a táskájában újabb bizonylatokkal tért haza, amelyeket megmentett a darálótól; továbbra is azokra írt. Busás honoráriumokat kapott a Mirror Extrától, de közben megtartotta a cégbeli jövedelmét is; nem mintha olyan nagy szüksége lett volna a pénzre. Valószínűleg csak hagyta, hogy folydogáljon a számlájára, elvégre a gyarapodás látványos folyamat.

Radeknek pedig, anélkül, hogy tudatosan rájátszott volna erre a sikerre, váratlanul elkezdett felívelni a karrierje. Bujna néhány hónappal Daniel Wend felfedezése után főszerkesztő-helyettesnek nevezte ki őt, és kilátásba helyezte, hogy egyszer, talán egészen hamarosan, a helyébe léphet. Radek mindezt fegyelmezetten viselte: korábban talán még egy ilyen pozitív hír hallatán is csak alaposan berúgott volna. Most keményebben kezdett dolgozni, és az egész rovatát, nem csak Daniel Wendnek köszönhetően, felvirágoztatta; tulajdonképpen olvasható lapot csinált a Mirror Extrából. Bujnáról mindenki tudta, hogy politikai babérokra tör, és ha bejön neki a dolog, otthagyja a lapot. Ez pedig nemsokára be is következett: a Szabad Választás országos tanácsa beválasztotta Bujnát az elnökségbe, ami azt jelentette, nagy eséllyel indulhat a közelgő parlamenti választásokon. ■ ■ ■

■ ■ ■

Szalay Zoltán (Dunaszerdahely, 1985): író, kritikus. Új kötete, melyből az itt közölt részlet is származik, idén ősszel jelenik meg a Kalligramnál.

EXODUS

EXODUS

Szeptember első napján, a kassai pályaudvaron két férfi várja szótlanul a poprádi vonatot. Azt leszámítva, hogy az idősebbiknek őszül a haja és a bajusza, kissé hajlott a háta, és húzza a lábát – ami most nem látszik, hiszen kint ácsorognak a peronon – rendkívül hasonlítanak egymásra. Wildner Áron és fia, András már majdnem egy órája várakozik hallgatásba burkolózva, de több mint egy évvel a háború befejezése után még mindig bizonytalan a vonatközlekedés, és a hangosbemondó sem a kérését, sem az érkezést nem jelzi.

Engelhart Anna, aki elé Nádasdról jöttek be Kassára, Farkasfalváról érkeznek, és természetesen rokon, méghozzá többszörösen is az, amiben nincs semmi különös, mert Wildnerek és Engelhartok az évszázadok során úgy keresztbe-kasba házasodtak egymással, hogy valódi rokonnak már csak azt tartják, aki legalább kétszeresen az. Ráadásul, amikor hét nemzedékkel korábban Wildner András, az idősebbik, erővel vette el fia szerelmét, a fiú pedig egy évtized múltán mostohaanyja húgát vezette oltár elé, nemzedéknyi eltolódás is keletkezett a családfán, aminek köszönhetően a hetedik generáció, ha nem zavarodik bele a bogozásba, a rokonsági fokozatot már megnevezni se igen tudja. Mert másodunokatestvér-nagybácsinak vagy minek nevezhetné Engelhart Anna a tőle pár évvel idősebb Wildner Andrást, amikor annak nagynyja az ő nagynyjának a lánya? Vagy egyikük dédapja a másik dédanyjának a testvére? De felemlíthetnénk az anyai ágakon belépő testvérpárokat vagy az oldalági féltestvéreket, akik még inkább összekuszálják a szálakat, és sorolhatnánk a rokonházasságokat, amelyeknek két évszázad után sem akar vége szakadni, mintha a hajdani ősapa és fia vetélkedése a szépséges Fuchs Karolináért hajtana egymás felé nemzedékről nemzedékre a leszármazottakat.

Világégések és impériumváltások közepette azonban régi szerelmi történetekkel egy Engelhart vagy Wildner sem foglalkozik – azok a lőcsei nagymama ezüstcsatos, kék bársonyba kötött naplójába zárva pihennek –, és a rokonságot is elintézik annyival, hogy a felnőttek mind nagybácsik és nagynénik, a gyerekek pedig legfeljebb ugratásból bácsikámozzák és húgomasszonyozzák egymást, vagy felültromfolva a másikat azt találják mondani, hogy „a saját bácsikám vagyok”.

A pályaudvar zsongását a hangszóró recsegve kiabálja felül, amikor bemondják végre a poprádi vonat érkezését. Gomolygó, fehér füstbe burkolózva tűnik föl a mozdony, de olyan

gyorsan közeledik, mintha elfelejtett volna lassítani, aztán csikorogva, fűjtatva a vágány legvégében mégiscsak megáll.

A két férfi sietve indul a vagonok felé, szemükkel pásztázzák az utasokat, és szinte egyszerre intenek a magas lépcsőről fürgén leugró karcsú alaknak. Anna, Engelhart Andor és Máriássy Clarisse egyetlen gyermeke, kivételesen egyedül, szülei nélkül érkezik. Kezében jobb időket megélt borjúbőr koffer, lábán fekete trottőr cipő, rajta sötétkék, gyapjú kötényruha és vastag kardigán, nyakában ciklámen színű, pöttyös sál, amely a komor öltözetet vidámmá varázsolja. Habár az ifjú lány porcelánfehér babaarcával, őzbarna szemével, éjfekete hajkoronájával ciklámen sál nélkül is olyan üde jelenség, hogy ha ránéz az ember, jókedve kerekedik.

A látszat ellenére azonban Engelhart Anna tele van aggodalommal. Még akkor is, ha egész nyáron türelmetlenül számolta a napokat, és most előre örül a nénikéjének, bácsikájának, Zsuzsának és legfőképp Andrásnak, aki után a legjobban vágyott, és akit '44 nyarán Lőcsén, a front előtt látott utoljára.

Gyermekkorában testvérének kívánta a fiút, mert nem győzte várni a nyarakat, amikor együtt az erdő túlvégéig barangolnak, a tó aljára merülve kincset keresnek, és Anna nagymama kertjében a romos bejáratú alagútba merészkednek. Később, a tiltott játékokból kinőve, a Rysyre és a Zöld-tóhoz vágyott vele, és a Ringre, korzózni vagy a szoknyás városháza teraszáról a Szent Jakab tornyát és a Thurzó-ház sgrafittóit bámulni, csupa olyasmit felfedezni, amit az utcáról vagy az árkádok alól nem lehet észrevenni. Emlékezetből le tudná rajzolni a Zöld-tó körüli sziklák cikcakkjait, a reneszánsz paloták indás-virágos díszzeit, de még a vízköpő sárkányokat is, mindez azonban megunhatatlan, mert Andrásal akkor is izgalmas a világ, ha egyébként hétköznapi.

Utazás, szabadulás – zakatol a két szó Poprád óta a fülében, és megkönnyebbülésében még sóhajt is egyet, amikor arra gondol, hogy elfelejtheti végre a kétszínűeket, akik aszerint fordítanak hátat vagy érdeklődnek megjátszott nyájassággal beteg apja felől, hogy mit ír a Pravda, és milyen rendeletet dobolnak ki éppen, ami csak rájuk vonatkozik, mert deportálták az összes németet, magyar pedig hármójukon kívül nincs több Farkasfalván. És elfelejtheti a szégyent, amely a lelkébe égett, amikor a késmárki szlovák gimnáziumból – ahová a front után természetsszerűleg elkezdett járni, mivelhogy a líceummal együtt valamennyi német és magyar iskola megszűnt – az igazgató egész egyszerűen hazaküldte azazal, hogy „Itt te nem tanulhatsz, mert nem vagy szlovák állampolgár!” De a vesszőfutás ezzel nem ért véget: a második, még nagyobb szégyen akkor érte, amikor apja minden követ megmozgatva, megalázó kilincselésekkel bejuttatta a lőcsei polgáriba, ahol éjt nap-pallá téve magolta a szlovákokat, hogy bizonyítson, a tanév végén azonban, szintén a magyarsága miatt, nem kapott bizonyítványt. Az osztályfőnök és az igazgató egyáltalán nem volt ellenséges, gúnyos pedig végképp nem, remélték, megérti, hogy meg van kötve a kezük, amire ő csak annyit motyogott, hogy persze és természetesen, miközben lángolt az arca a haragtól, és szíve szerint azt kérdezte volna, hogy ugyan miért kellene megérteni őket? Azért, hogy törvény mögé bújva, rendeletekkel takarózva nyugodtan aludhassanak és felmentve érezhessék magukat? De hiába nem volt semmi veszítenivalója, azt válaszolta, amit hallani akartak, és jólneveltségében vagy inkább gyávaságában a „perszét” még egy „természetesen” is megtoldotta.

A vagon lépcsőjéről leugorva kíváncsian tekintget jobbra-balra, s amikor megpillantja a felé igyekvő két férfit, szélesen elmosolyodik. Bácsikái közül kisgyermekkor óta Wildner Áron a legkedvesebb, mert szeret tréfálkozni, gyerekek között mókamesterré változni, s elég néhány perc a társaságában, hogy oldódjon a rosszkedv, enyhüljön a fejfájás, és a legrémesebb dolgok se tűnjenek annyira rémesnek. Pillanat szülte vicces szójátékaival és rímeivel, amelyeket lehetetlen megjegyezni, és valójában csak az ő szájából hangoznak olyan jól, még Anna nagymamát is képes megnevettetni, ami igen nagy dolog, mivelhogy Anna nagymama rettenetesen szigorú, nemhogy nevetni, mosolyogni se igen szokott.

Még jó sok ember választja el a bácsikájától, de már előre mulat magában a „kakukkerdei rímkovács csókolja filemile kisasszony kezeit!” köszöntésen, amely kizárólag neki szól, és ugyanúgy nem maradhat el, mint a gyengéd lapogatással és ropogtatással kísért, „nicsak, megérkezett a mind közül legkedvesebb, legszebb és legokosabb unokahúgom” kezdetű dicséretáradat, amire ő mindig ugyanazt kérdezi: „Ugyan, ki lenne a második a sorban, amikor az egyetlen unokahúg én vagyok?”, a bácsikája pedig csúfondárosan azt válaszolja, hogy „Várjunk csak, törnöm kell a fემ egy kicsinység!”

Anna büszke a bácsikájára, aki a tréfálkozáson és fűzfarímfaragáson kívül a háború előtt valódi verseket is írt, amiket a Karpathen Post rendszeresen közölt, habár erről ugyanúgy senki nem beszélt a családban, mint Polly néni színházszenvédélyéről vagy Artúr Alfréd nagyapa festegetéséről. Egy Wildner nem lehet piktör, jelentette ki annak idején Artúr Alfréd nagyapa gyámja, amikor hazaparancsolta gyámfiát a müncheni festőakadémiáról, és nyilván nem lehet színész, vagy poéta sem, legyen bármilyen tehetséggel megáldva.

Apjával ellentétben András nemigen szokott viccelni, mindig mindent komolyan mond és gondol. Sportos alkatú, rendkívül jóvágású fiatalember, az összes jellegzetes Wildner-vonással az arcán: göndör, sötétbarna haj, magas homlok, lobogó barna szem, hosszú, egyenes orr, kissé húsos ajkak, ovális arc, kerek áll, melyet halvány barázdá metsz kétfelé. Mintha a nádasdi szalonban lógó festményről ifjú András elevenedne meg az 1800-as évek elejéről: ugyanaz az enyhén jobbra billenő fejtartás, és ugyanolyan ábrándos, mosolygós a pillantás is, amivel Annát körülöleli.

András Wildner Áron és Rády Marietta idősebbik gyermeke, a Budapesti Műegyetem építészhallgatója, de még csak két szemesztert végzett el, mert tanulmányait a háború miatt kénytelen volt félbeszakítani. Abban, hogy a kassai reálgimnázium után Budapestre vezetett az útja, nincs semmi különös, hiszen a Wildnerek évszázados hagyomány szerint valamely neves egyetemen taníttatják fiaikat. Űkapja Freibergben végezte a Bányászati Akadémiát, majd a szepességi bányák víztelenítésével szerzett elévülhetetlen érdemeket. Az ő nyomdokaiban járva fiai és azok fiai Selmecre, Bécsbe és Pestre vették az irányt, miután azonban a bányaművelés második virágzása is szépen-lassan véget ért – és a hajdanvolt Wildner-bányákat legfeljebb Anna nagymama ezüstcsatos, kék bársonyba kötött naplója tartja számon –, a kohó- és bányamérnöki tanulmányokat felváltotta a Ludovika és a Kassai Agrárakadémia. Katonatiszt és okleveles mezőgazdász: jellemzően e két hivatást választja a Wildnerek újabb nemzedéke, de mint amilyen messze esik egyik a másiktól, épp olyan távol áll Andrástól mindkettő. Űkapjához hasonlóan legszívesebben térképeket rajzolna vagy nagyapja nyomdokaiban járva festészetet tanulna a Müncheni Képzőművészeti Akadémián, és nem is lenne tehetség híján: a löcsei Ménhárd-kaput vagy a Mária-hegy kápolnáját ábrázoló képeinek tagolása, a kompozíció egyensúlya, fények és árnyékok játéka túlmutat az amatőr festőn. Úgy tűnik, nagyapjához hasonlóan ott szunnyad benne a művészi hajlam, de az még annyira sem bontakozhat ki, mint hajdanán, annak az árván maradt, vele egykorú fiatalembernek az esetében. Ű nem árva hál' Istennek, de a háború miatt németországi művészeti tanulmányok szóba sem jöhetnek, az építészet ellenben reális választásnak tűnik a szülők szemében, és őt magát is legalább annyira vonzza, mint a fes-

Kassa, vasútállomás

tészet, hiszen amikor nekifog megtervezni és lerajzolni a megálmodott épületet, ugyanúgy egy víziót vált valóra, mint a festő, amikor kibontja vásznán a formákat és színeket.

András szemében mosoly bujkál, amikor meglátja Annát, ezt leszámítva azonban a kis társaság elme lehetne gyászoló rokonságnak. Nincs filemile kisasszonyozás, lapogatás és csúfolódás, s Anna sem repdes és csapong, mint szokott a mormogásszerű köszönés után, amiből még azt sem lehet kivenni, hogy köszönés lenne egyáltalán, András a bőrröndért nyúl, apja pedig nagy komolyan annyit mond, hogy „induljunk, Marietta nénikéd már nagyon vár”. A bácsikám megöregedett – gondolja magában Anna –, s ha az évek számát tekintve nem is, de arcán a két nagy, egészen az állcsúcsig lefutó barázdával és a hirtelen melléjük nőtt többivel, Wildner Áron valóban jóval idősebbnek néz ki koránál.

Kassáról Nádasdra nincs semmilyen közlekedés, a vonat Csányig megy csupán. A kis csapat némaságba burkolózva siet végig a peronon, hogy elérje a csatlakozást. Az országhatár előtti utolsó állomás mindössze tizenhárom kilométer, de se kedvük, se merszük beszélgetést kezdeni, mert tilos a magyar szó az utcán, a hivatalokban, az üzletekben, és a rendeletet tűzzel-vassal betartatják. Olyannyira, hogy Liptóban öt éves kislányt faggatnak arról a rendőrök – miközben anyja kint reszket az őrs folyosóján –, hogy milyen nyelven beszélnek otthon, kik járnak a bácsikája patikájába vásárolni, bújtatnak-e valakit, és megfordult-e náluk mostanában börtönben ülő apja magyar barátai közül valaki? Mézes-mázosak a gyerekekhez, karosszékekbe ültetik, csokoládéval hízelegnek neki, de az információk értéketlenek, ezért másodszor is beviszik, és az anyja nem tiltakozhat, hiszen férje rab, és csak ürügy kell, hogy patikus bátyját, akinél meghúzta magát, szintén elvigyék. Félig megöszül az ajtón kívül, de csöndben marad, mert az öt évesen kívül még három gyermeke van ott-hon, és az ismerősök már így is átmennek az utca túloldalára, mert félnek vele mutatkozni.

Vigyázni kell, mert hallgatózó fülek mindenütt vannak, különben honnan tudnák a rendőrök, ki énekelt magyarul a pozsonyi ferences templomban, s kit botozzanak meg, vagy a tornaljai lányok közül kiket nyírjanak kopaszra, amiért az utcán magyarul mertek beszélni? És honnan tudnák, kinél érdemes házkutatást tartani, padláson, pincében, eresz aljában fegyvereket keresni vagy melyik huszonnyolc papot tartóztassák le, amiért Mindszenty bíborost tudósították a morvaországi internálásokról, embervásárokról, magyarverésekről, politikai perekről, minek következtében az egész nyugati sajtó a Republikára zúdult?

De nemcsak a rendőröktől kell félni; a partizánhősök, milicisták, fanatikus ludákok, részeg és józan szlovákok vagy a sajátjaikat megtagadó, magyar besúgók közül bármikor rárivallhat valaki az emberre, hogy Szlovákiában csak szlovákul szabad beszélni, s örülhet az illető, ha egy kiabálással megússza, s nem cibálják, rugdossák vagy verik félholtra.

Pozsonyban, Liptóban, Tornalján vagy Kassán, minden magyarnak vigyázni kell a szóra, az olyanoknak pedig különösen, mint Wildner Áron, akit a szlovákok már '38 előtt sem neveztek másként, mint „a nagy magyar”, és a szóbeszéd minden hatalomváltáskor akasztotta, amihez képest a kassai népbíróóság fél éves kényszermunkát követő felmentő ítélete

saját maga számára is meglepetésként hatott. A szerencséjét, amelynek, tudta jól, kétszer egymás után nem lehet kegyeltje, csupán annak köszönhetette, hogy a népbíróóság ítélezése még gyerekcipőben járt, a gépezetet valamiféle slendriánság jellemezte, és hiányzott belőle az a fajta német precizitás és szisztematikuság, amivel tömegeket lehet megsemmisíteni.

*

Az abaúji falvaknak a Hernád és a zempléni hegyek nemigen engedték, hogy elnyújtózkodjanak: alig pár kilométer választja őket el egymástól. Határuk összeér, az itt élők ismernek mindenkit, s idegen nem fordulhat úgy

Lőcse, Thurzó-ház

meg errefelé, hogy híre ne keljen. A háború előtt zömében magyarlakta vidék ez, Nádasdon azonban jelentős szlovákság él.

A kis, ezerlelkes falu olyan, mint egy dombra ültetett ajándék. Alatta tekeredik-kanyarodik a sűrű galériaerdőség kísérté Hernád, tőle nyugatra, félkaréjban sorakoznak a hegyek, a távolabbiak kék párába burkolózva, a tekintélyes Szurok s lábához nőtt kistestvére, a Domáska azonban egy karnyújtásnyira esik csupán. A hegyek lábánál, Eszkáros felé egy mezei dűlőút vezet, amely annak ellenére, hogy földút csupán, olyan jó állapotú, hogy járművekkel is bátran lehet közlekedni rajta, s nem kell az országúton kétszer akkora körülni. Az út mentén, ameddig a szem ellát, a volt Wildner-uradalom szántói: az állami gazdaság táblái és az abból kiszakított kisparcellák.

A domb aljában fut a zsadányi országút, ez és a dombtetőről ellenkező irányba induló másik, hasonlóképpen hosszú és kacskaringós utca köti össze az alsó és felső falut, közöttük kis síkatorok és közök tagolják a domboldalt. Az alsó falu attól, hogy kisebb és alacsonyabban fekszik, semmivel sem alábbvaló a felsőnél, olyan fontos épületek vannak itt, mint a református templom, a csehek által épített elemi iskola, a gazdasági továbbképző iskola vagy a helység legszélén az emeletes fináncraktára. Mindazonáltal Nádasd közepe mégiscsak a dombtető lenne, melynek legszélén magasodik a majd' ötszáz éves katolikus templom, amely akár farkasszemet is nézhetne a hozzá képest csecsemőkorú reformátussal, ha nem takarná el a Wildnerek kúriája. A tekintélyes, klasszicista stílusú épület is megvan vagy háromszáz éves, s kétségkívül uralja egész Nádasdot: a legalsó utcákból, a majorságból, a Hernád partjáról vagy a határból egyformán vonzza a szemet. Teraszáról gyönyörű panoráma nyílik a folyó ezüstös szalagjára, a kékbe játszó hegyekre, s tiszta időben nemcsak Zsadányig vagy Kékedig, de egészen Kassáig ellátni róla.

A kúriában a háború helyrehozhatatlan károkat nem okozott, az egyik kémény kapott lövést csupán, és a keleti traktusban a tető rongálódott meg egy kis részen. Ami azért valószínű csoda, mert '44 decemberében, a Kassáért folytatott elkeseredett küzdelemben éppen itt állt meg a front, s a dombtető stratégiai célponttá vált. A németek innen lőtték kerek egy hónapon át az alsófalut és a majorságot, ahová az oroszok vették be magukat, és fordítva.

A lassú pusztulás a front után veszi kezdetét: az oroszok a nagyebédlőbe kötik be lovakat, feltüzelik az intarziás parkettát, majd Wildner Áron kilakoltatását követően jönnek az új lakók, s a kommunistává vedlett volt kertésszel az élen folytatják a tüzelést a spalettákkal, az ajtókkal és a zsindeletetűvel, amely bármitől jobban ég. Aztán következnek a falak: a téglák és kövek, amelyek kitűnő építőanyagként szolgálnak a környékbeli új házakhoz.

A rombolást, amely éveken át tart, s eleinte nem is annyira látványos, Wildner Áron a majorságból kénytelen végignézni, ahol a teljes vagyonelkobzást követően a hosszú, gazdasági épületből két helyiséget jelölnek ki kényszerlakhelyként számára. Az egyik, a volt iroda padlós, de kicsi, a másik, a döngölt földes magtár jó tágas ugyan, de istállóval közös fala nedves és mállik. Felesége falvédőkkel takargatja a faltokat, és egyre csak meszel, de minden hiába, a nedvesség a lábazattól indulva, nagyjából egy hónap leforgása alatt ismét derékmagasságba kúszik fel. A textíliák nyirkosak, dohosak lesznek, átitatódnak a saletrom és a trágyalé szúrós szagával, amely a vályogfalon keresztül, az istállóból átszivárog, s beeszi magát a bútorokba, ruhákba, az ember orrába, bőrébe, és még nyáron, amikor éjjel-nappal nyitva vannak az ablakok, sem lehet tőle szabadulni.

A családdal ellentétben Kara, a dakszli-foxi keverék paradicsomi körülmények közé csöppen: éjjel-nappal patkányokra vadászik, mindenütt kiszagolja és a legmélyebb zugból is kikotorja őket. Miután éppen neki köszönhetően a lakás rágszálómentessé válik, kedvenc terepe az istálló lesz, és nem tudni, hány zsákmány révén, de szőre ragyogóra fényesedik.

A beköltözéskor, amikor először mutatja be tudományát, a házi kedvenc még nagyobb becsbe kerül. Az izgatott nyüzsítésre Marietta lesz figyelmes, de nem tudja, honnan jön a hang, s hiába szólongatja, a daxli tudomást sem vesz róla. Hirtelen azonban, egy suhanó árny nyomában fölbukkan az ágy alól, s Mariettának még a suttogás is a torkán akad; csak nézi kővé dermedve, miként változik a semmi kis kutya vérszomjas fenevaddá, úzi morogva, ugatva a sötét árnyat, fölugrik az útjába kerülő ládára, keresztülszáguld az ágyon, de egy szempillantás alatt a földön van ismét, s fogai között ott az éjfekete, bársonybundás gombóc. Rázza vadul a zsákmányt, s még akkor sem engedi, amikor az, a roppanást követően, tehetetlen rongycsomóként himbálózik a szájában. Marietta visít, András fölkapja és kicipeli a kutyát, aki rákapva a vadászat ízére, nappal az istállóban és a gazdasági udvarban hajkurássza lázasan a patkányokat, éjszaka pedig az ágy alatt őrzi tőlük gazdái álmát.

Nádasd a háború utáni Csehszlovákiában különleges helységnek számít. Különlegességét azonban nem a főenyves, homokpados Hernádnak, a kék-zöld párában úszó hegyláncnak, a napsütötte nyiladékokkal és keskeny ösvényekkel szabdalt rengetegnek köszönheti, a természeti gyönyörűségek mind eltörpülnek azzal a prózai ténnyel szemben, hogy a magyarországi Kéked a zöld határon egy ugrás csupán: az eszkárosi dűlőúton végigmenve máris a Domáskán vagyunk, utána következik a Szurok, amelyet pontosan középen szel ketté a határ. A hegy túloldalán, az erdőből kiérve hatalmas kukoricás kezdődik, a tábla végében pedig ott a Gyuri-gödör, amely egy nagy, lapos teknő, és olyan jól lehet rejtőzve lopózni benne, hogy pásztázhatják a szlovák határőrök távcsövükkel a toronyból a terepet, nem veszik észre a mozgást. A kukoricás a felsőkékedi kertekkel határos, az utolsó sorból éppen csak átlép az ember a mindenütt lyukas sövénykerítésen, s máris megérkezik Wildner Áron birtokszomszédjának és testi-lelki jó barátjának a gyümölcsösébe. Az igazán veszélyes szakasz tehát maga a Szurok, melynek közepén eleinte még nem sorakoznak hatvan méterenként az M és ČS betűs fehér határkövek, de a határőrök a hegy lábánál rendszeresen járőröznek, s ha valami gyanúsát észlelnek, föl-fölkapaszkodnak a hegyoldalba is.

Az út Nádasd közepétől számítva sincs három kilométer, és ha nem kellene egészen a tőlig fölkapaszkodni, s minden reccsenő ág és csörtető hang hallatán meglapulni és kívánni, hogy járőr, ijedő vad vagy lopakodó csempész bukkan-e föl, nem tenne többet ki egy óránál.

A csempészség egyáltalán nem újkeletű dolog erre felé: a zöldhatáron, a kitaposott csempészutakon már akkor is jött-ment az olyan, állami monopóliumnak számító tiltott áru, mint a dohány, szesz vagy a cukor, amikor belföld volt a vidék. Azonban '45 szeptemberében szokatlan mértékben megélénkült a láthatatlan forgalom, mert a csempészek felül ezrével szöknek a diákok is Magyarországra tanulni. Egyesével, szülői kísérettel, vagy csapatostól, olyan alakoknak a vezetésével, aki kiválóan ismeri a rejteket. Zömében középiskolások és egyetemisták, de elemista kisdíjakok is akadnak közöttük.

A magyar iskolákat még májusban bezárták, és nem sokkal az új tanév kezdete előtt állampolgárságuktól is megfosztották a magyarokat, akiknek munkához, nyugdíjhoz, betegellátáshoz éppúgy nincs joguk, mint – a tanköteles korúakat leszámítva – az oktatáshoz. A hallgatókat – bölcsészeket, jogászokat, szigorló mérnököket, orvostanhallgatókat – kizárják az egyetemekről, a középiskolákba pedig nemhogy nem vesznek föl magyart, a felsőbb évfolyamokból, Engelhart An-

Lőcse, Sirovinská utca
a főtér (Námestie
Majstra Pavla) felől
délkelet felé nézve

nához hasonlóan, hazaküldenek mindenkit. Az elemiben rakásra buknak a kisiskolások, akiknek egyik napról a másikra kellené a matematikától kezdve a földrajzig minden tárgyat szlovákul tanulni, miközben – különösen a szintiszta magyar vidékeken – még a konyhanyelvet sem beszélnek.

Pedig igyekeznek. Soha olyan lázasan nem tanult nyelvet felnőtt és gyerek, mint azokban az időkben. A házi tanítók és tanítónénik – elbocsátott és még nem internált pedagógusok, tisztviselők, értelmiségiek – sokszor egy-két leckével járnak csak tanítványuk előtt, de a nagy igyekezetben nem sokra jutnak. A bukások nem csökkennek, s egyébként is, magyar diák akkor sem kaphat jó jegyet, ha semmilyen nyelvi nehézsége nem lévén, kitűnőre felel.

A gyerekek kíméletlenebbek a felnőtteknél. Igaz, nem tesznek mást, mint saját közösségükre vetítik azok világát, s ha a magyarok bűnösnek vannak bélyegezve, akkor csúfolják, gúnyolják ők is nyögve megszólaló, hibásan beszélő osztálytársukat, s amikor egymásnak esnek, a „kurva” és „cigány” mellé természetesen az azt kiabálják hozzá, hogy magyar. Vagy fordítva, hogy tót. Mert húsz év alatt, az impériumváltások során, vetésforgószerűen váltja egymást a két nyelv attól függően, hogy éppen melyik az uralkodó nemzet, s attól teljesen függetlenül, hogy a kisebbség a valóságban is kisebbséget vagy éppen többséget jelent.

Wildner Áron és Rády Marietta kisebbik gyermeke, a tizenkét éves Zsuzsa – aki elemista lenne Kassán, az Orsolyáknál, ha lennének még Orsolyák – ragyogó tehetség, matematikából különösen kiváló. A szlovák iskolában, a '45-ös első csonka tanévben azonban megbukik, mert az a Kassa-környéki szlovák, amin épphogy gagyog egy keveset, oly távol áll az irodalmi nyelvtől, hogy ha nem hangzik el Amerika és Kolumbusz neve, még azt sem tudja, hogy földrajzórán ül éppen.

Szorgalmasan tanulja a szlovákot, hetente kétszer eljár Saci nénihez, elemi iskolai volt magyartanárához, aki az anyaországból jött még '38-ban, s a hat év alatt, miközben a szlovák gyerekeket az iskolában és azon kívül is töretlen lendülettel tanította magyarra, maga is jól megtanult szlovákul. Saci néni azonban még a tanév vége előtt fehér cédulát kapott, s férjével, gyerekeivel és a többi „anyással” együtt az elsőők között tették át a határon. A házáat valahonnan északról idetelepített kolonisták foglalták el, s a kislánynak akkor sincs többé kedve szlovákul tanulni, ha muszáj. Az iskola egyébként is egy rettenet a számára, ha felszólítják, nem ért semmit, de ha mégis, azóta a bizonyos reggel óta nem jön ki hang a torkán.

Azon a reggelen a két fiú éppen akkor fordul ki a harmadik közből, amikor ő is odaér. A kisebbiket látásból ismeri, a nagyobbik kolonista idegen. Nem előzik meg, csak jönnek a nyomában, ha lassít, lassítanak ők is, ha gyorsít, még közelebbről hallja pusmogásukat. Mint a lányok, mindjárt elkezdnek zuzuzuzni – gondolja –, a libás csúfolódás helyett azonban váratlanul fenékbe rúgják. Tompa puffanás, fájdalmas nyögés, háta mögött vihogás csattan, de máris jön az újabb rúgás, most a kisebbik lehet az, mert ebben kevesebb az erő, és kevésbé fáj. Jóllehet a fájdalomtól nagyobb a megdöbbenése, s hirtelen azt sem tudja, mit tegyen. Rajtuk és két kóbor kutyán kívül sehol senki, habár ha lenne kint valaki, se valószínű, hogy segítene. Szlováknak nem is merne szólni, és szinte kizárt, hogy magyar a védelmére keljen. Mindenki fél, a felnőttek is. Nem lehet nem észrevenni, akárhogy próbálják leplezni. Ő is fél. A kommunistává vedlett volt kertésztől, aki apja ellen vallott, és azt kiabálta, hogy fölakasztják a nagyságos urat, és akinek a kilakoltatásukat köszönhetik, a lányoktól és a tanároktól az iskolában és ezektől a fiúktól a háta mögött, mert a szlovákoknak mindent szabad, róluk pedig úton-útfélen hirdetik, hogy bűnösök.

A két fiú a sarkában tapos, még egy rúgás és még egy, de sem elfutni, sem szembefordulni velük nem mer, fél, hogy még jobban megverik. „Azért sem sírok”, hajtogatja magában, s fogát dacosan összeszorítva, fejét leszegve némán megy előre. A kicsi elfárad, a nagyobbik elunja a rugdosást, mert úgy tűnik, a lány közönyös, a háta rándul csupán, és már

Lőcse, Kassai kapu,
mögötte a minorita
Szentlélek templom

olyan lassan megy, hogy toporogni kell mögötte. Végül jobbról-balról kikerülnek, és számárfület mutatva neki szélvészfényként elszárguldanak mellette. Zsuzsa lángoló arccal és sajgó fenékkal érkezik az iskolába, de miután elmúlik a lángolás és a sajgás, sem szólal meg, mert meg van róla győződve, hogy rettenetes szegényéről az összes gyerek értesült. Nem mondhatni, hogy a szlovák tanárok rosszindulatúak lennének, de nem tudnak vele mit kezdeni, s a hátsó számárpadban fejezi be a tanévet.

Apja, anyja minderről semmit nem tud, a kérdést, miért ellenkező irányba indul iskolába, elintézi annyival, hogy egy kis kerülő bőven belefér az idejébe. Nem mondja el, mert tizenkét évesen is pontosan tudja, hogy gyerekverés ellen sehol nem lehet panaszt tenni, és hallgat azért is, mert apja amilyen lobbánékony, biztosan elővenné a két kölyköt vagy a szüleit, amiből ha százszor igaza van, sem sülni ki más, minthogy ismét lecsukják. Hiszen magyar, Wildnernek hívják, és csak ürügy kell nekik.

A tanév végén a bukás különösképpen mégsem érinti meg, amikor megkapja a bizonyítványt, a Zuzanna Wildnerová név láttán arra gondol, hogy az nem is az övé, következésképp, ami benne áll, sem vonatkozik rá. A szülők ellenben tehetetlenül őrlődnek, mert korábban makkegészséges gyermekük szédül, hány, arca beesett, szeme alatt egyre mélyebbek és sötétebbek a karikák, s nem tizenkét évesnek, hanem csúf, öreg manónak néz ki.

A szökés valójában akkor eldőlt, amikor Engelhart Andor – miután Annát a késmárki szlovák gimnáziumból, majd Lőcsén a polgáriból is kirakták – föltette a kérdést unokatestvér-öccsének: „Mi lenne, ha Andrással átküldenénk Annát és Zsuzsát is Magyarországra?“, amire Wildner Áron – mielőtt felesége bármit közbevetetett volna – gondolkodás nélkül azt válaszolta, hogy bátran rábízhatjuk őket, jószerevével felnőtt férfi, két szemesztert elvégzett a Műegyetemen, tavaly már szökött, sőt, júniusban, a hazaúton ő volt az összes Kassa-környéki diák kalauza. A fővárost jól ismeri, s azt is tudja, a felvidékiek hová folyamodhatnak kollégiumért, ösztöndíjért, utazási igazolványért, de ruha- és cipősegélyért is akár. Rajta kívül ott van még Médi és Elemér is a Rády rokonságból, akiknél a háború előtt nem egyszer nyaraltak, s akik most is befogadják őket, amíg a kollégium elrendeződik.

A lányokat egy percig sem kell gyözködni, izgalmas kalandnak tűnik számukra a szökés, de a két anyának is be kell látni, hogy egész Csehszlovákiában nincs olyan iskola, ahol a gyerekek tanulhatnának, és egy ifjú ember – legyen tizenkét, tizenhat vagy húszéves – nem élhet úgy a világban, hogy semmi célja és feladata. A fiatalok lelkesednek, az apák azal érvelnek, hogy pár évet kell csupán kibírni, amíg csendesedik a magyargyűlölet, s újból megnyílnak a magyar iskolák, mint ahogy a csehek alatt is történt, ők pedig mi más tehetnének, szorongva, aggódva, de belefognak a nagy utazás megtervezésébe.

Nevek és címek röpködnek; a Vérmezőn, a Mikó utcában lakó Médiék után sorolják Piroskát, aki a Zsuzsával egykorú Pálmával egyedül él az Üllői út 105. alatti, harmadik emeleti, körfolyosós lakásában, és biztos, hogy szárnyai alá veszi őket. Aztán az Engelhart rokonságból Gábor bácsit, a vagyonos aggregényt Budán, az Olasz fasorban, aki az összes rokon gyereket támogatja, és Zsuzsának is fizette volna a havi kétszáz pengő tandí-

Farkasfalva,
Závorn István udvarháza,
amely utoljára községi
hivatalként funkcionált.

jat a Bar Madasban, ha nem jön közbe a háború, és ott van még Marietta bátyja is, aki Zöldhalompusztán, Pesttől százötven kilométerre lakik, és akihez karácsonyi szünetre mehetnek majd.

Csányból se vonat-, se buszközlekedés nincs Nádasdra, a vagyonekobbzás pedig egyformán vonatkozott a Táttra autóra, hintóra, szánra, homokfutóra, de még a parádés lovakra – Viharra és Vezérre – is, Wildner Áron azonban büszkébb annál, hogy bárkitől segítséget kérjen, úgyhogy gyalog vágnak neki a hazaútnak. Annának és Andrásnak nem lenne sok az öt kilométer, de éppen őmiatta igen lassan haladnak, mert a fronton szerzett lábsérülése miatt nehezen jár, és odafelé egyszer már legyalogolta a távot.

De megérkeznek végre, s amikor a majorsági kis lakásba lépve az örült világot nyelvrendeletével együtt maguk mögött hagyják, Wildner Áron megkönnyebbülve mégiscsak viccelni kezd, felesége pedig, akinek világoskék szemében a háború kezdete óta ott ül a riadalom, hatalmas sóhajjal öleli magához Annát, s aggódva kérdezi ki a farkasfalvi, lőcsei, késmárki rokonok és ismerősök felől.

A halk szavú, végtelen türelemmel megáldott Rády Marietta szöges ellentéte szenvedélyes, sőt, olykor vakmerő férjének, de meglehet, éppen a nagy különbözőség teszi, hogy ritka jó házasságban élnek. Wildner Áron harminc év múltán is szerelemmel szereti a feleséget, s ha morog is olykor a bajusza alatt, amiért az határtalan együttérzésében a börtönben sínylődő zsadányi lelkész mellett még a hírhedt tót milicistát is képes sajnálni, amikor balesetet szenved, semmit nem cselekszik, amire törékeny asszonya áldását nem adja.

A majorsági lakás falán áthallatszik a tehénbögés, ennek ellenére, Rády Marietta a héjában sült krumplihoz és az aludttejhez is ugyanolyan akkurátusan terít, mintha a kúria nagyebédlőjében lennének, s a vacsora végén férje is ugyanazzal a hanyag eleganciával veti keresztbe lábát az ütött-kopott tonett széken, mintha a szalon foteljébe telepedne. Cigaretta sodor magának és feleségének, aki kecses mozdulattal hajol a láng fölé. Szemmel láthatóan élvezik a szertartást, egyik kezükben cigaretta, a másik a szék karfáján pihen, közben felváltva sorolják, milyen könnyű lesz átmenni a határon, a magyar iskolába beilleszkedni, s egyáltalán, a nagyvárosban boldogulni.

Mellesleg – mintha magukat akarnák nyugtatni – sokadjára is végigveszik a Magyarországon tanuló ismerősöket és az összes rokont, felemlégetik András vezérségét júniusban, a hazaúton, ellenőrzik az Anna és Zsuzsa noteszébe gondosan bejegyzett címeket, és András hiába veti közbe jó párszor, hogy mindig ott lesznek velük, a két lánnyal újból végigmondatták a körutat, a villamost és a pontonhidat, a Mancit, elisméltetik, hogyan jutnak el a pályaudvarról a Rózsák terére, Piroskához az Üllői útra és Médiékhez Budára, a Mikó utcába.

Az asztal körül, a petróleumlámpa sárga fényében a tíz hónap júniusig, amikor a többi felvidéki diákkal majd ismét útra kelnek, hogy a nyári szünidőre visszaszökjenek, végül is nem tűnik hosszabbnak annál, mint amennyi, a következő szeptemberrel pedig, amikor megismétlődik a különös exodus, egyikük sem gondol.

Wildner Áron hiszi, Rády Marietta hinni akarja, hogy jó döntést hoztak, Zsuzsa, a legkisebb, még izgatottabb, mint volt, András alig várja a reggelt, és Anna, amikor a hosszú nap végén bácsikája kiadja a vezényszót, hogy „tegyük el magunkat holnapra”, Zsuzsával egy ágyban, András tekintetével a szemében úgy alszik el, hogy meg sem hallja az istálló falán átszűrődő tehénbögést. ■ ■ ■

Kováts Judit: író, a Feliciter Kiadó vezetője. Készülő regényének témája a második világháború, narrátora egy 85 éves öregasszony, aki '44-ben érettségi előtt álló diáklányként élte át az eseményeket. Az írás az ő kettőtörtéletén keresztül mutatja meg a háborút úgy, ahogy a forrásokból és történelemkönyvekből sohasem ismerhetjük meg. A háború mellett a regény meghatározó kérdésfelvetése a múlttal való szembenézés, vagy talán inkább szembe nem nézés, a tagadás és a hallgatás.

AZ ARKÁNUM- -négyesfogat*

Balázs Imre József

András Sándor

Balázs Imre József: Az élettörténetedet időről időre négyesfogatok határozták meg – szegedi egyetemi éveid alatt is, például, mint egyszer mesélted. Persze, az a négyesfogat, amelyik kívülállók számára is talán a legmegismerhetőbb, legmaterialisabb, az Arkánium folyóirat köre volna. Azt hiszem, az is megkülönbözteti más négyesfogatoktól, hogy ez választott közösség. Vannak olyan közösségek, amelyeket az ember nem választ, hanem csak beléjük keveredik valahogyan. De azt hiszem, az Arkánium nem ilyen, s ha ez így van, akkor mi lehetett az, ami ezt a társaságot összetartotta, összefogta?

András Sándor: Azt hiszem, érdemes valamit mondani bevezetésként az *Arkánium* és a szerkesztői-baráti négyes létrejöttéről, ugyanis a négyes együttese, a te szavadal az a négyesfogat, az *Arkánium*, közös cél érdekében alakult. Az *Arkánium* név és elképzelés viszont négyünk összekerüléséből keletkezett. Vagyis nem úgy történt, hogy volt egy baráti négyes, amelyik egy napon elhatározta, alapít egy folyóiratot, hanem valójában fordítva: a baráti-szerkesztői négyes annak alapítására és szerkesztésére jött létre. Erre így sohase gondoltam, de most úgy tűnik, az *Arkániumot* mint folyóiratot és mint barátok társaságát éppen ez a kölcsönhatásban, kölcsönös indukálásban keletkezés jellemezte. Most, hogy mondom, jut eszembe, hogy ezt a kölcsönösséget bizonyítja, legalábbis jelzi, hogy amikor Bakucz meghalt, mi, megmaradt hárman, úgy döntöttünk, mindegyik következő számban meg kell jelentetni valamit Bakuczról. Ezzel ő, elkerülhetetlenül, a további számok szerkesztésébe is beleszólt, a szerkesztés órá gondolván is történt, vagyis az ő szellemének közreműködésével is, nemcsak valamelyik írásával volt jelen a lapban.

*Részlet egy hosszabb beszélgetésből.

Mind a négyünkénél lehetett valami előzmény, én csak a magaméről mondhatok valamit, amiről tudok. Az történt ugyanis, hogy első kötetem megjelenése után hét évig nem írtam semmit, aztán pedig valósággal kirobbant belőlem néhány vers, másfajta, mint a korábbiak, és éreztem, lesz több is. Nem gondoltam, hogy lesz belőlük egy kötetnyi, de azt is éreztem, hogy valami mást kellene csinálni, nem egyéni kötetet, hanem, mondjuk, valami kiadványt, amiben mások is megjelenhetnének. Azért a pénzért, amennyibe egy saját kötet kerülne – kint mindenki maga fizette könyve kiadását, Cs. Szabó is, Határ is –, ki lehetne adni egy antológiát is.

Ekkortájt az amerikai magyar tanárok szövetsége éppen Silver Springben szervezte meg az éves konferenciáját, Washingtonnak egyik elővárosában, és meghívtak néhány író, engem is (Magyarországról Galgóczi Erzsébet jött). Ott találkoztam Bakucz Józseffel, akit egy *Magyar Műhely*-találkozóról ismertem, és Horváth Elemérrel, akit viszont sohasem láttam, csak a dolgait ismertem. Beszélgetés közben fölvettem az ötletemet, ők viszont azt gondolták, lehet, hogy csak Bakucz, hogy folyóirat kellene, és már ezen a konferencián körvonalazódott, hogy Horváth Elemér, aki nyomdászként dolgozott (a New York állambeli) White Plane-ben, kiszedi, és akkor a nyomdai előkészítés nem kerül pénzbe. Bakucz mondta azt, hogy majd beszél a montrealiakkal, tehát Vitéz Gyurival és Kemenes Géfin Lászlóval, akiket én ismertem korábbról – meg is látogattam őket egyszer Montrealban, csak akkorra már nem volt meg velük a közvetlen kapcsolat. Gyuri egyébként gimnáziumi osztálytársam volt, őt onnan ismertem.

Kiderült, hogy én tulajdonképpen egy már létező társaságba kerültem bele, nekik ugyanis volt egy négyesük Horváth Elemérrel. Írtak egy *Mahopaktum* című kiáltványt – Horváth Elemér a Mahopac nevű városkában lakott –, mind a négyen írtak egy-egy szöveget. Mikor ez az egész szóba került, kértek, hogy én is írjak egyet, és akkor öt lesz együtt. Én végül soha sem írtam meg a magamét, és a *Mahopaktum* sohasem készült el. Ugyanis amikor első alkalommal találkoztunk öten Bakucznál (a New York fölötti) Mount Vernonban, Géfin és Horváth Elemér keményen összeveszett egymással, és Géfin még szóba állni sem volt hajlandó Elemérrel. Így mégis csak négyesben lettünk az *Arkánium* szerkesztői és gazdái.

Bakucz tehát beszélt a montrealiakkal, és ők hajlottak arra, hogy közösen adjunk ki egy lapot, és aztán telefonon beszéltük tovább a dolgot. Nem emlékszem minden részletre, nagyon hitvány a memóriám, csak azt tudom, hogy maga a névadás az észak-karolinai óceánpartnál történt, Hatteras szigetén. Kérdezted, Imre, hogy mi tartotta egyben a társaságot. Hát voltak közös dolgaink a múltban. Az egyik ilyen közös dolog, kiderült, az volt, hogy egymástól függetlenül mind a négyen jártunk ugyanarra az óceánpartra. A névadásnál csak hárman voltunk együtt, Vitéz nem tudott jönni. Én foglaltam a homokos part dűnéi utáni első sorban egy cölöpökön álló faházat, cottage-ot, egy motelben (Hatteras Island Motel), ahova sokszor mentem (és amit 2003-ban egy hurrikán teljesen elmosott). Három hálószoba volt benne, nappali, konyha, fürdőszoba, és egy kellemes tornác. Bakucz is, Géfin is a feleségével jött, én egyedül voltam. Ott, a tornácra beszéltük meg, mi legyen és hogyan, ott találtuk meg a folyóirat nevét is. Az *Arkánium* név több irányból is indokolható volt. Én azért mondtam, mert tudtam, hogy Bakucznak Breton *Arcane 17* című könyve nagyon fontos, és tudtam azt is, hogy Kemenes Géfin Lacinak is van ehhez kapcsolódási pontja, hiszen Poundnál is előfordul az Arcanum, egy, az utolsó canto utáni töredékben („Milkweed the sustenance / as to enter arcanum”), én is szerettem. Volt vitánk arról, hogy van-e magyarul olyan szó, hogy *arkánium*, amit így magyarul én mondtam. Úgy emlékeztem, van, és az *Ördögi kísértetek*ben, Bornemisza Péternél előfordul, olyan jelentéssel, hogy: gyógyír. Nem tudom, ki ejtette ki az első szótagot, csak azt, hogy egyszerre fejeztük be a szót: arkánium. Tényleg. Ez talán a legjobb és legegyszerűbb válasz arra, hogy mi hozott és kapcsolt össze bennünket. Így lett a lap neve *Arkánium*, mert amikor mondtuk Vitéz Gyurinak, nem volt vele semmi baja. Most talán érthe-

tő, amit mondtam, hogy a mi négyesünket az *Arkánium* hozta létre, ahogyan mi négyen az *Arkániumot*.

A szerkesztési elveket tekintve a teljes demokrácia érvényesítésében állapodtunk meg: négyen szerkesztünk, és ha valamelyikünknek valamelyik írás nem tetszik, akkor azt nem közöljük. Már akkor ott a tornácon eldöntöttük a lapszerkezet néhány elemét is: hogy lesz recenziórovat, megvitatott tematikus számokat csinálunk, a lapot az elejére tett rövid írással vezetjük be, és ezt mindig valamelyikünk fogalmazza meg. Elhatároztuk azt is, hogy mindegyik számban közlünk hazaiaktól is, ez elvi kérdés volt. Géfin Péntek Imrétől szerzett írásokat, én már az első számba Jovánovicstól és Eörsitől, majd Kukorelly Endrétől – vele 1982-ben ismerkedtem meg a Párizs melletti Marlyban, az egyik *Magyar Műhely*-találkozón –, Baránszky Nagy Bálinttól tervrajzot, Jeney Zolitól egy hosszú verset. Megkérdeztük tőlük, nem lesz ebből bajotok? Mondták, hogy nem. És tudomásom szerint nem is lett.

Azt is elhatároztuk, hogy az én címem lesz a szerkesztőségi cím, és bejelentjük magunkat nonprofit szervezetként. Ez meg is történt, elvben talán még ma is létezik, Amerikában nem kell, nem is lehet bejelenteni, hogy egy non-profit szervezet megszűnt. Pár éve még jött egykori amerikai címemre hivatalos küldemény az Arkánium Nonprofit Organisation részére.

BIJ: *Rendszeresen összeültetek, amikor a lap készült?*

AS: Igen, többnyire kétszer egy-egy számhoz, és ezek az összejövetelek fontosak is voltak, nemcsak nagyon élvezetesek.

Az első biztosan Bakucznál volt, az említett Mount Vernonban. Amikor aztán elköltözött onnan feleségével, Ilonával Connecticutbe, akkor ott, Copake-ben, a Weed Mine Rd-on bérelt nagy házukban találkoztunk. Ott írta egyébként a *Nobilissima visione* című versét, közelükben volt az a bányató, ahová horgászni járt, és a vers képzeletbeli horgászásának valós környezete volt. Utána fölköltözött Vermontba, ahol nem volt *Arkánium*-találkozó, de én meglátogattam, onnan költözött abba az emeletes lakásba a Boston melletti Watertownban, ahol haláláig élt, és ott újra volt több mint egy ilyen összejövétel. Én aránylag sokszor voltam nála, illetve náluk (második felesége Ilona volt, az utolsó pedig Kemenczky Judit), ő is jött hozzánk, a már említett Silver Springbe. Volt találkozó Montrealban is (ahol egy évig vendégprofesszor is voltam Kemenes Géfin ajánlására), de mentem oda egyedül is, Bakuczcal is, szerettük Montrealt (kivéve télen).

BIJ: *Összesen tizenkét Arkánium lapszám jelent meg. Mindegyik előtt kétszer kellett találkozni?*

AS: Többnyire kétszer. De közben persze rengeteget telefonáltunk, a telefon akkor már lényegében ingyen volt. Mindig hétfővégen jöttünk össze; az ember igyekezett már pénteken megérkezni 6-8 órás autótúr után, és vasárnap délután, vagy hétfőn ment el. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy általában két estét-éjszakát tölthettünk együtt. Persze voltak ezenkívül is összejövetelek, baráti-családi találkozások. Akinél voltunk, az főzött, nagyokat ettünk-ittunk, és volt persze zene, dzsessz – eléggé egyforma volt az ízlésünk –, és felolvastunk új, esetleg készülő írásainkból. Vannak zene-kazettáim, amiket Bakucztól kaptam, ő nagyon sokat hallgatta éjszakánként a rádiót, felvett zenéket, azokból készített olykor másolatot.

Általában tehát két találkozó kellett egy számhoz, sok telefonálás és küldemény: annak idején még postázni kellett a beérkezett anyagokat. Négyünkön kívül bedolgozott még főmunkatársként Baránszky Laci is. Neki nem volt állandó jövedelme, így nem is tudott volna olyan módon társulni, mint mi, hiszen mi egyenlő arányban tettük be a nyomtatáshoz szükséges pénzt. Bakucz 1990-es halála után ő lett a negyedik szerkesztő, de addigra már a Jelenkor lett a kiadó, és miután a lapot bejegyeztettem itthon – a '90–91-es szabadéveimet családotól Pesten

töltöttem, innen repültem vissza októberben Bakucz temetésére –, az *Arkánium* kapott valamennyi pénz is, ezt Csordás Gábor intézte. Én őt Kemenczkyn és Baránszkyn keresztül ismertem meg, Baránszkyval kettesben egyszer leautóztunk hozzá Pécsre, akkor már ő volt a folyóirat főszerkesztője. Illetve még korábban ismertem, hiszen egyszer – nyilván még a rendszerváltás előtt – meglátogattam Szederkényi Ervint, aki évfolyamtársam és barát is volt Szegeden, a *Jelenkor*-szerkesztőségben, és akkor láttam először Csordást. A pénzt azért említettem, mert lényeges volt: amikor Bakucznak éppen nem volt állása – ami gyakran előfordult, ő szerződésesen dolgozott, volt ügynöke –, akkor meg kellett várni, amíg ő is hozzá tud járulni a maga részével. Ezért telt el gyakran sok idő két szám megjelenése között. Baránszky és Bakucz egyébként régről, azt hiszem, még Pestről ismerték egymást, idősebbek is voltak: Baránszky 1930-ban született, Bakucz 1929-ben, Gyuri '33-ban, én '34-ben, Géfin '37-ben, de a korkülönbségek nem számítottak. Valamiképpen egy generációhoz tartoztunk, aminek, azt hiszem, a háború volt az oka.

Elemért kööltük, de már nem tartozott a társasághoz. Egyszer Bakuczzal meglátogattuk, és ő, nem tudni miért, nekiesett Bakucznak, attól kezdve ez is hozzájárult a viszony továbbromlásához. Bakucz, amikor támadták, akár konkrétan, akár átvitt értelemben, nem tudott mit csinálni. Nagy, erős ember volt, közvetlen, de szinte formálisan, mentegetőzően udvarias, miközben indulatos: feldühödni tudott, de támadásokra reagálni nem, ez alkalommal is teljesen elhűlt, elnémult. Egy korai *Arkánium*-esten, mert ilyenek is voltak, velünk volt Elemér is, van róla fénykép, de aztán soha. Ezt az estét New Yorkban tartottuk, egy Arányi nevű jó módú ember hatalmas lakásában, Vitéz ismeretsége volt, ha jól emlékszem. Torontóban Dósa Csaba lakásában többször is voltunk, egyszer, nem emlékszem, ki révén, egy Long Island-i kórházban, ahol több magyar dolgozott.

BIJ: *Akkor ezek miatt nem lett Horváth Elemér szerkesztőségi tag, noha az első terveknél még jelen volt?*

AS: Ezek miatt. Amikor Jóska meghalt 1990. október 13-án, a temetésre mind a hárman elmentünk, az én feleségem nem jött, túl drága lett volna Pestről, de kislányunk is hároméves volt. Baránszky Laci is eljött. (Hetén, ha voltunk a templomban, Bakucz öccse és Koncz Lajos.) Akkor határoztuk el, hogy bevesszük Baránszkyt negyedik tagnak. Attól kezdve ő volt mindvégig, tehát '96-ig, a negyedik szerkesztő.

Visszatérve még magára a szerkesztés folyamatára: amíg Jóska élt, határozottan beleszólt a szelekcióba. Gyuri csak annyiban, hogy egyetértett, vagy nem értett egyet, a beszélgetésben bőven részt vett, de a lap összeállítását tulajdonképpen hárman csináltuk, Jóska halála után pedig Géfin Lacival kettesben.

Baránszky sem szerkesztett, viszont, mint már említettem, szerzett anyagokat. De segítettek mások is, a *Szabad-ötletek jegyzékét* például Czigány Lóránt küldte el.

BIJ: *A négy szerkesztőből volt-e olyan, aki Magyarországra gyakrabban jött 1989 előtt?*

AS: Szerintem legkorábban valószínűleg Kemenes Géfin jött, az anyja és húga meglátogatására, de közben megismerkedett itthoniakkal. Legkésőbb Bakucz jött, Kemenczky Judit miatt, akit aztán feleségül vett. Én 1973-ban jöttem először, utána aránylag gyakran, szinte mindig Berlinből és rövid időre. 1970-ben mentem először Berlinbe, az év tavaszán kaptam meg az amerikai állampolgárságot, amit tulajdonképpen a német vízum miatt váltottam ki, mert csak kaució ellenében adtak, és ez bosszantott. 1975-ben segítettem anyámékat Mallorcára költöztetni, szabad évem volt, és utána Berlinbe mentem hosszabb időre. Jó barátom pilóta volt a PanAm-nél, majd a Deltánál, Nyugat-Berlinbe helyeztette magát, lakást bérelt, és lakhattam nála. Később egy lakóközösségben, majd egy másik

barátnál. Több évig tartó szerelmi kapcsolat miatt mentem gyakran Berlinbe, és onnan olcsó volt Pestre repülni. Egy nyugat-berlini utazási iroda (Olympos?) Kelet-Berlinből szervezte a repülést, külön busszal vitette át az utasokat a kelet-berlini Schönefeld reptérre, és visszaérkezéskor onnan hozatott el.

BIJ: *Volt-e botrány a lapban megjelent anyagokkal kapcsolatban? Én magam két ilyen rekonstruáltam. Az egyik Géfin első számban megjelent írása miatt lehetett, amelyik egy Fehérlófia-részlet volt. A másik Czigány Lóránt tanulmánya (Az irodalom államosítása Magyarországon, 1946–51), ami eredetileg egy Mikes-találkozón hangzott el 1980-ban, és az első rész megjelenése után nem is folytattátok a közlését, miután annyi hozzászólás érkezett (ezek a második Arkánium lapszámban jelentek meg). Volt még ilyen nagyobb vihart kavaró ügy? Ezeket hogy éltétek meg?*

AS: Nem tudom. Mindegyiket más-másként. Volt, ami zavart vagy bosszantott, volt, aminek örültünk. Nem emlékszem már pontosan, miért nem közöltük le a Czigány-esszé második részét, nem hiszem, hogy visszakoztunk volna. De lehet. Minket nem érdekelt, hogy Faludy prűszkölt, sem az, hogy Hám Tibor udvariasan rosszállotta, amit Czigány írt. Nagy dolog volt számunkra, hogy leközlhető vita keletkezett, mutatta, azok is olvassák az *Arkániumot*, akiknek az irodalomban más az ízlésük. Nem hiszem, igaz, nem is tudom, hogy azért nem jelent-e meg az esszé második fele, mert úgy gondoltuk, a bírálóknak részben, vagy jórészt igazuk van, vagy Czigáynak a vádakra adott válaszával volt-e bajunk, vagy valami közbejött.

Más botrány? Hát, volt, a *Szabad-ötletek* leközlése miatt is, ebben az esetben nem politikai, hanem egy, mondjuk, erkölcsi kérdésben. Az volt egyesek számára fölháborító, hogy a nagy költőnek ilyen, egyáltalán nem közlésre szánt írását publikáltuk. Nos, mi mind nagyra tartottuk József Attilát, és éppen ezért volt számunkra annyira érdekes, hogy néhány nagy versének éppen ebben az ömleny-szövegben jelent meg a fölismerhető csírája, ami tulajdonképpen a szürrealista, de Jung-ra visszamenő, automatikus írás gondolatát vindikálta. Arról nem szokott egyébként szó esni, hogy ez a publikáció okozhatta a *Szabad-ötletek* későbbi kiadását Magyarországon, míg közhelyszámba megy, hogy Weöres *Tűzkútjának* budapesti megjelentetését a Magyar Műhely párizsi kiadása provokálta. A magyar kiadásban meg sincs említve, tehát szidva se lett, hanem elhallgatva, hogy egy, az *Arkánumban* már megjelent írásról van szó. Egyébként sokan örültek is, hogy olvashatták azt a *Szabad-ötletek* jegyzékét. Volt pozitív felhőrdülés is.

Kemenes Géfinnek volt egy nagyon jó írása a második számban: *Védettség és kritikai hagyomány*. Ezt sokan jól fogadták Magyarországon, ahogyan az én obszcenitászról írt szövegemet is (*Mitől piszkos a fantázia?*), és egyáltalán nem volt meglepő, hogy a védettség helytartói szörnyülködtek. Nem politikai kérdés volt, hogy Géfin felröta Weöres Sándornak, amiért túl sokat, köztük sok gyenge verset is publikál. Ez éppen azért volt jó példa, mert Weöres egyértelműen nem a rendszer embere volt.

Azt is rossz néven vették, tudom, sokan, hogy én Illyés Gyula forgalomból kivont *Szellem és erőszak* című könyvét bíráltam. Nem azért bíráltam, ami miatt kivonták a forgalomból, hanem a nemzethalál újabb rémképe miatt. A recenziónak az volt a lényege, hogy ha a hatóságok nem tüntették volna el azt a könyvet, sajnálkozni kellene, hogy megjelent. Volt, akiket ez bántott, vagy fölháborított, megérttem. De bennem és bennünk a forradalom élt, egyáltalán nem éreztem visszhangját annak, hogy „más nép áll a négy folyam partjára”, „hazád őrcsillagja leszáll”, „a sírt, hol nemzet sülyyed el”, ami persze nem azt jelentette, hogy Kölcsey és Vörösmarty verseit is szörnyűnek tartottam. Manapság, megvallom, érzek olykor olyasmit, amiért Kölcsey megírta a *Zrínyi második énekét*, de a nemzet pusztulásában ma sem hiszek. Inkább a „hass, alkoss, gyarapíts” bátorításában, ami Kölcsey kétségbeesésének az ellenoldala volt. Ez hozzátartozik az egész megértéséhez.

A magam részéről ugyanakkor egy ideje már azt is elismerem, hogy ódivatúnak tűnhet a mi akkori érzésünk és szándékunk, hogy le kell számolni a nemzeti romantikával, hiszen Magyarországon már megtörtént a költészetben a többnyire Tandori névével jelzett fordulat, valójában Balaskó, Petri, Erdély, Marsall verseiben is. Mi ezek egy részét nem ismertük, és később kibontakozó hatását nem sejtettük, ami, azt hiszem, hiányos informáltságunk következménye volt. Azt ismertük, amit olvasni lehetett, vagy amit/akit valaki említett. Balaskóról például én semmit se tudtam, bár például Marsall *Vízjelekje* megvolt, és nagyon jó-nak tartottam. Géfin, azt hiszem, nálam jóval informáltabb volt, mégse érezhettem mást, mint amit magam éreztem, és amit Vitéz és Bakucz is érzett. De talán másra is kell gondolni. Egyrészt arra, hogy mi már az ötvenes évek végétől így éreztünk, ki-ki a maga módján, másrészt arra, hogy nyomtatásban Magyarországon, sőt az emigrációban is, nem lehetett támadni azt, amit mi nemzeti romantikának mondtunk.

BIJ: *A nyugati emigránsok közt a nemzeti romantikában élők egy realisabb rétegnek számítottak, nem?*

AS: Így van: realisabb volt, mert régimódiabb. Közülünk senki sem járt az Itt-ott-osoknál, bár azt hiszem, kaptunk meghívást, én tudom, hogy kaptam. Publikációkat is kaptam tőlük egy ideig. Lake Hope-nál tehát sohasem voltam, annak ellenére, hogy én Washingtonban jól ismertem a Szekeres fivérek, akik viszont rendszeresen elmentek – Szekeres Zsuzsa, Szabó Zoltán felesége révén ismertem őket. Ha valamelyik kiadványukba belenézel, olyan verseket fogsz találni bennük, amelyek sehogy sem illettek a mi írásainkhoz. Nem kevésbé volt fontos, hogy Lake Hope messzemenően népiekből tevődött ki, ami engem nem zavart, de például Vitéz nagyon nem bírta a „narodnyikokat”, Bakucz sem. Engem nem ez tartott vissza, hanem az, hogy a társaság elsősorban politikai témákkal foglalkozott, no és a honi állapotokkal. Ez a többieket is távol tartotta onnan, egyikünk se vonzódott az emigráns politikához, ahogyan az Anyanyelvi Konferenciához sem. A rendszert nem kevésbé vetettük el, a közös gondokat azonban csak egymás között és írásainkban érintettük. Én tagja voltam Washingtonban a magyar klubnak, abban sok politikus volt, olyanok, mint Nagy Ferenc, Kiss Sándor, Szegedy-Maszák Aladár, Csicsery-Rónay István, no és a társaság titkára, Hám Tibor, aki az orvosom is volt. (Mire én Washingtonba értem, a Saláta–Hám frakció másik vezetője már halott volt.) Politizálni azonban nem akartam, eszembe se jutott. Ezzel így volt, tudom, Cs. Szabó László és Szabó Zoltán is. Amit nemzeti romantikának mondtam, az irodalomra vonatkozott, abban is az írásmódra; ha és amennyiben az emigrációs politizálásra is, legfeljebb annyiban, hogy hasz-talannak tűnt.

BIJ: *Az első Arkánium lapszámban ott van az avantgárdról szóló írásod. Amikor előkészítették a lapot, az avantgárdhoz való viszony mint összekötő kapocs létezett köztetek?*

AS: Igen, összekötött bennünket. Mi avantgárdnak határoztuk meg magunkat. Én gondoltam arra, hogy erről, az avantgárd jelenlegi helyzetéről, benne a magunkról valamit írni kellene. Beszéltünk arról egymás között, hogy az avantgárd helyzete már más, mint volt, és beszélgetés közben elmondtam a véleményemet. Azt mondták, jó, írd meg. Megírtam, és azt hiszem, ma is érvényes. Az a summája, hogy a katonai metafora nem áll rá, az avantgárd nem az élen halad, és, persze, nem vezet, mint a lenini párt, nem *élcapat*, hanem *elcsapat*. Elmegy a főso-dortól, és mindig a többi elcsapattól is el. Mi négyen négyféle avantgárd költői ősökre hivatkoztunk, és egyikünk se vélte, hogy az övé különb a többinél, elő-rehaladottabb. Bakucz Jóska mindig mondta is aztán, nagyot legyintve jobb ke-

zével, hogy „el”. Úgyhogy elvileg arról szólt az írásom, hogy az avantgárdot újra kell definiálni, amihez az is kellett, hogy legyen egy, az izmusokat egybefogó, egybegondoló „avantgárd” fogalom. Később gondoltam hozzá ahhoz, amit megírtam, hogy németül a *Weg*, „út” szó ugyanaz, csak főnév, mint a *weg* határozószó, az „el”, ami tehát egyszerre a *taora* is utal, ami számomra és mind a négyünk számára fontos vonatkozás volt.

BIJ: *Nemrég tartottál egy előadást a neoavantgádról is. Visszanézve ezt mennyire láttad rétegettnek? Egyvalami van, vagy három-négyféle van?*

AS: Sokféle van, illetve volt. Nyelvenként, sőt országoként más-másféle, bár lehet olyan különbséget is tenni, hogy (neo-)dada, konkrét, vizuális, fonikus – ezek, azt hiszem, mindegyik nyelven megtalálhatók. De az ilyen csoportosításokon belül is voltak nyelvenként és országoként különbségek. Egy példa: csak Amerikában, és lényegében egyidejűleg volt 1950 körül beat (Ginsberg), projektív vers (Olson), szürrealista (Ashbery). Angliában ezek egyike se dívott. Kérdésedre ezért csak úgy tudok válaszolni, hogy a „neoavantgárd” épp úgy gyűjtőfogalom volt, mint az – Amerikában egyedüli – „avantgárd”, másfelől, ha művészeti ágakon belüli műfajokra kérdezel, a költészetben az előbb említett négyfélét mondanám, mozgalmakból viszont több volt, és nem tudom megmondani, mennyi. Megint csak egy példa, ezúttal a festészetből: a francia tasizmus másféle mozgalom volt, mint az amerikai absztrakt-expresszionizmus, és egészen más, mint az „action painting” (Pollock).

A neoavantgárd szó mára kiment a divatból, illetve csak az 1945 utáni 20–25 évre vonatkozott, azt jelezte, hogy az avantgárd költészetben és művészetekben volt egy lapály, és aztán a második világháború után nemcsak fellendült, de egy új nemzedék működtette, új variációkkal. Például a lettrizmus Párizsban indult 1945-ben, holott lettristának mondható alkotások már korábban is keletkeztek, csak kissé másfélék voltak. Kérdés, nem úgy van-e, hogy az első két évtized avantgárdja lett „modern”. Szerintem az lett. Így történt, hogy a második világháború után az avantgárd végül párhuzamosan futott azzal, amit modernnek neveztek. A neoavantgárdot tehát azért nevezték így (mint mondtam, Európában), mert előkerült egy új nemzedék új irányzatokkal, ezért nem azt jelentette, mint a neoklasszicizmus a klasszicizmus viszonylatában.

A mi számunkra Nyugaton az avantgárd azt jelentette, hogy nem vagy benne a fősodorban. A fősodor, persze, számunkra a modern volt. Egy dolog azonban megzavarja az egész képletet, ugyanis Duchamp és a dada felfedezése a képzőművészetekben 1950 körül. Egyfelől ez a dada az első világháború alattinak a folytatása volt, másrészt viszont ezúttal megrázta az egész művészeti világot, mind a gondolkodást, mind a gyakorlatot, amit annak idején nem tett. Duchamp egyszerre *modern*, a nagy modernnek egyike is lett, a *Meztelen nő jön lefelé a lépcsőn* egyértelműen modern volt, és talán a *Nagy üveg* is, és talált tárgyai is másként hatottak, mint egykor a szürrealistáké, akikből eddigre modernek lettek. Az 1929-ben alapított New York-i Museum of Modern Art volt az első múzeum, amelyet a modern művészet befogadására építettek.

BIJ: *Van egy lejegyzett kerekasztalbeszélgetés-szöveg, ami végül 1989-ben jelent meg az Arkánumban, de '85-ben beszélgettetek valójában. Ott egyfajta görbe tükröként, rátok vonatkozólag megjelenik a megkülönböztetés, hogy „tartalmi avantgárd” a formai avantgárdhoz képest, ami valamiféle különbséget jelez a Magyar Műhely és az Arkánium tájékozódása között. A „tartalmi” dolog érdekelne: tudtátok volna-e konkretizálni ezt a magatok számára? Hogy mi lenne a tartalom?*

AS: A kifejezés Nagy Palitól, tehát a *Magyar Műhely* egyik szerkesztőjétől származik, úgy gondoltuk, illik ránk, ezért szoktuk idézni a forrás megjelölésével.

Hogy mi a tartalom? Elvben bármi, ami mond, jelent, jelez valamit, attól függetlenül, hogy sérti-e valaki érzékenységet. Politikai és erkölcsi kérdésekben nem cenzúráztuk magunkat, ez magától értetődően azt jelentette, hogy a közreadott alkotásoknak volt tartalmuk, ha feltűnt cenzúrázatlanságuk. Másfelől az írások mitikus, antropológiai és kozmikus témájúak voltak, valóságokra és képzelt valóságokra utaltak, számunkra izgalmas és fontos dolgokra. Érdekeltek bennünket például az agykutatás olyan eredményei, mint a háromra tagolt agy akkoriban felbukkant elmélete, a „tripartite brain” (Paul MacLane), ami arról szólt, hogy az agy három egymás után kialakult része – a hulló-agy, a korai emlős-agy és kifejlett emlős-agy – hogyan illik össze funkcionálisan az embernél, hogyan hat az ember pszichikai életére, berendezkedésére. Hasonló módon érdeklődtünk Julian Jaynes *The Origin of Consciousness in the Bi-Cameral Mind* (A tudat eredete a két-kamrás elmében) című könyve iránt; sokan vitatták, de sokan el is fogadták. A könyv címében jelzett és számunkra több szempontból izgalmas hipotézis szerint a homéroszi hősök, amikor valamelyik istent hallották, hallucináltak: az isten mintegy a jobb agyféltekéből beszélt, míg az ember a balból. Akit megszólított egy isten, nem tudta, hogy saját agyának egyik fele szólítja meg a másikat. A példa, ez azt hiszem, sejthető, a mítoszok világához nyitott utat, ezért is érdekelt bennünket. Mítoszokat mondok, egyébként, többes számban, nem mitológiát; ez utóbbi olyan, mint a biológia: valamiféle tudományos rendbe rakja a mítoszokat.

A mítosz tartalmi dolog – a szó Arisztotelésznek a tragédiáról írt könyvében „cselekményt”, „történetet” jelent –, de lehetnek formai, elrendezésbeli részei is. Bakucz például olykor úgy írta-szerkesztette meg versszövegeit, hogy a vers vége visszavezessen a kezdetéhez, beleszövődjék, körkörös legyen, ahogyan az *uroborosz*, a mitikus kígyó saját farkába harap. A cél mindenképpen az volt, és a „tartalmi” végső fokon erre utal, hogy valami módon meg kellene találni egy olyan mitikus világméretű képet, amelyik illik a jelenhez, figyelembe véve mind a legújabb tudományos felfedezéseket, mind a legrégebbi történeteket, és ezek mellett a távol-keleti segéd-eszközöktől, például a mandalától is inspirálódik.

Kemenes Géfin számára a *Fehérlófia* egyfajta műfajokat elegyítő eposznak indult, Pound nyomán, de egészen egyedien. A népmesét saját, Celldömölktől Montrealig vezető életútjával dolgozta együvé, a látomásos költőiséget humorral és ironiával. Bakuczot egyfelől a technikai felfedezések és a tudományos elméletek érdekelték, másfelől az archaikus történetek, hitvilágok, alkotások; ezek együtteséből állt nála össze a világ, szinte mindig bújtatott humorral. Egyik alapszava volt a derű (hilarity). A pszichológia mind a négyünket összekötött, elsősorban Jung, de engem a kognitív pszichológia is nagyon érdekelt. Vitéz legjelentősebb alkotása, a *Missa agnostica* a katolikus mise szerkezetét evilági szörnyűségekkel, kegyetlen önvallomásokkal, abszurd humorral töltötte fel. Ez a mise nem is annyira agnosztikus volt, mint inkább a történelmi, az egyházi és világi intézmények nagyon is határozott ostromozása; ha tetszik, ha nem, kifordította a misét magából, amennyiben a földi világra nyitott vele, nem az üdvtörténetre.

Volt két gurunak számító idős barátunk és támogatónk. Az egyik Mezei Árpád, aki egykor Breton párizsi szürrealista körét ismerte, Marcel Jeannel két francia könyvet publikált, magyar és angol publikációi is voltak, őt tartották az Európai Iskola teoretikusának; kezdettől fogva támogatott és sarkallt bennünket. Szürrealista múltjával függött össze, hogy mindig arra ösztökölt, csoport legyünk, és a csoportnak legyen orgánuma. Én őt Bakucson keresztül ismertem meg, aki nagyra tartotta, és az ő hatására ismerte és szerette meg annyira Breton – egyik könyvét, az *Oldható hal* címűt le is fordította, Deák Laci adta ki. A másik guruszerű embert tulajdonképpen csak én ismertem személyesen, de írásait örömmel közzétűnk. Roland Fischer valójában Fischer Roland volt, ugyanis magyar, vele és svájci feleségével, Trudival, aki Jungnál tanult, Mallorcán ismerkedtem meg. Ő maga biokémikusként Svájcban élt, de éveken át tanított Amerikában is, onnan

zarándokoltak hozzá tanítványai. Ő is polihisztor volt, nemcsak a biokémia érdekelte. Fischertől két írást közöltünk, egyet a szakmájából, a másikat Keresztes Szent Jánosról, nagyon jó írás. Mezei is adott esszéket, érdekes, olykor fura elméletei voltak. Rám nagy benyomást tett, amit az iszlám gondolkodásról mondt, hogy Allah minden pillanatban újrateremti a világot, tér és idő csak illúzió.

Akkori feleségem, Kitty, Catherine Allen, kecsua mesékkel-mondákkal foglalkozott. Tőle is hoztunk egy írást az andoki medve-figuráról, Bakucz akarta igazán, hogy bekerüljön, Géfin nem ellenezte, én meg nyilván nem, így aztán én fordítottam magyarrá. Hát ez is része volt annak, hogy avantgárdunk „tartalmi” volt.

BIJ: *Fischer Rolandot beleírtad a Gyilkosság Alaszkában regénybe is, hogy ott találkoznak a szereplők vele egy konferencián...*

AS: A heidelbergi konferencia az eksztatikus állapotokról, ahol az én kvázi-mitikus négy figurám találkozik, épp úgy fiktív, mint az, hogy Roland Fischer szervezte. Annyi valós háttere van, hogy Fischer Roland, biokémikusként, foglalkozott azzal, amit angolul „altered states”-nek, „megváltozott állapotoknak” mondanak, és ez engem arra „a másik állapot”-ra („der andere Zustand”) emlékeztetett, amelyik Musil nagy regényének, *A tulajdonságok nélküli embernek* egyik fő témája. A négy mitikus figura találkozását, amire megjelent regényemben csak célzás olvasható, réges-régen megírtam, egy még befejezetlen regény eredetileg nyitó fejezete volt; ennek címe *Némó partraszáll*, és mind idő-, mind sorrendben megelőzi a *Gyilkosság Alaszkában*, amit második regénynek szántam egy többkötetes sorozatban.

BIJ: *A négyeseket, ötösöket a Gyilkosság Alaszkában lapjain valamiféle módon megfeleltetted magadban a létező négyeseknek?*

AS: A négy figura a régi tanítás (Empedoklész, Paracelsus) négy alapeleme volt: föld, víz, tűz, levegő. Azt gondoltam azonban, szükség van egy ötödik alapelemre, és eszembe jutott, volt nekem még egy mitikus figurám, Dr. Dolittle, így lett az ötödik elem az értelem. Ez az ötödik elem valójában a jel, amit érzékelni-észlelni kell az állatoknak is, és aminek talán legbonyolultabb változata a nyelv. Nemcsak gondolkodásról van szó, hangsúlyozottan fontos, hogy az érzésnek nyelviségre van szüksége ahhoz, hogy kifejeződhessen, érthető legyen, még hozzá automatikusan, spontánul, gondolkodás nélkül is. Ezen azt értem, hogy nincs mindig szükség mondatra, különösen az alany-tárgy viszonyra; elegendő lehet, hogy „Fáj”, „Fázom”, „Kacsa!”, „Szomorú”. Ezeket lehet, persze, hiányos mondatoknak vélni, de csak akkor, ha a mondat szükségszerűségéből indulunk ki. Ha megnevezek egy érzést, akkor értem is, hogy mit érzek. A „fázom” más, mint a „hideget érzek”. Ennek az elemnek képviselője, illetve inkarnációja és tudora Dolittle, aki számtalan nyelven beszél, számtalan állatnyelven is. Ha beszél, ért, a beszéd az értes-megértetés érdekében történik. Jelzés, nem állítás. Ha azt mondom: „Süt a nap”, valamit állítok és jelzek, de jelezhetem azt is, hogy a tegnap esti időjárás-előrejelzés tévedett. Dolittle tehát: ÉRT, és ami a többiekkel illeti: Frankenstein: TŰZ, Némó: VÍZ, Drakula: FÖLD, Holmes: LEVEGŐ. Ezt nem kell azonban túl komolyan venni, nem az atom-táblázat behelyettesítésére szolgál.

BIJ: *Szintén a Gyilkosság Alaszkában tartalmaz egy másik mondatot, amely Istenről szól: „az érzés számára ő a csalétek”. A regénybeli csoportot összekapcsoló mondat pedig így hangzik Holmes szerint: „mindenki magáért a többiekkel együtt istenirányban”. Ezekről beszélgettetek is esetleg? Vagy ez a te továbbértelmezésed valamiképpen?*

AS: Az enyém. A kijelentés Istenről „He is the lure for feeling” („az érzés számára ő a csalétek”) egy Whitehead-idézet. Olson egy másikat szeretett idézni:

„there is a world for feeling” („az érzés világot érez”). Közülünk Whiteheadet, azt hiszem, Kemenes Géfin egyáltalán nem ismerte, Vitéz se. Bakucz valamennyire. Whitehead összefoglaló fő műve: *Process and Reality*, (’Folyamat és valóság’), és ennél a címnél fontos, hogy a *process* (folyamat) nem *progress* (haladás). Whitehead egyébként matematikus is volt, erős hatással volt a huszadik századi tudományos gondolkodásra. Ami az „istenirányban” kifejezést illeti, jelenthet vonzódást ahhoz a csálétekhez, amiről nem mondja, milyen, ahogyan az én kifejezésem is hallgat erről. Whitehead azonban megmondja az elején, hogy amit ő Istennek mond, az valamiféle távol-keleti istenképpel rokon, nem a biblia siva-
tagi istenével. Az „istenirányban” kifejezés nem az enyém, hanem az egyik figuráé, ha enyém lenne, azt hiszem, Whitehead távol-keleti isten-elképzelésére gondolnék. De az „istenirányban” tulajdonképpen csak azt sejteti az általa idézett kijelentésben – „mindenki magáért, a többiekkel együtt, istenirányban”, hogy ugyanegy meghatározhatatlan felé. Amivel Whitehead nagyon hatott rám, az éppen a *feeling*nek, vagyis az érzésnek szánt szerep. Angolul például: *I feel sad, I feel cold* (szomorú vagyok, fázom) jelzi, hogy az érzés magába foglalja a pszichikait és a fizikait: szomorúságot és hideget egyaránt érez az ember, és ha azonosítani képes, mit érez, illetve mi az a bizonyos érzés, akkor gyakran reflexszerűen kerül hozzá megnevezés és gondolás. A gondolás, ezt hangsúlyoznom kell, más, mint a gondolkodás, ami reflexivitásával kartézianus jelentésű szót bújtat, (németül, angolul, franciául csak egyetlen, és nem reflexív ige van); *A vén cigány* Vörösmartyja nem gondolkodásra szólít fel, amikor azt mondja: „Gondolj merészet és nagyot / És tedd rá éltedet”.

BIJ: Ebben Bakuczcal közös elképzeléseitek voltak?

AS: Mondjuk nagyon hasonlóak. Bizonyos értelemben Kemenes Géfinnel, és talán Vitézzel is. Hiszen mind elvetettük a kartézianus test–lélek dualizmust, és elfogadtuk a pszichikai tudattalant és annak fontosságát. Egyetértettünk abban, hogy a pszichikai folyamatok, a testiség, a tudattalan folyamatok összetartoznak. Nem tudom, mennyire, milyen részletekbe menően volt ez beszédtema köztünk, de, ahogyan emlékszem, sokszor szóba került. A *Gyilkosság Alaszkában* azonban nem az *Arkánum*, hanem a magam csinálmanya. Biztosan hatott ránk az együttesünk, ugyanakkor írásainkban, különösen a költőiekben, igazán más-másféleképpen írtunk. Az *Arkánum*nak szerintem éppen az volt a jellegzetessége, hogy négy ember csinálta, aki bizonyos dolgokban nagyon egyetértett, de más dolgokban inkább tudomásul vette a többiek különlegességeit, ezért a lap egyes számai sok színben villództak, miközben érezni lehetett, hogy a színek összeillenek, és jól illenek össze.

András Sándor (Budapest, 1934): költő, irodalomtörténész, esszéíró. *Mi vagyunk most a vandálok is* című kötete 2012-ben jelent meg a Kalligram Kiadónál.

Balázs Imre József (1976): költő, kritikus, a *Korunk* főszerkesztője. Legutóbbi kötete: *Hadi-kórház a város szélén* (tárcák, Riport Kiadó, 2013).

FELVILÁGOSODÁS

k i s k o n s p i r á c i ó s e l m é l e t

és KONSPIRÁCIÓ

1. (Elrejtettség és láthatóság)

De a *Columbo* mellett érdemes pillantást vetnünk a krimi egy klasszikusára is. Poe 1844-es *Az ellopott levél* c. történetében Dupin, a nagyszerű, és barátja, az elbeszélő, ücsörögnek pipázgatva a szobában az alkonyati félhomályban, és a Morgue utcai kettős gyilkosság megoldásáról beszélgetnek. Váratlanul betoppan G., a párizsi rendőrség prefektusa, és szinte könyörögve kéri Dupint, segítsen megoldani egy ügyet, amire ő és emberei, a legprofibbak a szakmában, már hónapok óta nem képesek legnagyobb erőfeszítéseik ellenére sem. G. tudja, hogy szüksége van Dupinre, ezért elengedi füle mellett, avagy nem érti Dupin számtalan ironikus célzását a rendőrprefektus „profizmusára”, azaz módszeres korlátoltságára. Inkább gyorsan elmondja a problémát Dupinnek: „Egy nagyon magas rangú hölgytől” (nem mondja ki, de ki lehet találni: a Királynétől) elloptak egy „nagyon bizalmas természetű levelet” (csak annyit tudhatunk meg róla a történet vége felé, hogy S. hercegtől kapta). Tudjuk, ki tette, arcátlanul a hölgy szeme láttára tette, a korrupt, cselszövő D. miniszter, „aki mindenre képes, akár illik ez egy férfihoz, akár nem”. A hölgy egy reggel budorájában ülve olvasta levelét, midőn belépett férje, néhány miniszter élén, néhány napi teendő megbeszélésére. A hölgy már nem rejthette el levelét, letette hát az előtte levő asztalkára, mintha nem lenne benne semmi rejtegetnivaló. Nem is figyelt fel senki a pillanatnyi zavarra, kivéve a hiúzszerű D.-t, aki kisvártatva reggeli postáját kezdte olvasni. Majd a beszélgetésbe kapcsolódván letette levelét a hölgyé mellé az

asztalkára, serteptértelt, majd mikor az urak távoztak, nem a saját érdektelen levelét vette el, hanem a hölgyét. Aki nem mert szólni. (Hm.¹) Mármost azóta ezt a levelet D. miniszter „nagyon veszedelmes politikai célokra kihasználja”, ezért mielőbb meg kell szerezni tőle. Szinte biztos, hogy D. a rezidenciáján tartja, hisz azonnal bemutatathónak kell lennie. (Persze a bemutatással meg is szűnne a hatalma, mint az elbeszélő megjegyzi.) Mivel D. éjszakánként rendszeresen kijár, ezért a rendőrségnek volt módja, hogy legprofibb, legrafináltabb eszközeivel, milliméterről milliméterre, át tudják kutatni D. rezidenciáját. Mindenre szisztematikusan végigmentek, mindenre gondoltak, titkos rekesz, bútorláb, könyvborító, semmi sem kerülhetett el figyelmüket – a rendőrprefektus erre a tudományára a legbüszkébb –, de mégsem találták. Na és ha nála van, magánál hordja? G. „természetesen” erre is gondolt, már „rablótámadást” is rendeztek ellene, nincs nála se. A ház környékét is átvizsgálták stb. G. prefektus nem árulja el, hogy mennyit, de azt elárulhatja, hogy igen magas jutalmat tűzött ki a magasrangú hölgy a levél visszaszolgáltatásáért. Sőt ő maga, G. is hajlandó lenne 50 000 frankot adni annak, aki neki szolgáltatná a levelet. Dupin (továbbra sem kihagyva a célozgatásokat a prefektus sematikus gondolkodású profizmusára) azt mondja, sajnos csak annyit tanácsolhat, hogy kutassanak még alaposabban. G. szörnyen csalódottan távozik.

Egy hónap múltán, ugyanez a szitu, Dupin és az elbeszélő ücsörögnek. Beállít a még csalódottabb prefektus. Még alaposabban átkutatták, de semmi. Dupin megkérdezi, áll-e még a múltkori 50 000 frankos aján-

lata. Áll. Mire nemcsak G., de az elbeszélő legnagyobb ámulatára is, Dupin előveszi az ellopott levelet, a szinte szívrohamot kapó G. gyorsan átvizsgálja, ez-e az, igen, és máris tölti ki az 50 000 frankról szóló csekket Dupinnek, és nem is kérdeve, hogyan szerezte meg, lélekszakadva, boldogan rohan vele a hölgyhöz.² Dupin ezután hosszas és érdekfeszítő episztemológiai okfejtésekbe kezd a sokkal hatékonyabb gondolkodásmódról, melynek következtében ő azonnal megtalálta. Dupin D. miniszter régi ismerőse (irodalmi műben ez nagyon alteregó-gyanús körülmény, ha még a kezdőbetűjük is egyezik), egyszer Bécsben találkoztak, és valami nem részletezett ügyből kifolyólag Dupin amúgy is boldog lenne, ha kellemetlenkedhetne egy kicsit D.-nek. Színes szemüvegben (hogy ne látszon kutató tekintete) meglátogatja. Tudja előre, hogy nincs elrejtve, hiszen a motívum (a szó narratológiai és pszichológiai értelme egybeesik a pszichoanalitikus Lacan olvasatában) ott van a történet elején: a hölgy úgy „rejt el” a levelet, hogy kiteszi a legláthatóbb helyre, mint nem rejtegetnivalót. Dupin meg is pillantja a levelet a levéltartóban, mely a kandallópárkány közepére van applikálva, a legláthatóbb helyen. A figyelmes szem láthatja, hogy ki van fordítva a levél, egy más színű pecsét van rátéve, címezése D.-nek szól, és jól láthatóan női kézírás. (Az el nem rejtettség mellett a plusz ok, hogy a prefektus és titkosrendőrei nem nézik meg ezt a levelet. A másik motivikus párhuzam: az ellopott levél is igen gyanús, hogy „szívügy” levél.) De ez lesz az, Dupinnek nincs kétsége felőle. Észrevétlen figyelmesen megnézi, majd néhány formáság után elköszön a végig unalmat színlelő D.-től. Otthon készít egy megszólalásig ugyanolyan levelet, másnap visszamegy D.-hez a tegnap gondosan ott felejtett dohányszelencéjéért, közben megrendeztet az utcán, D. ablakai alatt egy lövöldözős jelenetet, s míg D. azzal van elfoglalva, Dupin egy óvatlan pillanatban kicseréli a levéltartóból kikanalító levelet a maga gyártotta másolatra, aztán boldogan köszön el. És gondol bele az elszánt pillanatba, mikor a miniszter épp „fel akarja használni” „ropant veszedelmes politikai céljaira”, ám a kicserélt levélben egy Crébillon-idézetet talál csupán: „Ily gyászos tett, ha Átreuszhoz nem is, Thüesztészhez méltó.” Ezt Átreusz mondja Thüesztésznek, miután utoljára csúfosan rászedte és mielőtt rútul meggyilkolja testvérét, véget vetve az egyre borzalmasabb bosszúk sorozatának...

2. (A konspiráció fogalma)

Eltitkolás, hazugság, átverés, csalás, lopás és társai lehetnek egyedi esetek, melyeket az alkalom szül. A konspiráció az, amikor ezek kiderülését rendszersze-

rűen akadályozzák, ill. ezek lehetőségét rendszerszerűen biztosítják. X, Y, Z szisztematikusan titkolózik egy dologban, kizárva belőle A-t, B-t, C-t, pedig/ugyanis a dolog őket is érinti. Politikailag: *ez az antidemokratikus cselekvés alapképlete. A háború első számú feltétele.* X, Y, Z cselekvésének velejárója az a tudat, hogy A, B, C ellenségek, alacsonyabb rendűek, vagy egyszerűen idegenek – létük, véleményük, szabadságuk értéktelenebb, velük ezt meg szabad, meg lehet, vagy meg kell csinálni. Amit ha velünk próbálnának csinálni... Az ő vágyukat, akarataikat, véleményüket nem kell figyelembe venni épp abban a vonatkozásban, melyet épp azért titkolunk előttük is, mert őket is érinti. És ha tudnák, nem sikerülne az akció – *ellenük.*

3. (Móricka elképzelései)

A konspirációról a legelterjedtebb közhely, hogy tudatos és „ördögien jól” szervezett. Nos, politikailag éretlen, kaotikus, szegény kultúrák tagjai el sem tudják képzelni, mennyire jól szervezett, probléma- és megoldás-centrikus cselekvések, intézmények vannak fejlettebb kultúrákban. De ezek pont annyira működőképesek, amennyire nem fojtogatja őket konspiráció. Az „ördögien jól” szervezett konspiráció inkább a korlátolt, ostoba, gépies, kényszeres embereket, intézményeket, tevékenységeket, életmódokat tudja kihasználni, amelyek amúgy is mélyen konspiratívok. A pszichológiai, az egzisztenciális és a gazdasági függőség, önállótlanság, kiszolgáltatottság együtt jár. Ezekkel lehetséges átfogóan, soktényezősen jól tervezett konspiráció. Akik egy éveken át sikeresen titkolt szeretőig és/vagy egy sikeres alattomos munkahelyi kifúrásig viszik, vagy ezek áldozatai – azok már a középvezető réteg. Akinek arcátlanúsága és agressziója előtt a többség meghunyászkodik, az a felső vezető réteg. „Ördögi” rendszert tudnak alkotni, az biztos, csak hogy ez a működésképtelenség, a pótcselekvés, minden elevenség, öröm, kedv és szabadság elpusztításának rendszere – nem lehet rafinált, mert nem esztétikus: erről bármikor felismerhető. Legtöbbször a helyes nyelvhasználatnak és az elemi igazságoknak kényszeresen ellenálló, a szavakkal, érvekkel, értékelésekkel kényszeresen visszaélő, fárasztó, unalmas, romboló, romlott. Az intelligencia ennek az ellentéte, és az evolúció magasabb fokát képviseli. Minél hatékonyabban pusztítja ezt valami/valaki, annál önpusztítóbb is. A sikeres parazita első leckéje: hál isten nem pusztította ki, amin élni és élni hagyni érdemes.

A még és még több pénz, vagyon, döntés és ember fölött kizárólagos hatalmat szerezni akaró politikai és gazdasági szuperhatalmasoknak biztos, hogy sokkal-sokkal nagyobb közvetlen és érzékelhető ha-

tása van számlálhatatlan aspektusokból, mint legtöbбекnek. Annál több aspektust nem tudnak azonban átlátni, jól tervezetten irányítani. Transzcendentális aspektusokat: bizonyos dolgokat ma senki sem tud, ami holnap mindenkinek überfontos lesz. Emberi egzisztenciálé: egy ember, egy grémium, egy bürokratikus gigarendszer végtelenül korlátozott az isteni lényhez, a csodás, hatalmas, bölcs és gyermeki bioszférához, a Földi Élethez képest.

Persze minél redukáltabb és formalizálhatóbb egy szempont, minél kiszámíthatóbb egy szűk, de az egész rendszert átható paraméter viselkedése, annál inkább lehetséges mélyen és tervezetten befolyásolni e paramétert, akár globális méretekben is. (A további következményrendszerét persze aligha.) Épp ez az egzakt tudományok előnye: elég egy(-két, szűk) szempontot figyelniük. Ezért is nem kérjük tőlük, hogy komplex, kollektív bölcsességet és döntést igénylő kérdésekben döntsenek. Ezért is fontos tudnia mindenkinek, hogy ezek kinek-minek alkalmazott tudományai. Ezért is üdvös, ha minden tudás, kutatás nyilvános.

A konspiráció a mindennapi élet pszichopatológiájának egyik legáthatóbb jelensége. Makropolitikai konspiráció csak mikropolitikai konspirációkból épül. És fordítva. Részben kikerülhetetlen, amennyiben a tudattalan működések is. A tudattalan működéseknek pedig mindig van elfojtó, elnyomó fajtája, ill. jellege. A tudatos és tudattalan megkülönböztetése etikailag nem túl releváns, és pont az etikailag releváns esetekben ismeretelméletileg igen nehéz is. A konspiráció mindig a tudatos és a tudattalan manipulációja, és gyakran a kettő határmezsgyéjén mozog. Szignifikációja és kommunikációja jellemzően paranoid. – A paranoid jelleg azért életképes funkció, mert számtalan dolgot nem értünk, amit elvileg érthetnénk, de tudatunk, tudásunk, sémáink ellehetetlenítik megértését. Nemcsak a tudományok, az egyes ember tudása is holisztikus paradigmákba szerveződik; az anomáliák lekövetéséhez pedig többek közt paranoid figyelemre van szükség. Azaz olyan figyelemre, amelyet a „normálisak” (pl. a többségi neurotikusok) nem engednek meg maguknak, és lehetőleg másnak sem. Márpedig a nagy felfedezések, meglepetések épp azok, amikor a normálisakkal közlik, -nak bizonyítják, hogy eddig mindenki nagyon rosszul tudta, mi a helyzet valójában, mi az igazság azzal kapcsolatban, hogy. Hogy az ember körül forog-e a világ, hogy az ember a majmok rokona, hogy az ember viselkedésének nagyobb része tudattalan. A paranoia a normálistól eltérő szisztematikus fókuszálás valamire. Ez sikereinek és sikertelenségeinek oka is.

A patológikus, a szenvedés az egy-ügyiségben rejlik. Akármilyen pszichológiai képlet akkor válik pszichiátriai esetté, képesség örületté, működő mechaniz-

mus diszfunkcióvá, az egészség jele betegségtünetté stb., amikor elnyomja az összes többi képletet, funkciót, a személy sokszínűségét. Kognitíve: ha elengedjük, megtagadjuk azt a bonyolultságot, azt a bonyolalmat, ami „a valóság”, a világ, az élet, ha menekülünk előle, és csak minimális dologra figyelünk, de arra túlságosan is – akkor szenvedni fogunk. Szemelni rossz, unalmas. Tartósan és kizárólag: bűn. Senkinek a szenvedése nem jó senkinek. A gonosz se szenvedjen – hanem tündöklő egyszerűséggel hozza el a boldogságot az emberiségnek.

„Minden tudás [részben] paranoid eredetű.”³

Ennek az esszének az érdeklődése, anyaga, és az egyik fő állítás és alkalmazása – miszerint a konspiráció nagyon átható gyakorlat a mai társadalmakban, kicsiben is, nagyban is – nagyrészt régebbi keletű, mint szerzőjének ráébredése arra, hogy van egy látványos mórckás példánk, a 2001. szeptember 11-diki terrortámadás.

4. (A bonyodalom történelmileg)

Egy történelmileg megragadható és a tipikushoz képest⁴ egyszerű, átlátható példa a tudatos irányítás és a bonyolultság találkozására az „útfüggőség” jelensége. (*Path dependency* – kicsit a „kényszerpálya” jelentés is cseng benne.) A Nelson és Winter által 1982-ben bevezetett és aztán széles körben alkalmazott és tárgyalta elmélet azt tanulmányozza, hogy miként korlátozzák mai döntéseinket rossz múltbeli döntések (vagy akkor jó döntések, amelyek körülményei mára megváltoztak).

Klasszikus példája a „qwerty-probléma”. A „qwerty” az a billentyűzetkiosztás, amelyet ma minden számítógépen, és korábban évtizedekig minden mechanikus írógépen láthatunk. Mechanikus írógépeket az 1870-es évektől kezdtek gyártani és forgalomba hozni, megannyi különféle alakút, működési elvűt, billentyűzetkiosztást. Sokféle okból a piacilag legsikeresebb a Sholes-féle írógéptípus lett, amelyik a „qwerty” billentyűzettel futott. A 20. század elején August Dvorak nevelépszichológus és nyelvész 20 éven át dolgozott szigorútudományosan azon a billentyűzet-kiosztáson, amellyel 1.) a legkevesebb gépelési hibát ejtik, 2.) a leggyorsabb, és 3.) a kéz izmainak a legkevésbé megerőltető. Amikor publikálta

eredményeit, a 30-as évek első felében, már késő volt. Amikor a 30-as évek második felében a tanítványai a Dvorak-layouttal toronymagasan verték az országos gépipíróversenyeken az összes qwertyst, már késő volt. Túl sokan használták már a „qwerty”-t, túl sok gyors- és gépipíró iskolában tanították már; a legtöbben nem akartak átállni.⁵

Gyorsabb és butább dolog történt az 1970-es években a házi képrögzítő és lejátszó eszközök piacán. Itt három fő aspiráns volt: 1. a Super8, hagyományos celluloid szalagra, a legkitűnőbb képminőség, de nem digitális, 2. a BetaMax, digitális, közepes képminőség, és 3. a szintén digitális VHS, a leggyengébb képminőséggel. Utóbbi győzött. Két fő okból: A) a „hálózat-hatás” (*Network effect*) miatt, ami itt azt jelenti, hogy a legkorábbi videokölcsönzők egy enyhe VHS-fölényt érzekeltek, és ezért az új filmeket inkább ezen a hordozón rendelték meg, ami a kölcsönzők ügyfeleit egyre inkább VHS-lejátszók vásárlására ösztönözte stb. B) Ezzel is összefüggésben a „fortuna-szekér hatás” (*Bandwagon effect*) miatt, azaz, hogy elterjedt a vélekedés, hogy a VHS megnyerte a standard-csatát, ezért mindenki erre a szekérre ült fel. A 80-as évekre minden VHS-en futott, kivéve, ahol a képminőség az első számú követelmény maradt. Persze ki emlékszik már a VHS-ekre – a 90-es évekre a CD kiszorította.

A legerőteljesebb útfüggőség-példa mintha az elmélet tudatos alkalmazásán alapulna; mindenesetre jellegzetesen amerikai monopolista és tudatos konspiratív gyakorlat következménye: a Microsoft Windows operációs rendszer esete. Nevezett cégnél a nagy vezérelv (a politikával mélyen és magasan összefonódó korporatizmuson, az állandó jogi és jogsértő agresszió túl) a hírhedt EEE, vagyis *Embrace, Extend and Extinguish* (vagy *Exterminate*, kinek-kinek vérmérséklete szerint). Vagyis: (Embrace) koppintsd le a (leendő) „versenyársak” sikeres termékeit, (Extend) tegyél hozzájuk saját elemeket, kösd csatlakoztatásuként a meglévő monopóliumodhoz, a Windows operációs rendszer egy nélkülözhetetlen eleméhez, vagy/és tegyél a rendszerbe (Extinguish) a versenytárs termékének használatát nehezítő, ellehetetlenítő elemeket, végül a versenytársakat és minden új kihívót a fenti módszerekkel csírájában elfojtani. Vagyis, *per def.*, ami a Windowsban jó, az lopott. A saját „hozzáadott érték” egy arrogáns és korrump kizsákmányoló üzleti stratégia szempontjából épített termék, ennek megfelelően alacsony ergonómiai színvonallal – rosszabb, mint egy későszocialista nagyvállalat. A Microsoft „filozófiája” végig a szabad, ill. nem szabadalmaztatott/ható értékeknek a saját, kezdettől rosszul és titkosan épített, szabadalmilag hisztérikusan védett rendszeréhez kötésén alapult. A cég sosem a programozóival, sokkal inkább a jogásaival tarolt. Az egeret és a rá épülő

jellegzetes felületet az Apple tette népszerűvé, a Microsoft ezt átvette, miközben minden eszközzel próbálta kiszorítani az Apple-t. Az internetes böngésző népszerű standardját a Netscape dolgozta ki, a Windows ezt átvette, minden eszközzel erőltette saját böngészője használatát, és akadályozta a Netscape-ét. Hasonlóképp járt el a Java, Intel, Adobe, Google stb. termékeivel (ezek mind támadták jogilag) – persze ezeket se kell féltelnünk, tanultak ők eleget az ilyen „versenytársaktól”, mint a Microsoft.

A jelenleg sokhelyütt súlyosan korrump, konspiratív politikai stílus egyik csúcspontja, az ENSZ (ld. Ami Horowitz: *UN Me c.* filmjét, 2009) első számú feladatai között épp ilyesmi kényszerelnie, hogy egy szabad forráskódú, átlátható, „köztulajdonú” operációs rendszer fusson a világ számítógépein, ne pedig egy titkolózós, túlméretezett, túlbonyolított, minden ízében egy nyíltan agresszív, etikátlan, politikailag inkorrekt magáncég expanziója szempontjából megalkotott operációs rendszer. Amelyet a legrosszabb útfüggőség következtében mindenki kénytelen használni, mivel a programok zöme Windowsra van írva. Ha számítógépet akarsz használni, bárhol a világon, Bill Gatesnek és féhérgalléros nagybarátlóbandájának fizess. Ha nem, akkor államilag fizetett apparátusok kényszerítenek rá. Persze a szegényebb országokban ezt nem merik nagyon forszírozni, mert akkor ezek átmennének Linuxra, ami összeomlasztaná a Windows útfüggőségre épített struktúráját, hegemoniáját.

5. (A bonyodalom ismeretelméletileg)

Tisvildejében, a dán parasztfaluban, ahol Niels Bohr gyerekeskedett, gyakori szokás volt, hogy patkót tettek ki a bejárati ajtóra. Egyszer szomszédjuk ajtaján is megjelent, mire Niels Bohr apukája, a tanító, megkérdezte tőle, hogy na mi van, szomszéd, hát már maga is babonás lett? Nem, felelte amaz, csak, tudja, azt mondják, akkor is szerencsét hoz, ha az ember nem hisz benne.

Elvileg, ugye, apu, a tanító képviseli a felvilágosult szellemet. Amely egyebek közt azzal vádolja a babonát, hogy bizonyít(hat)atlan szabályokkal dolgozik, hogy nem tudja mindenki számára egyértelműen, kétségbenvonhatatlanul bizonyítani, hogy az összefüggés törvényszerűen fennáll. Kibújik a kísérleti ellenőrizhetőség alól. Ám a történetben épp a szomszéd, a paraszt az, aki a kísérleti ellenőrzés útjára lép...

A babona életképessége talán nem utolsó sorban annak köszönhető, hogy

1.) pont nem a tudomány bizonyítási kritériumai mentén, ill. összefüggéseiben gondolkodik – ebben

rokon az irodalommal és a művészetekkel. Bosszantó, és nem ritka, amikor a tudományosan tudatlan, de babonában jól képzett azt mondja, hogy a tudomány nem/se tud semmit. Ő „tudja, amit tud”, és ha a tudomány beleköt, azt mondja, én mindig azon a területen mozgok, ahová te nem értél/érhetsz el. Ez bizony nem túl kommunikatív álláspont. Önkorlátozó saját intelligenciájára. A tudomány épp abban biztosan jobb a babonánál, amelyre ez a legbüszkébb: a *rejtett összefüggéseket* ismeri jobban, ezekről tud konkrétan többet. De, igaz, ami igaz, a tudományos kritériumokat éppúgy nem lehet végtelen precízen és tökéletesen megadni, ahogy egyéb tudásunk, igazságaink, intelligenciáink sem végtelen precízek és tökéletesek, enyhén szólva. A nem tudott, az ismeretlen valóban fantasztikusan hatalmas és bonyolult, és mint ilyen, fantasztikusan határoz meg minket. Változtatja meg időről időre korábbi evidenciáinkat. A felvilágosodás története túlságosan is jól ismeri a fantasztikus fordulatokat. A babona nem véletlenül bosszantja, vagy vonzza negatív a tudományos kritikát.

Egy babonás és egy Rudolf Carnap vagy Karl Popper vagy Alan Sokal abban egyetértenek, hogy a „fekete macska átmegy előttem az úton, tehát szerencsétlenség ér” állítás, következtetés nem tudományos. Csak az egyik hisz „benne”, a másik nem. A Carnap, Popper, Sokal fémjelezte „hivatalos”, kicsit inkvizitóri, párttitkári, pedellusi stílusú tudományosság – ebben igaza van Feyerabendnek, a késői Wittgensteinnek, az egzisztenciálfilozófiának, a frankfurti iskolásoknak, Foucault-nak, Lyotard-nak stb. – teljhatalmat akar a „saját” kritériumainak, vagy ahogy ők nevezik, a „legobjektívebb” kritériumoknak. Miközben mindenki tudja, hogy a „legobjektívebb” is nagyjából mindenre használható, nem formalizálható mindig, különösen, ha olyan funkciókat lát el, amelyeket nem ismerünk jól, még azt sem, hogy „szubjektív” vagy „objektív” funkciók-e. Feyerabend szerint ez a fajta szigorú tudomány a legpárbeszédképtelenebb minden diskurzusok közül, és a legagresszívebben nyomja tárgyalási feltételként és „közös” alapként a saját kritériumait, és tekinti használhatatlannak amazokét.

A humán diskurzusoknak is vannak egzakt fogalmai és technikái, de legfontosabb fogalmai és technikái nem ilyenek. Ellenkezőleg, szuperkomplex fogalmak, technikák folyamatos bővítése, átdolgozása. A „történelem”, „szerelem”, „játék”, „emberi természet”, „szép”, „erény”, „politikai hatalom”, „Shakespeare zsenialitása” stb. nem annyira kész és kidolgozott deskripciók, mint preskripciók a további kidolgozásra. Nem annyira jól körülhatárolható szemantikai egységek, mint amennyire pragmatikai utasítások e komplexitásba való belevezetésbe. Triviális, hogy a művészetek, irodalom, filozófia, humántudományok rengeteg ilyen szuperkomplex lényt táplálnak.

Ezek a diskurzusok bizony sokkal többet megengedhetnek maguknak asszociációk, viszonyok teremtetése, rendezése terén. Némelyikük nem argumentálhatóbb, bizonyíthatóbb logikai pozitivisták kritériumok szerint, mint a babonák.

De Carnap még egy „egyszerű” jelentésméleletet se tudott összehozni. Vagy Popper egy valamelyest épkezláb társadalomtudományi „törvényt”, à la Descartes–Euler-törvény, Newton gravitációs törvénye, a termodinamika második főtétele, vagy legalább Gödel-tétel vagy Heisenberg-féle határozatlansági elv kifejtésének egzakt szintjén. Nem is könnyű, ugyanis a humán tudományok „objektuma” az (inter)szubjektum és produktumai és „objektivitása” (inter)szubjektivitás. Amely sose lesz olyan egyszerű és szabályos („törvényes”), mint egy darab ólom (mint azt Adorno megjegyezte a „pozitivizmus-vitában”). Bár, mint a felsorolt egzakt tudományos példák is mutatják, már az ólom se olyan egyszerű eset, mint azt a „pozitivisták” hitték. És, igen, én sem bíznam arra a tudományos főinkvizitóri szerepet, aki azt mondja, mint Karl Popper, hogy a társadalomtudományok épp olyan egzaktak lehetnének, mint a természettudományok, csak előbbieket elmaradtak, nem utolsó sorban mert olyanok művelik, mint a Frankfurti Iskola képviselői... Vö. petíció Derrida Cambridge-i díszdoktorsága ellen – hát igen, ő nagyon másképp adagolja lassan az infót, mint a petíció aláírói. Vagy vö. Alan Sokal, a posztmodern (ellenes) performer, akinek leckéztető pedelluskodása (*Intellectual Impostures, Beyond the Hoax*) pont annyira hasznos, mint (nemlétező) fizikusi szakvéleménye az ügyben, mekkora tüztől hány fokos lesz és hogyan „omlik össze” egy ilyen kötésrendszerű és ilyen vastagságú acélbeton-szerkezet, és miért halálpontosan a legnagyobb ellenállás irányába és ekkora sebességgel; vagy az ügyben, hogy amit lát, arra a „palacsinták egymásra omlása”-e a legjobb metafora. Empirikusan, fizikailag.

A babona 2.) mivel függetlenítette magát az empirista racionalizmustól, olyan funkciókat teljesít, amelyeket amaz nem tud, nem akar. A fekete macskás babona mond érdekesekeket a megismerő szubjektumról, a figyelem-fókuszálás elemi problémáiról, vagy az önbeteljesítő kognitív-praktikus cirkulus, a paranoid vetítés különös és gyakori problémájáról. Vegyük a következő kombinációt: A) Nem hiszek a babonákban, nem hiszem, hogy e fekete macska mozgása komoly összefüggésben állna mindazzal, ami ma történni fog velem (kivéve, ha elbotlom benne és eltöröm valamimet). B) Ha mégis ismerem e babonát (már eleve: hogyhogy ezt a babonát mindenki ismeri?, pedig mekkora baromság!, mégis miben rejlik az életképessége, a terjedékenysége?), és ritkán megy át előttem az úton fekete macska (ha az én macskám, és napi 18-szor megy át előttem, az még a ba-

bonásnak is más eset egy kicsit) – akkor vajon el tudom-e kerülni, hogy aznap, amikor átment, ne gondoljak erre, ne *keressem* a szerencsétlenséget, a „bizonyítékot”? El tudom-e kerülni (el akarom-e kerülni), hogy eszembe jusson az „összefüggés”, hogy gondolkodjak az ügyről?

Pl. hogy ez az a „paranoid” készenlét, ellenőrzés, gyanakvás, kombinálás, a mainstream axiómákkal szemben is, ha kell – ami a jó kutatót is jellemzi. (De ő *nem csak* paranoid. „Normális” nincs, csak többé-kevésbé tipikus lélektani képletek és kombinációik. Az örület egyetlen tiszta képlet elúrhodása, a szenvedés pedig a komplex, sokszínű lény voltának, szabadságának feladásával arányos, a főtünetek minden mászt kizáró és ellehetetlenítő erejével.) Másfelől a paranoid ezt használja ki a vetítésre. Az „empirikus” megjósoltság hite adja a „felhatalmazást”, hogy beletegye (beleértse) a világba, ami addig nem volt benne, és e vetítése nélkül nem is kerülne bele. A babona népszerűségének oka másfelől, hogy a „titkos” neurotikus kényszer gondolatok és -cselekvések (nem lép rá a járda repedéseire, mindig visszamegy ellenőrizni, elzárta-e a gázt, kihúzta-e a vasalót, amit bal kézzel, lábbal megérintett, azt jobbal is meg kell, csak páratlan számú papírral törölheti ki a fenekét stb.) stílusára hasonlítanak, de ezek nyilvánosak, vállalhatók. A komoly, minden babona és ezotéria fáradhatatlan gyűjtögetője számára aztán elérkezik a pont, ahonnan a világon minden lehet szimbolikus, jelentéssé; és hozzá beszél, neki szól; és aki tud ezen az „univerzális nyelven”, az megérti, mit üzennek a konstellációk, a világ, az Isten. Ez a pánszimbolizmus pszichotikus (paranoid, skizoid) tünetnek számít, de a pszichotikus szignifikáció a gondolkodás magasabb komplexitásfokra váltásának általános tünete.⁶

Az asztrológia a legszigorúbb (ál)tudomány, hatalmas csillagászati és matematikai ismereteket követel. Mint Nietzsche mondja, egyetlen tudományba se ölték ennyi tudományos, minuciózus, módszeres, minőségi tudást, időt, energiát, mint az asztrológiába. Ez lényegi összefüggésben állhat azzal, mennyire volt fontos mint sorsvezérlő technológia. A komolyságát legitimálhatta. (A laikusriasztó bonyolultság vagy formalizmus a mai tudományosságban is egy kínos tekintélyszerző retorikai hatás. Ld. pl. glottokronológia: szuperegakt külső, matekos arzenál – és szupernagy baromság.⁷ Tipikusan finnugristáknak való: ki is számolták vele, mi történt i. e. 5000-ben. Az ő kezükön ugyanezzé lett az összehasonlító hangtan is.⁸) Ma is sokan művelik, de főleg rengetegen olvassák az asztrológiát, főként sokféle, „lebutított”, popularizált változatban, de a legtöbbnél a legfontosabb funkciója ma már inkább: elemi pszichológiai reflexió. Az asztrológiai diskurzus segítségével beszéltek és beszélnek bizonyos emberek magukról, másokról, viszonyaik-

ról, emberi tulajdonságokról, beállítódásokról egyáltalán. Ami még mindig jobb, mintha egyáltalán nem beszélnének ilyesmikről.

Az is igaz, hogy a tudományosnak nevezhető pszichológiai reflexió a kognitív pszichológiától a pszichanalízisig realiztikusabb.

De ez korlátjuk is. Az asztrológiai (ji csing stb.) konstellációm nem-realizmusa ellenére vagy miatt is lehet érdekes, sőt akár forradalmi az énképem számára – ha elég játékos vagyok. Amikor leteraztelem magamon, az olyan, mintha színészként egy szerepet kéne eljátszanom. Ez az egyik legfontosabb képesség; jobb helyeken van is „dráma” óra az általános és középiskolákban. Beleélnem magam helyzetekbe, emberekbe – ennél már csak egy mélyebb és gyorsabb megismerési forma van. De hozhatnánk a költészet példáját is. Itt a költő nem „simán” azt mondja, amit „akar”, vagy amit a témája „előír”, hanem azt is, amit a forma rákényszerít. Ritmus, rím, ütemek, szóképek, alakzatok, ismétlődések és változtatások játékos kis és nagy rendszere kell legyen a vers. Ezeknek a mondandó-, akará-, téma-idegen szabályoknak a betartása félig-meddig nehezítés (csak azért is elmondja, amit akar), de félig-meddig könnyítés is (ha nem tudja pontosan, mit is akar, túl azon, hogy egy jó verset). Módszer a túlságosan is realiztikus, közhelyes rabságtól, a szokásos szemantikai vezérelvektől kicsit megszabadulni. Ez hasonlít a természet próba-szerencse játékaihoz, egyik evolúciós elvéhez. A tudományos kutatást is óhatatlanul jellemzi: a korábbi nemtudások és az új felfedezések közötti váltások gyakran véletlenek következményei, különböző világok, logikák furcsa találkozásai, olykor „mesébe illő fordulatok”.

Hogy a patkó szerencsét hoz-e vagy nem, nehéz megmondani szigorú tudományos eszközökkel. Minél pontosabban meg tudjuk mondani, mint nevezünk szerencsének, annál könnyebb. De a babonáság épp azt jelenti, hogy az alany sokkal nyitottabb e definíció kérdésében, mint a többiek. Ezért nemigen tervezhető kísérlet sem ennek mérésére. Már eleve az időtartam miatt: a háza bejárati ajtajára tett patkó szimbolikus az egész életére tágítja a vonatkoztatási rendszert. Ha a paraszt kiteszi a patkót, és hat év múlva nyer egy négyest a lottón, azt is „bizonyítéknak” tekintheti. Ha nem nyer soha, akkor azt, hogy nyugodt, békés élete volt. Ha nem ilyen volt, akkor azt, hogy eleven volt és nem unalmas. Stb. Ugyanezeket a jelentés-játszmákat, értelmezési lehetőségeket egy-napos intervallumban is lehet játszani.

A patkó szerencsehozó erejében való „hit” hasonló az áldozati-kultikus gondolkodásmódhoz is. A patkó az ismeretlen erők jóindulatát megnyerni (rosszindulatát kivédeni) célzó gesztus. Egy olcsó áldozat, egy kényelmes imádkozásmentesítő – ez is indokolhatja népszerűségét.

6. (Az evolúció kétféle értelmezése és érzékelése)

A „realista”: Ami van, az van. Van más kritériumod? Darwin. Te személyesen cukinak találhatod a kardfogú tigrist és sajnálhatod, hogy kipusztult, de ez van, a kardfogú tigris nem játszik tovább, kiesett a játékból, nyugodjék békében. És Te személyesen csúfnak találhatod, hogy gyilkosság, lopás, garázdaság, csálás és gonoszkodás ezzel szemben léteznek, de ez van. Megvetheted a CNN-t vagy a korrupt magyar politikust, de azok tényezők, te meg nem. Szorítsd ki őket, ha tudod. És ha nem teszed, ne csodálkozz, ha egyszer csak azon kapod magad, hogy kiszorultál, vesztettél az egyre kegyetlenebb evolúciós versenyben. Légy magad az evolúció: ha lenyomod a versenytársad, nincs miről beszélni, te vagy az élet.

A realista: Ami van, az a volt és a lesz találkozási pontja. A biztos és a bizonytalan találkozási pontja. A lehetetlen és a lehet találkozási pontja. A megszokott és az elképesztő találkozási pontja. Az emlékezet és a képzelet. A tudásodé és a nemtudásodé. Az akaratodé és a vágyadé. Mindegyikről nagyon sokat tudsz, és nagyon sokat nem tudsz. A „saját” exkluzivista expanziója értelmetlenség; mintha a saját nem a közvetítődése, a kommunikációja gazdagságában teljesedne ki. Mintha a saját a tökéletes lenne, aminek az lenne a bizonyítéka, hogy képes elpusztítani vagy fenyegetni minden alternatívát. A vágy tárgya azért titokzatos, mert mások vágya orientálja, ami igen dinamikus rendszer és lényegében uralhatatlan.

Hajtasz X-re, de ő kerül téged, mert te „olyan gátolásos” vagy. Mikor veszed már észre Y-t, aki kedvel téged, mert te „olyan szemérmes” vagy. Közben engeded Z-t elhatalmasodni rajtad, pedig nyomaszt és frusztrál. Végtelen számú kiválasztódási elv lehetséges. Igen, tudatos lény vagy, a félisteni hatalmú emberi fajból: nemcsak megállapíthatod, de óhatatlanul döntesz arról, mi élvez szelekciós előnyt. Véletlenül is ki lehet pusztulni, de a legbiztosabb módszer: ha rosszul döntesz.

Nemcsak a lehetséges, de a létező szelekciós elvekből is beláthatatlanul sok van, tehát mindenki folyamatosan tömegével dönt olyasmikről is, amikről fogalma sincs, hogy dönt. Cserébe mindenki sorsát folyamatosan tömegével befolyásolja olyan tényezők, amikről senki sem döntött. A kulturális evolúció gyorsulásával növekszik az új és új jelenségek, elvek, tényezők, létezők, típusok száma, de – miként a biológiai evolúcióban, mely meghatározza a kulturálisat – ezek csak akkor élnek túl, ha gazdagon beleszővődnek környezetükbe, ha mélyítik a globális kommunikációt, a bioszféra szuperlénnyé válását.

A kényszeres, agresszív, egycentrumú kiszorítódsdi, a hatalmas egyenlőtlenségekre törekvő személyek és

szerveződések, az önjelölt hatalmaskodás mindennek előtt esztétikailag roppant kínosak. (*Aiszthészisz*: érzékelés.) Azonnal és minden mozzanatukon látszik, hogy a szép, a könnyed, a súlyos, az elegáns, a mély, a fenséges, a vonzó, a szellemes, az izgalmas, a bölcs, és megannyi e(szté)tikai érték és szempont, melyek az életet a legközvetlenebbül hatják át és teszik elevenné – a legutolsó szempont. „Szükségszerű”, hisz az esztétikai a legközvetlenebb hatalom: a jó nő, a jó vers, a jó zene, a jó film, a jó kép, a csodás természet. Az evolúciónak, az élet kifejlődésének „szociáldarwinista” és fasiszta „értelmezésénél” – a kiválasztódási elvből csak azt bírja kiolvasni, hogy ő a/egy tuti kiválasztott – antiesztétikusabb nincs. Minden potenciális versenytárs kiirtása vagy állati vagy szolgáskorba döntése mint tuti megoldás – ezt egy egyszerű paródia (az esztétikai alpművelet) megsemmisíti. Megszállottan egy paraméterre rögzülve akarni uralni azt, ami csak a milliőparaméteressége miatt érdekes és értékes – ez a szép, a jó, a szabad élet elleni nyílt világ-összeesküvés. (Ez Foucault „individualizáció”-kritikájának lényege is.⁹) Ami tudományosan nem ragadható meg, esztétikailag evidens.¹⁰

7. (A konspiráció mint a hétköznapi élet pszichopatológiájának alapjelensége)

A konspiráció elemi formái túlságosan is általánosak és mindenütt jelen vannak mindennapi életünkben. A hétköznapi élet pszicho(pato)lógijának alapjelensége. A konspiráció (szó szerint: 'együtt lélegzés') az érvényes helyi kultúra, morál, szokásrendszer egyik elsődleges működési módja. Kifelé is, befelé is burjánzik: a magánéletben éppúgy, mint a politikában.

Már maga a kultúrába való be(nem)avatás egyik legmélyebben szabályozott területe, a szexualitás, hatalmas, túlbonyolított, a felnőttek által sem jól átlátott konspirációs szövődékek rendszere. Kinek, ki előtt, mit szabad, illik, tilos elárulni, megmutatni, mondani, vagy titkolni, elrejtetni stb. – a szexualitás minden konspiratív gyakorlat alapmodellje. Vagy pl. az „árulkodás” az óvodában, iskolában (a diktatúrában stb.), ahol a gyerekek mint a törvénybe-móresbe-kultúrába beavatandók és a felnőttek mint ennek őrei közötti információáramlás szabályozásán folyik etikai természetű (tudattalan) vita, vagy konspiráció. Rengősebb cselekvésnek, helyzetnek vannak, lehetnek konspiratív aspektusai. Már két ember, akik közösen éltek át valamit, egy harmadik ember társaságában, aki nem – olyan aszimmetria, ami hármójuk kapcsolatának minden mikrotörténetében kiegyenlítődik vagy növekszik.

A közös vagy hasonló kultúrájuk hétköznapi életének kismillió rutinja, taktikája, stratégiája, filozófiája, stílusa szövődik össze egy roppant bonyolult rendszerben – amelyben az idegen óhatatlan kihívást, titkos vagy nyílt vonzást, vagy/és ellenreakciót kelt. Mindenféle speciális csoport kitermeli a sajátzerű (potenciálisan) konspiratív gyakorlatokat. Ez nagyon mélyen egyeztetődik, és aki nem ezen szocializálódott, az ezer jeltől felismerhető. Még az angolságból tökéletesen felkészült német kém is egyszer csak áthúzza a 7-est és lebukik.

Igen sokrétű hétköznapi cselekvés- és motívumrendszerünk jelentős része, ha nem zöme, „tudattalan”, szubliminális, rutinszerű stb. Ezt a pszichoanalízis éppúgy bizonyította, mint a hermeneutika, vagy a „tacit tudás” elmélete. Rengeteg kutatás irányult erre; a hatalommániásokat is érdekli a szubliminális manipuláció. (Az EÁ egyre növekvő „védelmi” költségvetéséből erre is jut bőven.¹¹) De egyre több (globális) rendszer, absztrakt törvényszerűség is szervezi az emberek sorsát, sőt teszi olykor kiszolgáltatottá – ami gyengíti az egyén integritás-érzetét, öntudatát, ami viszont erősíti a konfliktusok esélyét. A konfliktusok két fő megnyilvánulási formája az erőszak és a konspiráció. És, igen, tudatosan konspiratív cselekvések és vi-

selkedések hatalmas tömege van jelen társadalmunkban, kultúránkban. A magánélettel kapcsolatban nem-hogy normálisnak számít, hanem egyenesen követelmény. De a politikai hatalom érvényesíti leginkább, legitimálja mint uralkodó elvet.

A háború és a politika mellett a vallások is jócskán ismerik az egyén egzisztenciális félelmeit, a paranoiát és a konspirációt. Minden „kémkedés”, vagy Big Brother őstípusa és egyben leghájtekebb változata a mindentudó Isten, a mindenütt jelenlevő Isten szeme, a lelkiismeret hangja, aki elől nem tudsz elbújni. A gónás intézményével megfejelve stb.

De mindezek összjátéka meglehetősen kaotikus. Kis, egyszerű rendszerekben tervezhető konspiráció,

de nagy, összetett rendszerekben nem, vagy legfeljebb egy-egy paraméterre vonatkozóan. A gazdasági-politikai hatalomnövelés kényszeresei főleg ez utóbbiban utaznak. A komplexebb konspirációs gyakorlatok kapcsán is a hétköznapi élet pszichopatológiájába futunk bele, és a vele járó beláthatatlan apróságokba, összefüggésekbe, bonyolultságokba, amikor utána akarunk nyomozni egy tartósan üzemeltetett és mindenki szerint rossz gyakorlat okának, eredetének, az eredeti bűn(ös)öknek, melyek (akik) kiváltották (és íme, ma is üzemeltetik). Számtalan, legkülönbözőbb kis és nagy figyelmen kívül hagyás, kitüntető érdeklődés, tudatos és féltudattalan kirekesztés, részrehajlás, tévedés, hamisság, hazugság, csalás, felejtés, elfojtás stb. van, melyeket nap mint nap tucatjával követnek el az emberek – ezek sajátos kollektív (hol ideiglenes, hol stabilabb) szövödményekké állnak össze, melyek újabb, nagyon sokféle összefüggésekbe ágyazódnak stb. Makroszinten pedig olyan jellegzetességeket, furcsaságokat ad ki a rendszer, amiket gyakran igen nehéz pontosan lekövetni. – Közismert, hogy már a hasonlíthatatlanul egyszerűbb és tényszerűbb globális időjárás rendszerek esetében is követhetetlenek a paraméterek és konstellációik ahhoz, hogy túlságosan stabil előrejelzések lehetségesek legyenek, 1 napra előre még igen, de 3-4 napnál és azon túl zuhanni kezd az egzakt megjósolhatóság esélye.

A nagyobb volumenű és igazán jól működő konspiráció inkább tudattalan, nehezen befolyásolható és komplex; ott több mindennek kell klappolnia, mint amennyit egy szűk körű konspirátori tudat átlát és jól tervezni képes.

8. (Pozitív konspiráció?)

Alapkérdés már a paranoiával kapcsolatban is: csak patológikus lehet, betegség tünet, szenvedés okozó? A paranoid vetítés, projekció csak rossz lehet? Hasonlóképp: a konspirációnak mint szisztematikus becsapásnak, rászedésnek, manipulációnak vannak-e pozitív formái?

Itt is kitüntetett jelentősége van a játéknak. A játékon belül ezek nem-hogy megengedettek, de egyenesen szükségesek az eredményes játékhoz. Ez természetesen csak arra az esetre érvényes, ha a játékszabályokat betartják. Amint a játékszabályok be nem tartásával kezdenek operálni, titokban vagy nyíltan, azonnal átlép a helyzet háborúsbá.

Vegyük észre, hogy a játék mindent tud, amiért a háborút érdekesnek találja az, aki. Egyet kivéve: a játékban tilos a bűn, a háborúban kötelező. A játék szabályaiban konszenzus van, a háborúban nincs. A játékban a vesztes is pluszban van, a háborúban a győz-

tes is mínuszban. (Mivel az összrendszert gyengíti, saját jövőbeli esélyeit is gyengíti.) – Tanulságos, de korlátozott és hamis is volt a nagy játékelméleti ellentét a „kooperatív” (együttműködő) és a „kompetitív” (versengő) között. (A hidegháborút is vélték vele modellezni, ahol is a szocializmus volt a kooperatív és a kapitalizmus a kompetitív rendszer.) Általánosságban: magas szintű kompetitív képességek csak magas szintű kooperatív képességek révén szerezhetők, és fordítva. Pl. a labdacapatjátékok ezen ellentét mindkét oldalának együttes csúcsrajzatása. Ráadásul mindkét fél számára ugyanaz az anyag, csak az értelmezése kötelezően eltérő. A pályán minden játékos minden mozdulatának kooperatívnak, érthetőnek kell lennie „befeelé”, a csapattársak számára – és kompetitívnek, megtevesztőnek, lassabban érthetőnek kell lennie „kifelé”, az ellenfél játékosai számára.¹²

A konspiráció pozitív formája még a valakinek szánt kellemes meglepetés, vagy az ajándék. Lényeges formális paraméter az ajándéknál, hogy átadása leleplezi a hozzá vezető konspirációt. Kivéve, ha az angyalok, a Jézuska, a nyuszi, a Télapó hozták, ill. tojták azt. És csak évek múlva derül ki, hogy nem is. Érdemes felidézni Marcel Mauss néprajzos véleményét, aki szerint a pénz nélküli kultúrákban főként az ajándék töltötte be az összetársadalmi értékcsere funkcióját. Lévi-Strauss és Derrida elemzései pedig rámutattak, hogy az ajándék, noha „ingyen van”, szigorúbban érvényesíti az arányos viszonzás, ellenérték „követelményét”, mint a pénzügyi tranzakciók.

Ilyen némiképp minden pedagógia, didaxis. Itt a felnőttek, a kultúra, a közmegegyezés a garancia arra, hogy ami a gyerekekkel történik – többé-kevésbé tudtán és ellenőrzésén kívül –, az jó, hasznos, segíti őt. A gyerek rengeteg dolgot nem tud, és nem lehet vele azonnal megértetni, ezért mindig kicsit titokzatos számára a kultúra világa. De ez csak akkor működik jól, ha ez a titokzatos kultúra nagyrészt jótékonynak és bölcsnek bizonyul. Hasonlóan gondolja magát a felvilágosult abszolutizmus is. Itt a felvilágosult helyezi magát a felnőtt szerepébe és a felvilágosulatlant a gyerek szerepébe. („Kilábalás a magunk okozta *kiskorúságból*” – javasolja Kant a felvilágosodás szlogenjének. Nem túl szerencsés metafora. Igaza van a romantikának: a gyerek egészen különleges lény, bizonyhogy tanulhatunk tőle.) Amúgy is van olyan, hogy X lényeges dolgokban többet tud Y-ról, mint Y maga. Az is gyakori, hogy valaki tájékozatlanságból adódóan hisz, gondol, képvisel valamit – és ha ismeri a valós helyzetet, megváltozik az ezzel kapcsolatos beállítódása. De az is gyakori, hogy Robespierre (Nietzsche, Sztálin, Csoóri Sándor stb.) jobban véli tudni, mi kell a népnek, mint maga a nép, és vélekedése hamis vagy ellenőrizhetetlen, vagy nem vélekedés, hanem akarat. – Hasonló a szabadkőművesség önrep-

rezentációja. Noha a titkosság szükségességének indokára nem emlékszem. Két lehetséges indok jut eszembe: 1. így „misztikus” vonzást gyakorol, és a krónikus titkolózókat, a konspirátor-agyúakat a jó fénykörébe vonja. 2. muszáj konspirálni a jót, mert ha nyílt, elfojtják. De ez nem a klasszikus, lenézett konspirációs elmélet, amelyik azzal kezd, hogy már működik egy gonosz konspiráció?

Az irodalom és film is ismeri a pozitív konspirációt: amikor az ördögi rosszat csúful, vagyis szépen, vagyis ördögösen megszívatják. *A Mester és Margaritha*, *Amélie csodálatos élete* stb. Goethe *Faustja* különleges „tézissel” áll elő: az ördögi princípium folyton rosszra tör, de végső soron jót művel. (Vö. Jahve mint tesztisten.) Érdekes az „aki másnak vermet ás” vicces mesetoposza is: a hősnek elég csak jóhiszeműen viselkednie, ha nem tud harcolni a gonosz ellen: azt saját ármánykodása vezeti megérdemelt végzetébe.¹³

Ahol nem dönthető el pontosan a konspiráció minősége, hol ilyen, hol olyan, az a legmélyebb és legeredetibb konspiráció: a szex (és egyéb felnőtt és intim dolgok) rejtegetése a gyerek és az idegen előtt. Ebben itt nem megyünk bele, de minden konspirációnak, két- vagy többértelműségnek, félreértésnek és hermeneutikai erőfeszítésnek az egyik ősmintája, elsődleges és sokadlagos közege a szexualitás, ill. ennek szekréciója, titkolása, konspirációja, metaforizációi stb.

9. (A magánszféra teljes titkosítása a konspiráció elsődleges formája)

A „valóságban” azonban zömmel azt tapasztaljuk, hogy az ember kreálta titok kártékony, a becsapás, a csalás segítője, a bűn egyik legfőbb szorzója, okozója, fegyvere és védelmezése. Az államtitoktól az üzleti titkon át a magánszféra teljes titkosításáig. Különösen ez utóbbi rejtekében követik el, terjesztik a legtöbb bűnt.

Mégis – vagy: ezért – a titkok egyre bővülő körének hivatalos védelmét „szentesíti” a mai politika, jog, gazdaság stb. A legátfogóbb, leghivatalosabb diskurzusok. Ezek üzemeltetik természetesen a kém-, besúgó-, zsaroló, megfélemlítő stb. gépezeteket is. A paranoid filínget, a valóságban. A hivatali és közösségi élet sokhelyütt eleve a rossz kommunikációtól, a nem szabadon áramló információtól szenved. Ahol nincs hivatástudat és felelősség az emberi közösség és csodálatos Földünk szép jövője iránt, ott csak annyi jön le, hogy: a monopolhelyzetben levő bármikor obstruálhat: zsarolhat. Ezek a zsarnokivá váló rendszerek az információáramlás lassításán alapulnak, és – a csúcán a fő hatalmi taktikaként – minden lényeges, nagy és sokakat meghatározó információ ismeretének minél

szűkebb körben tartásán. Ez független a szakterület-től. Tudós éppúgy csinálhatja, mint politikus, titkár-nő éppúgy, mint művész.

„A személyiség védelmében” elkövetett jogi konspi-rációs kampány, melynek következtében pl. az egye-temi hallgatók dolgozateredményeit a tanár nem te-heti ki a faliújságra névvel, jeggyel, nehogy véletlenül konkrétan fel tudják mérni és össze tudják vetni a tel-jesítményeiket – ott már Kafka legszorongásosabb ví-ziói az irányadóak. És szóban, órán elmondhatja a töb-biek előtt az egyéni értékeléseket? Vagy fel kell jelen-teni az ombudsmannál? – Minden pedagógus tudja, hogy ez baromság, a személyiség akkor lesz védett, ha nyíltan és szabadon kommunikál a többiekkel, sze-mélyesen is jól és tárgyilagosan is, és van nyílt, ma-gas szintű, nemes és egészséges verseny is. Ha viszont minden titok, ami „személyes”, az maga a kommu-nikáció- és együttműködés-képtelen atomizáltság, éspedig a legelemibb, a legszemélyesebb szinten. Jó pár évtizede ez világtendencia. A depresszív vagy/és paranoid kis magába zárt atom sodródik értelmetle-nül a világ nagy erőinek káoszában, és vagy eleve el-bánt vele a sors, vagy ő lett a sors, és bánt el másokkal.

A magyar alkotmánybíróság a rendszerváltás után: azonnal ezen a teljes titkosításon kezdtek el dolgoz-ni. Mondván, ne legyen áttetsző a Rendszer számára a személy. Ebben egyetértett jobbról-balról, értelmi-ségiektől maffiózókig mindenki. Úgymond, semmi-féle önjelölt mindentudó központ ne rakhasson ös-sze rólam olyan képet, amivel manipulálhatja szemé-lyemet és személyes ügyeim. (Amerikai ideológia is.) – Ha ez tényleg a valóság, attól még nem az igaz-ság; csupán a paranoid projekció ismételtetése, győ-zelmének szuggerálása.

De a Big Brothernek csak akkor van hatalma, ha *így* félnek tőle. Miért nem az ellenkezője a megoldás? Minél nagyobb a rendszer áttetszősége, annál job-ban látható minden csalás, annál kinyomozhatóbb a bűn, nem?

Szinte regényesen jön a történetbe itt az interne-tes közösségi oldalak jelensége. Szegény Sólyom Lász-ló, aki nagyon trendinek tudta magát a 90-es évek elején, vajon mit szól(na) most? Ezekből nagyon so-kat lehet megtudni egy emberről, többről, kapcsola-taikról stb. Valóságos információs paradicsom, in-gyen hozzáférés mindahhoz, aminek a töredékét is vé-res verejtékkel kellett megszereznie korábban a titkos ügynöknek vagy az illegális direktmarketing-névke-reskedőnek. Hogy az emberek nem egy diktatórikus vagy/és kizsákmányoló központ, hatalom szempontjából néznek e tevékenységeikre, ez az élet jele. A para-noid probléma jó megoldása. Ez akkor is igaz, ha na-gyon is realiztikusan el tudunk képzelni rossz forga-tókönyveket, hogy ezt a nyitott, gazdagodó kommu-nikációt mikor, hogyan zsákmányolhatja ki, törheti

le, ürítheti ki egy felelőtlen, magát ügyesnek és nagy-vonalúnak gondoló üzleti vagy politikai konspiráció. Az az érték, ami megjelenik ebben a nyílt rendszer-ben, van olyan erős és eleven, hogy kizsákmányolási, elfojtási kísérletei – és ennek lehetséges motívumai – mégis elég gyengének látszanak. A közösségi oldalak gazdag információcseréje van olyan népszerű, hogy bármiféle komolyabb korlátozása vagy szétrobbantá-sa roppant népszerűtlen legyen. Tkp. csak az internet mint olyan korlátozásával vagy szétrobbantásával el-képzelhető. És ennél népszerűtlenebb már csak a földi élet mint olyan korlátozása vagy szétrobbantása lehet.

I support the invasion of privacy: egyáltalán nem ér-dekelnek senkit a személyes ügyeim, az ismerőseimet, csodálóimat és irigyeimet kivéve; bár gyakran még őket sem. És ha mégis, akkor tessék csak: büszkén mu-tatom, azaz szerényen engedem, hogy lássák. És má-sok iránti érdeklődésem is ilyen. Egyáltalán nem ag-gódom, hogy valaki megtudja a fizetésem, az anyagi helyzetem. Aki ezen aggódik, amiatt aggódom. Egy-általán nem aggódom, hogy valaki megnézi az inter-netes levelezésem. Cenzorom isten szeme: bárki pil-lantása. A nyíltság a legjobb stratégia: arra törekszem, hogy ne kelljen konspirálnom, kínosan őrködnöm, hogy mit szabad mondanom, mit nem. Ehhez per-sze először is a saját konspiratív, titkolózó, kényszeres mechanizmusaimat kell levetköznöm. Olyan „belső” működést akarok, amelyet bármikor kommunikálha-tok „kifelé”. Az őszinteséget és nyitott együttműködé-si készséget minden ember szereti. Olykor még a há-borús kondícióra gyúrt és bűnre fixált „normalitás” is.

És igen, nem hanyagolható el itt a legtitkosabb, legszemélyesebb (és legbűnösebb?) szféra, a szexua-litás, ill. a család jelentősége. A paranoia is itt a leg-erősebb. Például az Egyesült Államokban a 30-astól a 60-as évekig a családon belüli erőszak vagy megerő-szakolás vádjával csak igen ritka esetben ítélték el bűn-elkövetőket, mivel a laikus (gyakran konzervatív és prűd) esküdtszék túlnyomórészt úgy tudta, és a tény-állást aszerint állapította meg, hogy „nem zörög a ha-raszt” és „mindig kettőn áll a vásár”. De amióta igen-csak megszigorították ezeket a törvényeket, sem vál-tozott lényegesen az az adat, mely szerint ennek a két bűncselekménytípusnak a legalacsonyabb a bejelentési rátája (10% alatt). Miközben mindkettőnél 10% fe-letti azon nők aránya, akikkel megesett már. Ugyan-akkor folyamatosan vádolták a viktimológiát annak a ténynek az értelmezési kísérletei miatt, hogy az egy százalék bejelentő kétharmada többször esik áldozat-ul a *rape* bűncselekményének. Akkor kell legyen va-lami szociológiai vagy pszichológiai predesztináltság – volt a kézenfekvő következtetés, ám sokan úgy vél-ték, ez a logika tipikusan az áldozatot teszi felelőssé a bűncselekmény elkövetője helyett (hasonlóan, mint a konzervatív és prűd esküdtek). A paranoid projekci-

ók, amelyek ezt a két bűncselekménytípust a legmélyebben vezérlik, amelyek a leghatékonyabban titkosítják, konspiratív védelemben részesítik, íme, megjelennek a publikus térben is. Nem tudod elkülöníteni a magánéleti és a nyilvános titkolózások, hamiskodások rendszerét, az épp e bűnre predesztináló motívumok nyíltan rejtegethető és tudatosan a tudattalanba fojtott rendszerét.

Az érzelmi becsapások a családban és a gazdasági becsapások társadalomban – ugyanannak a rendszernek két arca. A felnőtt-gyerek „hierarchia”, vagy a felnőtt szexualitás ezerszeresen szövődnek össze a társadalmi hierarchia és kapcsolatok világával, ezt minden pszichológiai kutatás megerősíti.

10. (A paranoid kör)

A tudomány felfedezi, hogy a maghasadásban mekkora erő van. Hű, hát ebből lehetne erőműveket üzemeltetni. Sőt, a legpusztítóbb bombát is meg lehet csinálni belőle. (És arra hol van mindig pénz?) Felfedezik az emilyen vírust és amolyan tulajdonságait. Hű, hát akkor így és így lehet hasznosítani, a veszélyeire pedig amúgy lehet immunissá tenni a szervezetet, környezetet. Sőt, a legpusztítóbb biológiai fegyvert is meg lehet csinálni belőle. (És arra hol van mindig pénz?) Stb.

Hol képződik a hadi alkalmazás ötlete? Az ellenség agyában? Vagy ahol van intézményrendszere, iparra, hagyománya, ahol lehet tudni, hogy a hadi alkalmazások iránt mindig hevesen érdeklődő nagypolitikus-nagytőkés korporáció bőkezű támogatásban fogja részesíteni az ez irányú kutatást? De oly bőkezű-

ben, hogy ezáltal magam is a kiváltságos osztály része leszek, ha tehetségem nekik adom, de még az unokáim is, a legjobb egyetemeken tanulhatnak stb. És akkor nem veszem észre az összefüggést a kőolaj növekvő fontossága és az iszlám fundamentalizmus erősödése között stb. A kőolajár-manipulációval gerjesztett világméretű hiánygazdaságot a világgazdaság „természetes” velejárójának tartom stb.

A tudomány művelésének szükséges velejárója a demokratizmus. Az a társadalom az erős, ahol a tudások, speciálisak és általánosak, szabadon, hatékonyan áramlanak, cserélődnek, beépülnek, egyszerűsödnek, fejlődnek, gyarapodnak. Ha egy tudomány nem demokratikus, akkor azt a többség ellen használják fel. Akivel nem akarják megosztani a tudást, az ellen használni akarják.

A büszke tudomány, az igazság és a biztos megoldások szakértője nem bírt a legnagyobb hamissággal és bűnözéssel, a háborúval. Sőt. A (poszt)modern világ tudományos nagyhatalma, az USA esetében a háborús alkalmazások és a hadi megrendelések az egyik legjelentősebb szegmentuma az egész gazdaságnak, azon belül pedig a „tudományos iparnak”. Amely a legantidemokratikusabb, a „tudományos közösséget” kizáró, azt a háború törvényeinek alárendelő. Pl. a hidegháborúban a szuperfegyverekre irányuló tudományos kutatás. Ami a legtíkosabb, ugye, nehogy már publikáljuk demokratikus módon, hogy az ellenség is megcsinálhassa. Az Egyesült Államokban nagyon ráéreztek erre a „legitimitásra”. A szovjet birodalom eltűnt, de van helyette más. „Eszünkben sincs visszafejlesztetni a hadi kutatást és ipart, amíg a nemzetközi terrorizmus, Pakisztán, Irak, Észak-Korea, az arabok és a többiek éjt nappallá téve készülnek megsemmisíteni minket és a nyugati világot; nem fogjuk ölbe tett kézzel naivan várni ezt” – ez az ideológéma. A közgazdászok csakúgy, mint egyéb profik és tudósok elégedetten veszik tudomásul „a tényt”, hogy a háború „mindig is” jó üzlet volt Amerikának.

Ha ezt a „tényt” minden amerikai „tudja”, onnantól kezdve sok amerikai összezavarodik a leglényegesebb kérdéseket illetően. Hol képződik a hadi alkalmazás ötlete? Ki az agresszív? Ki a paranoid? Ki a fenyegetőbb? Ki törekszik mindenáron erőfölényre? Ki kezdte? Ki félemlíti meg folyamatosan a másikat? Jellegetes tragikus paranoid cirkulus. Kicsiben is, nagyban is gyakori. A másik az agresszív. Mi már rég békésen élünk, ha a másik nem fenyegetőzne, akarna lenyomni bennünket, ha nem lennénk résen, állandó háborús készenlétben. A tragikus paranoid cirkulus fő jellemzői: 1. akik belekerülnek, nehezen tudnak kikerülni belőle. 2. vitatják a konfliktus eredetét, főbb mozzanatait – mindegyik szerint a másik a bűnös. 3. a másiknak tulajdonítva egyre több rossz ötlet és tett kerül a rendszerbe, 4. ezek eszkalációja pusztító, gazdaságilag és kulturálisan egyaránt.

Vessünk egy megértő pillantást az EÁ-ban jelenleg uralkodó „elit” fasisztoid, nácioid világszemléletére: miért ne legyen az észak-atlanti világ, a fejlett Nyugatot az úr (az agy), Afrika meg a szolga (a zsigerek). Az ember végül is azt tartja természetesnek, amibe bele születik, belenevelődik. Sőt, a gondos totális hatalom

Platón *Államától* Huxley *Szép új világáig* gondoskodik arról, hogy mindenki jól érezze magát ott, természetesnek tudja azt, ahova, aminek „született”. Vagy: miért ne legyen a „pénzügyi arisztokrácia” az agy, és a világ képzetlen, elidegenült dolgozóinak tömegei az izomzat.

Azért ne, mert a „pénzügyi arisztokrácia” egy gyógyítandó betegség. Aki csak a még több pénz szerzésével foglalkozik, frusztrált, pótcselekvő neurotikus. Igénytelen tahó, max egy-két saját (nem lopott, vásárolt) értéke, képessége lehet még ezen kívül. A mai „pénzügyi” rendszernél csúfabb, unalmasabb, rosszabb stílusú diskurzust képzelni sem lehet, és főleg nem érdemes. Pedig van: a jog. A jog terjeszkedő, pusztító sivataga, amelytől el se lehet választani a pénzügyi tolvajlás gigarendszerét és bürokráciájának tömegét. Egyenruhájuk is közös. Akinek nincs póráz a nyakában, az civil, idegen, palimadár. Vagy nő. A jogi nyelven közvetítődő, szüntelen és kényszeres gazdasági-politikai sunyiság mint „arisztokrácia”, „elit”, *oh my*. Nem szabad a privát tökekkonzentrációt egy bizonyos ponton túl engedni: egyszerű, adminisztratív ügy. Politikailag

a napnál világosabb: a túl nagy magántőke-konzentráció maga a törvényerőre emelt antidemokratizmus. Attól, hogy végtelenül absztrakt, attól csak még durvább a lefőlözés és kizsákmányolás rendszere. Hol zsarnokság van, ott mindenki beteg, hülye és igazságtalan. Hol elnyomás van, ott minden nyomasztó, nyomorultak az elnyomók és az elnyomottak egyaránt.

Azért van igaza a demokráciának a zsarnoksággal szemben, a szocializmusnak a monopolkapitalizmussal és a törvényt hazudott, etikátlan és igazságtalan kizsákmányolással szemben, mert – bárhol, bármilyen közösséget véve alapul – sokkal jobb, ha a szabad, korrekt, intelligens, szeretnivaló emberek vannak többségben, mint ha az ostoba és/vagy frusztrált rab-szolgák, munkanélküliek, hontalanok és bűnözők. És nem az az erős ország, amelyik meg tud semmisíteni bárkit, hanem az, amelyik sosem háborúzik. ■ ■ ■

Farkas Zsolt (1964): esszéíró, esztéta, kritikus.

JEGYZETEK

- 1 A rejtegetés tünete. A rejtegetett láthatóvá tétele, kinyilvánítása. Az áruló jel. A hiba. – Miért nem figyelmezteti tárgyilagosan D. minisztert tévedésére?
- 2 Érdekes kérdés Dupin gazdaság- és egyéb filozófiája. Miért nem szolgáltatja maga a Királynénak a levelet, büszkén, mint a hős, aki cselesen visszaszerezte, túljárva a gaz konspirátor eszén, és felvéve az igen jelentős jutalmat? Miért ad egy meg nem határozható (de attól tarthatunk, 50 000 franknál nagyobb) összeget a lenézett G.-nek? Lehetséges okok: 1. A főhős nem pénzéhes és nem nyomulós (mint a prefektus; van is néhány pikírt megjegyzése az *ambitio* szóról és az „ambiciózusakról”). 2. Talán respektálja azt a (fél) munkát, amelyet a prefektus vég-

zett-végeztetett. Dupin azért mehetett biztosra, mert a prefektus a titkos helyre rejtés lehetőségét kizárta (és ha sok másban nem is, ebben valóban profi). – Ezek a válaszok egy romantikus, mesehősösen szupererényes Dupint mutatnak. Ugyanakkor szembeszökő, hogy Dupin egyvalamiben (politikai-jogi értelemben: bűnben) konspirál G.-vel – és a királynéval. Mind-egyik „lovagias” a királynéval, azaz felségárulást követ el. Az egész komplottn innen indul. Vö. ezt a lovagi szerelem klasszikus képletével.

- 3 Eszerint az én létrejöttkor („a szimbolikus rendszerbe”, a kultúrába vonódásával) érdeklődése arra kezd irányulni, amire a Másik, más alanyok vágya. Ez kombinálódik azzal a korábbi, nárcisztikus (én-/határ-, alany nélküli korszak-

ból származó) vágygal, hogy ő maga, az Alany legyen ez a „tárgy”. Szocializációja során a Másik, más alanyok rá adott reakcióinak tükrében kezdi nézni magát, és amiben nem ismer magára, azt a Másiknak tulajdonítja. Ez a paranoid projekció ősmintája.

A projekció megképződése és működése is dialektikus. A szálla növekedése a saját szemben élesíti a szemet a más szemében levő szálla észrevezésére. A paranoid projekció (Pp, 0-81) mértéke egyenlő azzal, mennyire határozza meg az alanyt egy/néhány (szerinte is) rossz tulajdonság, tett, hiba, bűn (Rt, 0-9), szorozva azzal, mennyire tagadja, nem ismeri (f)el magában ezt (Nrm, 0-9). Ha a kommunikációs partnerek jelentős része paranoid, az nagyon

- gyorsan tudja generálni és eszkalálni a konfliktusokat. — Hasonló elemi tagadáson, (f)el nem ismerésen alapul a neurotikus elfojtás is (En, 0-81), melynek mértéke egyenlő azzal, mennyire határozza meg az alanyt egy/néhány (szereinte is) rossz tulajdonság, tett, hiba, bűn (Rt, 0-9), szorozva azzal, mennyire tagadja, nem ismeri (f)el kifelé ezt (Nrk, 0-9). — A neurotikus elfojtás (kifelé titkolás) és a paranoid projekció (befelé titkolás) között gyakran nincs éles átmenet. A neurotikus, a paranoid és kombinációjuk túl erős a történelemben és a nyugati kultúrában, figyelmeztet Deleuze és Guattari *Kapitalizmus és skizofréria* c. munkájukban. Szerintük főként ezek felelősek a „belső” elfojtás és a „külső” elnyomás összefüggő, masszív rendszeréért.
- A neurotikus (depresszív, demotivált, kényszeres, szorong[át]ó, elfojtó) járt utat a járatlanért el nem hagy. Ezzel érzékelését és gondolkodását is korlátozza. A paranoid érzékelése és gondolkodása is elevenebb. A jelentéskorlátozó neurotikusról való ugrás egy komplexebb megértési és feldolgozási szintre — többé-kevésbé, ideig-óráig legalább, fel fog mutatni paranoid és skizoid jellegzetességeket.
- 4 Az egyik legszebb, legpontosabb példa a mikro- és makroesemények bonyodalmas összefüggéseire, „válasz” a kérdésre, hogy ki és hol kezdte, ki és mi a bűnös, és hogyan (nem) lehet megbosszulni, megbüntetni, hogy mennyi ironia van a legkisebb apróságok és a legnagyobb baromságok összefüggései közé rejtve — az a *Bábel* c. film 2006-ból.
 - 5 A mainstream gazdaságtani tankönyvekben a „qwerty-problémát” úgy definiálják, hogy „a piaci versenyben egy gyengébb minőségű termék győz valamely történelmi baleset/véletlen következtében”. Sokan emlékeztetnek rá, hogy a „qwerty” nem biztos, hogy a legjobb példa az útfüggetlenségre. Bizonyos vizsgálatok nem mutattak ki jelentős különbségeket a „qwerty” és a Dvorak-féle kiosztás érényében. Kifogástalan, mindenki által elfogadott vizsgálat nem született az ügyben. A „qwerty” semmiképp sem csapnivaló, sem nem esetleges, Sholes is sokat dolgozott rajta, régi szakí, az 1870-es években kezdte, és a Dvorak-féle standardok alapján is elég jól megalkotott kiosztás.
 - 6 Freud jó példa a paranoia és az intelligencia összefüggésére. Freud széles körű, intenzív érdeklődése és műveltsége újszerű kombinációkhoz, fontos belátásokhoz, elgondolkodtató felveté-

- sekhez vezetett. Másfelől patológiusan paranoid. Erre a vonalra jellemző történet, ahogy Wilhelm Fliess-szel összeveszik, és az *Álomfejtés* második kiadásából kitörli mind a hetvenvalahány utalást a néhai barátára és kollégájára, intenzív levelezőpartnerre éveken át, akivel behatóan kicserélték radikális és komplex nézeteiket, részben egymással beszélgetve alakították ki őket. Fliess szerint Otto Weininger *Nem és jellem* c. műve túlságosan is sokat tartalmaz az ő nézeteiből, és ezek az információk nem juthattak el hozzá másképp, csak úgy, hogy Weiningernek jó barátja volt Swoboda, aki viszont Freudhoz járt analízisbe, tehát Freud szívárogtatta ki Fliess elméletét, még mielőtt ő publikálhatta volna. Szóval Fliess sem piskóta, de Freudnak a tudományos és egyéb elsőséghez való viszonya a legpatologikusabb: kényszeres, szakadatlan, fárasztó, gigantomán részrehajlás önmaga iránt.
- 7 Egy nyelv ismert, írott korszakának változási sebességét visszavetíti az ismeretlen korábbi korszakokra, így számolja ki, mikor vált el két nyelv egymástól. Eleve csak leszámazásban, elválásban gondolkodik, areális egymáshatásban, egyesülésben nem, miközben fogalma sincs, hogy két nyelv két hasonló szava mennyiben elkülönböződés vagy mennyiben egyeztetés eredménye. Hányszor és milyen kombinációkban a hosszú idők során.
 - 8 Az indoeurópaiban több ezer éves, sokféle és gazdag írásos anyag — latin, görög, hettita, perzsa, avesztai, ind, majd örmény, kelta, germán stb., sokuk a mai nyelvéllapotokig jól követhetők — összevetésének kézenfekvő módszertana volt. Az uráli nyelveknél nincs ilyen anyag, itt mindent mai vagy legfeljebb párszáz éves nyelvéllapotokból kéne kiokulálni.
 - 9 Egyetlen vagy néhány szűk szempontból nézi csak az embertársait (ebben gyakran jobban kiismeri őket, mint ők magukat), hogy ennek révén leminősíthesse (alacsonyabbrendűvé, nem-emberré), kizsákmányolhassa, elpusztíthassa.
 - 10 Mindezek legpontosabb és legtömörebb összefoglalása Steve Cutts *Man* c. animációs kisfilmje.
 - 11 Ld. 9/11 and the Advent of Total Diplomacy: Strategic Communication as a Primary Weapon of War. Jérôme Gyax and Nancy Snow, July 2013. Az Egyesült Államokban már 30 éve a *psyop* (a pszichológiai hadművelet) számít a jövő hadviselése fő színterének.

- 12 Hasonló a klasszikus krimi játszámája is. Minden egyes információnak, amit a narrátor mond, mélyen ambivalensnek kell lennie. Egyrészt az olvasó (a detektív stb.) hamis gyanút, félrevezetést, téves koncepciót kell szolgálja (ama szabálynak megfelelően, hogy a gyilkos személye stb. csak a végén derüljön ki, és meglepő legyen), másrészt a végső, meglepő igazságnak, a megfejtésnek, a helyes koncepciónak is ugyanezek a tények, információk az alkotóelemei.
- 13 Pl. a Grimmek nagyszerű *Libapádsztorlány* c. meséje. Vagy Bakr bin Abdullah meséje: A király nagy becsben tartja bölcseit, aki szerint „Tegy a jótévővel jót, és ne tegyél a gonosszal gonoszat, mivel saját gonoszsága elég lesz neki.” Egy gonosz udvaronc azonban irigyelte a megbecsültsége és okos beszéde miatt. Azt súgta bizalmasan a királynak: „A te nagybecsű bölcseid azt mondja, hogy te szörnyen bűdös vagy, felség.” — „Valóban?” — hökkent meg felháborodással a király. — És ezt hogy bizonyítsuk?” — „Egyszer hívd közelebb magadhoz — feleli az ármánykodó. — Meglásd, az arca elé fogja tenni kezét, ha közel hajol hozzád.” Az irigy álnok barátságossággal hívja meg vendégségbe a bölcset, és a legfokhagymásabb ételt adja neki. Így a király, mikor leteszteli a bölcset, valóban azt látja, hogy a bölcse az arca elé teszi a kezét, mikor közelebb hajol hozzá. Erre a király igencsak felháborodik és azt gondolja magában: lám, igazat mondott az az ember. Majd egy levelet ír. Ezt csak akkor szokta, ha valakinek jutalmat utal ki. Ám most sértett királyi büszkesége arra utasítja emberét a levélben, hogy aki e levelet átadja neki, azt ölje meg, nyúzza le a bőrét, szalmával tömjé ki, és küldje vissza neki. Lepecsételi a levelet, átadja a bölcse, és megnevezi az emberét, akinek a levelet át kell adnia. A bölcse épp úton van teljesíteni a királyi küldetést, mikor találkozik az iriggyel, aki kérdi: „Hát te mi járatban?” — „Jutalmat kapok a királytól” — mondja a bölcse a levelet lobogtatván. „Add nekem!” — kérleli a cselszövő. — „Legyen a tiéd” — mondja a nagylelkű bölcse. Visszatérően királyához, az igencsak elcsodálkozik, mire mindketten elmesélnék mindent, kiderülnek a félreértések, végül pedig megérkezik a szalmával kitömött hazug, és a király kénytelen megállapítani, hogy a bölcse van igazsága: „Tegy a jótévővel jót, és ne tegyél a gonosszal gonoszat, mivel saját gonoszsága elég lesz neki.” ■

KÉPZELT és VALÓS

A szervezett kínzások vizsgálata Sade márki műveiben

KEGYETLENSÉG¹

Bevezetés

„Kelemen alázatosan elismert mindent, majd azzal mentegetőzött, hogy sem ő, sem rendtársai nem találtak ki semmi újat, hogy mindent úgy találtak itt, ahogy most átadják, s bár az alanyok, igaz, cserélődtek, de a cserélődés rendszerét is már készen kapták, úgyhogy végső soron ők nem tettek mást, csak az elődjeik által kijelölt utat követték.” (Sade 1989: 155)

A rajtakapott kéjenc szavai jól összefoglalják a kínzás jelenségének egyik tényét: az ember történelme során végig fellelhető, az ókortól egészen napjainkig. A bennük megjelenő brutalitáson kívül szervezettségük, legitimitásuk is sok kérdést felvet. Dolgozatomban azokkal a bántalmazásmódokkal foglalkozok, amelyeket egy adott közösség valamilyen okból jóváhagy. Ez az ok lehet büntetőjogi, eszmei, politikai, hitbeli.

A téma alapos vizsgálata gyakran problémás, hiszen mind a túlélők, mind hóhéraik nehezen nyilatkoznak, a szakembereknek pedig az emberi találékonyság sokszor legelborzasztóbb vagy legperverzebb változataival kell szembenéznük, melyekre nehéz nyelvet találniuk.

Úgy gondolom, ennek a típusú erőszaknak a kutatásához nagy segítséget nyújtanak Sade márki művei beszédmódjukban és összefoglaló jellegükben egyaránt. Bennük a nevéből eredeztetett szadizmus – ez a mára terheltté vált fogalom, ami számos esetben felmerül kérdésként a valós tortúránál is – nem korlátozódik az egyéni aberrációra, hanem an-

nak egy szélesen kiterjedt, már-már elfogadott rendszerét mutatja be. Regényeiben találhatók ezen belül olyan „világvégi helyek” (Acin 1999:16), melyek a kínzások intézményesített formájának pontos modelljeként szolgálhatnak.

Sade műveinek társadalmi makettként funkcionálására Barthes már rámutatott. Nem a balzaci értelemben vett társadalmi regényt értette azonban ezen. Míg utóbbi ugyanis az eredeti helyükön hagyva cselekményesíti a szociális viszonyokat, addig a márki csak a képletüket veszi át, s helyezi azokat egy mesterséges társadalomba. A balzaci realista regénnyel szemben a sade-i tehát reális, mivel olyan modellt hoz létre, melyek a hasonló feltételek mellett létrejött más szituációkra is ráültethetők.² Ez megerősíti azt, hogy az említett helyek nem csupán a 18. századi francia libertinus körök mentalitásáról adnak képet, hanem egy minden korban és különböző hatalmi berendezkedések mellett jelen lévő folyamatot is modelleznek.

Dolgozatomban ezeket a részeket elemzem, folyamatosan reflektálva a gyakorlati megvalósulásokra. A képzelt és valós helyzetek elkülönítését fogalomhasználatommal segítem. A regényekben lévő kéjenceket a hóhérok szerepkörével állítom párhuzamba. Bár előbbi nevéből ítélve is élvezete fűti, utóbbi pedig egy szakma, számos, a későbbiekben kifejtett átfedést találtam, ami indokoltá teszi ezt a megoldást. Mindkettő maga végzi el a kínzást, adott esetben a kivégzést is.

Az áldozatok esetében gyakran alkalmazom a páciens elnevezést, ami ebben a környezetben a szenvedő felet jelenti. Mind Sade, mind a történeti szakirodalmak használják ezt a terminust.

A „világvége” helyei

Mind a valós, mind a képzelt kínzások zárt terei a foucault-i heterotópiáknak feleltethetők meg. Ezek egy valós társadalmon belüli elkülönült, ún. ellen-szerkezeti, a működésmódot és kultúrát kiforgató, ám ténylegesen jelenlevő terek (Foucault 2000: 149). Esetünkben ezeken belül a deviancia heterotópiáiról beszélhetünk, vagyis a megszokottól eltérő viselkedésmintát mutató rendszerekről, amilyen például egy börtön vagy a kéjencek sajátos világa. Fontos feltételük az elzárkózás, aminek bizonyos esetekben lehetnek fokozatai (Foucault 2000: 153). Sade műveiben többször találkozunk a világtól való térbeli elszigeteltséggel. Gondolhatunk itt elsősorban a *Szodoma százhusz napjára* és a *Justine, avagy az erény meghurcoltatása* (továbbiakban *Justine*) helyszíneire. Ezek lehetnek várkastélyok, kolostorok, szigetek, a közös mind egyikben, hogy megközelíthetetlenek, ha valakinek mégis sikerül bejutni, az már sosem térhet vissza a világba. A *Justine*-ben a cselekmény egyfelől a társadalomban játszódik, másfelől ezeken, az Acin által világvéGINEK nevezett területeken. Bár ebben a műben *Justine*-nek sikerül a menekülés, azt mindig a véletlennek, a szerencsének köszönheti. Így tehát a két világ közti átjárás passzív módon, nem a szereplő akaratából valósul meg.

Ha megfigyeljük, számos börtön nem csupán zárt rendszeréből adódóan különíti el az elítélteket a társadalomtól, hanem elhelyezkedésében is. A valóságban is találunk példát rá, mikor az intézmény egy külön szigeten, mint például az If, Alcatraz, Robben Island, vagy esetleg egy külön kontinensen (ausztráliai fegyenctelep) található, még inkább szakadékot vonva saját rendszere és a külvilág között.

Bár Sade áldozatai nem sokat beszélhetnek, főleg véleményüket nem fejthetik ki, a való életben kínzásokat elszenvedők megerősítik a visszatérés lehetetlenségét. Nem fizikai kijutásról van azonban itt szó, hanem mentálisról, pszichésről. „Akit megkínóztak, többé már nem lehet otthon a világban” – számolt be egy érintett (Sironi 2000: 20). Ennek az az oka, hogy a bántalmazás egy idő után nem csupán a testet érinti, hanem a személyiséget is, akkor, még ha ki is szabadul valaki ebből a helyzetből, már csak túlélőként, két világ közötti közvetítőként tud tovább élni. Mondhatni, egy demarkációs vonal húzódik közöttük, és a többiek között, akik számára ismeretlen

ez a rendszer (Sironi 2000: 20–48). Ennek a feloldását segíthetné az elszenvedett élmények megosztása, sokáig működik azonban egy pszichés gát, ami hallgatást eredményez. Abraham Serfaty így vall erről: „Amikor az ember olyan hosszú ideig és olyan intenzíven szenved el a kínzásokat, hogy egész testét és lényét átítatják a megélt borzalmak, éppoly nehéz beszélnie róluk, mint a lenyelt ételt visszaöklendezni a gyomrukából.” (Sironi 2000: 15–20)

Az áthidalhatatlanság további problémája, hogy ha akarna, sem tudna megfelelően beszélni róla a páciens. Az átélt eseményekre ugyanis nehéz nyelvet találni, így elmondhatatlanok, leírhatatlanok maradnak. Améry, aki áldozat volt, könyvében foglalkozik azzal, hogy nem csupán az élményegyüttes, hanem maga a fájdalom is kifejezhetetlen. A hasonlatok használata nem világítana rá jobban a valóságra, csak rébuszokat eredményezne. Ezt az érzésminőséget nem lehet leírni, mert kívül áll a nyelviségen (Améry 2002: 55).

Az elzárkózás mellett az időérzékelést tekintve is heterotópiával találkozunk. Szakadás áll be ugyanis a „hagyományos” és a heterotóp térben lévő emberek időérzékelésében (Foucault 2000: 152). Sade pedig jól érzékelte a börtönök „megkövült idejű terét”, ami írásaiban is fellelhető (Acin 1999: 16).

A kegyetlenség dramaturgiája, börtönpalota, gyalázatos kolostor

Sade igen jól ismerte a korabeli börtönviszonyokat és azok működésmódját, mivel összesen harminckét évet töltött rabságban (Kovács 2011: 263). Nagy művei is, melyekben a kéjencek és áldozataik lényegében ugyanazokat a cselekvéseket viszik véghez, mind a fogság idejében készültek. Tapasztalatait azonban továbbfinomította az irodalom eszközeivel. Acin szerint a börtönök, ahol a márkí annyi időt töltött, nem csupán mintául szolgáltak a művekhez, hanem lényegében összefonódtak, egybeestek. A képzelt terek tökéletesítik a valódiakat, míg a valóságos intézmények mind architektúrájukban, mind vezetésükben arra törekednek, hogy a leginkább kiaknázzák a kínzás minden lehetőségét, beleértve a gondolkodást, a vágyakat is (Acin 1999: 19–20).

Sade számos dráma szerzője is volt, rajongott a színházért, ami meglátszik nem színpadra szánt alkotásain is. Az események nagy része ugyanis jele-
netekre osztható, a jelmezek, színek fontossá válnak, ahogy a bútorok elhelyezése is. A Sillingi kastélyt például Barthes a kicsapongás színházának nevezi, ahol mindenki egyszerre néző és színész is (Barthes 2001:

166). Amikor azonban Sade regényírói minőségben van jelen, akkor akárhol jön létre a zárt rendszer, az börtönszerűvé válik. A teátrális viszont nemcsak a művek ábrázolásmódjának egy eszköze, hanem a valós kínzásoknál is tetten érhető. Egyfelől működés módját lehet analógiába állítani, mivel tulajdonképpen a személyiség mélyén levő mechanikus logika színpadias kijátszása történik. Sironi szerint sajátos közösségi képet, mechanizmusokat gyűjt össze, azokat laboratóriumszerűen produkálja (Sironi 2000: 32). Másfelől magában a szenvedés okozásában van szerepe ennek. Ahogy Safranski rámutat, a meggyalázáshoz színpad kell (Safranski 1999: 206). A kínzás ugyanis nem merül ki a fizikai bántalmazásban, hanem szerves része a lelki, mentális rombolás is. Attól függően tehát, mi a kínzás módja vagy célja, változik a helyszín. Hol elrejtett kamrák, hol a láttatás éri el jobban a hatást. A színház, az eljátszás, nyilvános meggyalázás is szerepet kap.³ Ehhez is hozzájárul a helyszínen belüli fokozott elkülönítés. Mint említettem, a gyakorlatban az elszigeteltség nem feltétlenül tényleges falak miatt jön létre. Hiszen végeztek nyilvános kivégzéseket, próbákat is; az ítélőszékeken már fokozódott a közönség kizárása, a börtönök celláiban pedig még inkább egymásra maradt áldozat és hóhérsja.

Sade esetében a heterotópia helyén belül is megfigyelhetünk elkülönítéseket. Ilyen például a Sillingi kastély titkos pincéje. Míg az épület föld feletti részén a pompa keretei között mennek végbe a tettek, ebben a föld alatti rejtekben már e „máz” nélküli, valóságos kínzókamrát látunk. A sade-i helyszínek ugyanis eredetileg nem börtönök, hanem más a funkciójuk. A környezet a vallásosság, a pompa vagy a munka helyszínei alapvetően. Mégsem ennek megfelelően használják ezeket. A kolostorban szentséggyalázás, a kastélyban sanyargatás folyik, Dalville várában a munkának nem hatásossága, hanem sanyargató jellege a fontos. Sade a kínzást nem a börtönökben ábrázolja, ahol annak a helye szokott lenni. Így egyfelől bemutatja, hogy a kegyetlenség a legkülönfélébb szituációkban is megjelenhet, teljesen ellentmondva a rendszer eredeti szellemének. Másfelől, ebből is következően, a környezet tulajdonképpen díszletté, üres vagy elfedést szolgáló külsőséggé válik, ami úgy oldódik fel az üzekedések során, ahogy a kultúra, civilizáltság tűnik el pillanatok alatt ezekben az ember alatti szituációkban. „Ha az ember egyszer a tortúra eszközéhez nyúl, minden elveszett. Az egész a félelmen alapszik. Ha levakarjuk a mi úgynevezett civilizációnk mázát, a felszín alatt ott a rettenet... Azonban amikor az ember a társának a torkát látja átvágva, a máz lehullik” – összegezte élményeit Teitgen, egy koncentrációs tábor túlélője (Innes 2001: 7).

A hóhér szadizmusa

Bár a 16. században a szadizmus kifejezés még nem létezett, Montaigne már felismerte a jellemzőit, és kimondta, hogy a kínzás a szélsőséges kegyetlenség hivatalosan támogatott élvezete (Kerrigan 2001: 9).

A szadizmus kifejezést a márki nevéből eredeztették, mégsem egyértelmű, hogy minden az-e, ami hasonlít az általa leírt szituációkra. A kéjencek leplezetlen élvezetből vitték véghez üzekedéseiket, a hivatásos hóhérok számára ez azonban munka volt, melyet gyakran szenvedetlenül, hideg józansággal végeztek. A 13. századtól pedig kitanulható szakmává vált, mely nemzedékről nemzedékre öröklődhetett, még hozzá tekintélyes fizetéssel (Bosque 2002: 204–206). Foucault kiemeli, hogy igazi kínzást nem is lehet másként, mint hideg fejjel művelni, hiszen a hatás eléréséhez pontos számítások szükségesek (Foucault 1990: 48). A gyakorlatban azonban találunk olyan eseteket, amikor az élvezet egyáltalán nem titok, illetve a szadizmus jelenségének alaposabb vizsgálata után már a higgadság sem lesz kizáró ok. A vélemények a szakemberek között is megoszlanak.⁴

Elemzésem során a szadizmusnak azt a felfogását használtam, amit az algolagnia (fájdalom szenvedélye) fogalma takar. Itt a fájdalomkóros vágya a szexuális keretektől függetlenül is megnyilvánul, így lehet pusztán fizikai vagy mentális is. Ennek értelmében tehát a nemiségben való megjelenése csak egy válfaja a jelenségnek. Lehet például iskolában a tanár és diák, kórházban az orvos és betege, munkahelyen a főnök és beosztott között stb. (Fromm 2011: 410–422). Nem (kissé eltúlzott) szado-mazochista játékokról van azonban szó, hiszen azokban a helyzetekben kölcsönös örömszerzés történik, Sade kéjenceinek viszont ez nem céljuk. Esetükben ugyanis különösen igaz Deleuze megállapítása, miszerint egy szadistának az adja az igazi gyönyört, ha tisztában van vele, hogy áldozata akarata ellenére került a vele való viszonyba, tehát nem érez semmi kéjt üzekedés közben, fájdalmai valóságok, nem tetteti azokat. Így téves az az elképzelés is, miszerint a szadista-mazochista párosítás egy igazi szadistát kielégít (Žižek 1997). Mint láthattuk, nem feltétlenül kell nemi élvezetre gondolni a szadizmus említésekor. A következőkben először Sade márki regényeiből hozok példát arra, amikor nem konkrétan a nemiség hozza izgalomba a kéjencet. Majd valós eseteket írok le, illetve hasonlítókat össze a képzeltekkel, mikor a tetteket már nem lehet megmagyarázni az igazságszolgáltatás vagy a józan munkavégzés érveivel.

Ahhoz, hogy lássuk, Sade kéjencei öröméhez milyen szinten hozzátartozott a szenvedés látványa, elég a *Szodoma százhusz napjának* azon részére gondolnunk, mikor a tényleges cselekmény elkezdése előtt

a fentebb már említett titkos pince kerül szóba. Még nem kapunk pontos leírást a berendezéséről, csak annyit tudunk, hogy hihetetlen borzalmak gyűjtőhelye, illetve, mikor az egyik kéjencnek meséltek róla, az háromszor egymás után elélvézett (Sade [2000] 2001: 37). A szenvedésnek nagyon sok módja van, amihez a hatalmi viszonyok, feljebbvalóság láttatása kapcsolódik. Így például a kéjenceknek a gazdagság sem csupán a kényelem miatt gyönyör, hanem a tudattól is, hogy mások nyomorognak. Nem egyszer kimondottan magas rangú áldozatokat szemelnek ki, csak hogy még inkább meg lehessen őket alázni (Barthes 1989: 140–144). A hatalomgyakorlás e formáját érhetjük tetten abban a motívumban is, amikor Justine többször is kínzóí élé borul a libertinus szerzeteseknél: „Rafael lábához vetem maga... keserű könnyekkel öntözöm térdeit, s ami magasztost sugall lelkem, sírva elrebegek; még nem tudtam, hogy a könnyek csak csigázzák a bűnt” (Sade 1989: 110–111), vagy a pénzhamisítónál: „Uram, az Istenért! – kiáltottam, Dalville lábai elé vettem magam... de vonaglásomon és sikítozásomon csak kacagtak e szörnyetegek” (Sade 1989: 168–169). Justine tehát önként sodorja magát még inkább alávetett helyzetbe (nem csupán a heterotópiákban). A *Szodoma százhusz napján* azonban már elvárás a letérdelés, sőt, az előadások során a porázzrántás ad jelet a lábak elé vetésre (Sade [2000] 2001: 38–39). A szerző azonban nyíltan is ki mondja: „ez az impozáns látvány volt hivatott biztosítani azt az alávetettséget, ami már egymagában is képes bizsergést okozott a kínzó lelkében” (Sade [2000] 2011: 36). Ezeket egészíti még ki az, hogy a kéjenceket az áldozatoknak mindig uramnak vagy nagyuramnak kell szólítani, akkor is, ha a páciens egyébként magasabb származású.

A márki fantáziájához hasonló jelenségek fordulnak elő azonban olyan közegben is, ahol nem a nemi kielégülés a hóhérok célja. Nem egy túlélő számolt be szexuális jellegű kínzásról is. A tabuk folyamatos áthágásával ezeken a helyeken természetessé vált a megerőszakolás, vérfertőzés, meztelen test groteszk pozícióban láttatása stb. (Sironi 2000: 25–32). Mindezt a libertinusokra jellemző megszervezett koreográfia szerint. Hasonló jellegű továbbá a meztelenre vetkőztetett áldozatok nemi szervének gúnyolása (Sironi 2000: 23).

További árulkodó jelek is vannak azonban, melyek a hóhérok (nem is mindig leplezett) élvezetéről tanúskodnak. Bosque leír egy olyan esetet, mikor a kínzásból játékot űztek, például egy fogoly nyelvét kivágták, szemét bekötötték. Ezután különböző ételekkel kínálták, melyeket fel kellett ismernie, ha pedig tévedett, megvakították (Bosque 2002: 34). Még nyilvánvalóbbak talán azok az esetek, mikor a büntetés kiszabója csak az eszközt határozta meg, alkalmazá-

sának mértékét a hóhér lelkesedésére és élvezetére bízta.⁵ Az inkvizíció során a vallatásnak hiába adtak valóságos célt, s fektettek le szabályokat, amik épp a józanságot voltak hivatottak biztosítani. Ilyen volt például, hogy kizárólag a hóhér érhet az áldozathoz, az inkvizítor nem. Clarenó ferences barát beszámolója szerint azonban egy inkvizítor annyira dühbe gurult az áldozat ellenállását látva, hogy saját kezűleg kezdte verni. Így ellentmondott azoknak az előzetesen lefektetett alapelveknek, amik tetteiket elvileg megkülönböztették számukra a kegyetlenkedéstől (Kerrigan 2001: 12). Ezt ugyanis rituálénak fogták fel, akárcsak a kéjencek a Sillingi várban. Többször olvashatjuk a szövegben, hogy az urak nem tudnak várni a megfelelő alkalomig, és a közösen egyeztetett, szigorúan meghatározott rendet megbontják, mert azonnal ki kell elégíteni feltámadt vágyaikat.

Kikényszerített vékezés, büntetésvágó

A szabályoknak, előírásoknak tehát azért is van kiemelt jelentősége a kínzásoknál, mert így biztosítják az igazságszolgáltató vagy szükséges vallató jellegét. A bántalmazások mindig okkal történnek, büntetésjelleggel. A hóhér – különösen a nép felé prezentálva – az igaz ügy képviselője, míg az áldozat a veszélyes elem. Ez az alapállás azonban sokszor megkérdőjeleződik, a megtorlás vadságában gyakran eléri, vagy meg is haladja az elkövetett bűnt. Beccargia például így ír le egy középkori kivégzést a nép szemével: „Azt látjuk, hogy a gyilkosságot, amelyet pedig szörnyű bűnként mutatnak be nekünk, hidegvérrel, lelkiismeret-furdalás nélkül követik el” (Foucault 1990: 16). Ezen túlmenve azonban gyakori jelenség, hogy már az elkövetett bűntény sem fontos, a kínzáshoz már csak ürügyre van szükség, vagy akár arra sem.

Sade világában nem kell, hogy az áldozat bűnös legyen, tisztában vannak áldozataik ártatlanságával. Sőt, a kéjencek eleve olyan szabályrendszert alkotnak meg, aminek lehetetlen a betartása. Ezen a ponton fontos a foucault-i heterotópiák még egy jellemzőjét megemlíteni, az aprólékos kidolgozottságot, rendkívüli szabályozottságot (Foucault 2000: 152). Ez a már-már Fourier falanszterére hasonlító rendszer az élet minden területére kiterjed (Barthes 2001: 23). Így mind a napi rutin, mind a közösülési jeleknek mechanikussá válnak, ezért Safranski egyenesen a rend fanatikusának nevezi a márkit, aki szerint „szükség van rá még a mámorban és az ocsmányságban is” (Safranski 1999: 202). A kéjencek azonban még ezen is túlmennek, ugyanis már eleve olyan szabályrendszert hoznak létre, aminek lehetetlen a betartása. Áldozataikat tehát rákényszerítik annak meg-

szegésére, amiért pedig büntetés jár. Még ha valakinek sikerül is minden apróságnak megfelelni, a fenytetéshez egy bizonyítás nélküli vád is elég a kéjencnek. A helytelen magatartásért járó megtorlás tehát csupán egy látszat, melynek valótlanásával mindkét osztály tagjai tisztában vannak.

A szigorú szabályozottság azokra a fogdákra is vonatkozik, ahol nem alkalmaznak bántalmazásnak minősülő fenytéteket. Ott azonban, ahol igen, a rend racionalitása abszurdba csap át, s egyre közelít a márki lehetetlen helyzeteit teremtő világához. Egy ilyen rendszer sajátossága, hogy paradoxonná válik: egy már-már rögeszmés szabályzat él együtt a teljes kiszámíthatatlansággal. Ezek az előírások ebben az esetben is totálisak és értelmetlenek. És itt is büntetik mind a valós, mind a vélt vétkeket, ami a mindennapi cselekedetek extrém ritualizálásához vezet (Sironi 2000: 23–27).

Az áldozat bűnössé nyilvánításának módszerei továbbá azok az esetek, mikor a hóhér csal a vallatás során, megtéveszti az áldozatot, aki akarata ellenére vall önmaga ellen. Ez történhet külsőleg⁶ vagy tudatmódosító szerek használatával.⁷

Ezek azt erősítik, hogy nemcsak a márki, az egyes ember fantáziájában, hanem a valóságban is, önkényuralmi jóváhagyással lehet tényleges ok nélkül bántalmazni embereket. Olykor pedig a kettő típus (a javító funkciójú és az ürügy alapján, vagy az a nélkül is büntető) összemosódik.

Sade a büntető jelleg okafogyottságának ábrázolásában még tovább megy. A páciensek kiválasztásánál fontos szempont az erényesség, vallásosság, szemérmesség, illetve a tökéletes szépség. Az ártatlanságnak ez a sokszori kiemelése arra is rájátszik, annak is modelljeként szolgál, hogy a bűnösnek kinevezett személy sokszor nem vétkesebb, vagy akár kevésbé az, mint aki őt bántalmazza tettéért. A fentebb említett „igazságos hóhér” és „rossz áldozat” fogalmainak éles felcserélése történik. Még konkrétan: a túlkapások során, még ha valóban történt is bűnelkövetés, annak a megtorlási módja során az igazságszolgáltatató fél ugyanazt a bűnt megismétli, vagy meg is haladja, páciense tehát vagy egyenrangú, vagy ártatlanabb lesz nála vétkesség tekintetében.

Ha tehát mind a hóhér mind a páciens számára nyilvánvaló az ártatlanság, miért szükséges mégis a büntetés látszatát fenntartani? Ennek egyik magyarázata lehet a szadizmus hatalomhoz fűződő viszonya. A Sade-nál korábban kiemelt részekben láthattuk, a gyönyörkeltetéshez mennyire fontos az alá-fölérendeltség tudata. Ez nyilvánul meg a leborulásokban vagy a védekezésre képtelen, kiszolgáltatott páciens bántásában. Fromm szerint ugyanis a szadista karakter általában gyenge, csak a tehetetlenségre kényszerített fél felett képes erősnek, hatalmasnak érezni

magát. Egyenlő küzdelemre nem képes, és önmaga fejlesztése helyett a másik fél ellenállási képtelenségét használja ki (Fromm 2001: 426). Ennek az alávétésnek lehet egy további módja a betarthatatlan szabályrendszer bevezetése. Így egyfelől biztosítva van a feltétlen (még a teljesen értelmetlen követelések esetében is) engedelmisségi törekvés,⁸ másrészt a megszegések eredményeként a gyakori elrettentő példa. A kéjenc/hóhér így újabb módon láttathatja egyre korlátlanabb, megkérdőjelezhetetlenebb hatalmát.

Az áldozat bűnösnek kiáltásában azonban szerepe lehet másnak is, amit az ész „prostituálásának” is nevezhetünk.

Az ész „prostituálása”

A kínzásra, mint láttuk, lehet okot (ki)találni, akár történt előzetes, tényleges vétek, akár nem. Ilyen lehet például az igazságszolgáltatás (büntetés rendszere), vallási okok, társadalmi problémák, információk kiszedése, elrettentés stb. Alkalmazóik általában úgy különböztetik meg ezeket más kegyetlenkedéstől, hogy megmagyarázzák a módszer szükségességét, hatásosságát, talán végső soron a jó szándékot is. Így az adott közösség legitimálhatja, s ezáltal elfogadhatóvá teszi.

Ezt a mozzanatot Sade kéjencei sem mulasztják el. León rávilágít, hogy egyfelől a szigorú rend, másfelől az aktusok, kicsapongások közötti filozófiai beszéd gátolja meg a műveket abban, hogy kaotikussá váljanak. Ezek alapján az közvetítődik felénk, hogy a libertinus, bár a bűn megszállottja, nem bűnöző (León 2000). A legitimálás eszközei a filozófia, természetbe való hivatkozás, társadalmi törvényszerűségek. Ezek alapján hallunk érveléseket például amellest, miért bánthatjuk azt, aki előzőleg segített nekünk; miért nem hiba a gyilkosság; miért szükséges a szegénység; miért megengedhető a vérfertőzés (akár a saját gyermekkel is) stb. A magyarázatok mindig alaposan kidolgozottak, jól felépítettek. Lacan emiatt hasonlatosnak tartotta ezeket a helyeket az antik iskolákhoz is (Lacan 1989). Az áldozatok azonban vagy nem fejtetik ki álláspontjukat, vagy ellenérveik túl gyengék ahhoz, hogy igazi vitapartnerekké váljanak. Az ő reakciójuk ezekre a fejtegetésekre általában a beletörődés, elfogadás, viselkedéseikkel pedig még inkább fel-tüzeli a kínzóikat. Ezek a legitimáló módszerek túl-leptetik a befogadót a bizarr, betegesnek tűnő egyéni szeszélyek szintjén, hogy tágabb kategóriákat tudjon merészebb, mélyrehatóbb kritikával illetni.

A márki ugyanis érzékelt a rendszerek azon képességét, hogyan tudnak immorális cselekedeteket pozitív fényben feltüntetni. Láta, hogy kora köztársasá-

ga vérben született, és őrzi ezt a mentalitást: a bűnös-ség legitimé vált. A lázadás így nem lehetett morális állam alapja, ami pedig nélkülözhetetlen egy működőképes köztársasághoz, ami nélkül nem születhet sem béke, sem jogbiztonság (León 2000). Sade tehát a felvilágosodás gyermekeként egy olyan modellt vázol fel, amely alapjogot szolgáltat kicsapongásokra, társadalmasítja azokat. Ahelyett pedig, hogy a környezetet megváltoztatná, a logikát, az értelmet akarja a saját érdekei szerint alakítani, Safranski kifejezésével prostituálja az ésszt. Ez azt jelenti, hogy bebizonyítja, az bármire kapható: gyilkosságok, kegyetlenségek racionális megindoklására is (Safranski 1999: 202–205). Ez a módszer eredményezheti a felelősség alóli felmentést, ad felhatalmazást a kegyetlenségre, melyet sem intézmény, sem a lelkiismeret nem fog számon kérni.

Szexuális játékszerekből végzetes kínozeszközök

Az ész azonban nemcsak a magyarázatok (vagy annak híján ürügyek szolgáltatására) kapható. Rendkívül nagyfokú kreativitás, szakértelem mutatkozik meg annak kikísérletezésében, hogyan lehet a leghatásosabb, legspecializáltabb fájdalmat okozni.⁹ Sade kéjencei esetében sem pusztán szexuális játékszerekről van szó, hanem az eszközök, módszerek nagy többségben megegyeznek a tortúrák legkegyetlenebb elemeivel. A szexualitás során játékszerként alkalmazott eszközök ugyanis (bár okozhatnak fájdalmat) alapvetően biztonságosak, kényelmesek, hiszen nem a kínzás, hanem az érzékek stimulálásának céljával jöttek létre. Ezzel szemben viszont a Sade-nál előforduló kellékek nagyon komoly sérüléseket, akár halált is okoznak. Az egyik legelterjedtebb kínozeszköz például a csiga, ami elsősorban a váll, karok kificamítását szolgálja. A márkinál azonban az elvágása után zuhanás okoz csonttörést, ha magáról esik a páciens, vagy égést/fulladást, attól függően, hogy forró parázsra vagy hideg vízbe ejtik.

A kínzás előfordul a kivégzés részeként vagy kizárólag fenyítésként, de előfordulnak olyan esetek is, mikor nem szándékoltnak végződik halállal. Általában egy rituáléként épül fel, mely nem merül ki a pusztá fizikai támadásban. Gyakran kapcsolódik hozzá megszégyenítés, stigmatizálás, identitásrombolás, elrettentés is.

Az elsősorban testet érintő módszerek közül hozok pár példát. Már az előkészítésben, a kikötözési módokban is találunk megegyezéseket. Ezután Sade-nál leggyakrabban a korbácsolások, egyéb ütlegelések,

csonkítások, megerőszakolások fordulnak elő. Emellett azonban számtalan más eszközt is bevetnek, különösen a *Szodoma százhusz napjában* kapunk részletes és hosszas felsorolásokat. Ilyenek például a fogkitépés, alvás- vagy ételmegvonások. A speciális eszközök is rendelkezésre állnak azonban. Így az András-kereszt, kerék, vagy a már említett csiga, amely egy kínozókamrából sem hiányozhat. Alkalmaznak ún. levegőfűjtatót is, amivel fulladást lehet előidézni. Csonkítások, maró anyagok használata, illetve vízzel feltöltés is előfordul.

A fizikai kínzások azonban nem mindig a rombolásra, hanem gyakran a kisiklásra irányulnak. Ekkor eltérítik a tárgyat, a szót, a szervet szokásos használatától. Ilyen például az evésre alkalmatlan dolgok lenyeletése, a nőiesség kiforgatása stb. (Barthes 2001: 141). Ezek is részét képezik a valós kínozásoknak.¹⁰

A fizikai trauma már önmagában is okoz pszichikai vagy mentális sérülést, mégis léteznek olyan fenyítések, melyek inkább utóbbi területre koncentrálnak. Ezt nevezzük fehér kínozásnak. Ide tartozik a rettegés, érzelmi zavarok előidézése, megalázások, elzárások, lehetetlen választások stb. Ahogy ugyanis Sartre is megfogalmazta, a szadizmusnak a tudat befolyásolása is célja (Fehér 1980: 65–66). A hóhér ennek megfelelően rendszeresen törekszik minden olyan tényező megsemmisítésére, ami a saját identitáshoz szükséges. Ennek gyakran a kulturális tabuk áthágása az eszköze, amivel még inkább a külvilággal való szakítást lehet elérni. A kínzás célja lehet a dekulturáció folyamatának előidézése, mikor az egyént szándékosan megfosztja egyedi vonásaitól és csoportidentitásától (Sironi 2000: 37–38). Ez Sade-nál leginkább a szentégyházalázással kapcsolatosan fordul elő. Mint említettem, az áldozatok többsége igen vallásos. A hit sárba döngölését pedig az áldozatokkal végezteti el, például az árnyékszék kápolnába helyezésével vagy istenkáromlás erőltetésével (Sade [2000] 2001: 41). Ennek talán legkiélezettebb megnyilvánulása a libertinus remetéké, akik egy kislányt Szűz Máriának öltöztetve az oltáron megerőszakolnak, majd a fejénél és tőporán elhelyezett szent tárgyakkal gyalázzák vallását. Ugyanezt teszik Justine-nel is, aki így vall később erről: „három álló napon át zokogtam keservesen ... ez az emlék mindig marcangolja a szívemet, ha csak rá gondolok, asszonyom, potyognak a könnyeim” (Sade 1989: 140–142). A valóságban is bármilyen vallásúakon gyakorolható, például a tibeti szerzetesek húsevésre kényszerítése sorolható ide (Sironi 2000: 37). A kulturálison kívül azonban más identitásromboló tevékenységeket is láthatunk Sade-nál. Egy alkalommal egy lány haját vágják le, s annak siránkozása váltja ki az orgazmust. Máskor egy kamra látványával és hanghatásokkal tartják rettegésben az áldozatot, a tetőpont az elájulás (Sade [2000] 2001: 273). Ide tar-

toznak a lehetetlen választások is, mikor két egyformán rossz közül kell döntenie. Például a lány elhelyezése olyan módon, hogyha enni akar, le kell vágnia a saját kezét, különben meghal. Vagy egy anyát a lányával együtt kötnek ki, s ha valamelyikük a másikat életben akarja tartani, le kell vágnia annak kezét (Sade [2000] 2001: 284).

Mindezek után azonban a kínzás nem akar kiengesztelni sem. Ha az illető életben marad, annak nyomát, hatását sokáig viseli még. Ezt élezi tovább a stigmatizálás, mikor olyan jeleket hagynak valakin, ami biztosan nem törölődik el. Így rögzíti a bűnösséget, illetve diadalt is ül (Foucault 1990: 49). Ezért történik például Justine megbélyegzése, akire ártatlansága ellenére a bűnösség jelét égetik, melyet később majd többen is szemére vetnek (Sade 1989: 94).

Viszonyulás azokhoz, akiket lehet bántani

Sade világosan kimondja azt is, hogy a másik, különösen, ha áldozat, tárgyi szerepben van csupán (Sade 1989: 56). Regényeiben ugyanis a kéjenc a szüleit, testvéreit, szeretőjét, gyermekét, akár csecsemőjét sem kíméli a kegyetlenségektől. A páciensek munkadarabbá degradálását valós hóhérok is megerősítették, mikor gyakran hangzottak alanyaiknak: „Csak egy marék hús vagy” (Sironi 2000: 20). Ez a hozzáállás azonban az áldozatokra is áterjedt, és maguk is megkérdőjelezték saját emberi mivoltukat. Ebből a testhez való új viszonyból következik, amiről Améry számol be részletesebben: „úgy tapasztalja meg a testét, mint soha annak előtte... a kínvallatás során lesz teljessé az ember hússá válása” (Améry 2002: 63).

Az áldozatot ennek megfelelően mindig a sablonosság jellemzi. Sade a kéjencek szemszögéből láttatja őket, így a lányok vagy fiúk szépsége közhelyesen kerül leírásra, ahogy természetük és reakcióik is. Külsejük leírásánál a testalkat, idomok, bőrszín, haj a lényegesek, az arc számít legkevésbé (legfeljebb a „csinos” vagy „bajos” jelzőkkel illetik). Természetüket illetően vallásosak, félénkek, naivak. Viselkedésük szinte mindig megegyező: riadt, kétségbeesett, majd nyögések, sikoltások, sírások, könyörgések, ájulások következnek. Ezenkívül mást nem mondhatnak.

Barthes élesen elválasztja egymástól a kéjencek sokszínű nyelvét, az ún. diszkurzív pluralitást (a kegyetlentől kezdve az obszcénen, szarkasztikusan, udvariason át a didaktikusig vagy líraiig minden stílusban megszólalnak), illetve az áldozatok egyhangú nyelvét, ha egyáltalán megszólalhatnak.¹¹ Még Justine esetében is, ahol pedig végig az áldozat a me-

sélő, csak egy libertinus által láttatott beszámolót kapunk. A kéjenc tehát soha nem látja, és nem is akarja megérteni teljességében páciensét, így sosem jön közöttük létre igazi kommunikáció. Ehhez hasonlóan a hóhér is csupán újabb és újabb esetekkel találkozik, nem az individuumot keresi (ha talál is, annak lerombolására törekszik, mint láthattuk), az egyén sajátos szenvedéseit, hanem minden jajveszékeltés csupán egy közhelyes mechanizmussá áll össze. A pácienshez való viszonyt továbbgondolva Sade ábrázolásmódjában újabb elidegenedéseket figyelhetünk meg. A műben megjelenő pozíciók, ismétlődések, aktusok, érintkezések egy része ugyanis biológiai, fizikailag is kivitelezhetetlen. Több bőrre, izomra, másféle felépítésre, működésre lenne hozzá szükség. Számos esetben több száz korbácsütést bír ki a lány, a drasztikus verések után pár nappal teste, bőre újra üde és friss lesz, stb. (Barthes 2001: 147). Žižek pedig az áldozatokat egyenesen azokhoz a rajzfilmfigurákhoz hasonlította, akik bármilyen deformáció, sérülés után rögtön regenerálódnak, és mindent túlélnek (Žižek 1998). Ettől a folyamatos újraéledéstől, ismételhetőségtől a tettek, szenvedés, a halál súlya is csökken.

Ebben a folyamatban tehát nincs enyhítő körülmény, sem a szépség, sem a szemérem, vagy akár az erotika. Sade művei éppen ezért erőteljes nemiségük ellenére sem nevezhetők erotikusnak, az ehhez szükséges metaforikusság, fokozatosság helyett ugyanis a meztelenség azonnal, direkt módon lesz jelen (Barthes 1989: 146). A ruhák eleve úgy vannak megvarrva, hogy pár mozdulattal levehetőek legyenek, a félénk, vetkőzni nem akaró lányokról pedig lerángatják azokat. Ez sem csupán a márkí képzelete azonban. Limbroch így írja le az inkvizíció egyik eljárását: „A vetkőztetés mindenféle emberség és tisztesség nélkül történt. Nem voltak tekintettel arra, hogy férfiakról vagy asszonyokról, netán fiatal lányokról volt szó. Néha éppen a legerényesebbeket és legszemérmesebbeket vetették börtönbe, és kényszerítették őket, hogy egészen alsónemüig vetkőzzenek, amit azután a vallatók téptek le róluk.” (Innes 2001: 71) A lemeztelenítés egyébként is része volt sokszor a kínzásoknak, akár zárt térben, akár nyilvánosság előtt végezték. Ez egyfelől a megszégyenítést szolgálta, másfelől bizonyos esetekben elengedhetetlen is volt az ítélet végrehajtásához, pl. karóba húzás, megnyúzás, nemi szervek rongálása.

Leleplező narráció, beszédmódok

Sade az áldozatok teste mellett a kínzás rendszerét is drasztikusan lemezteleníti. Ahogy a kultúra mázát lemossa, a magyarázatok érdekek szerinti alakítását fel-

fedti, az áldozatok (ártatlanságának) sablonosítását látatja, egyre világosabbá válik a folyamat igazi valója.

A márki egy alkalommal azt vallotta: „Én mindig, mindig mondom: csak pokoli színekkel fogom festeni a bűnt, azt akarom, hogy csupasz valójában lásák, féljenek tőle, gyűlöljék meg, és ezt másképp nem érhetem el, csak ha a rá jellemző teljes szörnyűséget megmutatom. Jaj azoknak, akik rózsák közé ágyazták!” (Csáki 2011: 192) Bár Sade valódi állásfoglalása az ábrázolt eseményekkel kapcsolatban még nem tisztázott, illetve nem kellően árnyalt, idézett célját, a kegyetlenség nyílt ábrázolását véghezvitte. Nemcsak neki, hanem az egész 17–18. századi Franciaországnak is megvolt azonban az igénye egy újfajta beszédmódra. A szexualitás tabusítása egyre több problémát okozott, melyeket csak az arról való beszédben láttak megoldhatónak. Az egyház és állam együtt ismerte fel, hogy szükséges egy részletes, világos nyelvet teremteni rá (Foucault 1996: 23). Sade ehhez csatolta hozzá az erőszakról való beszédet, aminek Bataille szerint azért is nagy a tépje, mert az erőszak hiába néma, és nem kap elég teret a diskurzusban, ez a csend nem törli el annak létét. Ha nem találunk rá módot, hogy megfelelően megszólaltassuk – főleg ha nem képesség hiányából, hanem elvből –, akkor az egész emberiség hazudik, és maga a nyelv is hazugságra fog épülni (Bataille 2001: 238–239).

Sade művei filozófiai jellegűek, a tettek, történetek megfogalmazott, nyíltan kimondott elméleteit támasztják alá. Gondolatai kifejtéséhez mégsem egy tisztán elméletekkel operáló szövegformát választott, hanem a regényírást. MacIntyre és Taylor már rávilágítottak arra, hogy a narratívák – az elvont okfejtésekkel szemben – képesek megtalálni azt a nyelvet, ami a változó viszonyok mellett is tudja láttatni a változatlanul fontos megfigyeléseket. Nussbaum szerint koncepciójában mind a filozófia, mind az irodalom a mindennapi életre való reflexió. A regénynek azonban az a nagy előnye, hogy összetettségének és sokoldalúságának köszönhetően a racionális tartalmak mellett érzelmieket is tükröz, illetve elbeszéltsége révén teljességében képes láttatni az emberi életet. Narrációja ugyanakkor nyilvánvalóságra törekszik (Bényei és Z. Kovács 2007).

Úgy vélem, Sade művei a nem szexuális alapú szadizmus szexuális képekkel ábrázolt olvasataként is értelmezhetőek. A szenvedés láttán történő orgazmus tehát nem feltétlenül a freudi álláspontot erősíti meg a jelenség magyarázatában, hanem az élvezet leleplezésének, nyíltan láttatásának kiélezett ábrázolásmódja is lehet.

Sade narrációjára jellemző, hogy bizonyos, számára jelentéktelen dolgokat figyelmen kívül hagy (például az áldozatok arcának, személyiségének, reakcióinak alaposabb ismertetése), helyette azonban más,

a kéjencek számára fontosabb elemek túlzott részletezése történik. Minden apró, kínos részletet is látat, körüljár, semmit sem hagy elrejtve. Ennek fontosságára még egymást is figyelmeztetik a kéjencek, a mesélőt egy alkalommal így akasztja meg az elnök: „nem megmondtuk magának, hogy a lehető legnagyobb részletességgel meséljen? ... hogy azért várunk magától sok-sok apró ténykörülményt, mert az hergeli a legjobban az érzékeinket? ... fogalmam sincs róla, milyen a második szerzetes fasza, és fogalmam sincs róla, hogyan élvezett el. És egyáltalán, birizgálta-e a csiklóját, és hozzádörgölte-e a faszát?” (Sade [2000] 2001: 58) Miután a mesélő mindennek eleget tett, Durcet így vonja le a tanulságot: „az elnöknek igaza volt; az első elbeszélésből semmit sem tudtam elképzelni, most viszont látom magam előtt az embert” (Sade [2000] 2001: 58). A művekben többször elhangzik, hogy a libertinus vágyait már csak perverzióval, a legvadabb pozíciókkal tudja kielégíteni. A részletezés azonban az olvasó felé nem a vágy felélesztésére irányul, hiszen, mint említettem, a sade-i művek nem erotikusak. A merevedés fázisainak, az ondó állagának, kilövellési módjának, a fekália vagy vizelet fogyasztása révén történő orgazmus, állatjelmezben vagy állattal történő közösülés stb. aprólékos ábrázolása elsősorban csömört, visszataszító érzést vált ki.

Érdemes azonban bizonyos elemek jelölő funkciójára jobban odafigyelni. A folyamatok során mindig pontos képet kapunk arról, hogy az áldozatok mozgulataira, szavaira miként reagál a kéjenc. Mikor kezd izgalomba jönni, hol tart a merevedés, melyik ponton történik az elévezés, hova megy az ondó. A levetkőzés szégyene, a riadtság, könnyek vágykeltő jellegűek. Ezután folyamatosan láthatjuk, az események elmélyülésével hogyan nő egyre inkább a kéjenc élvezete, pontosan megnevezve, mi az a hatás, ami ezért felel. Ez lehet a vér látványa, sikolyok, rángatózások, szögek beverésének hangja stb. Az elévezés pedig a kínzás csúcspontjára mutat rá, például a lezuhanások, csonttörések, elájulások, halál. A fokozhatatlanság után sokszor kerül említésre az is, hova irányítja az ondót, például az okozott sebre, az arcra, feszületre. Úgy gondolom, ezek a valós tortúra során megélt szadizmus kiélezett, szexuális vetületű modelljei. A különféle örömek közül ugyanis a nemi vizualitásban és konkrétságában igen pontos jelölője és fokmérője lehet annak, hogy egy folyamat milyen érzéseket kelt a résztvevőkben. Ahogy ezt a típusú gyönyört a test nem képes elrejteti, úgy láttatja csupasz valójában Sade azokat a kínzások során felbukkanó (nem feltétlenül szexuális) élvezeteket, amelyeket a viselkedés, a környezet, a legitimáció elrejt.

Mint szó volt róla, a hóhérok részéről az élvezet kevéssé kimutatott, sőt, az esetek jelentős részében in-

kább bizonyos hideg komolyság, nyugalom érződik rajtuk. Sade diszkurzív pluralizmusa ezt a jelenséget is érinti. A kéjencek ugyanis sokszor rendkívül udvarias, kifinomult stílusban szólalnak meg. „Folytassa hát, bájos kurtizán, folytassa csak, s tudja meg, hogy azzal a cselekedetével s azzal a gondolatrendszerével, amely az imént vallott meg nekünk...” – hangzik el két kéjenc között (Sade [2000] 2001: 158), azonban az áldozattal szemben is előfordul ugyanez (Sade 1989: 115): „jöjjön, szép Sophie, hadd bosszulom meg társaim szabadságát, hadd szakítsam le végre a zsenge bimbót, mit féltelenségük meghagy nekem”. Vagy: „Hölgyeim, íme az a személy, akit a társaság az utójára távozott kisasszony helyére szán – mondta Rafael –, szíveskedjenek úgy bánni vele, mint testvérukkal, s erejük szerint igyekezzenek enyhíteni sorsán” (Sade 1989: 145). Ezt cseréli fel a trágár, obszcén hangnem: „Menekülj, kibaszott kurva! – ordítja – élvezek, s nem állok jól az életedért!” (Sade [2000] 2001: 221), de maga a narráció is átveszi ezt a stílust. A „kurva”, „baszik”, „geci”, „veri a faszát”, „pina”, „segg”, „szarik” kifejezések rendkívül nagy gyakorisággal fordulnak elő a cselekményleírásokban. Ilyen módon az említett udvarias beszédmód is megféleltethető a kultúra mázának, a látszat fenntartásának, ami az igazságot fedi el. A *Szodoma százhusz napjának* filmes feldolgozásában, a *Saló, avagy Szodoma százhusz napjában* kellemes zongorakíséret teszi még kifinomultabbá a körülményeket, melyek során a legabszurdabb megszágyenítések és kegyetlenkedések zajlanak. Ez is utalás arra, hogy a kimért, higgadt magaviselet nem biztosítéka a szadizmus, perverzió hiányának. Sokkal inkább csak az elfedésének.

Befejezés

Sade művei túllépnek a korai libertinusok társadalmán, s az egész civilizációt vizsgálják, illetik kritikával, leplezik le annak immorális voltát. Heterotóp helyszínei a kínzások rendszereinek makettjeként funkcionálhatnak.

A kínzások engedélyezése, szükségessége a mai napig nagy vitákat vált ki. 866-ban I. Miklós pápa levelében így fogalmaz: „Ha az ártatlan, akinek nincs már ereje ellenállni, vétkesnek vallja magát, vajon ki az igazi bűnös, ha nem az, aki erőszakkal csikarta ki belőle a hamis vallomást?” (Innes 2001: 31) Ellenvélemények ugyanakkor napjainkig vannak, például Levin amerikai filozófus érve, aki szerint, ha tudvalévő, hogy egy terrorista bombát rejtett el valahol, és nem fél a haláltól, akkor a kínvallatás szükséges a több száz emberi élet megmentéséhez (Kerrigan 2001: 7).

A sade-i rendszerrel való összevetés arról tanúskodik, hogy a kínzásnak – történjen bármilyen okból – nagy eséllyel kísérőjelensége a szadizmus. Nem szabad megfeledkezni számos pszichológiai kísérlet eredményéről sem (stranfordi börtönkísérlet, Bandura kísérletei), melyek azt támasztják alá, hogy a fájdalom- okozás élvezete sokkal több szituációban és embernél létrejöhet, mint amit előzetesen fel lehet mérni. Mivel a kínzás, főleg, ha legitimált, kiemelt szerepet kap ebben, még fontosabbnak tartom a szadizmus felőli vizsgálatukat. Szoros összehasonlításuk a márki világával, a kutatás során talált egyezések felhívják a figyelmet a kínzásokat megengedő, arra felhatalmazó indokok újragondolására. ■ ■ ■

JEGYZETEK

- 1 A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.
- 2 Balzac esetében nem vonatkoztathatunk el a 19. századi Franciaországtól, Sade esetében igen. Barthes, Roland: *Sade, Fourier, Loyola*. Osiris, Budapest, 2001, 149–150.
- 3 A kínzásoknak a rettegéskeltés is része, például

mások bántalmazásának végignézése, az áldozat kivégzésének eljátszása. Olykor a szépség eltorzításának láttatása a módszer, ám ehhez is közönség kell. Sironi, Françoise: *Hóhérok és áldozatok. A kínzás pszichológiája*. Göncöl, Budapest, 2000, 22–32.

- 4 Sironi a szadista vágykielégítést betegségnek tartja, ami nem egyeztethető össze a hóhérok hidegségével. In: Sironi, Françoise: *Hóhérok és áldozatok*. 32. Améry viszont, aki megpróbáltatásai után tanulmányozta a márki filozófiáját, már felfogásfüggővé teszi ennek a jelzőnek a használatát. Szexuális értelemben nem neve-

zi bántalmazóit szadistának, világnézeti tekintetben viszont nemcsak őket, hanem a mögötük álló egész rendszert is. In: Améry, Jean: *Túl bűnön és bűnhődésen*. Múlt és Jövő, Budapest, 2002, 49–57.

- 5 Ez főleg egy igen elterjedt eszköznél, az ún. júdásbölcsőnél volt jellemző. Az áldozatot végtagjainál fogva fellógatták, majd hirtelen leeresztették egy piramis alakzatra, aminek a csúcsa jelentősen roncsoolta a végbélnyílást, vaginát, heréket, alsó csigolyákat. In: Bosque, Torrente: *Kínzások és kivégzések története*. Vagabund, Kaposvár, 2002, 52.

- 6 Erre példa az a vallatási módszer, mikor az áldozat testébe hegyes árt szúrtak. Úgy vélték, ha nem érzékeli a fájdalmat, az az ördöggel kötött szövetség jele. Ha sokáig nem értek el eredményt, a hóhérok gyakran az ár megfordításával stimulálták a bőrfelületet, amit a páciens nem vett észre. A reakció hiánya pedig bizonyító erővel bírt. In: Bosque, Torrente: *Kínzások és kivégzések története*. 70.
- 7 A számos lehetőség közül egy példa egy magyar fogvatartott története, akit beinjekciózva vittek kihallgatásra, melynek részleteit képtelen volt felidézni; sem a vallomásra, sem a kérdésekre nem emlékezett. Forrás: Andrassy út 60. <http://kommunizmusaldozatai.kormany.hu/andrassy-ut-60> Letöltés ideje: 2013. 04.12.
- 8 A páciensek számára mindez még évekkel később is rögeszmés viselkedési formák állandósulásában nyilvánul meg. Sironi, Françoise: *Hóhérok és áldozatok*. 23–27.
- 9 A középkorban a hóhérok olyan szinten ismerték az emberi testet, hogy gyakran még az orvosok is tőlük kértek tanácsot. In: Bosque, Torrente: *Kínzások és kivégzések története*. 207.
- 10 A test nem rendeltetésszerű használatára valós példák a fekália lenyeletése. Leírtak továbbá olyan esetet is, mikor egy híresen szép lányt kínzóit drasztikusan eltorzították, s úgy küldték vissza szüleinek. Sironi, Françoise: *Hóhérok és áldozatok*. 21. ill. 32.
- 11 A diszkurzív pluralitás igen ritka az irodalomban, Proustnál figyelhetjük meg meg ezt. Barthes, Roland: *Sade, Fourier, Loyola*. 154. ■

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Acin, Jovica (1999): *Sade apokalipsze. Vázlatok az isteni márkiról*. Ford. Radics Viktória. Budapest: Kijarat.
- Améry, Jean (2002): *Túl bűnön és bűnhődésen*. Ford. Blaschik Éva. Budapest: Múlt és Jövő.
- Barthes, Roland (1989): *Sade*. In: *Sade: Filozófia a budoárban*. Ford. Kovács Ilona. Budapest: Pallas Lap- És Könyvkiadó.
- Barthes, Roland (2001): *Sade, Fourier, Loyola*. Ford. Ádám Péter, Romhányi Török Gábor. Budapest: Osiris.
- Bataille, Georges (2001): *Az erotika*. Ford. Dusnoki Katalin. Budapest: Nagyvilág.
- Bosque, Torrente (2002): *Kínzások és kivégzések története*. Ford. Hatvani Tamás. Kaposvár: Vagabund.
- Csáki, Márton (szerk.) (2001): *Marquis de Sade. Börtönévek*. Budapest: Qadmon.
- Thoas, Chantal (2003): *Sade*. Ford. Vargyas Zoltán. Budapest: Magyar Kvkub.
- Fehér, M. István (1980): *Jean-Paul Sartre*. Budapest: Kossuth.
- Foucault, Michel (1990): *Felügyelet és büntetés*. Ford. Fázsy Anikó, Csűrös Klára. Budapest: Gondolat.
- Foucault, Michel (1996): *A szexualitás története*. Budapest: Atlantisz.
- Fromm, Erich (2001): *A rombolás anatómiája*. Ford. Dankó Zoltán, Csaba Ferenc. Budapest: Háttér.
- Helikon Irodalomtudományi Szemle 2007/4.
- Innes, Brian (2001): *A kínzás és kínvallatás története*. Ford. Képes György. Nagykanizsa: Canissa.
- Kerrigan Michael (2001): *Kínzóeszközök*. Ford. Szilágyi Béla. Debrecen: Hajja & Fiai.
- Paz, Octavio (2002): *Az erotikus túlpárt: Sade*. Ford. Szőnyi Ferenc. Budapest: Európa.
- Sade (1989): *Filozófia a budoárban*. Ford. Kovács Ilona. Budapest: Pallas Lap- És Könyvkiadó.
- Sade (1989): *Justine, avagy az erény meghurcoltatása*. Ford. Vargyas Zoltán. Budapest: Európa.
- Sade (2001): *Szodoma százhusz napja*. Ford. Vargyas Zoltán. Budapest: Athenaeum.
- Safranski, Rüdiger (1999): *A gonosz, avagy a szabadság drámája*. Ford. Györfy Miklós. Budapest: Európa.
- Sironi, Françoise (2000): *Hóhérok és áldozatok. A kínzás pszichológiája*. Ford. Bárdos Miklós. Budapest: Göncöl

INTERNETES FORRÁSOK:

- Lacan, Jacques: *Kant and Sade*. Jstor, The MIT Press Elérhető az interneten: <http://www.revalvaatio.org/wp/wp-content/uploads/lacan-kant-with-sade.pdf>.
- León, Alberto Pinzon: *Foucault contra Sade o Foucault con Sade? Del sadismo al sadomasoquismo*. Antropostmoderno, Elérhető az interneten: http://www.antropostmoderno.com/antro-articulo.php?id_articulo=700.
- León, Alberto Pinzon: *El pensamiento político de Sade*. Elérhető az interneten: <http://www.haylibros.com/home/Editorial/tabid/63/EntryId/3/EL-PENSAMIENTO-POLITICO-DE-SADE-Por-ALBERTO-PINZON-LEON.aspx>.
- Žižek, Slavoj: *Kant and Sade: the ideal couple*. Elérhető az interneten: <http://www.lacan.com/zizlacan4.htm>.
- Žižek, Slavoj: *Lovagi szerelem és síró játék*. Elérhető az interneten: <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00009/16ziz.htm>.

Főfai Rita: a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának magyar nyelv és irodalom szakos hallgatója. Kutatási területe a szélsőséges erőszak megjelenése, legitimációja az irodalomban, különös tekintettel a devianciákra, a sadizmus működésére és a háborúábrázolásokra. Munkamódszerében nagy hangsúlyt fektet elmélet és gyakorlat összevetésére.

A SEMMITMONDÁS

A vulgáris elit bibliája MŰVÉSZETE

1925-ben jelent meg Ortega y Gasset esszéje *A művészet elembertelenítése* címmel. A dolgozat fő érdeme szomorú korszerűsége publikálása idején. Hiszen 1925-ben, az első világháborút követő kiábrándulás és zűrzavar közepette az emberiség Európával az élen máris lázasan készülődött az ismert történelem legmélyebb meghasonlására, a technika bravúrjaival véghezvitt tömegmészárlásra és népirtásra.

A dráma a húszas-harmincas években az abszurditás alaphangulatában verekedte magát a történelem színpadára. Eszmei nyitánya pedig az irracionális hangulatban született germán fajelmélet, amely már gondolatilag is egy önmagában rejlő ellentmondásra, a vulgáris elitizmusra épített. Szellemi, többségükben fizikai mivoltukban is korlátolt, sőt beteg emberek kis csoportja a terror eszközeivel elitnek kiáltotta ki magát, valamint a munkanélküliség és a tomboló infláció tanácstalanságában könnyű prédává vált híveiket. Megoldhatatlannak látszó bajokkal szembesülő nincstelenek millióinak, később pedig ártatlan és védtelen emberek gyilkosaivá és kirablóivá züllesztett tömegeknek a földkerekség elit fajtájának címet adományozni, tizenkét évre szóló nyerő ötlet volt.

Az Ortega y Gasset-féle esszét olvasva az embernek az a gondolat fut át a fején, mintha a fajelmélet kieszelőinek némely ötletét *A művészet elembertelenítése* címet viselő írás is sugalmazta volna. El kell jöjjön az idő, amikor a társadalom két rendre, illetve osztályra szervezi át magát, a kiválóakra (illustrious) és közönsegesekre (vulgar). „Az a zűrzavaros, alakatlan megkülönböztetés, fegyelem s társadalmi szerkezet nélküli állapot, amelyben Európa az utóbbi százötven éve

él – nem folytatódhat.” Ezek után a szerző a meghökentőnek szánt, „eredeti” megfigyelését közli, mégpedig az előző idézet elragadtatott stílusában, miszerint az emberek nem egyenlőek. Ortega y Gasset úgy vélte, ezt a példátlan felfedezést ő volt hivatott végre kimondani. A kérdés, vajon miért volt fontos ilyen fajta társadalmi érvényű véleményét egy, a művészekről és irodalomról szóló elmélkedésben leszögezni? Azért, mert... de inkább szóljon José Ortega y Gasset.

A modern művészet két osztályra osztja az embereket (közönseget), azokra, akik megértik, és azokra, akik nem, vagyis azokra, akik művészek, és azokra, akik nem. „Az új művészet egy művészies művészet. Olyan művészetről van szó, amelyet csak különleges művészi érzékenységgel megáldott emberek érthetnek meg. Egy művészeknek való művészetről van szó.”

Bizonyára itt jött el a jelentőségteljes egymásra kacsintás ideje némely „minőségi” (kiemelés Ortegától) művész számára, mondván: „Hát nincs igaza J. O. y G-nak: az, hogy az emberek bizony sohase voltak, és ha azután nem történik valami, ma még elképzelhetetlen felsőbb intézkedés, soha nem is lesznek egyenlőek?! És vajon nem igaz-e, hogy az »alakatlan tömegek« mindig is közönyösek voltak az igazi művészet iránt?”

Minthogy nem támadjuk (ég óvjon) és nem védjük (ég óvjon), ha nem egy később megjelölt cél érdekében igyekszünk bemutatni az idézett esszét, ezért a legcélravezetőbb, ha ismét magának José Ortega y Gassetnek adjuk át a szót. Ő maga mondja el, milyen művészetre gondolt, amikor a „művészies, művészeknek való művészetről” szólt.

„Az emberi sorsok felett érzett gyász vagy öröm megjelenítése vagy elbeszélése egy művészi műben nem csupán idegen az igazi művészi élvezettől, hanem az emberi tartalommal egyáltalán való foglalkozás összeegyeztethetetlen a valódi esztétikai élvezettel.” Majd így folytatódik az „igazi művészetről” való eszmefuttatás, illetve az „igazi művészeknek” szóló útmutatás: „Bár tiszta művészet talán lehetetlen, azonban kétségtelenül felülkerekedhet a művészet megtisztításának folyamata (purifications). (...) E folyamat során elérhető egy helyzet, amelyben az emberi tartalom olyan jelentéktelenné válik, hogy már el is hanyagolható.”

A szerző erőteljes, helyenként agresszív hangvétele kiváltképpen kíváncsivá teszi az olvasót, mit is ért az említett esztéta tiszta esztétikai élvezeten. Ám erre a kérdésre Ortega olvasója soha nem kap választ. Ehelyett az esszé szerzője néhány mondatos művészet- és irodalomtörténeti megjegyzésben érvényesíti esztétikai elveit. A 19. század művészetéről összefoglalva így szól: „A 19. század művészei túlságosan tisztátalan módon alkottak (impure). A szigorúan vett esztétikai elemet a minimumra csökkentették, megengedve, hogy a mű csaknem egészében emberi realitásokat (viszonyokat) tartalmazzon”. Ennyi a 19. századról! Hogy más 19. század előtti művészeket és írókat is a tisztátalan esztétikai eszközökkel (értsd: emberi tartalom) vétkezők közé sorolt, az nem csupán feltételezés, hiszen a színházzal foglalkozó eszmefuttatása során az emberi tartalmak iránt közismerten fogékony, Shakespeare nevű szerzőt meg sem említi. Teszi ezt színház-esztétikai hősének, Pirandellónak, konkrétan a *Hat szerep keres egy szerzőt* írójának javára.

Annak érzékeltetésére, hogy pontosabban mire gondolunk, amikor a vulgáris elitizmus meghatározást alkalmazzuk, érdemesnek tűnik idézni J. O. y G.-nak a regényirodalomra vonatkozó megjegyzéseit, illetve a regényíróknak szóló tanácsait. Megállapítja, hogy a regényirodalom válságba került. Első és legfőbb okként azt említi, hogy a 20. század regényírói számára alig maradt megíratlan téma. Vagyis a korábbi századok, különösen a 19. század írói – mint irodalomtörténeti megjegyzéséből már tudjuk, ugyan esztétikaellenes eszközökkel élve, de – mindent elírtak utódaik előtt. Ami konkrét tanácsait illeti, azok számára, akik a lényegében kimerített témakörök ellenére mégis regényírásra szánnák magukat – ezt tudjuk meg: „A regényíró igen jól teszi, ha a történettől tartózkodik. Első sorban azért, mert a történet a regényben a tiszta-esztétika” ellen működik. Különbözik pedig nem is érdekli az olvasót. (Természetesen mindig a „tiszta esztétikai élvezetre” alkalmas és arra vágyódó olvasóról, a „művész” olvasóról van szó.) Történet helyett érdekes jellemek lélektani elemzését ajánlja. Ez esetben is az első gondolat a válasz he-

lyett az önmegtartóztatás, ezúttal mégis megjegyzém, hogy ez a különválasztás talán mégis képtelenség. Pontosabban a tanács minden egyes részlete. Az első „az érdekes karakterek”. Mit jelent az, hogy „érdekes”? Vajon a jelző használható, egyáltalán megemlíthető-e, mint esztétikai fogalom? Ez már csak tökéletes viszonylagossága miatt is képtelenség. A nagyobb baj azonban a történet és a jellemábrázolás erőszakolt, és gyakorlatilag lehetetlen szétválasztásával van. Hiszen, hogyan válhat egyáltalán felfoghatóvá – az érzéketlen megértésről már nem is beszélve – egy „érdekes jellem”, egy „megragadó lélek”, ha nem a történetekben megjeleníthető cselekvés útján. Vagy mint Goncsarov *Oblomov*-jában a „nem-cselekvés” által, ami említett jeles műben történeti keretben a hangsúlyozott „nem-cselekvés” cselekedeteinek drámai közegében jelenik meg. Egyáltalán, hogyan juthat el tudatunkig, hogyan jelenhet meg a „tiszta esztétikai élvezetre” áhító lelki szemeink előtt egy nem cselekvő „érdekes” karakter vagy lélek? Hogyan? Például néhány történelmi tény arra utal, mint ha Churchill meglehetősen „érdekes karakter”, vagy mondjuk: „érdekes lélek” lett volna... Vajon hogy ábrázolható egy Churchill-féle „érdekes lélek”? Hogyan másképp, mint – bár a legkülönbözőbb írói stílusban és eszközökkel – a történeteket előidéző cselekedetei által? „Érdekes” jelleme például úgy vált érzékelhetővé még saját családja számára is, hogy festett és írt, és hogy a harmincas évek közepén „érdekes” jelleme kiállta az angol arisztokrácia tagjainak gúnykacaját, sőt durva sértéseit, mert látnokként látta a világot fenyegető veszélyt. Továbbá „érdekes” jelleme lehetővé tette, hogy az alapgondolatot tekintve egyedül változtassa át az Európában magára maradt szigetországot egy gigantikus hajóvá, ahonnan kiindulva a szövetségesek a történelem legnagyobb csatájában visszafoglalták a Harmadiknak keresztelt náci Birodalomtól Európát. Ha egy író a történetek mellőzésével igyekezne Churchill „érdekes lelkét” ábrázolni, igen reménytelen helyzetbe kerülne. Nem maradna más, minthogy Churchill ül egy házban és reggeltől estig, majd estétől reggelig lélegzik.

Ígéretünkhöz visszatérve, a több mint nyolc évtizede megjelent esztétikai tanulmányt egy később megjelölendő célból mutatjuk be, most tesszük fel a kérdést: vajon mi lehetett a célja az ortegai vulgáris elitizmusnak? És vajon mi az oka, hogy egyetemi campusokon és a művészek és az írók körében azóta is jó számmal akadnak Ortega-követők? Vajon ki nek és miért érdeke, a fizikai, illetve a szellemi terror eszközeivel, vagyis mesterséges módon, zárt, fülledt légkörű „elit” csoportok létrehozása? Kétségtelenül azoknak, akik érzik, sőt tudják, hogy politikai törekvéseik, illetve műveik eleve kudarcra lennének kárhoztatva, ha elvesztenék a politikai vagy szellemi

elit védelmét. Más szóval politikai ideáik, illetve műveik nem állnák meg a helyüket egy szabadabb társadalmi vagy szakmai környezetben. Szigorúan művészetről és irodalomról szólva, az Ortega által olyan szenvedélyesen, sőt fenyegetően ajánlott „művészeknek szóló művészet” a tiszta esztétikai élményt nyújtó meghatározhatatlan – valójában tartalom nélküli – esztétikai jelszó átlátszó célja a művészet minden éhezőjének és az olvasók gyakorlatilag minden rétegének kizárása. A módszer célja a korántsem mélységük, hanem semmitmondó tartalmuk miatt érthetetlen írásműveknek való szálláscsinálás. (Ortega maga árulja el olvasóinak, hogy például véleménye szerint is a dadaizmus egyszerű csalás volt. Később azt is bevallja, hogy a szerinte kizárólag kor szerint fiatalok által [!] képviselt „új érzékenység” és „új művészet” semmi jelentős eredményt nem hozott.)

Az „új érzékenység” az „új művészet”, amely okszerűen csakis a közönség kizárásával és csakis a szellemi erőszak eszközeivel tartható fent ideiglenesen – elengedhetetlenül igényli a vulgáris elitizmus esztétikai védőpajzsát. „Elméleti” úton előre meg kell magyarázni a közönség közönyben megnyilvánuló megvetését, amellyel a különböző elnevezésekkel felcímkézték, a vulgáris elit szellemében készült műveket sújtja. A túlnyomó többségükben értéktelen és élvezhetetlen művek és szerzőik felértékelésére egyetlen módszer használható. Ez pedig a művészetek és az irodalom lehetséges közönségének kíméletlenül durva, vulgárisan általánosító leértékelése. Az esztétikai ideológia, a vulgáris elitizmus tanítása eleve igazolja a visszhangtalanságot, és a megérdemelt sikertelenséget, hiszen eleve megmondtuk, hogy gyöngyszemeink méltatlanok elé szóródnak majd. A vulgáris elit esztétikájával operálva sikerült a politikai diktatúrákban pusztító fordított kiválasztás folyamatát érvényre segíteni. Hiszen ha a tömeg, a közönség méltatlan, akkor ha egy mű mégis felkelti a méltatlan közönség érdeklődését – az eleve rossz. Míg a visszhangtalan művek eleve kitűnőek, hiszen a silány tömeg negatív kitüntetését, a közönyt nyerték el!

A művészet elembertelenítése című írásmű korántsem hatástalan azok számára, akiknek szükségük van a szellemi diktatúrára. Hiszen önmaga magyarázza meg a politikai és szellemi diktatúrákkal való közeli rokonságát. Maga vall a mindenfajta demokratikus gondolat és gyakorlat iránti megvetéséről. Szóljon ismét a fenti esszé szerzője, aki az általa romantikusnak ítélt irányzatot még tőle is meglepő vulgaritással és kitörő antidemokratikus hevülettel bírálja. „A romanticizmus a népszerű stílus prototípusa. A demokrácia első szülöttjeként a tömegek keblükre ölelték.”

Bárki meggyőződhet arról, hogy az említett írásmű igazán nem szűkölködik önleplező kitörésekben. Álljon itt egy másik, filozofikusabbnak szánt ortegai

eszme idézete: „A művészetben éppúgy, mint az erkölcsökben, a cselekvés nem a személyes ítéletünkön múlik. El kell fogadjuk, amit az idő ránk kényszerít. Az idők parancsának való engedelmesség az egyén számára a legreményteljesebb választás.”

Az idézet mögöttes üzenete olyan világos – bár csak képletesen szólva –, de az embernek ismét az az átfutó érzése támad, hogy az e gondolatok megfogalmazására szóló megrendelés vajon nem a spanyolhonnal szomszédos Itáliából érkezett-e? Abból az Itáliából, amelynek Róma nevű fővárosába az idézett esszé megjelenése előtt három évvel a Ducének becézett Mussolini feketeingesei élén bemasírozott.

A művészet elembertelenítése című írásmű (micsonda ontológiai értelemben tévedő cím!) szerzője esetében szó sincs arról, hogy műve rémisztő címe ellenére mindenben tévedett. Sőt, higgadt megfontolás után azt lehet mondani, hogy Ortégának a problémák és lefelkelő veszélyek tekintetében többnyire igaza volt. Ez nem meglepő, hiszen ugyanez a szerző írta *A tömegek lázadása* című kitűnő filozófiai esszét is.

Így hát talán nem igaz, hogy a közönségnek nevezett emberek túlnyomó többsége – bár nem szükség szerűen alacsonyabb szellemi színvonalú, mint Ortega állítja, de – életkörülményeik miatt nem szabadíthatja fel magát a tiszta „esztétika” élvezetére, és ezért a kultúrák hulladéktermékeit imádják? Kétségtelenül igaz. Talán nincs-e kétségbeejtő igazság abban, amit az „idők parancsának való engedelmességről” mond? Talán nem szenvedjük-e például a technika rákos önfejlődésének csapásait, és akarva-akaratlanul nem engedelmeskedünk-e parancsainak? Sajnos megteesszük. Vajon nem helyes-e a romanticizálással az ürességtől kongó pátozzal szembeni óvás? Nagyon is helyes. Különösen a televízió és a film esztelen „akció” tombolásának korából visszatekintve, talán nem helyes-e a minden a történet és minden az eseménnyel szembeni óvás? Nagyon is helyes. Talán nem igaz-e, hogy nem csupán a regényírást, de a művészet és a kultúra minden ágát súlyosan fenyegeti korunk hisztérikus materializmusa? Vitathatatlan, mert tényszerűen igaz.

Csak hogy, vajon Marxnak és követőinek nem volt-e igazuk, amikor gondolati rendszerbe foglalták az ipari-technikai társadalom emberellenes tobzódása feletti felháborodásukat?

Vajon nem volt-e igaz a Leninnek és társainak akkor, amikor Oroszország Anyácskánk az idő szerint 160 millió lakosa túlnyomó többségének sárba-nyomorba ragadt helyzetén, és a még 1860-ban is érvényben lévő jobbágyságon felháborodtak? Kétségtelenül igazuk volt. És az erősebb idegzetűek számára talán még az is megemlíthető, hogy Adolf Hitlernek is igaza volt, amikor az első világháború után Németországban kialakult káoszról és következményeiről szónokolt. Minden említett történelmi példá-

ban nem a problémák felismerésével, hanem a megoldással volt baj. A megoldás volt tragikusan tévedő, sőt sátáni. Mussolinitól Hitlerig, Lenintől Mao Ce-tungig kivétel nélkül a helyes helyzetfelismerés után a történelmi feladatnak lehető legegyszerűbb és legkényelmesebb, személyes hatalmukra legveszélytelenebb megoldását választották: a fizikai és szellemi terrort. A „modernség” és a „nagy vívmányok” dicsőségében sütkérező legvéresebb 20. századunk lapjait pedig a vulgáris elit tagjai írták. Az ismert történelemben példátlan rémtetteiket pedig a „közönség”, vagyis az emberek véleményének teljes semmibe vétésével és a döntésből való hermetikus kizárásával vihették és vitték is végbe.

A művészetben és irodalomban csakúgy, mint a politikában, amikor egy nehéz helyzetben hiányzik a tehetség, a képzelőerő és az ösztönök ereje, szinte mint kelfeljancsi pattan fel a vulgáris elit, és a nyílt vagy burkolt felhívás fizikai és szellemi terrorra. Vajon nem érdemes-e meggondolni, hogy az emberi ügyek és állapotok iránt fogékony festőnek és írónak, és a szivarján szenvedélyesen pőfékelő miniszterelnöknek, Winston Churchillnek még a brit szigetország fennállása óta legválságosabb napjaiban sem jutott eszébe a terrort, a politikai és szellemi önkényt, vagyis a vulgáris elit módszerét alkalmazni. Pedig a végveszély óráiban, London megsemmisülésének napjaiban nem hatott volna képtelenségnek, ha például így morfondírozik: „Mit kezdjek én 50 millió beafsteakzabáló footballrajongóval? Ezeknek csak parancsolni lehet.” Ehelyett szétoztotta a lakosság között az első világháborúból visszamaradt flintákat és a sokaság bevonásával tudományos – kényszerből haditudománvos – és hírszerző szervezkedésbe kezdett. Végül is a szellem erejével az emberekbe vetett korántsem pátozós, ámde annál realisabb bizalmával – politikai-katonai győzelmet aratott. Bizonyára az ismert történelem legnagyobb, de főként leghumánusabb győzelmét.

Szellemi értelemben hogyan működik J. O. y G.? Jellegzetesen esztétikai terrorista és esztétikai bürokrata módjára jelenti ki: olvasóra, közönségre nincs szükség, hiszen a tömegtengerben csak még mélyebbre lehet süllyedni, onnan esetleg éppen a művészet és irodalom segítségével felemelkedni lehetetlen. Továbbá nincs történet, mert az a lélektani elemzés elhanyagolására, felszínes izgalomkeltésre és eszméletlen szórakoztatásra csábít. Pont.

(Illetve itt kissé megbicsaklik, mert Proustot dicsérve-bírálvá kijelenti, hogy amit Proust csinál, az azért túlzás. Ezért kevés történés, esemény talán mégis megengedhető. Mondjuk, egy csipetnyi.)

A pátozsról szólva: aki művészként vagy íróként pátozusra mer gondolni, az jobban teszi, ha kiugrik a művészet és irodalom épületének legmagasabb emeleté-

ről. Az iróniáról ellenben az a véleménye, hogy az kötelező. Álljon itt egy jellegzetes ortegai óvás: „Nem lesz könnyű egy harminc év alatti személy érdeklődését felkelteni egy olyan könyv olvasására, amely a művészet ürügyén férfiak és nők cselekedeteiről számol be.” Ez már megfogalmazásában is úgy hangzik, mint a harminc év alattiak pártjának szervezeti szabályzata. Így juthatott el egy nyilvánvalóan nagy műveltségű és sokat töprengő ember – *A tömegek lázadása* írója – oda, hogy esztétából esztétikai szakácsmesterré képezze magát, ami a vulgarizmusra való hajlandósága okán végzetes tévedésre vezetett. Erről majd később lesz szó.

Egyebeket leszámítva, a szóban forgó esszéistától kissé elhanyagolt William Shakespeare-nek, úgy tetszik, pizok nagy szerencséje volt, hogy mintegy háromszáz évvel elkerülte az Ortega y Gassettel való kortársi találkozót, mert ha véletlenül kezébe került Ortega idézett műve, akkor minden bizonnyal nem a *Vihar*, illetve a szonettek megírása után, hanem korábban, a *II. Richárd*, *Rómeó és Júlia*, *Lear király*, *Othello*, *Hamlet* és más művei megírása előtt történt ketté a tollát. Ugyanis, mint ismeretes, az idézett esztéta által nagyjából mellőzött szerző – bizonyára az ortegai figyelmeztetésekről még nem tudva és a „művészies művészet” gúnykacajától még nem fészélyezve – bátran, sőt mindeddig feledhetetlen eredménnyel élt egyszerre – vagyis egy-egy művén belül – a pátoz, a történet, a grand guignol, a fékezhetetlen irónia, durva „pórias” tréfa, a „romantikus” emberi együttérzés minden eszközével. Mindez nem akadályozta meg Shakespeare-t, hogy színpadi irodalomban azóta sem meghaladott filozófiai és lélektani mélységekbe merüljön. Az olvasók szíves türelmében bízva álljon itt egy ideillő és talán nem érdektelen példa, amely felidézi Shakespeare egyik bűnét, amennyiben *III. Richárd* című művében egy önmagában védhetetlen grand guignolra vetemedik. Mégpedig műve elején. Miután bemutatta hősét, akivel „elbánt a természet”, az angol szerző azt akarja a nézőkkel elhitetni, hogy egy púpos, szöcskeként ugরান্ডozó torzszülött, az általa aljas módon meggyilkolt szeretett férj koporsója mellett fekteti nyomoréki ágyába a feltehetően szépséges Lady Annát. Erre minden mai színházi szakértő azt javasolná a *III. Richárd* írójának, hogy feledkezzen meg elszabadult ötletéről, mert nincs az a kalandra éhes bárdolatlan néző, aki ezt a képtelenséget lenyelne. És a színházi szakembereknek igaza is lenne, ha olyan szerzőtől követelné a grand guignol elvetését, akinek kezében nem állnak jól az irodalom kártyái, és aki nem tudja azokat a kártyákat jól keverni. Mert ilyen szerző az előbb említett epizódot valóban grand guignolként csupán a pillanatnyi figyelemfelkeltés és megdöbbenés céljára használná.

Ám mire használja az angol színpadi szerző az említett grand guignolt? Valami olyasmire, ami éppen a felszínesség vagy a vulgarizmus ellentéte. Nevezetesen arra, hogy éppen az önmagában hatásvadászó ötlettel bizonyítsa mély emberi tapasztalatát és megrendülését; miszerint a hatalmi vágy gyakran hatalmi tébollyá torzul. Továbbá a hatalmi téboly megszállottjai a tömeghipnózis eszközével a bajba jutott tömegeket saját érdekeikkel szöges ellentétben lévő célokra képesek mozgósítani. Sőt, hogy ezek a tömegek a hatalmi téboly megszállottjait kérve-kérlelik, hogy maguk fölé emelve őt, áldozataikká lehessenek. William Shakespeare idézett művében nem csupán figyelemre méltó színpadi szerzőként, de látnoként is bemutatkozik, aki a korában zajló történések láttán „megjósolta” a több mint háromszáz év múlva bekövetkező eseményeket. Sőt azt is észrevette, hogy a hatalmi téboly különös, szinte titokzatos módon nem csupán rombolásra, hanem alkotásra is készteti e téboly rabjait. Hiszen III. Richárd nemcsak cinikus tömeggyilkos, összeesküvő, gyerekgyilkos, „vadállat”, hanem karizmatikus és szellemes, zseniális ember, a tömeglélektan és egyáltalán az emberi gyengék ismerője. Erre a tudására épít. És sikerrel. Ami pedig az idézet III. Richárd – Lady Anna jelenetét illeti, vagyis magát a grand guignolt, kiderül, hogy a hatalmi téboly megszállottja nem csupán emberismerő, karizmatikus figura, de bátor férfi is! Hiszen szellemes tirádái közepette sátáni tehetsége arra a bátor ötletre ragadja, hogy e szavak kíséretében adja át törét Lady Annának:

*Ne tanítsd ilyen megvetésre ajkad,
Úrnőm, hiszen csókokra van teremtvé.
Ha bosszulló szíved meg nem bocsáthat,
Nézd, neked adom éles kardomat,
S ha tetszik néked hű szívembe döfni,
Hogy elszálljon e lélek, mely imád,
Én megnyitom a halálos csapásnak,
S térden könyörgöm tőled a halált.*

(Vas István fordítása)

Vagyis bátor. Nem retten vissza a legnagyobb kockázattól sem. Hiszen igazán nem lehet biztos abban, hogy az őrző veszekedéstől és átkozódástól felajzott gyászoló nő, szeretett férje holtteste mellett nem szúrja-e le őt, férje gyilkosát. Ezért egy bizonyos fel fogásban a teljesítményt értékelve nem képtelenség azt mondani, sőt érezni, hogy III. Richárd, a nyomorult gyilkos megérdemli előde özvegyét. A szerző a hatalmas tébolyról szóló nagy gondolata érdekében jól használta a grand guignolt. Ez az oka annak, hogy az említett színpadi mű nézői e jelenet láttán néhány száz év óta nem röhögve, fütyülve és csoszog-

va hagyják ott a nézőteret, hanem az adástól függően figyelemmel, döbrent érdeklődéssel követik a színpadi eseményeket. Különben, és figyelemre méltó módon, még azt a történelmi és lélektani keccsességet is magában rejtő az idézett shakespeare-i grand guignol, hogy bár karizmatikus teljesítménye és személyes bátorsága okán Gloster hercege elnyeri Lady Anna szerelmi kegyeit, sőt a kezét is, de kit csalt ágyába? Azt, akit megérdemelt. Olyan nőt, aki beugrott, mert alkalmas volt arra, hogy beugorjon a richárdi trükknek. A shakespeare-i nagyság és mélység éppen egy grand guignol átgondolt – bizonyára főként átértzett – használatával előállította a csodát, a jelenet részkatartását. Hiszen a jelenet mindkét szereplője azt kapta, amit megérdemelt!

Magas szintű technikával megáldott és megvert korunk kétségbeejtő iramban sivárosodik és bürokratizálódik. Ám a művészet és irodalom manapság sem tűrheti se az ortegai, se a másfajta esztétikai bürokráciát. Az esztétikai szakácskönyvek feleslegesek, mert használhatatlanok. Mégpedig azért, mert a művészetben és irodalomban minden módszer és stílus, bármilyen alkotói elképzelés használható. A grand guignoltól a minuciózus lélektani elemzésig, a finom iróniától kezdve a nyers humorig és a lét értelmén való töprengésig – minden. A kérdés csupán az, ki használja azokat, és hogyan. Egyetlen módszer használata azonban valóban lehetetlen, a Semmitmondásé. A korunkban oly gyakori, intellektuálisnak álcázott Semmitmondásé. Illetve az is alkalmazható, de csendben, hogy senki meg ne hallja. Ez az előadásmód annál is ajánlatosabb, mert az effajta műveket amúgy se hallja meg senki. Még ha véletlenül valaki rákényszeríti magát, hogy sznobizmusból átrágja magát a művön, akkor sem.

Ortega y Gasset említett művében külön két rövid fejezetet szentel a művészet és irodalom jövőjének. E fejezetek címei: „Iróniára kárhoztatva” és „A jelentéktelen művészet”.

Olvassuk az érvelést: „A művészet önmagába való visszavonulásának első következménye »A pátosz betiltása«. [Így! »Betiltása«!] A humanitással terhelt művészet olyan nehézkessé vált, mint maga az élet. A művészet különlegesen komoly dolog volt, szinte szent ügy. Valamikor Schopenhauer és Wagner idejében nem kevesebbre, mint az emberiség megmentésére vállalkozott.”

Mígnem az új szellemi érzékenység korszakában: „A test kultusza tévedhetetlenül a fiatalság felé való vonzódást bizonyít, hiszen csak a fiatal test könnyű és szép. Míg az ész kultusza az öregség elfogadásáról árulkodik, hiszen az ész éppen akkor éri el delelőjét, amikor a test hanyatlani kezd... Kétségtelen, hogy Európa a fiatalosság korszakába lép.” Ez a „jóslat” már 1925-ben is szinte képtelenül tévedő.

(E sorok olvastán fülünkben felcsendülnek a korabeli hivatalos olasz fasiszta induló dallamai és ortegista szövege: *Giovinezza, giovinezza, primavera di hellezza.*)

A társadalom mozgási irányának elemzése Ortega y Gassetet a „tisztá esztétikai élvezet”, „az elit által, az elit számára produkált művészet”, az „új művészi érzékenység” apostol-hirdetőjét a művészet és irodalom egyedül lehetséges jövőjét illetően erre a végkövetkeztetésre juttatja: „A művészet – mint a tudomány és a politika – a lelkesedés középpontjában volt. Ámde ez az érdeklődésünk gerincét alkotó elem a perifériák felé mozdult el. Bár nem veszítette el attribútumait, de jelentéktelenné vált.”

Szinte egy laboratóriumi kísérlet pontosságával áll elélnk a korábbi kép: Az idézett esszé szerzője ezúttal sem a felszínen mutatkozó jelenségek leírásában téved (bár mint láthattuk, időnként azokban is), hanem következtetéseiben. És éppen a művészet és irodalom szerepének és jövőbeni értelmének megítélésében követi el azt a hibát, amelyet korábban végzetesnek neveztünk. És valóban gondolatilag végzetes – mert a legmélyebben gyökerező – lételméleti tévedésről, az embernek a létezésben való helyét és lehetőségeit illető tévedésről van szó. Ugyanis nem csupán Schopenhauer és Wagner (miért éppen őket említi?), de minden korokban, kezdve az első barlangfestménytől, a művészet és irodalom mindenfajta világmegváltó szándéka szálnalmas volt. Úgy, hogy ebben J. O. y G. korántsem tévedett. Csupán abban, de abban valóban végeztesen nagyot – hogy az első barlangfestmények óta napjainkig az igazi művészek és írók, a jók és a nagyok különösen, de bizonyára a közepesek is, műveikkel semmivel sem kevesebbet, mint éppen a világ megváltását célozták.

Csakis azt és semmi mást. Tudatosan és az életérzések homályos világában egyaránt. Igenis, a világ megváltását. És nem annak ellenére, hogy józan és szel minden igazi művész és író pontosan tudja, hogy az ember világa megválthatatlan, hanem éppen ezért. Éppen a feladat lehetetlensége miatt. Hiszen éppen a világ megváltásának mint célnak a lehetetlensége és így önmagában való értelmetlensége a művészet és az irodalom értelme.

És vajon honnan ered, miben gyökerezik minden valódi művész, író, sőt tudós életérzése, amely mindig is azt az „ötletet” sugalmazta, hogy a világ megváltásának értelmetlenségében találják meg tevékenységük értelmét? Az „ötletet” maga az emberi lét felfoghatatlan értelme sugallja. Hiszen az általunk ismert világban egyedül az ember „tüntetett ki” és „sújtatott” tudattal. Az embert pedig tudata kényszeríti a felfoghatatlan elmúlás felfogására. Az elmúlás felfogására, amelytől semmi igyekezet, semmilyen nagyság soha senkit meg nem óvott. Az elmúlásból

következik, hogy az emberi lét értelmének minden, akár tudományos, akár művészi, akár teológiai vizsgálata és magyarázata értelmetlen. Az ember az egyedüli élőlény, amely tudata birtokában kénytelen a legmagasabb rendűnek képzelni magát – miközben azal a képtelenséggel kell szembesülnie, hogy ugyanakkor ő, az ember, az egyedüli, fajtáját és környezetét pusztító, önpusztító lény. Az embernek az elfogadhatatlant kell elfogadnia. A felfoghatatlant kell felfognia. Történelmi értelemben és személyes mindennapjaiban a megoldhatatlant kell megoldania, nem mást, mint az elmúlással sújtott és egyben felmagasztalt létét. A felfoghatatlanul értelmetlen létben való fennmaradását. Céltalanságának kell naponta és történelme során örökké célt adnia. Az emberi létnek ez a felfoghatatlan és mégis minden időpillanatban feloldott lehetetlensége adta mindig is a művészek és írók számára a világ megváltásának képtelen ötletét. És éppen a feladat transzcendentális természete volt és marad az igazi művek ihletésének legmélyebb és kiapadhatatlan forrása.

Éppen ezért az ortegai esztétika és az ő esztétikai receptjei különös módon egy embertani értelemben vett konformista modernizmust sugallnak. Az ember létbeli nyomorúságát, kétséges szerepét, tehetetlenségét illető konformizmusról van szó. Ennek szellemében a létbeli és társadalmi szervezetben fellépő és egyre fenyegetőbb problémáit megoldani nem képes az ember az „új érzékenység” művészeti receptje szerint, a „művészies művészetben” előbb mint nyomorult féreg, a létezés varangya, szürke, orrát piszkáló, bőfögő, szellentő, visszaszázító senki jelenik meg, majd Ortega y Gasset tanácsára és követői jóvoltából el is tűnik.

Vajon igaz-e, hogy a teremtet világban (vagy aki nek tetszik, az önteremtő természetben) tudattal egyedül sújtott – és ezért legkeservesebben létező – élőlénynek, az embernek a művészetben és irodalomban az „új érzékenység” által oly divatosá tett torzképét, az „antihős” nyomorult csúszómászó torzképét kell látnia? Egyáltalán nem biztos.

Hiszen, ha meggondoljuk, a minden élőlélynél ki-méletlenebbül sújtott ember a létezés hőse. És talán ezzel szemben egy másik, mondjuk, nem ortegai esztétikai recept szerint, az embert és létét vajon olyan felhőtlennek kell-e a művészetben és irodalomban látni, ahogy a politikai diktatúrák által feltalált különböző izmusok előírják? E feltételezés ellen talán nem is szükséges magyarázkodni. De akkor hogyan?

Talán úgy, ahogy minden korok minden nagy és jó művében, az irodalom és művészet minden fajtájában. Mert hogyan jelenik meg a jó művekben az ember és léte az első barlangfestmény óta? Nyomorultnak és aljasnak, közveszélyesnek és szánandónak, hősesnek és visszaszázítóan gyávnak, megvetésre méltó

tónak és magasztosnak. És itt csupán nem egymással ellentétes jelzők felsorolásáról van szó, hanem emberi létünk milyenségéről.

A konformista módon „modern” felfogás híveinek meglepetésére a jelzők között a hősiesség is szerepelt. Bizony nem elírásként. Hanem nagyon is megfontoltan.

Hiszen a minden élőlélynél keményebben sújtott ember nemcsak nyomorult, szürke és visszataszító, de a létezés hőse is. Az, mert el kell viselje magát a léte-zést! Sajat emberi mivoltát.

A társadalom és a művészetek történetének gyakran ismétlődő jelensége, hogy a történelem színpadán egymás ellen harcoló, alkalmasint élet-halál harcot vívó hatalmakról és irányzatokról, ha jobban megvizsgáljuk, kiderül, egy kutya kölykei ők. Vagy ha nem is azok, de akarva-akaratlanul saját formai ellenfelüket segítik. Mert hiszen az Ortega y Gasset-féle esztétikai testamentumot forgató új érzékenységgű „művészies művészeti” irányzatok és izmusok az irodalom és művészet elembertelenítésével, a lehetséges közönségnek egy irracionális elitizmus jegyében való elidegenítésével, az irodalom és művészet eltörpülésébe való belétörődéssel, sőt annak elősegítésével – átadják a helyet a film, televízió és videó populáris kultúrájának. A legocsmányabb és legveszélyesebb emberi ösztönöket dicsőítő vulgáris szemétnak. Ezzel megismételve Shakespeare II. Richárdjának vétkét, aki egy gyenge pillanatában önmaga mondott le koronájáról. Szerénységgel leplezett gyáva ötletéért cserébe a visszavonultság békéjét remélte, amit azonban ellenfelétől valójában kapott, az a hóhér töre volt.

Brecht *Galilei élete* című drámájában a tanítvány, Andrea Sarti csalódottan veti szemére mesterének, hogy az inkvizíció fenyegetésére visszavonta a tanait. Galilei távozában így védekezik: Nagy baj, ha bárhol is hősökre van szükség. Az pedig tragédia, ha mégis szükség van rájuk, és egy sem akad – vág vissza a tanítvány.

Az emberi világ olyan természetű, hogy mindkettőjüknek igaza van. Mert például 1940-ben nagy bajra utalt, hogy hősökre volt szüksége a szabad világnak. És tragédia lett volna, ha a szükség órájában nem támad egy Winston Churchill nevű feledhetően hős.

A gondolatot a művészet és az irodalom jelenkori helyzete idézte fel. Mert hiszen korántsem csak Ortega y Gasset véleménye, hanem szinte egyértelmű felfogás és mindennapi tapasztalat szerint a művészet és irodalom temetési szertartásán veszünk részt. Immár jó néhány évtized tapasztalata ezt a felfogást látszik erősíteni, sőt vitathatatlaná tenni. Ami elképzelhető, egy ezzel szöges ellentétben álló felfogás, vagy talán megérzés, amely az irodalmat és a művészetet a jövő főszereplőjének – s vegyünk bátorságot a szóhoz – hősének képzi el. Talán csak úgy találomra.

Vagy esetleg az érdekesség kedvéért? Nem azért, hanem abból a tapasztalatból kiindulva, hogy a második világháború idején az emberi történelem új szakasza kezdődött. Korábban népek, országok, fajok és vallások harcoltak egymás ellen. Korunkban azonban az emberiség megkezdte az önmaga ellen vívott háborúját. Korántsem az atommaghasítás és a bombák feltalálására gondolunk, hiszen azok csak az új háború technikai eszközei.

A Föld népességének robbanásáról, az úgynevezett „Peoples bomb”-ról és az azzal egy idejű gyűlöletrobbanásról van szó.

A világmegváltónak ígért politikai forradalmak mindegyike kudarccal végződött. Márpedig az ember földlakói lehetősége került közvetlen veszélybe. Ha a politikai forradalomban nem bízhatunk többé, egyetlen remény maradt: a képzelet forradalma.

A képzelet forradalma, amely arra hivatott, hogy az ismert történelem tapasztalataival és emlékeivel szembesülve, a gyűlölet mítoszaival szemben a megértés mítoszait teremtsen meg.

Csak az irodalom és a művészetek képesek a harmadik évezred drámájának megírására, megfestésére és színpadra állítására. A harmadik évezred drámája pedig nem a konfrontáció megkövesedett drámája. Az új évezred igazi drámája a megértés drámája. Ez a nagy dráma. Ez a nagy tett. Hiszen az emberiség nem csupán fizikai létében szenvedte meg szégyenletesen és tragikusan vérszomjas századunk két világháborúját és öt népirtását. Szellemi értelemben is kínpadot jelent már nézni, hallani és elemezni a konfrontáció drámáit.

Egyszerűen szólva azt mondhatjuk, hogy a konfrontáció drámáira és annak ábrázolására még a hülye is képes. A modern dráma, vagyis korunk drámája a megértés drámája.

Az igazi drámai küzdelem nem csupán a másság eltűrése, hanem élvezetének és használatának felfedezése. Nem elhatározás vagy kinevezés, hanem az életösztön. Azért, mert ha a művészet és irodalom kezdeményezésére az emberiség nem képes megvívni a képzelet forradalmát, ha az irodalom és a művészetek az „elitista” semmitmondás helyett nem képesek megteremteni a gyűlölet mítoszai helyébe a megértés mítoszait – akkor elbúcsúzhathatunk és el is fogunk búcsúzni naprendszerünk sorrendben ötödik legnagyobb – vagy legkisebb – bolygójától. ■ ■ ■

Salamon Pál 1930-ban született Budapesten. Könyve a Kalligramnál: *Globális bordély – szerelemtől és világunk állapotáról* (2014)

AZ EGYESÍTŐ VÍZIÓ

A Háború és béke mint az orosz nemzeti identitás új alapító mítosza

Felhívták már a figyelmet arra, hogy a birodalmi rendszer ereje egy-egy adott ország esetében közvetlenül tevődik át a művészi fikció erejére. A brit regény a 18–19. században uralkodott, amikor Nagy-Britannia világhatalom volt. A francia gyarmatbirodalomból hasonlóan nagy formátumú regényírók kerültek ki. Az ellenkezőjét mondhatjuk Németországról: csak résztvevő volt a tengerentúli gyarmatokért folytatott versenyfutásban, 19. századi regényei messze elmaradnak más európai nagyhatalmak irodalmi termésétől; amikor viszont megerősödött a franciaporoszháborúban, jelentősebb regényeket produkált. Ez azt sugallja, hogy a katonai és politikai szférában tanúsított agresszív magatartás a regényekben is kifejezésre jutott, Richardsontól kezdve, aki a csábításról vagy a csábítási kísérletekről számolt be, Dickensig vagy Thackeray-ig, akik agresszív és leleményes tengerentúli üzletembereket szerepeltetnek.¹

Oroszország birodalomépítő lendületének is megtalálhatjuk a megfelelőjét a művészi alkotóerőben. Az orosz kulturális emlékezet tele van az Oroszország dicőségéért vitézkedő harcosok emlékműveivel, a lapzatokon olvasható feliratok pedig az írók művei. Különösen Lev Tolsztoj életműve közvetítette oly módon a birodalmi hatalmat, hogy döntő hatással volt az oroszok önmagukról kialakított képére. Tolsztoj erősítette e kép maszkulin aspektusát, szorosabban kötötte a múltban aratott katonai győzelmekhez.

Az orosz birodalom legoptimistább éveiben írta és adta ki a *Háború és békét*. 1860-ig Oroszország birtokba vette a Kaukázus utolsó független hegyvidéki területét, Szvanétia fejedelemséget, Grúzia északnyu-

gati részét, rászánta magát egy nagy közép-ázsiai hadjáratra, amelyet szintén sikerrel fejezett be. A cári birodalom Tolsztoj életében kebelezte be Kazahsztánt, Üzbegisztánt és Türkmenisztánt. A nyugati provinciák teljes egészében megmaradtak a birodalom fennhatósága alatt a felkelések és az irredentizmusok ellenére is. Az 1863-as felkelés valójában megszilárdította a birodalom hatalmát, gazdaságilag is megerősödött attól, hogy elkoboztak több ezer lengyel, fehérorosz, ukrán és litván nemesi birtokot. Törvényen kívül helyezték a keleti rítusú katolikus egyházat, a vagyonát az állam és az orosz ortodox egyház vette birtokba; ennek is voltak gazdasági és politikai vonatkozásai. Ilyen sikerek mellett viszonylag könnyű volt megbékelni a dicstelen krími háború emlékével. Az 1860-as években a birodalom elfogadta a jobbágyság eltörlésének tervezetét. A népessége is ugrásszerűen gyarapodott, 1850 és 1897 között a kétszeresére nőtt.² Komoly társadalmi igény mutatkozott a győzelem új reáliáit tükröző irodalomra. II. Sándor uralkodása idején (1855–1881) az orosz elitek készek voltak olyan irodalmi művek befogadására, amelyek a magabiztos európaivá és ékesszólóvá alakított Oroszországot mutatják be; ennek a birodalomnak komoly céljai vannak, de szerény a hangja, már nem jellemző rá a Karamzin politikai pamfletjeiben vagy Puskin szigorú hangvétele verseiben kifejezett attitűd. Mint Anthony Smith mondhatná, a körülmények kedveztek a nemzeti reprezentáció konszolidálásának.

A *Háború és béke* teljesítette a birodalmi eposzra vágyó Oroszország igényeit. Ez a regény lehetővé tette, hogy átalakítsák a birodalmat fenntartó politikai

mítoszt, a sikerekhez illő képeket varázsolt elő, melegeztítve, ha nem egyenesen lehetetlenné téve a birodalommal való retorikai szembenállást az orosz kulturális diskurzus keretein belül. Tolsztoj olyan helynek mutatja Oroszországot, ahol nem lehet komolyabb hibákat találni, bővelkedik a „valódi” történelmen belül tevékenykedő nagyszerű állampolgárokból, így szinte elképzelhetetlen bármiféle támadás vagy akár komoly kritika megfogalmazása. Aki kimozdítaná a birodalmi lét szegletkövét, amelyen a *Háború és béke* építménye nyugszik, annak túl kell lépnie az elfogadható diskurzuson. Lehet vitatkozni a birodalomnak megfelelő kormányzási formákon, sőt harcolni ezek ellen, de sosem lehet túllépni a megengedhető kritika határain, vagyis nem lehet veszélyeztetni az Oroszországnak vagy *Rosszijszkaja imperijának* nevezett mítikus absztrakciót, melynek portréját oly bámulatos ékesszólással festette meg a szerző e regényben. Tolsztoj úgy mutatta be Oroszország nagyságát a műben, hogy ezzel kihúzta a talajt mindenféle radikalizmus alól, amely meg akarná fosztani ettől. A regényben ábrázolt orosz állam olyan magabiztos és olyan tartós állampolgári közösséget hoz létre, oly ékesszóló a külvilággal folytatott párbeszédben, hogy a birodalom törvényességét vagy Oroszország etnikai határait illetően nem volt helyük semmiféle kételyeknek, mint ahogy arról sem lehet szó, hogy valaki egy lelkesítő vallási szertartás alatt vonja kétségbe Isten létét.³

A *Háború és béke* az orosz nemzeti identitás szenedélyes és drámai magasztalását kínálta az orosz és a külföldi olvasóknak. Olyan különböző kutatók érveltek amellett, hogy a nemzeti identitás fogalma sokkal komolyabb, tartósabb, és hosszabb szerepet játszott annál, amelyet a 20. századi elemzésekben tulajdonítani szoktak neki, mint Anthony Smith, Adrian Hastings, David Miller és Margaret Canovan. Mint már írtam a bevezetőben, a nemzetek rendszerint a közös történelem kulcseményei körül szerveződnek, ilyen a nagy vezérek születése és halála vagy a más csoportokkal kialakított kapcsolatokban beállt fordulat. Az utóbbiak között a háborúk és az ezekből következő veszteségek vagy nyereségek a legfontosabbak. Kevés esemény erősíti jobban a nemzeti identitás érzését, mint egy nagy ország volt szövetségese által indított támadás, különösen akkor, ha az előbbi inkább ahhoz van szokva, hogy ő rohan le másokat, nem pedig ő szenved el támadásokat. A *Háború és béke* mindezekből a lehetséges forrásokból merített. A változó szövetségek drámája, a meglepetés, a harag, a keserűség és az invázió alatt mozgósított társadalom tökéletes anyaggal szolgál a nemzeti identitás erősítéséhez. Ráadásul nevezetes személyiség indított támadást, olyan ember, aki meghódította Európát, és legendák hőse lett. Ilyen körülmények között szenvedni, aztán legyőzni a nagy ellenfelet – mindez elsőrangú alapanyag egy nemze-

ti sagához. A tekintély és a valószínűnek ható látszatok keveréke olyan képet teremtett a hazáról, amelyre nem véletlenül büszke Oroszország. Egy európai nagyhatalommal harcolni és győzni olyan eredmény, amelyet szégyenkezés nélkül ki lehet tenni a kutató tekintetnek; megerősíti Oroszország európai státusát. A napóleoni invázió alkalmat adott arra, hogy Oroszország megújítsa politikai önértékelését, hisz a támadó ellen vívott győztes háború mindig legitimál, erősíti a magabiztosságot. E dinamikus nemzetnek pontosan arra volt szüksége, hogy valaki mindezt egy nagyregény mitologikus kontextusába helyezze. Tolsztoj a „nagy honvédő háború” mitológiájává alakította át, dicsfénybe vonta a történelmet; Anthony Smith ezt egy nemzet „politikai alapító mítoszaként” határozta meg. Bemutatta az idegen agressziót és a támadó jogos büntetését, több száz alakot felvonultató panorámát festett; ezek a szereplők a háborús felfordulás és veszteségek ellenére is éltek a maguk életét. Ez újabb heroikus dimenziót adott a regénynek.

A *Háború és béke* jelen van az orosz kultúra diskurzusában és azon kívül is, könyvtárakban és iskolákban, olyan sokoldalú érdeklődést keltett, amely az alárendelt kultúrák legmerészebb álmait is felülmúlja. Azt mondta a regény a számtalan olvasónak, hogy Oroszország az olyan jó és finom emberek hazája, mint Karatajev és Tusin, nem az az agresszív kolosszus, amit „Oroszország rágalmazói” csinálnak belőle. A korabeli eliteknek azt kellett látniuk, hogy az arisztokráciája „pont olyan, mint mi”. Nem hivatkozódó, hanem nagy-lelkű és dolgozó, szívesen adja át magát az értelmetlen különködésnek, mint a francia életmódot és szokásokért rajongó Bolkonszkij herceg. Az egyenes és fesztelen Pierre Bezuhov képvieli a művelt oroszokat, akik gyakran tévednek, talán nem túl összeszedettek, de mindig őszinték és ösztönösek. Andrej herceg felsőbbrendű emberi lény a túlhajtott intellektus minden veszélyével együtt, ugyanakkor nemes szívű, hiányzik belőle az az agyafúrt kétszínűség, ami annyira jellemző Balzac, Flaubert, Maupassant vagy Thackeray hőseire. A ravasz típusok elenyésző kisebbséget alkotnak a *Háború és béke*-ben, jelentéktelen szerepet játszanak a cselekményben: a Bergek és Kuraginok csak kis pontok azon a pompás panorámán, amelyet Tolsztoj vetít elénk. A nők ebben a *par excellence* férfias regényben eleget tesznek a hagyományos elvárásoknak, gazdagítják az erős orosz asszonyok galériáját (Puskin volt az alapító). Marie hercegnő nem kevésbé méltóságteljes, mint a kor nyugat-európai hercegnői, Natasa Rosztova pedig hangosan és tisztán érthetően mondja, hogy őt nem kell másokhoz hasonlítani, önmagában véve is ízig-vérig orosz, csodálatra méltó, még az olyan gyengeségeiben is, mint az a szerencsétlen kaland Anatolij Kuraginnal. A *Háború és béke* napfényes anélkül, hogy sekélyes lenne, aligha írtak

még egy olyan nagyregényt, ahol az emberi természet ismerete nem mérsékli a szerző optimizmusát. Érdekes még egyszer elismételni, hogy az orosz politikai organizmus rengeteget profitált Tolsztoj azon képességéből, hogy össze tudta kötni a mélységet a boldog elragadtatással, az olvasók emlékezetében pedig valószínűként maradt meg a regényben ábrázolt birodalom.

A francia támadás Tolsztoj előadásában megszilárdította az orosz birodalmi ártatlanság mítoszát, és segítette igazolni Oroszország imperialista törekvéseit. A *Háború és béke* jogszerűen Oroszországot illető területként kezeli a Napóleon elleni háború legfőbb hadszínterét, Kelet-Európát. Ez a regény késleltette azt a pillanatot, amikor Oroszország ráébredt arra, hogy a birodalom nem azonos az etnikai Oroszországgal. Tolsztoj helyezte el az utolsó ecsetvonásokat azon a képen, amelyet Puskin festett meg elsőként; eszerint Oroszország egymaga győzte le a franciák császárárt, a vérével fizetett Európa szabadságáért. Azóta része az orosz emlékezetnek az a hiedelem, hogy Oroszország nemcsak magát tudja megvédeni, hanem Európát is megmentheti. A birodalom úgy döntött, tovább harcol déli szomszédai ellen, miközben Napóleon se-regétől védi magát; ez a lépés is a *Háború és békének* köszönhetően tűnik el a látómezőből. Az író nyilvánvalóan imperialista üzemmódban dolgozott, amikor oly könnyen megfeledezett a birodalom kaukázusi hadműveleteiről, miközben a legnagyobb megvetéssel tekintett az Oroszországra támadó Napóleonra. Tolsztoj kolonialista pozícióból győzte meg arról orosz olvasóit (később pedig a külföldieket is), hogy ami Napóleon oroszországi invázióját illeti, az csak egyetlen történet, ezt pedig el is mondta a regényében.

A történelem diakrón természetű, időben bontakozik ki. A mitológia az örökké tartó jelenben történik; mindig jelen van, mint a *rogyina* mítosza, amit meg kell védeni. Ez szinkrón jelenség. A *Háború és béke*-ben Tolsztoj arra használja a történelmet, hogy erősítse a mitológiát és vice versa, így köti össze a szinkroniát a diakroniával. Kevés író ért el hasonló sikert ezen a téren. Mintha e regényt olvasva belépni a történelembe – a cselekmény egyértelműen meghatározott időkeretek, 1805 és 1820 között játszódik –, ugyanakkor magunkba szívjuk a mitológiateremtés szféráját, amely átalakítja számunkra a 19. század elejének valódi Oroszországot a mitológiai Oroszország reprezentációjává; ez az örökké tartó szépség országa, ahol szinte makulátlan emberek élnek. A *Háború és béke* megidézi Oroszország kivételességét, ugyanakkor megőrizi hitelességét mint történelmi eseményekről szóló elbeszélés. Pontosan a „valóság” e képzelettel díszített tökéletes illúziójával éri el azt, hogy a regény jelenléte olyan erőteljes. Mint egy orosz kritikus megfogalmazta, ez „teljes kép a korabeli Oroszországról”. Tolsztoj ezt magától éretetődnék tartotta: „Ny. Ny. Sztrahov

a csúcsra helyezte a *Háború és békét*, a társadalom véleménye szerint ott is marad.”⁴ Hozzátehetette volna, hogy az ő személyes érdeme az orosz társadalom érdemévé válik, olyan szintre emeli az oroszok önértékelését, amelyet azelőtt sosem értek el.

A táj és a stabilitás

Azzal kezdődnek Tolsztoj érdemei, hogy szimbólum-má alakítja a tájakat. Az orosz nemzeti mitológiában számos olyan elem található, amelyet szent vagy félig megszentelt helyként írhatunk le: csatamezők, szent városok, folyók, tavak, emberkéz alkotta emlékművek, házak, amelyeket nagy oroszok építettek, vagy benne laktak, a bútoraik, a ruháik, nyilvános események, amelyeken részt vettek, a kézírataik. A szociológusok rámutatnak arra, hogy az emlékművek és a megszentelt helyek erősítik a közös identitás érzését;⁵ minden kultúrára jellemző, hogy rendelkezik bizonyos számú hasonló hellyel. Ezeknek a helyeknek különleges pozíciót kell kapniuk az etnikai csoport képzeletében ahhoz, hogy egy nemzet érzékelni tudja magát. Bár nem az oroszok az egyetlenek, akik óvják szent helyeiket, vagy emlékműveket építenek hőseik tiszteletére, elég különös módon függenek ezektől. Blok *Kulikovo mezején* című verse, a Tolsztoj regényeiben és elbeszéléseiben mindenfelé előforduló ütközetek és tájak, Sztálingrád szovjet felmagasztalása (Nyekraszov *Sztálingrád lövészárkaiban* című regénye) – mindez oly mértékben historizálja a természetet és a földrajzot, amelyet meg sem próbáltak elérni a viktoriánus regényírók az angol vagy Balzac és Flaubert a francia tájak bemutatásával. Gogol *Holt lelkek* című regényében Csicsikov az orosz síkságokon utazgat, e tájak mitikussá nőnek. A regény vége felé Csicsikov trojkája átalakul Oroszország képévé, hirtelen előbukkan az ismeretlen rendeltetése felé száguldó vad trojka, más nemzetek félrehúzódnak a könnyörtelen vágta elől. A *Háború és béke* nagyban hozzájárul a megszentelt helyek emlékét őrző kincstár gazdagításához.

A *Háború és béke*-ben az orosz táj többször is átalakul Oroszország tiszteletre méltó szimbólumává. Végtelen síkság, itt-ott dombok emelkednek, de nagyrészt lapos, nagy hangsúlyt kapnak a nyírfák és az erdők: íme Oroszország kvintesszenciája, ahol a misztikus orosz nemzet jár az élet útján. Ezért Pierre borogyinói élménye alighanem a történelem és a mitológia leghatásosabb keveréke az egész orosz irodalomban. Amikor Pierre felkapaszkodik egy Borogyino környéki őrhalmra, lenyűgözi az orosz táj szépsége. „Arany-sárga mezők és pagonyok ragyogtak”⁶ a szeme előtt, látta az erdőt, a Kolocsa folyót és a szmolenszki utat, ahol csapatok tülekedtek. A *rogyina* lélegzetelállítóan szép, de meg kell védeni. Ennek a tájnak köszönheti

Pierre az egyik epifániáját. A regény egyik korábban játszódó részében Natasa Rosztova egy ablaknál ül Otradnojében („örömtelit” jelent oroszul), gyönyörködik a holdfényben ragyogó orosz tájban. Repülni szeretne ettől a látványtól, áhítattal töltve el Andrej herceget, aki kihallgatja a lelkendező Natasát.

A *berjozka* (nyírfa) oly módon jelképezi az orosz-ságot a folklórban, amelyet más európai nemzetnél nem találunk. Aki *berjozkát* lát, azt kellemes érzésektől sem mentes melankólia tölti el. A másik szimbólum, a tölgy az orosz termékenységet és gazdagságot jelképezi, mint Puskin *Ruszlán és Ludmila* című költeményében: „*Na lukomorje dub zeljonij...*”⁷ Andrej herceg látja a nyírfák első leveleit, amikor fölkeresi rjazanyi birtokait, és az alkalomhoz illő melankóliába esik, de csak a tölgyfa jelenti azt a megújulást, amelyet az orosz táj hozhat. Amikor először látja, a tölgy lombtalan, „torzszülöttre” emlékeztet „kajlán szétterpesztett, otromba, bütykös karjaival”. Pár nappal később a tölgy „dús nedvű, sötétzöld lombsátort eresztett, és enyhén, kéjesen ringatózott a lenyugvó nap sugaraiban”.⁸ Andrej herceget örömmel tölti el a tavasz, áhítatba ejti az élet értelmének epifániája.

A farkasvadászat jelenetében a birodalmi nemzetrekre jellemző módon olvad össze a közösség lelke az erőszakra való hajlammal. Két nagy irodalmi leírás is van a farkasvadászatról, az egyik Tolsztoj regényében, a másik Alfred de Vigny *A farkas halála* (*La mort du loup*, 1843) című költeményében található. A *Háború és béke*ben kizárólag a vadászok nézőpontjából látjuk a jelenetet, míg Vigny az egzisztenciális gyötrelme szavait mondatja ki a farkassal. Figyelemre méltó, hogy a *Háború és béke* legszelídebb lelkületű hősei közül is részt vesznek néhányan a farkasvadászatban, nevezetesen Nyikolaj Rosztov (bár ne feledkezzünk meg arról, hogy a cár parancsára kész gyilkolni), a jó természetű kisnemes (a „Bácsika”, az ő kis házában adta elő Natasa Rosztova az emlékezetes paraszttáncot), az öreg Rosztov gróf és még néhány jótét lélek a parasztok közül. Amikor végül legyőzi a farkast a kutyafalka, az egyik paraszt, Danyilo boldogan suttogja: „összekötözzük”. A farkas nyakára lép, pálcát dug a szájába, összekötözi a lábát, és megfordítja, hogy föltehessék a lóra:

„A vadászok elcsigázott, de boldog arccal felhengeríték az eleven, meglelt farkast egy hőkölő, prűszkölő paripára, és a rá agyarkodó kutyák kíséretében oda viték, ahol mindnyájuknak gyülekezni kellett. Két kölyköt fogtak még a kopók, hármat az agarak. A vadászok még gyülekeztek, hozták a martalékokat, a históriákat, és mind odament megnézni az öreg farkast, amely nagyhomlokú fejét lecsüggesztve, a pecket beharapva csak bámult üveges fényű, nagy szemével a köréje özönlő emberek és kutyák tömegére. Valahányszor hozzányúltak, rúgott egyet a hátsó lábával, vadul, de mégis egyszerű-

en nézett mindnyájukra. Ilja Andrejics ugyancsak odament, és megérintette a farkast.

– Tyű, de roppant jószág! – mondta. – Jókora, mi? – kérdezte Danyilótól, aki mellette állt.

– Jókora ám, kegyelmes uram – felelte Danyilo, és lekapta sapkáját.

A grófnak eszébe jutott, hogy elszalasztotta a farkast, és hogy összekülönbözött Danyilóval.

– Hanem koma, te ugyan mérges ember vagy – mondta a gróf. Danyilo egy szóval sem felelt, csak elmosolyodott szégyenlős, gyermekiesen-szerény, kellemes mosollyal.”⁹

Az a döbbenetes a leírásban, hogy az elbeszélőben nincs semmi empátia a vad iránt, amely lassan megfullad, amikor megkötözve, fejjel lefelé viszik a lovon, a sebei véreznek, a tüdeje pedig nem tud elég levegőt magába szívni. Nyilván a birodalmi portyázások során alakult ki az a képesség, hogy az ember figyelmen kívül hagy ilyen apróságokat, az oroszok pedig újra meg újra portyázni indultak a történelmük során. A farkas legyőzött ellenség, a vadászokat pedig nem érdekli semmi más, csak a győzelem öröme, a legszegényebb paraszttól az arisztokrataig mindenkit beleértve. Figyelemre méltó, hogy e jelenet utolsó szavai az orosz paraszt szelíd és kedves mosolyára vonatkoznak, ez rokonítja őt azokkal a szelíd és barátságos szereplőkkel, akik többek között Dosztojevszkij és Tyutcssev műveiben bukkannak fel, a *Háború és béke*ben pedig azok a szent bolondok is őket képviselik, akiket Marie hercegnő fogad.

Vigny művében ezzel ellentétben nincs birodalmi szimbolika, inkább arra az egzisztenciális állandóságra figyel, amely alapján kortársa, Søren Kierkegaard szemlélte a világot. Itt is megölik a farkast. Ugyanúgy vadászok és kutyák vesznek körül, mint a *Háború és béke*ben, többször is keresztüllövik, kutyák marják, megsebzik késükkel azok, akik már látják, hogy kimerülten rogy össze. A farkas egy pillantással átlátta a helyzetet, mondja a lírai én, aztán lehunyta a szemét és meghalt, hang nélkül.

A lírai én még elkapja a farkas tekintetét, mielőtt az meghal, és a következőképpen rekonstruálja, mit próbált kifejezni az utolsó pillantásával: „Ha erőd adja, tedd, hogy a lélek / érjen föl benned is töprengő, kínos éjek / végén a minden mindegy hős fokára, oda, / hol én, vadon szülöttje elkezdtem, valaha. / Nyögés, panasz, ima – ússzon a gyáva ebben. / Járd hosszú és nehéz utad te rendületlen, / amerre végzeted ösvénye kanyarul, / aztán szenvedj, mint én, és halj meg szótlanul.”¹⁰

A civilizációk közti különbségek, amelyekről Samuel Huntington beszélt, igen világosan mutatkoznak meg, ha szembeállítjuk az elejtett vad megölésének kétféle bemutatását. Tolsztojnál a fiatal birodalom és az emberei kifogyhatatlan életerejükkel tűnnek ki,

miközben üldözik és irtják az ellenséget, a legkevésbé sem képesek azonosulni azokkal, akiket legyőztek. Vigny azzal tűnik ki, hogy képes átérezni mások fájdalmát, ez a tulajdonság pedig végzetes a birodalmakra nézve, de igen jellemző az érett kultúrákra.

Míg a helyek és csaták mitologizálása gyorsan megtörténik, Napóleon oroszországi hadjáratának gazdasági okai nem kerülnek szóba. A francia–orosz háború legfőbb előzménye az volt, hogy a két ország, amely 1808-ban titkos tárgyalásokat folytatott Törökországgal felosztásáról, nem tudott szövetségre lépni.¹¹ Hajszlájuk megegyeztek, a kereskedelmi konfliktus volt az akadály. Az oroszok nem szívesen fogták volna vissza az Angliával folytatott, igen jövedelmező kereskedelmet, üzletpolitikájuk Angliát részesítette előnyben, kedvezőtlen helyzetbe hozva Franciaországot. Napóleon gazdasági blokádnak alá vonta Angliát, ezzel megnehezítette és kockázatosabbá tette az Oroszország és Anglia között folytatott tengeri kereskedelmet. 1810-ben I. Sándor cár hatalmas vámot vetett ki a szárazföldi úton, főként a Franciaországból Oroszországba érkező árukra. Mivel ez komolyan sértette a francia érdekeket, a háború csak idő kérdése volt. Kiiktatva ezeket az okokat, győztes áldozatként ábrázolva Oroszországot, nem pedig zsákmányként és *ragadozóként* mutatva be, Tolsztoj nagyban hozzájárult ahhoz, hogy kialakuljon az áldozati vonulat, amely igen fontos szerepet játszik Oroszország politikai mitológiájában.

Azt a meggyőződést is erősítette, hogy az áldozati szerep nem zárja ki Oroszország nagyságát és sikerességét, összeegyeztethető azzal, hogy az oroszok nagy nemzetnek tekintik magukat. A *Háború és béke* olyan szimbolikus struktúrát teremtett, amelyben kényelmesen megfér Oroszország birodalmi nemzeti identitása. Olyan nyelven jelenítette meg az orosz történelem rájuk nézve hízog változatát, amely a hazai és a nyugati olvasók számára egyaránt érthető volt. Főként a *Háború és béke* hatására lett központi elem Oroszország nemzeti alapító mítoszában az idegen agresszió és az önvédelem. Arra is felhívták a figyelmet, hogy az ilyen szimbolikus struktúrák teremtése kulcsfontosságú a nemzeti önismeret és egyensúly szempontjából.¹² A *Háború és béke* gyakorlatilag minden eseményt mitologizál, ami csak szóba kerül, anélkül, hogy megfosztaná történelmi valóságától. A regény nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az orosz társadalom írástudó részében kialakuljon az egyensúly érzete, az a tudat, hogy elfoglalták a megfelelő helyüket Európa történetében.

Mielőtt Tolsztoj regénye átalakította a nemzeti politikai mítoszt, az orosz elitek viszonylag kevés tapasztalatot szereztek arról, hogyan kell birodalmi diskurzust folytatniuk a saját kultúrájukon belül. A történelmi emlékezet kisebb időszakot ölelt fel Oroszországban, mint a nyugat-európai országokban, a tartalma pedig még nem állt készen arra, hogy

a nyilvánosság elé tárják a művészet közvetítésével. Bár a szlavofilok tettek bizonyos erőfeszítéseket, próbálták magabiztossá tenni az orosz kultúrát, megfogalmazták a fontos küldetés eszméjét, a jóindulatú birodalomnak beállított Oroszország önkifejezését a saját elitjei sem találták teljesen meggyőzőnek. A probléma részben abban rejlett, hogy a birodalmi mítosz nehezebben stabilizálható, ha közel vannak a gyarmatok az anyaországhoz: a kedvezőtlen határmódosításokat vagy a leigázott nemzetek szabadságharcait, függetlenségi háborúit úgy érzékelik, hogy ezzel magát Oroszországot fenyegetik. A szomszédaival békében élő nagyhatalom, amely elindul a tengerentúlra, hogy teljesítse civilizációs küldetését, egy dolog; egész más az az ország, amely állandóan maga mögé les a válla fölött, figyeli az ellenséges alárendelteket. Az orosz nemzeti identitás érzése intenzíven jelen volt, de az identitás természetét már vitatták. Maga a szlavofil mozgalom is érzékelte a birodalom ingatagságát, noha ténylegesen az instabilitás leküzdését szolgáló eszköz volt. A szlavofilok úgy próbáltak megbirkózni ezzel a feladattal, hogy az ósláv *mir* mítoszába investáltak, állítólag ezen alapult *Rus*.¹³ Ez csak részben sikerült nekik. A *Háború és béke* viszont ott is sikert hozott, ahol kudarcba fulladt a szlavofil mítoszképzés.

Az állandóság és a stabilitás érzése sugárzik a regényből. Olyannak mutatja az orosz kultúrát, amely mintha békében lenne önmagával. Már nem sértődékeny a hangja, kész univerzális viselkedési modelleket kínálni, hasonlóan a nyugat-európai művekhez, szóval kész vezérszerepet betölteni. Bár igen erős a mitologizáló elem, a regény mentes a glinkai neheztelestől, nem erősíti a nemzeti előítéleteket. Nagyhatalomként mutatja be Oroszországot, amely jól érzi magát a parancsoló szerepében; olyannak mutatja az országot, amilyennek a Puskin nemzedékéhez tartozó oroszok szerették volna látni. Tolsztoj Oroszországa tele van olyan emberekkel, akik tudják, hogyan kell átgondolni a viharos múltat a biztonságos és nagy fontosságú jelen perspektívájából. A *Háború és béke* hasonló szerepet játszik az orosz önértékelés konszolidálásában, mint Shakespeare történelmi tragédiái az angoloknál. Shakespeare történetei teljes dicsőségében mutatják Angliát királyai és hercegei, lovagjai és boldogjai képében, akik fesztenek a maguk kudarcában és sikereiben, nem aggódnak amiatt, hogy miként ítéli meg őket a Másik. A *Háború és béke* a diskurzus olyan modelljét kínálta, amely már megtalálta a helyét a világban, nem kellett másra figyelnie ahhoz, hogy megbizonyosodjon arról, összhangban áll azzal, ami elfogadott a világban. Egy regény nem elég ahhoz, hogy sikerüljön eltakarítani a bizonytalanság lerakódott üledékeit, mégis döntő jelentőségű volt az, amit Tolsztoj műve elért. Megörökítette a birodalmi dicsőséget, ezzel pedig állandó népszerűséget szerzett

neki az orosz társadalom minden rétegében. A regény Leninnek és Szolzsenyicinnak is tetszett.

Már az első fejezetben hallható ez az új, univerzalizáló hang. Azt mondta egyszer egy kritikus, milyen különös, hogy ilyen triviális francia nyelvű társalgásból indul ki egy ilyen hatalmas regényszerkezet. De ez a sérülékenynek látszó kezdet egyáltalán nem triviális, hisz az orosz társadalom felső rétegeit mutatja, amint épp nemzetközi közegben intézik az ügyeiket, egyenrangú félként fordulnak az idegen arisztokráciához, elegánsan lavíroznak a világpolitika mélyvizein. Az Anna Scherer szalonjában vendégeskedő oroszokra már nem illik a brit utazó leírása, mely szerint Oroszország „primitív és barbár királyság”, mint ahogy az orosz brutalitáson háborgó Michelet megvetése sem vonatkozik rájuk. Az ő helyük már nem kétséges az európai hatalmi struktúrában. Az első fejezet azokról szól, akik a legjobbak, a legfényesebb elmék Oroszországban, azt sugallja, hogy nekik már nem kell haragudniuk, mint Puskinnek, ők már megérkeztek.

Figyelemre méltó, hogy a regény első mondatai franciául hangzanak el, a beszélő személy pedig német nevet viselő orosz nő, aki francia nyelvű meghívón értesítette a vendégeket a fogadásról. Mint ahogy Andrej herceg és az agyafúrt orosz külpolitikai szakértőről, A. M. Gorcsakov hercegről mintázott Bilibin is inkább a franciát használja, nem az oroszzt az 1805-ös hadjáratról folytatott ultranacionalista beszélgetésben. A regény eredeti kiadása gazdagon át van szöve francia nyelvű részletekkel, ezek aztán fokozatosan egyre ritkábbak lesznek, hűen tükrözve azt, hogy a Napóleon ellen vívott győztes háború után már nem lelkesedtek annyira a francia nyelvért. Ez a tendencia Julie Karagina és Marie hercegnő levelezésében is megfigyelhető. A francia nyelvű részletekből, a néha-néha beillesztett német betétekből ítélve minden aggály nélkül, kész tényként fogadta el a szerző azt, hogy az orosz művelt osztályok idegen nyelveket beszéltek az orosz történelem bizonyos szakaszában. Két emberöltővel korábban nyugtalanítónak találták ezt a tényt, ez készítette arra Alekszandr Siskov ellentengernagyot, hogy a 19. század elején létrehozza az Orosz Nyelvbarátok Társaságát. Mivel aggódott az anyanyelvéért, kísérletet tett arra, hogy privilegizálja az orosz nyelvet, szemben a divatos és gazdag franciával. Mire eljöttek az 1860-as évek, már tényleg nagyon jól boldogult az orosz nyelv, visszaszorult a francia használata, és elég sok idegen eredetű orosz talált utat a társadalom magasabb köreibé. Ezek az új elemek nem romanizálták vagy germanizálták az orosz kultúrát, hanem némi nyugat-európai csiszoltságot adtak az orosz nemzeti identitásnak, és még a birodalom leginkább idegengyűlölő szószólói is úgy tekintették, hogy ez egyike azoknak az előnyöknek, amelyeket a hódításnak köszönhet a birodalom. A *Háború és béke* ki-

finomult egyéniségei meglepetten fogadták volna, ha valamelyikük megpróbál kiállni az orosz nyelv mellett, mint Siskov.

Gondoljuk végig, miféle következményekkel jár az orosz kultúrára nézve a két említett ifjú hölgy, Julie és Marie francia nyelvű levelezése. Mindketten oroszok, jó nevelést kaptak. Megfelel a Puskin előtti Oroszország reáliáinak ez a helyzet: két leendő matróna, az orosz elit gyermekeinek anyja nem talál megfelelő szavakat a saját nyelvében ahhoz, hogy kifejezze lányos érzéseit. A francia nyelv használata nem korlátozódott arra Oroszországban, hogy ezen fejezzék ki a bakfisok álmodozásait. Andrej és Pierre is franciául kommunikál, ami arra utal, hogy nem érik be a fogalmak és árnyalatok szegényes készletével, amelyet az orosz nyelv kínált a 19. század elején. Az idegen nyelv ilyen használata azt mutatja, hogy az adott kultúra kínosan érzi magát a gyarlóságai miatt. Nyelvi szempontból Afrika és Ázsia olyan területeihez hasonlíthatjuk Sándor cár Oroszországát, ahol az angolt vagy a franciát fogadták el hivatalos nyelvnek, az oktatásban pedig a 20. században is megőrizték. De Oroszország maga is gyarmatok úrnője volt, arra törekedett, hogy gyengítse elsődleges identitásukat, és rájuk kényszerítse a magáét. Paradox módon egyszerre érezték magukat felsőbbrendűnek és alsóbbrendűnek a Másikhoz képest, ez a helyzet sokszor hatott az orosz irodalomra a 19. század első felében.

Az első fejezet azt mutatja be, amit Anthony Smith laterális etnikai közösségnek nevezett. Ebben az orosz társadalom felsőbb rétege szerepel, amint a saját körein belül folytat beszélgetéseket. Tolsztoj olyan kozmopolita csoportként ábrázolja, amely képes az önkifejezésre. Anna Scherer ízig-vérig orosz, elfeledtette vele származását az ország, ahol született. Pierre Bezuhov orosz földbirtokos és milliomos, akinek nem erőssége a társasági élet, de nem különösebben aggasztja az, hogy a modora nem tökéletes. Etnikai magabiztosság kell ahhoz, hogy valaki bemutassa egy olyan személy bugris viselkedését, aki az ország legszűkebb elitjéhez tartozik, erre csak olyan író képes, aki tökéletesen meg van győződve Oroszország kulturális szuverenitásáról, ezért nem veszélyezteti a birodalom tekintélyét. Ha a 18. században írt volna Tolsztoj, nem ábrázolhatta volna ilyen kétértelműen egy „Katalin-korabeli mágnás” fiát. Abban a korban és azelőtt minden orosz, akinek az rendeltetett, hogy „megjelenjen a nyilvánosság előtt” mint irodalmi alak, büszkén állt elének, híven az önfelmagasztolás legszebb hagyományaihoz. Zavaró tényezőnek tekintettek volna Heraszkov *Rosszijada* című gyászos eposzában egy olyan személyt, aki úgy viselkedik, mint Pierre, ugyanezt mondhatjuk el Szumarokov borzalmas tragédiáiról, melyek célja az volt, hogy demonstrálja ország-világ előtt: a birodalom műveltséget szer-

zett, jól kiismeri magát a nyugat-európai irodalmi divatban. Karamzin *Szegény Liza* (*Bednaja Liza*, 1792) című kisregényében Richardson *Pameláját* (1740) imitálja, Szumarokov drámái pedig Corneille és Racine tragédiáinak kései visszhangjai. Puskin *Anyegin*-je részben azért lett népszerű, mert a hőse kifinomult volt és divatosan életunt, tehát *par excellence* európai. Az *Anyegin* minden szereplője erősen stilizált, egyáltalán nem realisztikusak, ez Tatjanára is vonatkozik, akinek – mint a szerző bizonygatja – orosz lelke van, a modora pedig olyan, mint egy jól nevelt ifjú hölgyé a 19. századi európai provincián. Puskin csak a nyugati romantikus irodalmak szabályait követi, amikor szerényen említi, hogy *Tatjana* neve talán nem elég választékos a költeményhez.

Tolsztoj mentes az ilyen kényszerektől és aggályoktól. Meg van győződve arról, hogy a hazája nagy ország, kiköveteli magának, hogy saját helye legyen a világg kultúrában, nem próbál másokhoz alkalmazkodni, és ezt a meggyőződését át is adja az olvasónak. Az a könnyedség, amellyel elvezet minket az elbeszélő Anna Scherer szalonjából Andrej Bolkonszkij herceg birtokaiig, erősíti az európai kultúrával szembesülő szerző magabiztosságát. Bolkonszkij frankofil, az is maradhat mentegetés vagy további magyarázatok nélkül, ellentétben Jevgenyij Anyeginnel, akinek részletesebben le kell írni a neveltetését (nem baj, hogy ironikusan fogalmaz a szerző), mert csak így lehet meggyőzni az olvasót arról, hogy megfelel az európai normáknak. Katalin korában azt gondolhatták volna Bolkonszkij hercegről, hogy rabszolgaként utánozza az idegen szokásokat, az ilyen imitáció ellen tiltakozhatott volna Siskov vagy Fonvizin. II. Sándor korában Oroszország elég erős volt ahhoz, hogy megtűrje az olyan származású frankofilokat, mint az öreg Bolkonszkij, legfőképpen azért, mert – ellentétben Anyeginnel – a szíve mélyén orosz hazafi maradt. Az orosz birodalmi identitásnak már mély gyökerei voltak, így egy hazafi is lehetett frankofil. Tolsztoj hősei zavartalanul lehetnek azok, ugyanakkor könnyedén lépnek kapcsolatba nem oroszokkal. Pontosan ez az autentikus lét titka: az ember tudja, hol a helye mások között. Tolsztoj hitelessé tette az orosz arisztokráciát, az ő korában ez *sine qua non* feltétele volt annak, hogy az ember megvesse a lábát a világirodalomban, melynek fő útvonalaait a birodalmak uralták a legtehetségesebb íróik személyében.

Ha az Anna Scherer szalonjában zajló nyitó jelenetet kamarazenéhez hasonlíthatjuk, a regénynek az a része már szimfónia, amely a Napóleon ellen, 1805-ben indított osztrák–német–orosz hadjáratot írja le. Oroszország most először lép fel a Nyugat aktív barátjaként, partner a nemzetek játszmájában, a nyugat-európai nagyhatalmakkal dicsőségesen egyesült szövetséges. Az osztrákokat mintha kissé lekezelően ábrázolná, ilyen hangnem korábban nem volt hall-

ható az orosz irodalomban, mert vagy tisztelték, vagy mocskolták a Nyugatot. Bécsben már nem tekintik egzotikus érdekességnek Bilibint, az orosz diplomatát, úgy néznek rá, mint egy arisztokratára, aki egy fokkal magasabban áll az európai elitek szürke képviselőinél: *les mots de Bilibine se colportaient dans les salons de Vienne*,¹⁴ jegyzi meg az elbeszélő (érdemes felfigyelni a francia nyelv használatára). A morva város, Brno (a szláv név helyett az egész regényben a német Brünn szerepel, oroszosított formában, vagyis mint *Brjunn*), ahol Bilibin megszállt, sznob megjegyzése szerint „nyomorult morva odú”, ezt természetesen franciául fogalmazza meg: *ce villaintrou morave*.¹⁵ Ezt mondja Bilibin a fiatal orosz arisztokratáknak, akik épp most érkeztek Bécsből, és lesajnálják a vidékies Brnót. Ők természetesen jól kiismerték magukat a szentpétervári udvar izgalmas miliójében, provinciálisnak láttak egy nem túl nagy közép-európai várost. Cseh- és Morvaország akkoriban osztrák uralom alatt állt, bár kétségkívül vidékies volt Párizshoz vagy Bécshez képest, de tökéletesen illeszkedett az európai kulturális paradigmába, amely néhány emberöltővel korábban elérhetetlennek látszott az oroszok számára. Tolsztoj sikeresen vetíti vissza a napóleoni korszakba a birodalom bizonyos alaptéziseit, noha az csak jóval a háborúk után erősödött meg. Valójában az orosz tisztek a napóleoni időkben még mindig ijedten bámulták az európai provinciát. Egy szerényebb művészi adottságokkal rendelkező megfigyelő, mint Nagyecsda Durova, a *Napójában* kifinomultságot, anyagi bőséget és jó modort látott Oroszország nyugati szomszédaiban; a hazájában nehezen talált volna ilyet.¹⁶ A *Háború és békéből* mégis olyan oroszokat ismerünk meg, akik leereszkedően tekintenek a nyugatiakra.

Ilyen kontextusban különös jelentőséget kapnak Tolsztoj történelmi tárgyú fejtegetései. Fölteszik a koronát az egész regényt átható birodalmi magabiztosságra. Tolsztoj egy hatalmas, győztes állam szónoki emelvénnyéről hirdeti a véleményét. Azt sugallja az értelmezése, hogy emberek milliói tevékenykedtek annak érdekében, hogy Oroszország elérje mostani dicsőségét. Mondanom sem kell, hogy minden valószínűség szerint azok a nemzetek és társadalmi osztályok nyilvánították elkerülhetetlennek, számos nemzet akaratával összhangban állónak Sándor Napóleon fölött aratott győzelmét, amelyek elégedettek voltak a status quóval, nem pedig azok, amelyek veszítettek a hatalmi játszmában. Tolsztoj azért hivatkozott a történelmi igazságra és a történelem logikájára, hogy támogassa az orosz birodalmat; természetesen nem túl valószínű, hogy akkor is ugyanakkora buzgalommal teszi ezt, ha Oroszország elveszíti a napóleoni háborúkat. Az ő történelemszemlélete a győztesek monumentális és elkerülhetetlen vonulását implikálja, amelyet megfelelően be is mutatott a birodalmi nemzet szószólója.

Fiktív szereplők és történelmi alakok

Ugyanakkor Tolsztoj egyetemességre törő narratívája nem korlátozódik a nagy távlatokra. Az orosz arisztokrácia mindennapi örömeit és vesződségeit is lefesti nekünk. A regénye itt némileg eltér a 19. századi nyugati regényektől, amelyek főként a középosztályokkal foglalkoztak. Nagyjából így néznek ki a különbségek.

Megfigyelték már, hogy minden fejlett nemzeti mitológia létrehozta azt, amit a hétköznapi élet kultúrájának nevezhetünk?¹⁷ Ez az adott korban élő nők és férfiak mindennapi életéhez kapcsolódik. A nyugati regény hozzájárult ehhez a kultúrához, mert inkább az új társadalmi osztályok életét helyezte a figyelem középpontjába, nem pedig az arisztokráciát. A 19. századi angol regény újra meg újra elfogadtatta a polgári életet az olvasóval, belevésett az emlékezetébe számos szokást és szertartást, amelyet ez az életmód kialakított. Mindenki részt vehetett ezeken a szertartásokon, erről tanúskodik az is, hogy a polgári szokások alig néhány emberöltő alatt eljutottak a társadalom legalsóbb szféráiba. A 17. századi holland festészet még messzebb ment: belevésték a közönség emlékezetébe az olyan prózai tevékenységek elfogadását, mint a takarítás, a főzés, az evés, bemutatták a családi kör, az otthonos hangulat örömeit. Jan Vermeer *Konyhai szolgálólány* (1660 körül) című festményéről nemcsak azt tudhatjuk meg, hogy nézett ki egy holland konyha, hanem az ott végzett egyszerű tevékenységet is újjáértékelhetjük. A kép bizonyos méltóságot ad a konyhai munkának, kiemeli a névtelenségből és a láthatatlanságból, a művészi reprezentáció rangját adja neki. Demokratizálja a kultúrát, azt sugallva, hogy még a társadalom legalsóbb rétegeinek tevékenységét is érdemes kellő tisztelettel újra megfigyelni.

Az ilyen hétköznapi otthonosság bemutatására Oroszországban, a *Háború és béke*-ben is készült egy változat. De ez egész más volt, mint a fárasztó konyhai munkák polgári elfogadását kifejező festmény. Ez bizonyos értelemben a hétköznapi kultúra „patyomkinizált” változata volt. Azért emlegetem Katalin szeretőjét, mert csak papírdíszlet volt Rosztovék bámulatos otthonossága, amelyben persze örömeiket lelték a *Háború és béke* olvasói. A mosogatás és a padlóúrolás csodálatos módon kimarad belőle, az ebben részt vevő oroszok százaléka rendkívül alacsony. A *Háború és béke* pár száz családot mutat be a társadalom legfelső rétegéből, ugyanakkor nincs jelen benne az orosz városi polgárság és a kisbirtokosi réteg. Natasa Rosztova fesztelen viselkedése eltereli a figyelmünket a számtalan szolgáló munkájáról, aki lehetővé teszi ezt. Tolsztoj művével ellentétben a nyugat-európai regényeket egyre nagyobb tömegben népesítették be a városi és falusi közép- és alsóbb osztályok képviselőit felvonultató tömegek. Ebben az angol regény járt élen. Dickens,

Thackeray vagy Austen regényeiben nem jelennek meg az udvaroncok, a király és a királynő. A kicsi és illékony királyi-arisztokratikus világ csukott könyv volt a legtöbb nyugati regényíró számára, az ő magánéletük a nemesi vagy városi középosztályi környezetben zajlott. Nem így volt Oroszországban, ahol gyakorlatilag nem létezett középosztály. A *Háború és béke*-ben szereplő családok az orosz társadalom százalékban ki sem fejezhető töredékét alkotják. Olyan közel állnak az egyeduralkodóhoz, hogy az elkerülhetetlenül meg is jelenik néhányszor a regényben, ilyenkor beszélget velük, részt vesz az életükben. Tolsztoj felesége a való életben is járt a cárnál, hogy kikönyörögje az engedélyt férje könyvének megjelentetésére. A *Háború és béke* nyugati olvasói viszont tipikus orosz reáliáknak tekintik ezeket a rendkívüli kapcsolatokat, olyan értelemben, ahogy Dickens vagy Austen hősei a 19. századi London vagy az angliai vidék tipikus képviselői. Tehát csak részben volt igaza Sztrahovnak, amikor kijelentette, hogy ez a regény „teljes képet ad az ember életéről, a kor Oroszországról”.¹⁸ Mint ahogy Piszarev sem különböztette meg a *Háború és béke*-hez írt kommentárjaiban az orosz földbirtokost az orosz arisztokratától.¹⁹ E kezdeti kisebb pontatlanságokat fölnagyították a későbbi kritikusok, kialakítva azt a meggyőződést, hogy a *Háború és béke* ugyanúgy tükrözi az orosz hétköznapi életet, ahogy a holland realista festészet vagy az angol realista regény tükrözi Hollandia vagy Anglia hétköznapijait. Újabb pont Tolsztoznak azért, mert képes volt irányítani az olvasók érzékelését.

Így hát a *Háború és béke*-ben az orosz felső osztályok nemcsak érett korba léptek, hanem az egyszerű oroszok ikonjaivá is váltak. Puskin ironikusan hangoztatta az orosz felsőbb körök szlogenjeit: „Apja [...] / Adott három bált minden évben, / [...] Először egy *Madame* nevelte, / Majd egy *Monsieur* kezébe jut.”²⁰ Tolsztoj, ellentétben vele, az arisztokrata gyerekek nevelését írja le a *Háború és béke*-ben úgy, mint ami megfelel az orosz vágyaknak és szükségleteknek, függetlenül attól, hogy kellett-e ehhez Nyugatról kölcsönözni vagy nem. A nyugati nevelés nem jelenik meg másképp ebben a képben, mint az alakok orosz identitásának kiegészítője. Rosztovék házában játsszák az „otthon, édes otthon” témáját, ez korábban hiányzott az orosz irodalomból, és ezt orosz módra játssza a szerző. Natasa első, „nem megfelelő” megjelenése csak azt jelzi, hogy az orosz arisztokratikus otthonosság különbözött a nyugatiétól.

A *Háború és béke* bővelkedik a felsőbb osztályokhoz tartozó gyerekek nemzésében és nevelésében, ez lényeges eleme az orosz otthonosságról kialakított új képnek. Tolsztoj életében példátlan növekedésnek indult az orosz birodalom népessége, maga az író is a fősodorról haladt: tizenhárom gyermeket nemzett. A nemzedékváltás bemutatása itt a magabiztosság erő-

sítését szolgáló eszköz, a számos utód reményt ad a jövőre nézve. Tolsztojnak különleges képessége van arra, hogy különböző korú gyerekeket vonjon be a regénybe, jó érzékkel mutatja be, hogyan lépnek a fiúk az apák, a lányok pedig az anyák helyébe. Jellemző a 19. századi orosz regényekre, hogy több nemzedéket szerepeltetnek, mintha ez felelne meg e kor demográfiai dinamizmusának. Egy produktív nemzeti mítosz – hogy Michael Holquistot idézzem – mindig tartalmazza a nemzedékváltást és azt a folyamatot, melynek során a fiúk apákká válnak.²¹ A 20. századi orosz regényekből már hiányzik ez a váltás (akárcsak a nyugat-európai regényekből), ez párhuzamba állítható a népesség öregedésével, ami a 20. század végének Európájára jellemző.

Ezzel kapcsolatban feltehetjük azt a kérdést, hogy létezik-e a *Háború és béke*ben *A mansfieldi kastély* problémája abban a formában, ahogy Said felvetette. Van-e olyan gyarmati bevételi forrás, amely lehetővé teszi ezt az impozáns népszaporulatot? Függ-e titokban Pierre Bezuhov, ez a finom lelkű óriás, az egész orosz irodalom egyik legelbűvölőbb alakja kisemmizett emberek könnyeitől és verítékétől? A válasz: igen, amennyiben Pierre annak a mesés örökségnek köszönheti nem kevésbé mesés vagyonát, amelyet az apja hagyott rá. Ő pedig, Bezuhov gróf „híres Katalin-korabeli mágnes”²² (*znamenyitij jekatyerinszkij velmozs*) volt. Bezuhov gróf Katalintól kapta a birtokát. A kisebbik része Moszkva, a nagyobb Kijev közelében volt. 1793-ban, Lengyelország második felosztását követően 100 000 négyzetmérföldet foglalt el Ukrajnából, Kijevtől nyugatra, északra és délre lévő területekhez jutott (Kijev városa egészen 1793-ig a lengyel–litván állam és Oroszország határán helyezkedett el).²³ Katalin tömegével sajátította ki a birtokokat Ukrajnában és más területeken, ez tette lehetővé számára, hogy millió parasztot osszon szét a mágnesai között, e birtokokkal együtt. Megtudhatjuk a regényből, hogy Pierre legtöbb jobbága a kijevi kormányzóság területén élt.²⁴ *A lengyel–litván állam földbirtokosaitól elvett földek és parasztok olyan szerepet játszottak Bezuhov életében, mint az antiguai ültetvényeken dolgozó rabszolgák a mansfieldi kastély elegáns és békés közegében.* A tulajdonosváltás újabb terheket rótt a falusi adófizetőkre (az orosz mágnesok nem fizettek adót, a parasztjaik viszont igen). Pierre gazdagságának forrása a rettegés, a harag, a veszteség és az eltűnés története (amelyet nem mond el Tolsztoj). A legyőzötteknek elmondatlan szenvedést okoz az orosz erőszak, amely megelőzte a Lengyelországhoz tartozó Nyugat-Ukrajna meghódítását. Nem tudja meg a regényből az olvasó, hogyan szerez lengyel és ukrán gyarmatokat a harcias, militarizált Oroszország, mint ahogy az angol olvasók sem láthatják azt a titkos gépezetet, amelynek köszönhetően olyan flottul ment minden a mansfieldi birtokon,

amíg csak föl nem tárult a posztkolonialista kritikások szenvtelen tekintete előtt Jane Austen regényének e korábban nem érzékelt dimenziója. Talán a *Háború és béke* leendő kritikusi szintén kezdenek felfigyelni azokra a terekre, amelyeket gondosan elkerül a regény.

Nem lenne teljesen megalapozott az orosz államiság mítosza az olvasó képzetében, ha nem jelenítené meg a szerző a vertikális etnikai csoportot, illetve nem mutatná be az alsóbb osztályok szokásait és emlékeit. Nem játszanak fontos szerepet a parasztok a *Háború és béke*ben, nagy részük arctalan és faragatlan, olyanok, mint a bogucsarovói jelenetben. Platon Karatajev viszont egész más. A Turgenyev *Egy vadász feljegyzései* című művében szereplő parasztoktól is különbözik, és a legkevésbé sem emlékeztet a Puskin *Anyegin*jében szereplő stilizált dajkára. Karatajev bölcs, ennek megfelelően hozzá is járul Pierre szellemi fejlődéséhez. A regényben betöltött szerepének megfelelően azt sugallja, hogy az orosz nemzet ismeretlen hősei közül néhányan a társadalom legsalsóbb rétegeiből jöttek. Karatajev önkéntesként csatlakozott a hadsereghez, hogy megmentse az öccse családját a széthullástól. Megosztotta szerény élelmiszeradagját Pierre-rel. Amikor közvetlen veszély fenyegette, lélekben erősnek bizonyult, azt is észrevette, hogy Pierre a fogságba kerülve elidegenedett, nehezen viseli a megpróbáltatásokat, nem tud mit kezdeni magával. Izzadságszaga volt, ügyesen használta a kapcáját zokni helyett.

Ezek a realista elemek elfedik előlünk azt a tényt, hogy Pierre és Karatajev fraternizálása aligha tekinthető szokványosnak. A való életben még nehéz helyzetben sem volt bevett dolog a hercegek és a parasztok barátkozása. Mint Dosztojevszkij leírta *Feljegyzések a holtak házából* című művében, a börtön világában a parasztok szívből utálták a nemeseket. E figyelmeztető jelek ellenére Karatajev könnyedén beleéli magát a tipikus orosz paraszt szerepébe, és soha semmiféle kritikai diskurzus sem próbálta kizökkenteni ebből a pozíciójából. Sőt mi több, Tolsztoj elbeszélője arról gyözköd minket, hogy Karatajev részben azért könyörült meg Pierre-en, mert ez az arisztokrata nem volt felkészülve a hadifoglyokra váró utazás viszontagságaira. Így lett e valószínűtlen páros az osztályok felletti szolidaritást hirdető mítosz forrása és igazolása.

A regény legvonzóbb nőalakja, Natasa is megidézi megjelenésével a vertikális etnikai csoportot. Itt is elmosódik a merev osztálytagolódás világa, felülkerekedik az orosz nemzeti összetartás mitológiája. A való életben Oroszország gazdasági elmaradottsága nagyon eltérő életszínvonalakat hozott létre, ebből következően pedig óriási különbségek alakultak ki a társadalmi osztályok ízlése és kultúrája között. Natasa Rosztova mégis táncra perdül a „bácsika” kunyhójában, és ez a tánc az orosz nemzeti egység egyik legsikeresebb irodalmi megjelenítése. Azt kérdezi a narrá-

tor: „Mikor, hol és hogyan szívta magába ez az emigráns francia nő nevelte grófkisasszony ezt a szellemet abból az orosz levegőből, amelyet belélegzett; hogy tett szert ezekre a fogásokra, melyeket a pas de châte-nak már rég ki kellett volna szorítania?”²⁵ Válasz nélkül marad a kérdés, de ez nem zavar minket, mint ahogy Pierre és Karatajev különös barátságát is meggyőzőnek találjuk, még ha ezt nem is támasztja alá a történelem. Néhány fejezettel korábban Natasa részt vesz az első nagy bálján, ahol nem túrték az orosz táncokat. Natasa többek között azért látszik finom árnyalatokkal teli, kivételesen gazdag személyiségnek, mert lehet büszke arisztokrata (például akkor, amikor visszautasítja Marie hercegnő barátságát) és egyszerű lány, aki képes belemerülni a paraszti élet örömeibe. Ő inkább jelképezi Oroszországot, mint bármelyik más szereplő, itt természetesen a mitologikus, nem pedig a politikai vagy társadalmi Oroszországról van szó.

Tolsztoj tudatosabban építette fel az új Oroszország-képet, mint kezdetben gondolná az ember, mutatja ezt az is, hogy milyen nagy figyelemmel köt történelmi és mitológiai elemeket különböző alakokhoz és epizódokhoz. Azt a feladatot tűzte maga elé, hogy a történelem reprezentációjává alakítsa át a nemzet mitologikus emlékezetét. Ez megkövetelt bizonyos képességeket, úgy kellett alakítania a jellemek fejlődését, hogy képzeletben egyesítse őket az emlékezetben őrzött történelemmel. A *Háború és béke* hőseinek kalandjai nemcsak a történelmi események panorámájára szórt színfoltok, hanem célirányos cselekvések, amelyek megváltoztatják a történelmet, vagy legalábbis módosítják igen kis mértékben (néha pedig nem is olyan kis mértékben). Mint Adam Smith megjegyezte, ha fiktív alakokat illesztünk a történelmi narratívába, azzal gazdagíthatjuk leginkább a nemzeti politikai mitológiát, amely idővel a maga életét kezdi élni, végül pedig a „valóság” részévé válik. Tolsztoj igen körültekintően bánt a történelem részleteivel, képes elővarázsolni olyan regényalakokat, mint Pierre Bezuhov és Platon Karatajev, átrajzolni olyan történelmi személyiségeket, mint Napóleon és Kutuzov – mindezzel korábban ismeretlen mélységeket adott az orosz kulturális diskurzusnak. Tolsztoj összehangolta a fiktív hősök élettörténetét a napóleoni korszak fordulatos eseményeivel, azt is elérte, hogy fiktív alakjai bekerüljenek a történelem ok-okozati összefüggéseibe. Az egyéni történetek így szinkronba kerülnek a napóleoni idők részletező „valós” elbeszélésével, ugyanakkor diakronikusan is reprezentáltak, mivel időben bontakoznak ki, ki vannak téve számtalan más, szintén időben kibontakozó esemény hatásának. Tolsztoj ezzel mitológiai dimenziót adott Oroszország 19. századi történetének, ugyanúgy, ahogy Rudyard Kipling tette hozzá a „jó” kolonializmus mitológiáját a britek indiai tevékenységéhez.

Nézzünk meg közelebbről még egy jeles példát, amelyben találkozunk a történelem és a mitológia: Tusin kapitány személyét. Akkor jelenik meg először, amikor Andrej herceg csapatszemlét tart. Nincs rajta csizma, zavart, koszos, alacsony és jelentéktelen, de a szeme „nagy, okos, barátságos”.²⁶ Feltételezzük róla, hogy pozitív jellem lesz, és játszik valamilyen szerepet a háborúban. És persze a következő harminc-negyven oldalon sor kerül néhány csodával határos véletlen találkozásra és eseményre, mindez megerősíti a modellnek tekinthető katonaként fellépő Tusin pozícióját, kulcsszerepet kap a csata megnyerésében. Előjárói félreértik, de Tolsztoj odaküldi Andrej herceget a megmentésére. Amikor lehordja Tusint a parancsnoka, Bagration herceg, amiért hátrahagyott két ágyút, Andrej elmagyarázza, mi történt, és az erény elnyeri jutalmát. Tusin az orosz katona sztereotípiája, általánosabban fogalmazva ő az orosz „kisember”, aki a kitartásával, bölcsességével, a *rogyina* odaadó szeretetével és a józan eszével segíti át Oroszországot a történelem viharain. Úgy mutatja be a szerző Tusint, hogy elnyerje a rokonszenvűnket: szerény és ügyetlen az érkei érvényesítésében, mi pedig ugyanabba a csoportba soroljuk, mint Gogol és Dosztojevszkij két hősét, Akakij Akakijevics Basmacsint és Makar Gyevuskint vagy más irodalmi alakokat a középosztály alsóbb régióiból, akik sokat túrték, ők képviselték Oroszország szenvedését. De Tusin hős is, olyan ember, aki védelmezi és megmenti a *rogyinát*; csodálatra méltó és szálnalmas egyszerű. Az ilyen sztereotípiák finomítják Oroszország képét, még inkább láthatatlanná teszik az agresszivitást, előtérbe helyezik a szelíd, önmagát védő Oroszország pózát.

Vagy vegyük Natasa példáját, aki Moszkva kiürítése idején jótékonytságot és orosz hazafiságot kifejező szimbolikus gesztust tesz. Amikor Natasa azt parancsolja, hogy pakolják le a családi holmit a szekerekről, kocsikról, amelyeken elszállítják a Rosztov-klánt Moszkvából, nemcsak a történelmi eseménybe írja be magát, tevőlegesen alakítva azt, hanem az orosz államalkotó mítoszkomplexumot is erősíti, amely azt hirdeti, hogy az oroszok minden személyes haszon fölé helyezik szeretett *rogyinájukat*. Natasa ugyanis sebesült orosz katonákat akar magával vinni a saját vagyontárgyai helyett. Natasa gesztusa hangsúlyozza, erősíti és kanonizálja az oroszok egy bizonyos képességét: alá tudják rendelni a saját ügyeiket Oroszország érdekeinek.

Tolsztoj figyelemre méltó diszkrécióval kezeli azt, hogy milyen szerepet játszott Kutuzov az austerlitz-i vereségben, ez pedig újabb példa arra a presztízsépítő stratégiára, hogy szépirodalmi fikciót illeszt a történelemábrázolásba. Tolsztoj tudta, hogy ebben a csatában az orosz tábornok volt a szövetségesek legfőbb stratégája, de visszatartotta ezt az információt, azt sugall-

va ezzel, hogy az osztrákok hibájából veszítették el az austerlitz-i csatát. Míg a szerző nyomatékosan a tudunkra adja, hogy egy másik csatában, Ulm környékén Mack tábornok volt a főparancsnok, azt már nem tudjuk meg sem az elbeszélőtől, sem a szereplőktől, hogy Austerlitzben Kutuzov töltötte be ezt a posztot. Tolsztoj regénye hozzájárult a Kutuzov nagyságát hirdető legendához, amely része lett a katonai rendfokozatot viselő személyekkel zsúfolásig telített orosz nemzeti mitológiának. A való életben példátlan volt az austerlitz-i vereség. A szövetségesek létszámfölényüknek és az elfoglalt pozícióknak köszönhetően biztos győzelemre számíthattak. Napóleon hadserege jóval kisebb volt, mint a szövetséges hadak, ráadásul ki is merítette a hosszú menetelés. Kezdetben hátrányos pozíciót foglalt el a völgyben, a Pratzen hegy lábánál, amelyet végül megrohamoz. Ilyen körülmények között nem mindennapi katonai antitalentumról árulkodik a csatavesztés. Míg a valós eseményeket elbeszélő történeti munkák nagyrészt egyetemi könyvtárak polcain hevernek, a *Háború és béke* milliók szemléletét alakítja. Ezeknek az embereknek felszínes ismereteik vannak az orosz kultúráról. A *Háború és béke* hatására Kutuzov nemcsak az oroszok hőse lett, hanem azoké is, akik rokonszenvesnek találják a korszakot bemutató Tolsztoj mesteri történelemábrázolását. Vitatott kérdés, hogy mi okozta Napóleon végső vereségét Oroszországban, Kutuzov zseniális terve, a rossz idő vagy az olyan megmagyarázhatatlan hibák egyike, amelyeket időnként elkövetnek a nagy stratégiák (aztán belebuknak). Ami Tolsztojt illeti, nem hagy kétségeket afelől, hogy Kutuzov bámulatos képességű tábornok és háborús hős volt, ő győzte le Napóleont. Még számos pontot kell Tolsztojnak ítélnünk, amiért képes egybeolvasztani a történelmet és a mítoszt.

Éles ellentétben áll Kutuzov portréjával a *Háború és béke*-ben Napóleon alakja: ennél nyomorúságosabb képet aligha festettek róla az irodalomban. Tolsztoj öntelt, ostoba, kövér törpének állítja be az austerlitz-i hőst, aki sosem értette sem a katonai stratégiát, sem az életet általában. Tolsztoj még kevésbé fogta vissza magát a *Naplójában*, mint a regényben. Alig olvasott valamit Napóleonnól azon kívül, ami elérhető volt a napóleoni háborúk hivatalos orosz történészeként működő A. I. Mihajlovszkij-Danyilevszkij művei és Adolphe Thiers *Histoire du consulat et de l'Empire*²⁷ című könyve formájában, mégis a következőképpen állítja szembe Napóleont Sándor cárral:

„Az egész egyiptomi hadjárat – a francia hiúság gaztette. Valamennyi bulletin tudatosan hazudik. A pozsonyi béke escamoté. Az arcolei hídon a zászló helyett ő esett a pocsolyába. Rossz lovas volt. Az olaszországi háborúban magával vitte a képeket, szobrokat. [...] Örült a holttestek és sebesültek látványának. Házassága Josephine-nel

társaságbéli siker. [...] Teljes téboly, összeomlás és jelentéktelenség Szent Ilona-szigeten. Hazugság és nagyság csak azért, mert a perspektíva nagy, de a tér kicsiny lett, s az eredmény semmiség. Majd a szégyenletes halál.

Az okos, kedves, érzékeny Sándor, aki a nagyság magasáról keresi a perspektívát, az emberi fennköltiséget. [...] Európa újjászületésének tervei. [...] Győzelem, diadal, grandeur, amely önmagát is megijeszti, s az emberi nagyság – lelki nagyság keresése.”²⁸

Ezek a Napóleon hitványságát és Sándor nagyszerűségét tárgyaló privát fejtegetések alakították a *Háború és béke*-ben az orosz tekintély képét. Úgy építi fel ezt a tekintélyt, hogy olyan módszerekkel kicsinyíti másokat, amelyeket méltatlannak találnának a kritikusok, ha nem hatnának rájuk Tolsztoj regényírói képességei. Bár a világ angolul beszélő része osztja az oroszokkal a francia *arriviste* iránti ellenszenvet, nehéz lenne tagadni, hogy zseniális hadvezér volt. A történelem egyik nagy ütközeteként tartják számon az austerlitz-i csatát, a katonai stratégia iskolapéldáját, leírása megtalálható a téma klasszikusaiban.²⁹ Napóleon nem hitvány emberként bánt a katonáival és a tábornokaival. Bár megalománia hatotta át a viselkedését és a beszédeit, ez közös vonása a hatalom birtokosainak, ő viszont mégiscsak több volt, mint pozőr. Semmilyen értelemben sem rombolta az európai kultúrát: inkább az volt a célja, hogy fölmagasztalja magát és új királyi családokat kényszerítsen Európára. Beavatkozott ebbe a dinasztikus rendbe, de ezzel nem pusztította a nemzeti identitást, nem vette el a szuverenitást; ellenkezőleg, némelyik tábornoka új dinasztiát alapított, más nemzeti identitás, állam hű képviselője lett. De a *Háború és béke*-ben szellemileg korlátozott hencegőként, üres gesztusokba belegyönyörödött pancserként szerepel; aki képtelen átlátni teljes bonyolultságukban a haditerveket. A bölcs Kutuzov áll szemben a bohóc Napóleonnal, és, milyen különös, Napóleon győz Austerlitznél. Csendes géniuszként ábrázolja Kutuzovot a szerző, aki hajlamos engedni bizonyos vágyainak (az egyik jelenetben azt sugallja, hogy viszonya lehet a pap feleségével, a férj hallgatólagos beleegyezésével), de a „legkomolyabb döntése” a jó, azaz a *rogyina* megvédését szolgálja. Napóleon viszont reménytelenül elvesztett ember. Az a benyomásunk alakul ki róla, hogy alkalmatlan, ezt erősítik a napóleoni Grande Armée-ra vonatkozó hamis adatok: feleakkora létszáma volt, mint amekkorát Tolsztoj megadott, vagyis négyszáz-, nem pedig nyolcszázezer katonával érkezett.³⁰ Míg a történészek általában Napóleont és Sándort állítják szembe, Tolsztoj a *Háború és béke*-ben Kutuzovot teszi meg Napóleon *qui pro* quójának, végül pedig már felül is múlja: ezzel újabb, gondosan kiszámított csapást mért a franciák császárára.

Az orosz–lengyel viszonyok bemutatásában is tisztán látható a folyamat, melynek során beiródik a mí-

tosz a történelemben. Tolsztoj itt komoly ideológiai rendteremtő munkát végez. A regény több epizódjában szerepelnek lengyelek, akik a napóleoni hadjárat idején is orosz szolgálatban maradtak. A legtöbben nagy hatalmú litvániai, fehéroroszországi és ukrainai mágánok voltak, számukra az orosz protekció garantálta társadalmi státusuk stabilitását. Az írástudó vagy félig írástudó lengyel lakosság elsöprő többsége Napóleon mellé állt. Kiemelt helyet foglal el a lengyel nemzeti emlékezetben a Napóleon seregében harcoló lengyelek tömeges jelenléte: mintegy nyolcvanezeren voltak, vagyis az inváziós erők egyötödét tették ki. Napóleon hadserege mindenre kiterjedő támogatást kapott, amikor útban Moszkva felé átvonult a Varsói Fejedelemségen és Litvánián, bármennyire is megviselték e régiót a háborúk, a felosztások és a vagyonelkobzások. Valószínűleg ez volt az egyik oka annak, hogy Napóleon nem a déli, hanem az északi úton vonult Moszkvába: lelkes támogatást várt a lengyelektől. De Tolsztoj kisserkesztette birodalmi tollal írott regényéből ezt a spontán támogatást, a külföldi olvasók pedig még inkább meg vannak fosztva attól a lehetőségtől, hogy megtudják, milyen volt a helyzet valójában; csak arról értesülnek, hogy azok a Willarskik, „Psebiszevszkijek” és „Krizsanovszkijok” (figyelemre méltó Tolsztoj szövegében a két utóbbi név oroszított írásmódja) orosz szolgálatban maradtak, tábornoki rangban (Krzyżanowski és Przybyszewski) vagy államférfiként (Adam Czartoryski herceg és Willarski gróf). Tolsztoj arról is ír, hogy az oroszok meleg fogadtatásban részesültek Vilnában (Vilnius, Wilno), azt viszont sehol sem említi, micsoda lelkesedéssel támogatta Napóleont ugyanez a város. Amit tehát hall az olvasó, az Tolsztoj autoriter hangja, aki azt mondja neki, hogy a gyarmatosított nemzetek nem álltak ellen az orosz uralomnak azon az útvonalon, amelyen Napóleon Moszkvába vonult; valójában nem is voltak semmiféle kolonizált nemzetek, hisz az orosz birodalom egységes egész volt, gyakorlatilag nem különbözött az etnikai Oroszországtól. Bizonyos történelmi információk kiiktatása olyan benyomást kelt, mintha egységes birodalom küzdene az idegen invázióval. Ha az olvasó csak a napóleoni háborúkat bemutató orosz narratívákat ismeri (vagy egyáltalán nem ért a témához), arra a következtetésre juthat, hogy a lengyelek a 19. század elején nem játszottak komoly szerepet sem Napóleon hadjáratában, sem az orosz birodalom dinamizmusában, marginális elemekként nem volt saját történetük, amelyet elmondhattak volna.

Tolsztoj nem érzett rokonszenvet sem a lengyelek, sem a litvánok iránt, mutatja ezt az is, hogy kész volt magára hagyni fiatal feleségét a gyerekekkel (még a *Háború és béke* is félbeszakította), amikor 1863-ban kitört az egyik legfontosabb lengyel felkelés. 1863-ban a következőket írta egyik levelében Fetnek: „Mit gon-

dolsz a lengyel ügyekről? [...] Rosszul állnak! Nem [...] kényszerülünk-e arra, hogy leakasszuk a rozsdás szögről a kardunkat?”³¹ Egy másik levélben azt írta: „számomra teljesen érdektelen az, hogy elnyomják-e a lengyeleket”.³² Wacław Lednicki szerint Tolsztoj azért vélekedett így a lengyelekről, mert a lengyel vonatkozású, általánosan elterjedt orosz előítéletekre hagyatkozott, ezt részletes érveléssel támasztja alá. Azt mondja Lednicki: Tolsztoj „íroniája egy sokkal jobban igazolható felfogást helyettesített, tekinthetett volna megértéssel a felosztásokat elszenvedett Lengyelország tragikus politikai helyzetére. Arra kényszerítették a lengyeleket, hogy I. Sándor alattvalói legyenek; másrészt pedig abban reménykedhettek, hogy Napóleon felszabadulást hoz az országuknak.”³³ Tolsztoj tipikusan birodalmi módon süket és vak maradt a tevékenységi formák korlátozására, amelyek közül kénytelenek voltak választani a leigázott nemzetek. Csak a győztes nemzet előtt nyitva álló lehetőségeket ismerte, a Másikkal való bánásmód lekicsinyló gúnyban vagy abban merült ki, hogy a margóra szorította a birodalom nem orosz alattvalóival kapcsolatos kellemetlen tényeket.

A *Háború és béke* serkentőleg hatott arra az eljárásra, hogy kiiktatják a lengyel narratívát a történelmi emlékezetből. Amikor Tolsztoj e regényén dolgozott, ezt a narratívát már lényegtelennek tekintették, mert a sikertelen felkelések sorozata után már nyilvánvalóvá vált a lengyelek erőtlensége. Megérkezett a birodalom, erős hangon szólhatott, elfojtva a legyőzöttek hangját, kulturális nemlétre ítélve őket, még akkor is, ha a legyőzött nemzet valójában komoly szerepet játszott. A birodalmak által végzett elkerülhetetlen történelemhamisítás számos ilyen apró módosításból tevődik össze, végül olyan kép alakul ki, mely szerint senki sem képes nyílt beszélgetést folytatni, kivéve azokat a kultúrákat, amelyeket nagy hadseregek és flották támogatnak. A birodalmi magabiztosság újabb jele az a tény, hogy Tolsztoj nem érzett lelkiismeret-furdalást, amikor ilyen ügyekről írva a mérleg nyelvét igazgatta. Jelentéktelennek állította be az oroszok oldalába fűrődő lengyel tüskét, úgy mutatta be a birodalmat, mint ha már stabilizálta volna a nyugati határait.³⁴

Ahogy Tolsztoj bánik a lengyelekkel a *Háború és béke*-ben, az emlékeztet Edward Said *Culture and Imperialism* című könyvére, bizonyos európai kulturális események elemzésére. Vegyük az *Aidát* komponáló Giuseppe Verdire vonatkozó kommentárt. Ellenében más operákkal, amelyeket európai szponzorok rendeltek meg, ez egyiptomi felkérésre készült, az illető jól megfizette Verdi igyekezetét. Amikor európai megrendelőnek dolgozott, Verdinek figyelnie kellett a librettóiban lévő interpretációkra (nem akarta, hogy eltérjenek az ábrázolt ország vagy régió belső nézőpontjától), de Egyiptommal szemben nem érezte felesélyezve magát. Hisz ez az ország a nem európai vi-

lághoz tartozott, minimális elvárásokat vagy még ennyit sem fogalmazhatott meg egy európai zeneszerzőnek.³⁵ A régi Egyiptomot bemutatva Verdi olyan szabadnak érezte magát, mint Tolsztoj, amikor az orosz birodalom nem orosz domíniumairól írt. Ezért is esett áldozatul mindenféle orientalista előítéletnek az *Aida* szédületes kairói bemutatója. A *Háború és béke*ben Tolsztoj hasonlóan illesztett Közép- és Kelet-Európa történetére olyan víziót, amely az orosz politikai mitológiához kapcsolódott. Ahogy az *Aida* álegiptomi opera, Közép- és Kelet-Európa Tolsztoj által fölvázolt képe is jó példa e térség orientalizmusára. Ezt fogadják el az olvasók Oroszországban és a világ más tájain. Újabb pont a birodalmi kiváltságért.

Tolsztoj lealacsonyította Napóleont egy kisebb ördög rangjára, kiiktatta az orosz birodalomhoz csatolt területek történetét, ez segítette abban, hogy újból beírhasa az orosz emlékezetbe az orosz nemzeti identitást alkotó mítosz lényeges részét, a cár és a népe toposzát. Michael Cherniavsky azt bizonyítja a témáról szóló könyvében, hogy szoros kapcsolatban áll egymással ez a két elem, amely kulcsfontosságú az orosz identitás szempontjából.³⁶ Többször is megjelenik a regényben I. Sándor cár, és minden alkalommal alátámasztja Cherniavsky elemzését. Nézzük, hogyan erősíti Tolsztoj ezt az orosz mitológiában oly fontos szerepet játszó elemet.

Nem sokkal az austerlitz-i csata előtt Sándor cár szemlét tart a hadseregében. Ez az első komolyabb jelenete a regényben. Erre még a csata előtt kerül sor, vagyis mielőtt legyőzik az oroszokat. Ha később lépne be Sándor, kisebbíténé alakját a vesztes csata, ezért Tolsztoj úgy döntött, olyan pillanatban vezeti be, amikor semmi sem tereli el a figyelmet a cár mint a nemzet atyja (*bátyuska*) dicsőségéről. Sándorral és a fiával együtt jelenik meg a mezőn az osztrák uralkodó és az osztrák főherceg, de elhomályosítja őket a cári dicsőség. Úgy mutatja be az orosz és az osztrák hadsereget, mintha fesztelen, testvéri kapcsolatban állnának „a megfeszítők, nyalkán kiöltözött csapatok [...] ezer meg ezer láb és szurony [...] kikenekedett, cicomás tisztek”.³⁷ Az osztrákok és az oroszok nagyon jó bajtársak, egyesíti őket a kölcsönös tisztelet, ugyanolyan civilizáltak, ugyanolyan európaiak. De míg az osztrák csapatok mérsékelt lelkesedéssel fogadják Ferenc császárt a regényben, az orosz regiment fülsiketítő „hurrával” reagál Sándor megjelenésére. Az oroszok rajonganak az uralkodójukért, az osztrákok viszont elég langyosak. Vagy erősebb a hazafiság az oroszokban, vagy az uralkodójuk érdemel nagyobb csodálatot: mindkét változat mellettük szól. Ehhez járul még Nyikolaj Rosztov reakciója.

Tolsztoj a saját apjáról mintázta Nyikolaj Rosztovot, szeretetreméltó, bár kissé prózai alak. Nem ejt foltot rajta sem Andrej herceg zárkózottsága, sem Pierre fes-

lettsége és határozatlansága. Ő a tipikus orosz. E családját szerető ember végül elnyeri jutalmát a gazdag, okos és hűséges feleség képében. Tehát Nyikolaj úgy reagál a cárra, mint egy orosz átlagember. Egyszerű orosz találkozik Oroszország szimbólumával, a cárral, és úgy reagál, ahogy egy orosznak reagálnia kell, rangtól függetlenül: „Rosztov [...] érezte, hogy ennek az embernek csupán egyetlen szavába kerül, és ez a ropant sereg (ő, a hitvány kis porszem is, aki elválaszt-hatatlan a seregtől) keresztültör tűzön-vízen át, a halálon át, vakon követ el gázsgát vagy hallatlan hőstetteket; nem csoda hát, ha megremegett, ha megdermedt e már-már elhangzó szó vártában.”³⁸ Hősiesség vagy bűn, tűz vagy víz, halál vagy élet; mindezt az orosz identitást szimbolizáló ember egyetlen parancsára. Itt nincs szó Istenről, becsületről vagy a hazáról. Oroszország a cár, a cár Oroszország. Isten és a becsület nem látszik lényegesnek. Az elbeszélő azt sugallja, hogy a cárért még bünt is el lehet, sőt el is kell követni, bár Rosztov kedves és jólelkű ember, nem hajlamos az erőszakra vagy a bűnözésre. Itt alárendelik az erkölcsöt és az illemet az orosz nemzetnek és önkényuralkodójának. Tolsztoj úgy mutatja be a *Háború és béke*ben az Oroszországot teremtő politikai mítoszt, hogy nem a Szent Oroszország messianista eszméjét helyezi a középpontjába (amelyet Homjakov és más 19. századi történetírók beszéltek el), hanem azt, hogy az ember aláveti magát az államhatalomnak. Eltérően az Egyesült Államokkal, ahol inkább írott dokumentumokhoz kapcsolódik az államalkotó politikai mítosz, nem pedig hatalmon lévő emberekhez, Oroszország politikai mítosza a funkcionáriusok által megtestesített államhatalom körül forog. Dosztojevszkij Satovját parafrázálva: az oroszok hisznek Oroszországban, ezért *hihetnek* Istenben. Az ilyen alapító mítosz nem szakadhat el az agresszivitástól. Folytatódik Nyikolaj Rosztov eksztázisa: „Istenem! De boldog lennék, ha azt parancsolná, hogy azonnal vessem a tűzbe magam.”³⁹ Rosztovnak jóval azelőtt támadnak ilyen gondolatai, hogy Napóleon rátámad Oroszországra, akkor jutnak eszébe, amikor egy szláv nép földjén harcol Oroszországért (Austerlitz cseh földön található, amelyet meghódítottak az osztrákok). Ez a rész gyönyörűen illusztrálja azt, mennyire áthatotta az imperialista felfogás a 19. századi Európát; az a tény, hogy Tolsztojnak nem kellett magyarázkodnia e részlet és más hasonló szakaszok miatt, arra mutat, hogy a *Háború és béke* olvasói között széles körben elterjedt volt a 19. századi imperializmus elfogadása.

Más kontextusban is előfordulnak a cárral való bálványimádó találkozások. Nyikolaj öccse, Petya ugyanúgy kész az uralkodó rabszolgájává válni, mint Nyikolaj. 1812-ben, amikor Napóleon előrenyomult a hadseregével, Petya még nem vonulhatott be a kora miatt, de elment megnézni az uralkodót, aki megjelent

a Kremlben alattvalói előtt. Petya kiöltözött erre az alkalomra, úgy tervezte, különleges engedélyt kér arra, hogy bevonulhasson a hadseregbe. A Sándor érkezésére váró tömegben minden társadalmi osztály képviselői ott voltak. Tolsztoj felfogása szerint olyan volt, mint egy kvázimetafizikai eseményre váró gyerekek. „Atyánk, angyalunk, atyuskánk!” – kiáltotta a tömeg. Akárcsak Nyikolaj, Petya is „kész volna megölni magát is, másokat is; mind kész lett volna megölni, de kétoldalt ugyanolyan hurrá-ordítással, pontosan ugyanolyan vad arcok tolultak előre”.⁴⁰

Petyának sikerült elkapni egy süteményt, amelyet Sándor a tömegbe dobott. Figyelemre méltó e gesztus szimbolikus értéke. A tömeg személyesíti meg Oroszországot, a cár „táplálja” (ő a *kormityel*), ahogy a családtagokat táplálja a családfő. Törődik velük, számukra *bátyuska*, vagyis *apa* és *pap*, összhangban azzal, amilyen jelentést kap ez a szó az orosz nyelvben. De az ételosztás az ő szeszélyétől függ, ugyanígy megtehetné azt is, hogy nem oszt. Sándor a pillanat hatására dobálja szét a süteményeket. Ha nem támad ilyen szeszélye, nem eteti meg senki a népet. Az orosz nemzeti mítosz alapja a cári hatalom elfogadása: a cár okozhat csalódást, mégis valami állandó, változatlan; és aligha lenne célszerű fellépni valami ellen, ami állandó.

Teljesül Petya kívánsága: bevonul a hadseregbe, és megölik a franciákkal vívott háborúban. Ez igazán kényelmes, mert rögtön el is helyezhetjük az orosz vértanúk panteonjában, akik az országot védték, amikor rátámadt. De, mint már korábban említettem, 1812-ben több háborút vívtak Oroszországban: akkoriban a Kaukázus és Közép-Ázsia is hadszíntér volt. Ezekben a területeken Oroszország természetesen agresszor volt. Vajon ha Petya a déli vagy a keleti frontra ment volna, akkor is fiatal, ártatlan hősnak tarthatnánk, aki jó ügyért halt meg, gazdagítva Oroszország politikai mitológiáját? Kínos kérdés, egyike azoknak, amelyeket Tolsztoj ügyesen megkerül.

Mint Cherniavsky megjegyezte, a mindenható cár mítoszához társult az *alázatos* cár mítosza. Az utóbbi mítoszt Rettenetes Iván uralkodása idején kezdték megfogalmazni: a cár mindenható és mindenben jószágos, lehetett rettenetes mint igazságosztó, de kész volt eldobni a hatalmat, hogy koldus, csavargó, szent őrült, a Szent Oroszország része legyen, amely szellemileg létezett a történeti Oroszország által elfogadott világi téren belül. Így növekedett az orosz társadalomban a mítosz, amely azt mondta, hogy I. Sándor uralkodási idejének végéhez érve lemondott a hatalmáról öccse, Miklós javára, titokban elhagyta cári környezetét, és Szibériában halt meg, önkéntes száműzöttként. Tolsztoj a *Háború és béke*-ben igaznak állítja be ezt a legendát. „I. Sándor teljesítve hivatását, és magán érezve az isten kezét, egyszerre elismeri állítólagos hatalmának jelentéktelenségét, elfordul tőle [...] csupán

annyt mond: [...] hagyjatok engem élni, mint embert, hadd törődjek a magam lelkével és az istennel.”⁴¹

I. Miklós és a keskeny katonai priccse ugyanennek az előadásnak a része. Az önmegaláztatás elképzelt rituáléja még dicsőbbé tette a cári hatalmat.

Ha az orosz birodalmi identitást erősítő műnek tekintjük a *Háború és békét*, nagyobb súlya lesz Tolsztoj sikerének, amelyet a történelem átalakításával és bemutatásával ért el, mint azok a kritikusok sugallják, akik magától értetődőnek tekintik a birodalmi kiváltságot. A posztkolonialista elmélet mindig e kiváltság dekonstruálásával foglalkozik, és megnézi a birodalmi narratíva fonákját. A *Háború és béke* e perspektívából nézve sok tekintetben kolonialista regény, kifejezi Oroszország mint gyarmatosító birodalom magabiztosságát, ugyanakkor kiszorítja a legyőzött nemzetek narratíváit. Ugyanakkor a mű, kölcsönvéve Lyotard terminusát, Oroszország birodalmi státusát legitimáló nagy elbeszélés. Olyan államként mutatja be Oroszországot, mint amelynek jól fejlett nemzeti tudata van, de ezt nem úgy teszi, hogy közvetlenül jeleníti meg ezt a tudatot – így veszítene varázsából a külföldiek szemében (így járt el Dosztojevszkij *A félkegyelműben*, amikor Miskin herceg felsorolja, milyen jó oldalai vannak az orosz nemzethez való tartozásnak) –, hanem azzal éri el, hogy erősíti a nemzeti mitológia konszolidáló szerepét.

Ennek megfelelően kellett átalakítania és bemutatnia a szerzőnek a nemzeti emlékezetet, mind vertikálisan, azaz hosszsmetszetet készítve minden társadalmi osztályról, mind pedig horizontálisan, azaz megmaradva az eliteken belül; aztán meg kellett mutatnia, hogy ez az egyesített nemzet ott áll szemtől szemben a Másikkal. Így hozhatott létre birodalmi regényt, vagyis olyan művet, amely erősíti a birodalmi identitást. Bár az *Anna Karenina* vagy a *Bűn és bűnhődés* szerkezete tökéletesebb, mindkét regény nagyobb lélektani mélységeket tár föl, egyik sem olyan lényeges a modern orosz önértékelés szempontjából, mint a *Háború és béke*. Ez a regény helyezte el az utolsó ecsetvonásokat a birodalmi sikerekben született orosz nemzet portréján. Olyan meggyőzően közvetített Oroszország kolonialista gyakorlatát és az önmagáról mint számos nehézséget elviselő, bámulatos nemzetállamról alkotott kép között, hogy ez rögződött az orosz történelem kanonikus változataként, nemcsak az orosz olvasók, hanem az egész világ számára. Nagyon kevés nemzetnek sikerült bármikor is így alakítania a saját képét a világ szemében.

■■■

Pálfalvi Lajos fordítása

- 1 Edward Said, *Culture and Imperialism*, XIV.
- 2 Richard Pipes, *Russia under the Old Regime*, 13.
- 3 Talán ez az egyik oka annak, hogy olyan gyorsan radikalizálódott, majd erőszakos forradalomhoz vezetett az orosz állam alapjait érintő kritikai diskurzus. Aki Oroszországban bírál-
ni akart, annak át kellett lépnie az elfogadható diskurzus határait, túl kellett lépnie minde-
nen, ami megengedett. Míg Nyugaton a fő vo-
nulat mellett haladt a politikai és gazdasági ra-
dikalizmus, jelentőségét tekintve elmaradt tő-
le, Oroszországban annyira teljes volt a szakítás,
hogy a radikálisok úgy érezték, egyik orosz tár-
sadalmi intézményben sem találnak támaszt;
elvetették hát mindegyiket, mindet föl akarták
számolni, hogy a nulláról kezdhesék újra.
- 4 Sztrahovot idézi Ernest Simmons, *Leo Tolstoy*,
I., Vintage, New York, 1960. 313. Oroszul lásd
Ny. Ny. Sztrahov, *Krityiceszkija sztatyi ob I. Sz.
Turgenyeva i L. N. Tolszom*, Matcsenko, Kijev,
1901. Reprint, Mouton, The Hague, 1968.
- 5 Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*,
213.
- 6 Lev Tolsztoj, *Háború és béke*, ford. Makai Imre =
Lev Tolsztoj művei, V., Magyar Helikon, Budapest,
1965. 252.
- 7 „Zöld tölgy a tenger szögletében. . .” A. Sz. Pus-
kin, *Ruszlán és Ludmila*, ford. Fodor András =
Uő, *Elbeszélő költemények, mesék*, 11.
- 8 Lev Tolsztoj, *Háború és béke*, ford. Makai Imre =
Lev Tolsztoj művei, IV., Magyar Helikon, Buda-
pest, 1965. 547, 551.
- 9 Uo. 656. Meg kell azonban jegyezni, hogy
a *Holsztomer* (1886) című elbeszélésben Tolsz-
toj egész más nézőpontot választott, inkább
a gyengébb állattal azonosul, nem pedig az
azt kihasználó emberrel. Mutatja az író tehet-
ségét, hogy képes azonosulni a birodalommal,
miközben megérti azok nézőpontját, akiket le-
győzött a birodalom (ezúttal az állatokét, akiket
eszközként használ az ember). Érdekes, hogy
Tolsztoj nem fejezte be a *Holsztomert*, a felesé-
ge, Szonya zárta le és adta ki sok évvel a *Háború
és béke* megjelenése után, amikor Tolsztoj már
más ember volt, átalakította a lelki válság, in-
kább „Isten országának” eljövételén fáradozott
(amelyet a maga módján alkotott meg), nem
a regényírásán.
- 10 „Si tu peux, fais que ton âme arrive, / À force de
rester studieuse et pensive, / Jusqu'à ce haut
degré de stoïque fierté / Où, naissant dans les
bois, j'ai tout d'abord monté. / Gémir, pleurer,
est également lâche. / Fais énergiquement ta
longue et lourde tâche / Dans la voie où le
Sort a voulu t'appeler, / Puis après, comme moi,
souffre et meurs sans parler.” Alfred de Vigny, *La
mort du loup* = Uő, *Poèmes*, Union Générale
d'Éditions, Paris, 1966. 255–258. A magyar vál-
tozat Illyés Gyula fordítása.
- 11 Hugh Seton-Watson, i. m. 122–123.
- 12 Molnár Tamás, *A hatalom két arca. Politikum és
szentség*, ford. Mezei Balázs, Európa, Budapest,
1992. 293.
- 13 S. A. Grant azt állítja, hogy a *mir* és az *obscina*
moszkóviai képződmény, ezek nem ósláv in-
tézmények. *Obshchina and mir*. *Slavic Review*
35. 1976. 4.
- 14 Lev Tolsztoj, *Háború és béke*, ford. Makai Imre =
Lev Tolsztoj művei, IV., 202.
- 15 Uo. 209.
- 16 Nadezhda Durova, *The Cavalry Maiden. Journals
of a Russian Officer in the Napoleonic War*,
Indiana UP, Bloomington, 1989.
- 17 Peter J. Taylor, *The Way the Modern World
Works*, Wiley, New York, 1996. 193–211.
- 18 Ernest Simmons, *Leo Tolstoy*, I., 313.
- 19 D. I. Pisarev, *Old gentry [Sztaroje barsztvo]* = Leo
Tolstoy, *War and peace*, Norton, New York, é.n.
1377.
- 20 A. Sz. Puskin, *Jevgenyij Anyegin*, ford. Áprily La-
jos = Uő, *Jevgenyij Anyegin. Drámák*, Európa,
Budapest, 1976. 9.
- 21 Michael Holquist, *Dostoevsky and the Novel*,
Princeton UP, Princeton NJ, 1977. 165.
- 22 Lev Tolsztoj, *Háború és béke*, ford. Makai Imre =
Lev Tolsztoj művei, IV., 17.
- 23 Norman Davies, *Lengyelország története*, 425; Al-
len F. Chew, i. m. 61.
- 24 Lev Tolsztoj, *Háború és béke*, ford. Makai Imre =
Lev Tolsztoj művei, IV. 402; „Ujehal v kijevszkuju
gubernyu, ggye nahogyilas sz bolsaja csaszty
jego kresztjan.” Lev Tolsztoj, *Vojna i mir*, I.,
Hudozslesztvennaja Lityeratura, Moszkva, 1963.
401.
- 25 Lev Tolsztoj, *Háború és béke*, ford. Makai Imre
= *Lev Tolsztoj művei*, IV., 669.
- 26 Uo. 227.
- 27 R. F. Christian, *Tolstoy*, Cambridge UP, Cambrid-
ge, 1969. 111.
- 28 Lev Tolsztoj, *Napló*, ford. Gellért György – Kozma
András, Osiris, Budapest, 1996. 127.
- 29 R. E. Dupuy – T. N. Dupuy, *The Encyclopedia of
Military History from 3500 B. C. to the Present*,
Harper and Row, New York, 1977. 747–750.
- 30 Lev Tolsztoj, *Háború és béke*, ford. MAKAI Imre =
Lev Tolsztoj művei, V., 114.
- 31 „Sto vi dumajete o polszkih gyelah? Vegy
gyelo-to ploha, nye prigyotszja li nam
sz vami i sz Boriszovim sznyimaty opjaty
mecs sz zarzsavese go gvozyga?” Lev
Tolsztoj, *Polnoje szobranijje szocsinyenyij*,
LXI., Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo
Hudozslesztvennoj Lityeratury, Moszkva, 1953.
17.
- 32 Uo. 115.
- 33 Wacław Lednicki, *Tolstoy between War and Peace*,
Mouton, The Hague, 1965. 36–37.
- 34 A későbbi művekből ítélve Tolsztoj véleménye
változott ebben a kérdésben, ez különösen
a *Feltámadás (Voszkrzeszenijje)* (1898) című re-
gényben érezhető, amelyben az orosz biroda-
lom legértékesebb lakosai közé sorolja a len-
gyeleket, az elbeszélő pedig nyíltan elítéli két
politikai fogoly, a lengyel Łoziński és a zsidó
Rozowski kivégzését.
- 35 Edward Said, *Culture and Imperialism*, 117.
- 36 Michael Cherniavsky, *Tsar and People. Studies in
Russian Myths*, Random House, New York, 1969.
- 37 Lev Tolsztoj, *Háború és béke*, ford. Makai Imre
= *Lev Tolsztoj művei*, IV., 320.
- 38 Uo. 321.
- 39 Uo. 324.
- 40 Lev Tolsztoj, *Háború és béke*, ford. Makai Imre =
Lev Tolsztoj művei, V., 101.
- 41 Uo. 702. ■

Ewa M. Thompson (1937): lengyel irodalomtörténész, a houstoni Rice University tanára. Részlet A bi-
rodalom trubadúrjai. Az orosz irodalom és a kolonializmus című, hamarosan megjelenő monográfiából.

Pálfalvi Lajos (1959): irodalomtörténész, műfordító. Budapesten él.

HOGYAN TALÁLJUK KI

Társasjáték HETEROTÓPIÁT?

Évek óta kísért az a gondolat, hogy írjak egy regényt, amelyben másképp működik a világ. Nem érvényesülnének benne bizonyos nyilvánvaló alapelvek. Azt hiszem, ha nyilvánvalónak tekintünk valamit, az egyáltalán nem abból adódik, hogy tényről van szó, hanem társadalmi megegyezés és agyi beidegződés az alapja, vagyis inkább a pszichológia, mint a fizika területéhez tartozik.

Szeretem alaposan megvizsgálni az olyan történelmi pillanatok, amelyek megváltoztatták az emberek gondolkodását, érdekel, milyen változások történtek utánuk a világban. Amikor úgy hitték, hogy lapos a világ, akkor **lapos is volt**: nem utazgatott az ember a tengeren túlra, nem lépte túl a partok szélét. Egészen meggyőző matematikai számításokat készítettek a geocentrikus naprendszerhez is, ezeket alkalmazták a gyakorlatban – meg tudták mondani előre a napfogyatkozások idejét, és használható naptárokat szerkesztettek. Az értelmünk mindenáron alátámasztja azt, amiben hiszünk. Éppen ezért olyan nehéz megváltoztatni a világot.

Minden utópia alapvető eleme az elégedetlenség. Ha egyáltalán fölmerült az a gondolat, hogy lehet jobb is, az azt jelenti, hogy máris jobb. Ha csak nyitottak lennénk a változásokra, és nem tartanánk ki mereven minden begyepesedett szokásunk mellett. Ha nyugodtan, békésen tudnánk változtatni a paradigmákon, és ehhez nem kellene több idő, mint egy, legföljebb két nemzedék – akkor nem lenne szükség véres kataklizmákra.

Nincs kétségem afelől, hogy a jobb világról szőtt ábrándok mind a képzeletben születnek. Tulajdonképpen minden a képzeletben születik, csodálom, hogy az iskolák nem hirdetnek külön tanfolyamot, ahol ezt a képességet fejlesztik, és az egyetemeken sincs erre szakosodott kar.

A **heterotópia** egyszerűen olyan hely, amely más, mint a számunkra ismert világ. Olyasmi, mint egy alternatív valóság, amelynek gyökerei közősek lehetnek a miénkkel, valamikor a régmúltban, aztán határozottan kettéváltak. Vagy lehet **atópia**. Az *atoposz* szó azt jelenti: „más”, „eltér a többitől”, „rendkívüli” – Platón *Lakomájában* pontosan ezzel a szóval jellemzi Szókratészt Alkibiadész. Nem szokványos világ, de ez nem jelenti azt, hogy rosszabb lenne. Inkább azt, hogy ami szokványos, ami mindig nyilvánvaló, az nem feltétlenül jó.

A mi világunk a gondolkodás tehetetlenségéből keletkezik. Feltehetőleg többféle módon értelmezhető a valóság, sőt az is lehet, hogy végtelen számú módja van. De csak néhány értelmezés lesz domináns, amelyeket kitartóan vernek a fejünkbe, vagy a tehetetlenségi erő tartja fenn őket.

A játék lényege, hogy kiválasztunk néhány kijelentést a világról, amelyeket nyilvánvalónak, támadhatatlannak tartunk. Ezután alapos vizsgálatnak kell alávetni őket, lyukakat, repedéseket keresni rajtuk. Próbáljunk bizalmatlannak lenni, ugyanakkor hagyjuk dolgozni a képzeletet. És vessük eszünkbe, mit mondott Blake: amit el tudunk képzelni, az mind az igazság egy fajtája.

Felsorolok néhány nyilvánvaló tézist, amelyet a tehetetlenségi erő tart fenn, és szembeállítom velük heterotópiai antitézisüket.

1. Az ember bizonyos közösségek és szerveződések tagja, amelyek feladata, hogy támogassák és védjék az egyént. Az egyén viszont e közösségek kedvéért kénytelen lemondani szabadsága egy részéről: például a szabad helyváltoztatásról.

Heterotópia Alkotmányának első cikkelye világosan kimondja, hogy az ember alapvető joga a szabad helyváltoztatáshoz való jog. Nincsenek határok, útlevelék, nincsenek kerítések. A vízum fogalma olyan derűtséget keltene a heterotópok körében, hogy már a pusztaság „vízum” szóra is kacagásban törnének ki.

2. Van fejlődés a tudományban – ma többet tudunk, mint tegnap. A tudomány fejlődése megállíthatatlan, egyre nagyobb területek tűnnek el évről évre az ismeretlenből.

Általánosan elterjedt például az a meggyőződés, hogy egy év múlva feltárjuk a teljes genomot, tudni fogjuk, hogyan gyógyítsunk meg egyes betegségeket, megismerjük a világegyetem múltját és azt is, hogyan terjednek egyes hullámok. Ha azt akarjuk érzékeltetni, hogy egy tudomány állása gyatra, azt mondjuk róla, hogy „tizenkilencedik századi”.

Heterotópiában viszont nem azt bizonygatják az emberek, hogy pont az ellenkezője igaz, nincs fejlődés, vaskor lett az aranykor. Ezzel szemben úgy gondolják, hogy egyes területeken különösen szembetűnő a tudomány fejlődése, más területeken pedig nem. De mindenekelőtt azt hangsúlyozzák, hogy a tudással egy ütemben, szüntelenül nő a tudatlanság mértéke. A több tudás legalábbis nem jelenti azt, hogy többet tudunk, ami ugyanolyan paradox, mint amilyen logikus állítás.

Heterotópia lakói szerint például a nemtudás fölfedezése volt az egyik legjelentősebb vívmány, új szakaszt nyitott a történelemben. Titok az ember és az egész világ. A heterotópok ezért elfogadták a „tudatos tudatlanság” stratégiáját. Feltételezésük szerint léteznek olyan dolgok, amelyeket sosem tudunk meg, ezek csak felvillannak előttünk, de megismerhetetlenek maradnak. Ezért nem használják a tudást és a tudományt olyan egyoldalú megfogalmazásokra, amelyek azt fejezik ki, hogy valami **hogyan van** és **mit jelent**. Látszatra nem sokat jelent ez a változás, de a heterotópok így kezelik az ügyet, ha fontos kérdésekben akarnak megegyezésre jutni egymással: „Nem tudjuk, hogy

van, de egy ideig próbálunk úgy viselkedni, mintha így és így lenne; meglátjuk, mi lesz belőle. Aztán elkezdhetünk másképp gondolkodni.” Így minden redukcionista elmélet elveszíti létjogosultságát, tiszteletet kelt a megmagyarázhatatlanság. Kérdések feltevésére, a fantázia működésére, meglepő perspektívák befogadására késztet.

A mi Heterotópiánkban mindent hipotézisként tanulnak. Azt gyakorolják állandóan, hogyan lehet különböző szempontokból megközelíteni ugyanazt, változtatni a szemszögeket, megvédeni az ellentétes ítéleteket. És ha ilyen ingatagnak bizonyul az érzékszervi és értelmi megismerés, nagyobb lesz a másfajta megismerések, a képzelet és az empátia jelentősége. Akik ilyen iskolát végeztek, azok inkább a folyamatokat, mint az állapotokat látják. Nem létezik olyasmi, mint az állandó és monolit személyiség. Életük során nevet változtatnak az emberek, és mindig másképp adják elő az élettörténetüket. Metafizikai értelemben itt egészen új, holisztikus, panteisztikus lelkületű faj uralkodik, ahol a megismerhetetlennel való állandó és tényleges (tehát nem rituális) szembesülést értjük a lelkület alatt.

3. A természetes kiválasztódás mechanizmusa az evolúció motorja. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy az élettelen környezet meghatározott körülményei között versengenek egymással az élőlények.

Heterotópiában inkább úgy tartják, hogy ez a tétel – minden látszólagos ésszerűsége ellenére – irracionális, és gyakran rácsfol a tapasztalat. Ugyanilyen jogosan lehetne elfogadni az evolúciós folyamat más rendszerű magyarázatát is.

A heterotópok például el szoktak mesélni egy olyan történetet, amelyet a mi világunkban is ismernek: Darwin korában élt egy tudós asszony, aki kidolgozott egy másik, nagyon érdekes elméletet, amellyel a természettudós utazásai során gyűjtött adatokat magyarázta. Sajnos, amint az gyakran előfordul a tudós asszonyokkal, a neve nem maradt fenn napjainkig, azonkívül olyan formabontó volt a dolgozata, hogy teljes mértékben figyelmen kívül hagyták. Azt próbálta bizonyítani, hogy ugyanilyen jól érvényesülne az evolúció logikája, ha más tényezőket illesztenénk az állandó versengés helyébe, olyanokat, mint például a kölcsönös támogatás vagy az altruizmus, amelyek valahogy beépültek a természet mechanizmusába. Ezért a heterotópok inkább újra megvizsgálják a természetet, és meglátják benne, hogyan támaszkodik egymásra az élet minden fajtája, hogyan osztják meg egymással az élőhelyeket, itatóhelyeket az egyes fajok, hogyan alkalmazzák a fajok közötti békéltető rituálékat – sok példát találunk az irodalomban az ilyen típusú

viselkedésre. Arra is, hogy feláldozzák magukat egymásért az élőlények.

Ugyanennek a témának egy másik variációja az a tézis, amelyet Elaine Morgan állított föl. Szerinte a *thümosz*, a kitűnni vágyás, a dicsőség akarása, az elismerés kivívása a versengés alternatív mechanizmusa. Ez a vágy szokatlan, excentrikus, ugyanakkor kreatív viselkedésekhez vezet, amelyeket azért találtak ki, hogy magukra vonják a hím vagy a nőstény figyelmét, vagy azért, hogy tekintélyt vívjanak ki a csoportban. Az effajta viselkedésre sok példát dokumentáltak a majmok között.

Van még egy elgondolás, az ismert amerikai biológus, Lynn Margulis elmélete, aki szerint nemcsak véletlenszerű mutációkból alakulnak ki evolúciós újdonságok, hanem szimbiogenezisből is, vagyis abból, hogy szimbiotikus módon egyesülnek a baktérium-sejtláncok. Margulis azt állítja, hogy sorozatos endoszimbiózisok, vagyis egymáshoz kapcsolódva élő lények vezetettek az új fajok keletkezéséhez – ennek példái a mitokondriumok, amelyek valamikor régen önálló organizmusként működtek, de beolvadtak a sejtekbe, vagy összekapcsolódtak velük, és azóta a sejtek érdekében dolgoznak. Margulis hangsúlyozza, hogy nemcsak harcolnak és versengenek az élő szervezetek, hanem hatással is vannak egymásra, és egymáshoz kapcsolódva támogatják egymást. Ez az evolúció szelídebb formájáról alkotott alternatív elmélet, ahol a változásokban ugyanolyan fontos szerepet játszik az együttműködés és a segítség mechanizmusa.

Tehát sokféle hipotézis van, és ez nagyon tetszik a heterotópoknak. Kiveszi a fegyvert minden darwinista és neodarwinista kezéből, akik más tudományágakba is szeretik átvinni az egyedül helyes biológiai törvényeket – a gazdaságtan és a szociológia területére.

Nem hallottam arról, hogy a heterotópok külön a védelmükbe vették volna a kreacionistákat, de az intellektuális tisztesség kedvéért nem árt emlékeztetni arra, hogy a természetes kiválasztódás elmélete csak egy a tények számos interpretációja közül, de nem az egyetlen. Ugyanakkor, mondják a heterotópok, sok más gazdaságtani és politikai elméletnek adott alapot, vagy szokás szerint az erőszak gyáva legitimálását segíti elő. Ha csak enyhe kétkedéssel közelítjük meg ezt az elméletet, már akkor is más fényben látjuk a világot. Az altruista, támogató mechanizmusokban egyszerre már nem az alkalmazkodni képtelen és kihalásra ítélt organizmusok különködését látjuk, hanem azok is „természetesek” lesznek.

Pontosan így látják a heterotópok a természetet. Ezért nem hasznos tárgyként kezelik a többi lényt, és sosem használják ki őket a maguk javáért. Szó sem lehet gyilkolásról és egymás megevéséről. Partnerek, barátok. Nem egyformák, néha problémásak is, de akkor is barátok. A heterotópok inkább kölcsönös tiszt-

teletet tanúsítanak, az egymás mellett élést gyakorolják, mint hogy versengjenek, és a természetes érdekellentétre alapozzanak (ez arra hasonlít, ahogy a régi, paleolit kultúrák viszonyultak a természet világához). Ebből egyenesen következik, hogy a gyerekek egész kicsi koruktól fogva tanulják más fajok nyelvét, és a fajok közti pszichológiával foglalkozó tanszékek működnek az egyetemeken.

4. A kőolaj, illetve más földből bányászott nyersanyagok az alapvető, tulajdonképpen egyedüli energiaforrások, ezeket kereskedelemben forgalmazzák. Az alternatív energiaforrások túl drágák, gazdaságtalanok és gyanúsak.

Még ha megjelennek is újabb és újabb érdekes ötletek az alternatív energiatermelésre, meglepő ellenállásba ütköznek még azelőtt, hogy széles körben használni kezdenék őket. A közvélemény rögtön azt hallja, hogy hosszabb távon nem kifizetődőek, túl nehéz üzembe helyezni őket, vagy túlságosan bonyolult a használatuk. Sok szakember hangoztatja, hogy technológiai szempontból már készen állunk arra, hogy teljesen új energiaforrásokat aknázzunk ki (vagy többfélét használjunk), és nem a technológia, hanem inkább a politika tart bennünket görcsösen a kőolaj, a szén és a gáz anakronisztikus világában, ráadásul ezeket – mivel magánjavaknak tekintik őket – el is lehet adni. Ebben rejlik rendszerünk legfőbb ereje. Valamikor régen kijelentettük, hogy az olyan alapvető javak, mint az ásványkincsek, saját tulajdonba kerülhetnek, aztán pénzért lehet átadni őket másoknak. Ez az abszurd felállítás mérhetetlen hatalmat ad alig néhány embernek, és ők diktálják a feltételeket. Abból, hogy milyen ellenállásba ütközik minden ötlet, amely ezektől eltérő energiaforrásokat aknázna ki, sejteni lehet, hogy hiába felháborítóan igazságtalan a régi rendszer, ez valamilyen szélesebb társadalmi rend része.

A heterotópok számára tökéletesen logikus, hogy ha a víz és a levegő szinte természetes módon közös, ha a Himalája az emberiség tulajdona, és nem lehet áruba bocsátani a folyókat, akkor ugyanilyen általánosan hozzáférhetőnek kellene lenniük „a föld más kincseinek” is. Heterotópia lakói örültségnek tartják, hogy elhitették velünk: az emberek megvásárolhatnak, tulajdonukba vehetnek egy darab földet, és így tulajdonosai lesznek annak, ami mélyen a föld alatt van. Ez olyan, mintha valaki kijelentené, hogy az ő tulajdonában állnak a napsugarak.

Ők már rég a tudomány mellé álltak, és szélenergiát, hőszivattyút, víz- és napenergiát használnak a különböző közös terek működtetésére. Ugyanakkor egy nagy jelentőségű találmánynak, a „hideg atomreakci-

ónak” köszönhetően mindenki számára elérhető lett a saját energiaforrás. Igen sokáig dolgoztak ezen, végül sikerrel jártak, pedig örültnék tűnt az ötlet (akárcsak háromszáz évvel ezelőtt a repülőgép ötlete). A hideg atomreakció egy kisméretű, hordozható készülékben megy végbe, amely mindenki számára hozzáférhető, és személyi tulajdonban van. Születésekor kap ilyet minden ember, olyan, mint a személyi szám. Az emberek, mondjuk, „tűzhelynek” hívják ezt a készüléket, és ha közösen akarnak csinálni valamit, akkor rákapcsolhatják egymásra a „tűzhelyeiket”.

A hozzáférhető olcsó energia miatt Heterotópia egész másképp működik, mint a számunkra ismert világ. Így, hogy az egyének saját energiaforrással rendelkeznek, automatikusan megszabadulnak számos gazdasági kényszertől. Az energiaforrás jellemzője, hogy kizárólag a tulajdonosa használhatja, ezért nem lehet sem ellopni, sem felhalmozni. Biztosítja a túlélést, a test hőmérsékletét és alapszinten az információk hozzáférhetőségét. Vagyis Heterotópiában nem létezik a munkához való rabszolgai kötődés. Nagyrészt feledésbe merült az elemi biztonság hiányának érzése is. Nagyobb szabadsággal rendelkeznek az emberek, ezért a társasági érintkezésükben kevesebb a félelem szülte viselkedés (agresszió, rivalizálás). Kisebb közösségekben is élnek, nem szerveződnek másokkal felbonthatatlan kötelékekbe; mobil, mozgékony és kíváncsi személyiségek. Nomádok és kozmopoliták. A társadalmat itt nem a káosszal és az anarchiával szembeállított szervezett rendnek tekintik.

5. A vérségi kötelék, vagyis a család alkotja a társadalom legkisebb egységét. A tág értelemben vett vérségi kapcsolatok alkotják a nemzetet.

A közvélemény számára nyilvánvaló, hogy jobban érzik magukat az emberek családi vagy törzsi egységekben, mint más közösségekben. Ugyanakkor ezek a vérségi kötelékek (manapság inkább génekről beszélünk) sajátos fajta családi (törzsi) lojalitást hoznak létre. Természetesnek tekintik ezt az állapotot, mert becsben tart egy adott génállományt, amely részt vesz az evolúcionista felfogások logikájából következő, tágan értelmezett versengésben.

Heterotópiában, ahol inkább az akarat és a választás, mint a szükségszerűség alapján alakulnak ki a kötelékek, a kultúra pedig nagymértékben globalizálódott, a hasonlóan gondolkodó embereket választják „közeli rokonoknak”, akiknek hasonló az ízlésük, és hasonló eszméket vallanak. Véletlenszerűnek, bizonytalanoknak és primitívnek tartják a vérségi kapcsolatokat. Ezért a heterotópok nem olyan közösségeket alkotnak, mint a család, a törzs vagy

a nemzet. Vannak például lokális, nézet-, eszme-, hobbi- vagy munkaközösségek. Ismerek egy várost, ahol olyan emberek élnek, akiknek kiváló zenei halásuk van, ott általában a zene körül zajlik az élet. A heterotópok egész másképp értelmezik a „család” szót is. Náluk például egy idősebb nő és tizenkét macskája is alkothat családot. Vagy három barátnő meg egyikük partnere, mert mindannyian lelkesednek a makrobiotikáért. Vagy két homoszexuális pár, akik egy felújításra váró szecessziós villában laknak. Ez utóbbi esetben a villa is családtag. Az így értelmezett „családok” tágabb struktúrákon belül élnek, amelyek szintén a közös ideálokon és a hasonló gondolkodáson alapulnak, ezeket társadalmaknak hívják. A társadalmak a maguk életeszmenyeit ápolják. Egyesek például keresztény ideálokat valósítanak meg, mások közelebb állnak az anarchista kommunákhoz. Aztán vannak olyan közösségek, amelyek úgy döntöttek, hogy a középkori beginák mintájára élnek. Van már két városuk és több falujuk az egyik folyó mellett. A heterotópoknak tehát nem kell elfogadniuk egy olyan, folyamatosan egyeztetett átlageszmenyt, amelyet sokan kétségbe vonnak.

Ezekből a társadalmakból áll össze az őket koordináló Unió, amely felettes rendszerként érvényt szerez a már említett alkotmányos alapelvnek, az emberek helyváltoztatási szabadságának és annak az elvnek, hogy senkit sem kényszerítenek arra, hogy olyan rendszerben maradjon, amely nem teljesíti az elvárásait. Mint tudjuk, az uniós alkotmány első cikkelye kimondja, hogy az emberi lénynek abszolút és elidegeníthetetlen joga, hogy szabadon változtassa a helyét és válassza meg és a lakóhelyét, valamint az eszmenyével összhangban álló életet éljen, amennyiben az nem veszélyezteti a másik ember szabadságát.

6. Az emberi populáció nagyjából egyenlő arányban oszlik két nemre.

Ez a nézet természetesnek számít, és nagy mitológus narratíva támasztja alá; mindenhol érvényes. Elvileg kiegészíti egymást ez a két nem – az egyik az alávetett, a másik az uralkodó, az egyik érzelmi, a másik értelmi lény, és így tovább. Igen nagy szerepet játszott ebben a nemek komplementer jellegéről szóló ősi mítosz. Ez a duális felosztás az alapja annak is, hogy nemet tulajdonítunk egyes dolgoknak, jelenségeknek és szavaknak.

A jelenlegi civilizációk többsége erre a duális alapra épült. A két nemre osztás mély és mindent átható. Ez a dichotómia a világot leíró alapnyelv – a nő és a férfi láncszem lesz más dualizmusok végtelen láncolatában: nap–éj, tűz–víz, igen–nem, fönt–lent. Ez a valószerűtlen eszme figyelmen kívül hagy mindent,

ami a két pólus között létezik. Vak a kontinuum minden formájára.

A heterotópok nagyon csodálkoznak a dolog effajta megközelítésén, hiszen ők nem dualizmusként, hanem kontinuumként értelmezik a nemet; ahol van hely arra, hogy sokféleképpen „átitassa” a dolgokat a férfi- és a női jelleg (egyébként nincs egyenes összefüggés a „férfi” és a „női”, valamint a nő és a férfi között).

Az emberek különbözőek, a világ pedig összetett – mondja ki a heterotópok alkotmányának második cikkelye. Ezért óvakodnak attól, hogy automatikusan összefüggésbe hozzák a biológiai jellemzőket a pszichológiai jegyekkel, ezt „biologizmusnak” nevezik, és nagyjából úgy kezelik, mint mi a szexizmust.

7. A nő inkább a természet, a férfi inkább a civilizáció része.

Tulajdonképpen minden korszakban népszerű ez a nézet, talán csak egy kicsit más színezetet kap. Abból ered, hogy túl könnyen hozzák kapcsolatba a havi ciklust a Hold-fázisokkal, illetve a terhességgel és a szüléssel. Ha elfogadjuk ezt a nézőpontot, manapság a menopauzára és annak következményeire helyeződik a hangsúly, az andropauzáról viszont szinte nem is veszünk tudomást egyáltalán. Kétszázötven évvel ezelőtt még általános volt az a vélekedés, hogy a nők lelki zavarainak természete testi jellegű, és a méh betegségeivel függ össze; a férfiak pszichikai zavarai pedig inkább „szellemi” eredetűek.

Mint megtudtam, a heterotópok nem vallanak egyetemes nézeteket ebben a kérdésben, valahogy úgy néz ki a dolog, mintha – rájuk jellemző módon – egyenlőszórnának a kettő között: néha azt bizonygatják, hogy ami a természethez vagy a kultúrához való tartozást illeti, nincs semmiféle különbség a nemek között. Ciklusok **ugyanúgy** vannak a nők, mint a férfiak életében. A szülés és a terhesség épp úgy a természethez tartozik, mint az ejakuláció.

Azt is be lehet látni, hogy a nőknek tulajdonított pletykálkodás, amelyre olyan megvetéssel tekintenek a férfiak, a társadalmi kapcsolatok felépítésének és az információk átadásának része. A női verbalitás hatalmas kultúrateremtő és civilizációs szerepet játszott és játszik ma is. Emögött bújnak meg a nyelvi képességek, pletyka nélkül nem lehetne átadni a hagyományokat, nem fejlődne a kézműipar, a pletyka meghatározó szerepet játszik a gyerekek nevelésében is.

Mások azt állítják, hogy a férfi áll közelebb a természethez, a nő pedig a kultúrához és a civilizációhoz. A férfiaknál tapasztalható gyengén kontrollált szexualitásra, illetve az agresszióra, a szerényebb nyelvi tehetségre és az információcserében tanúsított korlátozott

képességekre hivatkozva támasztják alá ezt a kijelentést, és idéznek néhány kutatást, amelyekkel az utóbbi időben szolgált a tudomány. A természettel szoros kapcsolatban álló férfi szerepel a heterotópok mítoszaiban és népi kultúrájában – a hőst mindig érzelmei vezérlik, spontán módon, előzetes tervezés nélkül cselekedik, nagymértékben meghatározza tetteit a versengés igénye, viselkedése gyakran ösztönös. A nőknek viszont, mint már említettem, civilizációs funkciót tulajdonít a hagyományos mitológia: ilyen a kommunikáció, a kézművesség, a mindennapi élet kultúrája, a hagyomány folytonosságának fenntartása. Amikor szóba kerül heterotópok előtt, hogy egyes helyeken ezt másképp gondolják az emberek, azon nagyon jól mulatnak.

Figyelem! Állítólag Heterotópia egyik északi szigetén él egy olyan társadalom, ahol nem vesznek tudomást a két nem közti különbségről, láthatatlan marad, és egyáltalán nem tekintik természetesnek.

8. A szaporodás jó és kíváncsú.

Több nagy vallás parancsolatai szólnak erről, főleg azokra a vallásokra jellemző, amelyeknek részük van a világ irányításában, azonkívül patriarchális vallások, vagyis többé-kevésbé elmondható róluk, hogy eszükön tartják az emberi lényeket. Természetesen vannak olyan vallások és vallási irányzatok is, amelyek nem osztják ezt a nézetet, például a buddhizmus vagy a gnoszticizmus. A születés mindig örömteli esemény, ünneplés, szertartások kísérik. Természetes és jó, ha vannak gyerekeink. Ha nincs gyerek, az tökéletlenség, hiány, betegség. Felháborodva tekintünk manapság Kínára és az ott érvényes demográfiai szabályozásra, amely egy gyerekre korlátozza az utódok számát. Nyilvánvaló, hogy mindenki kedve szerint szaporodhat, még akkor is, ha nincs lehetősége arra, hogy megfelelően fölnevelhesse az utódokat. Ha fölveti valaki, hogy kontrollálni lehetne ezt az elemet, az mindig felháborodást kelt mind a jobb-, mind a baloldalon. Valószínűleg az is benne van ebben a felfogásban, hogy a természetes szaporulat biztosítja a jelenlegi rendszerek működését.

Heterotópiában úgy gondolják, hogy amíg nincsenek megoldva a világ legfőbb problémái – ezek közé tartozik az éhség, az oktatás hiánya, a szegénység, a betegségek, egyes területek túlnépesedése, az erőszak –, addig inkább szomorú töprengésre, mint öröme készlet a születés. Inkább a már meglévő gyerekek örökbefogadását kell támogatni, ez örövend megbecsülésnek, ez szerez örömet. A szülőket pedig, akik rászánják magukat erre a lépésre, példaként kell állítani az állampolgárok elé.

Heterotópiában nem olyan könnyű szaporodni. Meg kell győzni a társadalmat, amelyben élünk, hogy megvan bennünk a kellő felelősségtudat, van hely a gyerekeknek, és van annyi jövedelmünk, hogy el tudjuk tartani. Szülőnek lenni privilégium. Sorban állnak az engedélyért. Kontroll alatt tartják a születéseket. A már megszületett gyerekek taníttatásához komoly segítséget ad a társadalom és az Unió. Önmagában az a pusztán tény, hogy valaki megfogant, és gyereket szült, nem ad hatalmat a kisgyerekek fölött. A gyerekek nem a szüleik tulajdonai, ezért nagyrészt a nevelésüket is társadalmi kontroll alatt tartják. Itt nem is halott senki gyerekek elleni erőszakról.

Heterotópiában nem látnak összefüggést a szexualitás és a gyerekvállalás között. Elfelejtették. A szex feladata az, hogy gyönyört adjon, és kötődést alakítson ki.

Állítólag Heterotópia egyik déli szigetén él egy olyan társadalom, ahol teljes mértékben tabu lett a szaporodás. Nem a szex tabu, hanem kimondottan a szaporodás. Ott az önkorlátozás ethosza uralkodik. Szép, méltóságteljes és állampolgárhoz méltó magatartás lemondani a gyermekvállalásról, a teherbe esést úgy tekintik, mintha lelepleződött volna gyengeségük: képtelenek uralkodni az ösztöneiken, társadalomellenesen és felelőtlenül viselkednek. A gyermektelen családokat állítják példaként mások elé. Közvetlenül a nemi érés előtt ideiglenes sterilizációt hajtanak végre mindenkin, amelyet később föl lehet függeszteni egyes esetekben, ha valaki megmakacsolja magát, és leteszi a megfelelő vizsgákat.

9. A vallás a közös javak egyike, a közösségi és törvényalkotó tevékenységek közé tartozik.

Így funkcionált a vallás a történelemben – építette a társadalmat, sőt az állami struktúrákat, hozzájárult az identitás megteremtéséhez, összekötött és elválasztott.

Heterotópiában másként közelítették meg a vallást az egész történelem során: benső ügyként kezelték, a magánszféra részének tekintették. Az athéni demokrácia és egyes felvilágosodás kori irányzatok hatottak a heterotópokra. Mostanra viszont már sokkal messzebb mentek. A vallásosság végtelenül intim természetű – valahogy úgy kezeljük, mint a szexet: az ember csak a hozzá legközelebb állóknak és csak gyertyafényben, suttogva beszél arról, miben és hogyan hisz. A nyilvánosság előtt tapintatos hallgatás leplezi a vallási kérdéseket. Előfordul, hogy leissza magát valaki, és kilocsog mindenfélét, vagy egy levakarhatatlan paparazzo lefotóz egy hírességet, amint belopózik egy kétes hírű kerületben rejtőző templomba. Mindenki tudja, hogy csinálunk ilyesmit, de valahogy nem illik beszélni róla. A részletekről meg végrepp nem.

10. A halál olyasmi, ami teljes mértékben az élő pszichológiai és társadalmi téren kívülre kerül; nem tudjuk, mit kezdjünk vele. A halál a leghaszontalanabb jelenség az életben.

Haláluk pillanatában a heterotópok elveszítik a tulajdonjogukat az életük fölött. Közös vagyon lesz az életük, minden iratukat, fényképüket, felvételüket, feljegyzéseiket és hátrahagyott tárgyaikat digitalizálják, és elhelyezik az interneten. Már nemzedékek óta ez a gyakorlat (az internet megjelenése előtt speciális nekrotékákat töltöttek meg velük), ezért egy most élő heterotóp hozzáférhet mindenkinek, aki előtte élt. Ez a világról szerzett tudás hatalmas, gigantikus és bölcs forrása – a mások élete.

Hasonló a helyzet a holtak testével. Elhamvasztják őket, a hamvakat pedig beleszórják az újonnan emelt épületek cementjébe. Csak egy pillanat vagyunk az időn átvonuló lények végtelen menetében, mindig több a halott, mint az élő, és mindig mindenben jelen vannak körülöttünk. Néha jólesik a tudat, hogy egy folyó két partját összekötő szép hídban, vagy egy új iskola falaiban benne van egy hozzátartozónk kicsiny része. Ezért a heterotópok nagyon személyes kapcsolatban vannak a városaikkal. És egyáltalán nem félnek a haláltól.

Vegyük úgy, hogy játékra szóló meghívás a tehetetlenség e tíz tézise, amelyeket most megkérdőjeleztünk. És mert minden reggel tehetetlenül nyomaszt mindaz, ami nyilvánvaló a világban, óriásnak tűnik a tézisek száma. A nagy dolgoktól az egészen aprókig. Ha el tudjuk képzelni, hogy jobb is lehet, az azt jelenti, hogy máris jobb. ■ ■ ■

Mihályi Zsuzsa fordítása

Olga Tokarczuk (1962): futotta be Andrzej Stasiuk mellett a leglátványosabb nemzetközi karriert az 1990 után színre lépett lengyel írók közül, magyarul mégis csak a kilencvenes években írt regényei és az elbeszélései férhetők hozzá kötetben. Az itt olvasható esszé a *Moment niedzwiedzia* (A medve pillanata, 2012) című kötetében jelent meg.

Mihályi Zsuzsa (1968): magyar–lengyel szakon végzett az ELTE-n. Kortárs lengyel irodalmat fordít.

Lépések 2013-ban

Trianonhoz és Erdélyhez Magyarországon mindenki ért. György Péter 2013-ban megjelent kötete pedig azt járja körül, hogyan alakult ki ez a széleskörű „magabiztosság” és „hozzáértés”, ami a bölcsészértelmiség bizonyos mértékű elzár(köz)ását is eredményezte a témától, épp, mert az mintha túlságosan is leegyszerűsödött volna. Az *Állatkert Kolozsváron* című kötet azért újszerű, mert minden látszat ellenére nem Erdélyről és nem Trianonról szól, hanem arról a közegről, amelyet a szerző rendkívül pontos (és fontos) pozicionáltsága révén valóban minden kétséget kizáróan belülről ismer: Magyarországról. Ezt jelzi a könyv – véleményem szerint a főcímnél sokkal kifejezőbb és beszédesebb – alcíme: *Képzelt Erdély*. György Péter nem egy határon túli magyar régió általa hitelesnek gondolt leírását adja, hangsúlyozottan egy magyarországi Erdélyről beszél. És ami legalább ilyen fontos: a kötet érezhetően egy célzott közönséghez beszél, amely ugyancsak Magyarország.

A szerző (és a kötet) pozícióját nemcsak a magyarországi nézőpont, hanem a mába ágyazottság is alapvetően meghatározza. A megjelenés ideje, a 2013-as év, a szövegben fellelhető egészen aktuális hivatkozások mellett egy izgalmas kontextus létrejötté miatt is kiemelt jelentőségű. Azok a magyar–magyar viszonyra vonatkozó kérdések ugyanis, melyeket György Péter is érint, meglepően sok, ebben az évben megjelent könyvben megfogalmazódtak. Tompa Andrea *Fejtől s lábtól* című regényével több esetben is együtt emlegette a kritika György Péter esszékötetét, de a magyarországi gyarmatosító retorika, a „határon túli magyarok ügyének” félreértelmezése megjelenik a *Hallgatni akartam* című Márai Sándor-kötetben és Végel László *Neoplanta* című városregényében is. Végel egy másik szövegét idézi György Péter a kötetének az első oldalán (a szokatlanul sok mottó miatt ez a tizenötödik a sorban). Ebben a szö-

György Péter: *Állatkert Kolozsváron – Képzelt Erdély*
Magvető, Budapest, 2013

végészletben Végel egy apáról beszél, aki – hiába tehetné volna már meg legálisan – nem utazott Magyarországra, mert „meglehet, nem akart találkozni azzal a valósággal, amit a Kossuth-rádióból ismert”. Ez a mottó világosan megmutatja, hogy nemcsak Magyarország „képzelt” az őt körülvevő magyar kisebbségekről, hanem esetenként a Magyarország-kép is a saját maga által valósnak vélt képtől eltérő lehet ezeknek a közegeknek a közértésében. Az említett megjelenések mellett az a véletlen is növelte a Trianonhoz köthető tavalyi kiadványok számát, hogy a Palatinus novellagyűjtemény-sorozatában szintén 2013-ban jelent meg az 1921–1938-ig megjelent novellákat tartalmazó kötet, melynek utószava a trianoni trauma szépirodalmi feldolgozhatóságára és a György Péter által is külön vizsgált *Vérző Magyarország*-antológia néhány darabjára is bővebben kitér. Ezek a kötetek egymásra mutatnak, kölcsönösen növelik egymás jelentőségét, amely így nagyobb is, mint ahogy György Péter az előszó végén saját szövegéről írta, miszerint az „egyetlen, szerény lépés lehet”. 2013-ban feltűnően sok lépés tétetett, csak remélni lehet, hogy ezek vezetnek is valahova. Azt ezek a különböző régiókhoz kötődő kötetek mindenesetre nyilvánvalóvá tették, hogy az egységes magyar nemzeti kulturális emlékezet mint egyféle narratíva aligha létezik.

Az *Állatkert Kolozsváron* szövegeiben György Péter több olyan, a magyarországi és a határon túli magyar közegek közti viszonyt érintő megállapítást tesz, melyek az eddig rögzült alapvető elgondolások és magyarországi megközelítések tarthatatlanságára mutatnak rá. Ilyen például, hogy „minden a határok (innen nézvést) túloldalán élő magyar minimum

két többséghez képest számít kisebbségnek. Erdélyben az a román többséghez képest, s kisebbségi – virtuális Nagy-Magyarországtól függetlenül – a mai Magyarország többségi magyarságához képest.” (29.) Továbbá a kötet legelején a szerző különbséget tesz a határon túli régiók között, s ez az eddig magyarországi vizsgálatokban szintén nem nagyon volt szokás. Ahogy írja: „Szakadékok vannak a kisebbség kontextusai, tapasztalatai, jelentései között, annak megfelelően, hogy melyik határ melyik oldalán, milyen helyzetben találja magát valaki, hányféle többségen kívül és belül. Ahogyan az utódállamok története alakult, annak megfelelően jelent mást kisebbségi magyarként élni Romániában, Szlovákiában, Szerbiában, Ukrajnában.” (18.) Hogy Magyarországon a határon túliakról szóló beszéd legtöbbször Erdélyhez vezet (vagy eleve onnan is indul), annak valóban az lehet az oka, hogy „az imaginárius Nagy-Magyarország kollektív álmának megteremtésében használhatatlan, így tehát lényegtelen lett a Fel- és Délvidék, végül a Kárpátalja. Lassan eltűnően vannak az érdeklődés homlokteréből az interetnikus területek, így a képzelt Erdély, a még részben etnikailag homogén, illetve annak beállított Székelyföld vált a kompenzatív magyar emlékezetpolitika egyedüli partnerévé.” (21.) Ugyanakkor, hiába a jelzett különbségtétel: az Erdélyből és a Magyarországon létező „határon túli magyar”-kategóriából kiinduló általánosítások az *Állatkert Kolozsváron* gondolatmenetében is felbukkannak.

Bár György Péter munkája nem történettudományi és nem is irodalomtörténeti – noha rengeteg információval dolgozik, támaszkodik saját kutatásokra és hivatkozik másokéra –, ez nem jelentheti azt, hogy az ilyen tárgyú megállapításaival szemben ne lenne elvárható a pontosság és a szakmaiság. Az *Állatkert Kolozsváron* szövegeiben olvashatók olyan elnagyolt megállapítások és öncélú értelmezések is, melyek alól az esszéregény mint műfaj sem menti fel sem a szerzőt, sem ezeket a szöveghelyeket. Az egyértelműen a kötet gazdagságát jelzi, hogy György Péter nagyon sok irányból közelít a tárgyalt kérdésekhez, értelmezési

utakat nyit meg, az mégis kevésbé szerencsés, hogy egy-egy szemléltető példaként szerepeltetett szerző vagy irodalmi mű az adott értelmezés keretein belül ugyanolyan mértékben leegyszerűsödik, mint amilyen mértékű általánosítás és felszínesség ellen szól amúgy a kötet egésze. Ilyen például, mikor György Péter Gion Nándor esetét idézi fel. Azt, hogy „a mindenkori Magyarország éppoly lelkes volt a könnyen mitizálható, kihasználható sorsok, illetve sorsrészletek iránt, amelyekre épp szükség volt itt, mint amilyen közönyös, illetve elutasító, sőt ellenséges azokkal az élettörténetekkel, amelyek nem feleltek meg a sémának”, Gion Nándor kétségtelenül tudta, sőt, az is vitathatatlan, hogy ezekhez a magyarországi igényekhez ő remekül és tudatosan alkalmazkodott is. György Péter vele való példálózása épp Gion alkalmazkodóképességét (és esetenként ezzel történő tudatos visszaélését) figyelmen kívül hagyva válik egyszerűsítővé. Az *Állatkert Kolozsváron* Gion 1971-es *Véres patkányirtás idomított görényekkel* című művét említi (pontatlanul idézve a címet: „*Véres patkányirtás idomított görénnyel*”), mely György Péter szerint „a poszt-trianoni helyzetben magától értetődőnek tűnő kisebbségek asszimilációja, folyamatosan létező kulturális gyakorlat elleni radikális lázadás volt, az előre kiosztott, determinált szerepek visszautasítása.” (221.) Az kétségtelen, hogy a mű maga a megjelenése után okozott némi kellemetlenséget szerzőjének, akit ki is tiltottak Magyarországról egy időre, de hogy ez „az 1971-es napló – mint ma, élete és életműve lezárulása után az látható – igencsak szomorúan befolyásolta egész élettörténetét, irodalmi karrierjét”, az *Állatkert Kolozsváron* kontextusában öncélú túlzásnak tűnik. Elég csak arra gondolni, hogy alig két év múlva, 1973-ban jelenik meg a Gion-életmű központi darabjaként számon tartott tetralógia első, Magyarországon is egyöntetű sikert elért regénye, a *Virágos katona*. Gion olyan áldozatként, amilyenként György Péter szerepelteti szövegében, aligha tüntethető fel a magyarországi és a határon túli magyarok közti viszonyban. Gionétól eltérő és az *Állatkert Kolozsváron* gondolatmenetébe sokkal jobban il-

leszkedő írói stratégiák azok, melyeket György Péter a kötet utolsó fejezeteiben részletebben is vizsgál. Az egész kötet egyik központi figurájává emelt Szabédi László mellett külön fejezetben esik szó Bretter Györgyről és Szilágyi Domokosról is. Ezekben a fejezetekben a kötet legérzékenyebben megírt elemzései olvashatók. György Péter nem népszerűsít vagy bemutat, hanem a kulturális emlékezethez és az ezt tudatosan alakító államszocializmushoz való viszonyukon keresztül vizsgálja az adott szerzők életét és életművét.

Trianon és Erdély mára földrajzi helyszínekből fogalmakká váltak Magyarországon. György Péter rendkívül érdekesen járja körül a mentális térképek változásának kérdését és jelenségét, a Trianon és Erdély köré szerveződő narratívák geokulturális meghatározottságára irányítva a figyelmet. Pannónhalmától a Pilisben lévő Szívcsakrán át Csíksomlyóig azokat a különböző mértékben, de rituálisá változtatott kulturális emlékhelyeket és a hozzájuk kötődő gondolkodásmódot, megteremtett hagyományt mutatja be, melyek ma Magyarországon mint egy-egy mozaikdarab az „egész” megképzését, rekonstruálását célozzák. A *térkép* és a *múzeum* alapvető fogalmai az *Állatkert Kolozsváron* című kötetnek. Utóbbi a vélt vagy valós értékek begyűjtését szolgálja: nem emlékeztet, hanem nem enged felejtetni. A *térkép* pedig a valós politikai berendezkedéseket és etnikai jellemzőket figyelmen kívül hagyva a „virtuális Nagy-Magyarország” képzetét hivatott életben tartani, melynek „lényege a kortárs román, illetve szlovák államok mentális térképekből való teljes kivágása” (384.).

György Péter azt írja kötete végén, hogy „mi Trianon árvái vagyunk, de soha nem leszünk a helyreállítói” (442.). Ez nem lemondó kijelentés. Nagyon fontos dologra figyelmeztet, amelyet időszerű lenne megérteni Magyarországon. Mégpedig arra, hogy ha magyar nemzeti kulturális egységről, egységes kulturális emlékezetéről beszélünk is, vagy ennek kialakítása a cél, ez a szándék eleve magában rejt, hogy már különálló részek összeillesztéséről lehet csak szó. Georg Simmel írja *Hid és ajtó* című esszéjében, hogy

„a dolgoknak először külön kell válniuk ahhoz, hogy összetartozzanak” (*Hid*, 2007/2.). Vagyis visszacsinálni, „helyreállítani” a Trianon előtti magyar kulturális közeget nem lehet, csakis egy új jelentésekkel bíró egységet lehet kialakítani. Ehhez pedig elengedhetetlen azoknak a területeknek a kulturális sajátosságait figyelembe venni, melyekből ezt az egységet létre kívánjuk hozni. „[A] Trianon-sokk máig elsősorban az »anyaországot« ért sérelem leírását jelenti, s jóval kevesebb figyelem jutott s jut azoknak a területeknek a mindennapi életére, amelyek az impériumváltást elszenvedték, s kénytelenek voltak új életet kezdeni.” (439.)

Komoly lépésnek tartom azt, amelyet György Péter tett meg *Állatkert Kolozsváron* című esszékötetével, elvégre rámutatott arra, hogy Erdéllyel foglalkozva csak egy magyarországi képzelt Erdély az, ami a jelenkori figyelem előterében és a köztudatban létezik. Vagyis mintha sem Erdéllyel, sem Magyarországgal, sem a határon túli magyarokkal, sem a sokat hangoztatott egységes magyar kulturális közeg kialakításával nem foglalkozna érdemben a György Péter által bemutatott és izgalmasan elemzett „képzelt Erdélyt” létrehozó és fenntartó ideológia, amely így nem tisztáz, inkább elfed. Az *Állatkert Kolozsváron* legnagyobb erénye, hogy egy olyan gondolkodó szerző írta, akinek észrevételein érdemes elgondolkodni és azokkal vitába, de legalább párbeszédbe lépni. ■ ■ ■

■ **Szarvas Melinda** (Győr, 1988): az ELTE magyar szakán diplomázott, jelenleg ugyanitt PhD-hallgató, Az irodalmi modernség programon.

HúsRÁGÓ, hídVERŐ

„Mindentől messze, a szívhez közel,
Csinálj csodát, én meg elhiszem,
Hogy kell egy rendszer, ami nem mozog,
És megígérte anyu is, hogy megkapod.”
(Kispál és a Borz)

Nyerges Gábor Ádám:
Sziránó színfónia
FISZ, Budapest, 2013

Ahogy visszaemlékszem az általános iskolai, szürke ködben lebegő évekre, máig meghatározó – egyszerre eszméltető és kiábrándító – élmények jutnak eszembe, de furcsa módon nem az elvileg sorsdöntő tanulmányi eredményekért való küzdelem vagy a személyiség(de)formáló, osztályközösségben átélt csapatszellem idéződik meg, inkább az alsó- vagy felsőtagozatos gyerekek közti hierarchikus viszonyrendszer vonatkoztatási pontjai, referenciaszemélyei tűnnek fel egy-egy pillanatra, a szülők, illetve a tanári kar hol követendő, hol pedig elvetendő mintáiról már nem is beszélve: a felnőttet játszó, önjelölt törpegengszetrek és (persze szintén önjelölt) csicskásaik, a rossz- és jó kislányok, a nagymenők és a sutyerákok, a királynők és az udvarhölgyek, a vagányok és a lúzerek, a bukácsolók és az okostojások, a lógósok és a stréberrek, a közkedveltek és a kirekesztettek, és így tovább, egészen a felettük álló, nagyra nőtt, ám sokszor gyerekesen viselkedő kisemberekig... Nyerges Gábor Ádám *Sziránó* című novellafüzére vagy kisregénye óhatatlanul is előhívja ezeket a jól beazonosítható prototípusokat, valamint a hozzájuk kapcsolódó tucatélményeket, amelyek ha öntudatlanul is, mégis nagyban befolyásolják a későbbiek, hovatovább az ún. „nagybetűs élet” (egzisztenciális Caps Lock?) további alakulását, hiszen az első szerelmek, első bunyók, első sikerélmények és első megaláztatások elvülhetetlenek maradnak – annak ellenére, hogy könnyedén felejthetőek.

„Az élet ugyanis alakulhat jól, illetve szarul, a jól viszont kit érdekel, azon bővebben már nincs mit filózni, ha valami jól van alakulva, azt onnan tudjuk (azaz nem tudjuk), hogy nem ves-

szük észre... Ellenben, ha szarul alakul, amire Sziránó eleve több esélyt is látott, akkor sem túl változatos a lehetőségek palettája, minden szar élethelyzet eredője ugyanis a magány (minden más *körülmény* és nyafi, ahogy immáron érettebb fejjel – de még bőven hasonló gondolati keretek közt – megfogalmazta). Ő tehát minden bizonyítással magányos lesz.” Cím szereplőnk nyilvánvalóan szimbolikus alak, magának való sziránósága mögött azonban nem csupán az önvédelemből kialakított öngúny hárító reflexei húzódnak meg, hanem a III. Richárd-féle gazemberség kudarcba fulladó kitörési kísérletei is (ld. az ötödik fejezet kezdőmondatának visszajára fordított Shakespeare-reminiszcenciáját), amelyek végül mégsem mentik fel hősiüket a langyos jófiúság semleges titulusa alól, sőt, csak fokozzák az önmagát Karinthy Frigyes „földi helytartójaként” aposztrofált szegény kisgyerek kényszeres panaszáradatát. A kötet stilizált élményanyagát a *felkavart évek* – amiket „ő maga lötykölt ki normális helyükről, hogy végre újra gondolkodhasson róluk” – retrospektív kommentálása teszi teljesebbé; szóval a szerzői én, illetve Sziránó alteregó-alakja között elsősorban a két síkot vagy horizontot elválasztó/összekötő idő, illetve a hozzá kötődő tapasztalat teremti meg azt a jótékony(?) távolságot, melynek torzított tükrében minden emlékező „elébemenés” a múltbéli valóság hiteles leképezéseként tűnhet fel. A szóban forgó újraélés fonák megközelítésmódjának, az írói működés ironikus létmódjának „külön bejáratú személyisége” mégsem azonos a főszereplő érzékelésével, illetve észleleteivel, még akkor sem, ha az elbeszélői hang olykor elegyedni látszik Sziránó szólamaival.

Ez a „színfónikus” szerkesztésmód lehetőséget ad egy rendkívül érdekes interszubbjektív játékra, melynek során egy képzeletbeli (olykor E/1., olykor pedig E/3. személyű), hasonmászerű alak kerül a középpontba, aki nagy vonalakban Kosztolányi Esti Kornél- vagy Krúdy Szindbád-figurájára emlékeztetheti az olvasót, és aki a folytonos, „zárójeles” autoreflexió alanya és tárgya is lesz egyben: „...Sziránó milliósor a lelkemre kötötte, hogy ha már erről írok, mint dramaturgiaiilag *tényleg kurva fontos* és nélkülözhetetlen (tudod, hogy olyan teljesen realizisztikus legyen) dolgot ne felejtsem el, hogy honnan volt a lényeg...”

A könyvben homályos, baljós jelentésárnyalattal említett 'travesztia' alakváltozatai tarkítják leginkább azt az alapvetően szatirikus stilisztikai felületet, amely a *Hamlettől* a *Star Warsig*, mindenféle metaforikus, vagy akár allegorikus ábrázolásmódot felvonultat, hogy megközelíthesse saját – egyébként nyilván kevésbé önreflexíven elszenvedett – „elemi” élethelyzeteit: *a romantika paramétereit, az apró életkori gondviseléseket, a flörtelmi gúzsokat, a cipollai oligarchákat* és számos más egyéb (kép)zavaros, utólag sem teljes mértékben analizálható szituációt, melyet talán egyedül a meglevenítő emlékezet, illetve az eseményeket félig-meddig elbogatellizáló képzelet tehet feldolgozható előzménnyé: „...maga a gondolatmenet és taktikai vázlat nem meglepő módon természetesen Sziránó későbbi értelmezését tükrözi”. Az ehhez társuló intertextuális *irodalmi sablonkészlet* többnyire elkoptatott darabjai és a lépten-nyomon betoldott műveltségi adalékok asszociatív képzettársításai egy tipikusan bölcsész attitűdöt példáznak, ezzel együtt a „könyvemberként” is emlegetett embertípust prezentálják, aki főleg olvasmányélményei alapján modellezi le magának a világot. „Mi meg csak álltunk ott Sziránóval, mert afelelől senkinek se legyen kétsége, hogy mindenkor és mindenhol áll ilyenkor egy én és egy Sziránó a tanári előtt értetlenül sutyorgó diákok közt valahol, félhangosan röhögcsélve a dagadt öreg biosztanár fröcsögő nyálú dühkitörésén, és hallgatják, ahogy épp azt üvölti eltorzult hangján, hogy és ha még va-

laki azt merészeli tervezgetni, hogyha egyszer innen kijut, írni merészel valamit ilyen hazug szart, annak most mondom, én, Sakáll Lajos, kerületileg oklevelesen elismert biológiai pedagógus, hogy azonnal hagyja abba, még gondolni se merjen rá, ha fejben épp írna valamit, azonnal fejezze be, mert különben –” – szól *A hiába melengetett szerző* elnevezésű fejezet egyik részlete, melyben a volt igazgató a szóban forgó könyv olvasása után önkívületi monológjában fejti ki szókimondó véleményét a tiszteletlen és hálátlan „utókorról”.

„Mert az élet szolgálja a kimondott szónak, / Megijesztem kicsit, nem kapsz jó szót holnap...” – így az egyik Lovasi András-dal, ami nem csak a Nyerges által több ízben citált Kispál-idézetek okán lehet érdekes. Mert maga a *Sziránó színpónia* is mindenekelőtt „a megköltött élet” stilizáló folyamatnak szellemes demonstrálása miatt figyelemreméltó, a fülszövegben megjelenő nemzedéki vetület inkább csak az esetleges korosztályos kötődések és deja vu érzetek mentén kaphat hangsúlyt. Igaz, jelen esetben, e sorok írója is érintve van... Másféleképpen persze, mint a tartalomjegyzék utáni *Helyreigazítás* fiktív olvasói levelének írónője, aki a szerzővel közös alma materre hivatkozva inti meg a Sziránó elbeszélőjét „az igazat mondd meg, a valódit” jelszó szellemében: „...hazudik például, s igen ízetlen módon kedves osztályfőnökünkéről, Viki néniről, ki, azért szeretném tudni, ha valóban oly rossz lelkű, elvetemült ember, mint amilyennek az »író úr« leírja, vajon miért kap azóta is sorsszám osztályokat, hogy vezesse őket? Viki néni, bár hosszan kérlelt, hogy mutassak neki róla szóló részleteket a szövegből, nem vitt annyira a lélek, hogy ezt tegyem vele. Jelenlegi osztálya amúgy rendkívüli mód' kijön vele, kedveli, s fiatalos, »kúl« jelenségnek tarja, sokat partyznak együtt, természetesen csak a jó ízlés s iskolai morál határai között.” (*Lónyai-Molnár Réka, egy lelkiismeretes irodalom-barát, Budapest, 2013 szeptembere*)

Nyerges Gábor Ádám *Sziránója* a stílusbeli egyenetlenségek, rapszodikus kitételek és szerkesztési aránytalanságok ellenére is tanulságos, élvezhető olvasmány. A szerző éppen an-

nyit markol, amennyi belefér a tenyérébe; a szövegbe gyúrt emlékezet pedig – a nehezen körülírható nemzedéki hovatarozástól függetlenül – mindenki számára visszaidézhetővé és újraélhetővé teszi azokat általános, de mégiscsak személyre szóló történeteket, amelyek talán ma is kísér(t)ik az életét. Hisz az eltűnőfélben lévő iskolaévek miniatűr társadalmi rendszere az író (és az olvasó) számára éppolyan mozdulatlan a múltban, mint a felnőtt világ jelen idejű, kiterjedt berendezkedése, ahol ugyanazok a farkastörvények uralkodnak, mint a sokszor ártatlanra miszmasolt gyerekkor elmosódó miliójében. De vajon ki lehet az a színpónikus (hangszerelő), az a „másik valaki, aki jegyzi, nem is le-, hanem inkább meg-

az ő életét (és ez persze kölcsönös, ne-hogy bárki is megjegyzés nélkül maradjon), és aztán ebből az összes megjegyzetből összeemlékszi rá az elképzelhető legjobb művet, az ő és kizárólag és csakis az ő színpóniáját, színből, hangból, betűből, illatból és anyagból, ami az ő örök és esszenciális létformája lesz földi léte után.” Talán az a „pátosz-szótartalmú”, önmarcangoló, *hús-rágó* lélek, ami végül *hidat ver* a szét-szólt szövegek közt, és minduntalan tovább írja magát... A pont-pont-pont után pedig ismét kezdődhet az a bizonyos – Caps Lock – ÉLET! ■ ■ ■

■ Papp Máté (Kecskemét, 1987): kritikus, esszéista, az *Új Forrás* folyóirat kultúrirája.

ZELEI DÁVID

Oroszország Apácska GYERMEKEI

Talán nem túlzás azt gondolnunk, hogy az interkontinentális posztmodern kulturális integráció (Inter-PosztKulI) folyamatának csúcspontja lenne, ha valaha összeereszthetnénk a Könyvfeszt 2013-as díszvendégének, Michel Houellebecqnek, amerikai ikrének, Bret Easton Ellisnek és a nálunk nemrég megfordult Dmitry Glukhovskynak legjellegzetesebb karaktereit. E különböző utakon a társadalmi elitkebe felkapaszkodó tudósok, művészek, tőzsdecápák vagy kormányzóhelyettesek első lendületből tarthatnának spleen-workshopot kiégett menedzsereknek, véres-kreatív rekreációs tréninget Öböl-háborús veteránoknak, végül, egy tehetősebb floridai nyugdíjastelep reklámkampányának részeként, a napzárásaként összecsaphatnának a *Feláldozhatók* 4. teljes stábjával gladiátorharcban, hogy végképp elmélyítsék a morális mondanivalót: hatvan felett is lehet élet, mert a kiegész nem az életkor előrehaladtával és az elvégzett mézárasmunka monotonitásával

Dmitry Glukhovsky:

Orosz népellenes mesék

Fordította Abonyi Réka és M. Nagy Miklós. Európa, Budapest, 2013

jár együtt, hanem a posztmodern élet-érzés mélyebb átélésével.

Tévúton járnánk ugyanakkor, ha bedölnénk a magát tudatosan euro-péerként pozicionáló, öt nyelven kiválóan beszélő (angol- és oroszudásáról budapesti fellépésein is számot adó, nevét is angol átírásban használó) Glukhovsky önglobalizáló marketingjének, az ugyanis ezer szállal, eltéphetetlenül kötődik az orosz posztmodernhez, irodalmi, történelmi és társadalmi szempontból egyaránt. Nem csupán azért, mert tematikájában, valóságpercepciójában jól érzékelhető a nyolcvanas évek második felében feltűnedező posztmodern írógeneráció hatása (főként Peleviné), hanem mert maga a feldolgozott, számos oldalról reflektált valóság mélyorosz, a szó minden értelmében. De hol gyökereznek,

s egyáltalán: mik ennek a valóságnak a legszembevetőbb elemei?

Akár irodalmi, akár történelmi szempontból közelítünk a jelenlegi orosz valósághoz, ahhoz a paradoxonhoz kell visszanyúlnunk, hogy 1991-ben, politológusok, történészek és pláne egyszeri közemberek számára előreláthatatlanul úgy bomlott fel a Szovjetunió, hogy a benne élő emberek ugyanazok maradtak. Ez önmagában triviális kijelentésnek tűnik, de nagyon is fontos, mert felhívja a figyelmet a politika- és mentalitástörténet aszinkronitására, vagyis arra, hogy a hetven év tudatos-tudattalan nevelőmunkájával rögzített szovjet mentalitás, százmilliók kollektív beidegződései a korrupcióról, a megvásárolhatóság evidenciájáról, a totális anyagi és társadalmi periférián is vígan megélő birodalmi gondolkodásmódról, az erős, autoriter vezető és a hatalomkoncentráció szükségességéről nem csak nem szűntek meg egy csapásra, de a Jelcin-éra káoszával legitimitást is nyertek – ez pedig előhozta azokat a reflexeket, amelyek a szovjet korszaknál jóval régebbre visszavezethetők. Az eredmény egy olyan, társadalmilag még mindig rosszul tagolt, nagyon gazdag és nagyon szegény, szupermodern és kőkorszaki Oroszország, mely hatalomszerkezetében és karriermechanizmusában nagyon hasonlatos a Szovjetunióhoz (vagyis patriarchális, korrupt és lojalitáson alapuló), csak hogy annál jóval több mindenben bizonytalan, félbehagyott. Válemelyest kiolvadt, de időnként visszafagyó hűtő ez, nagyhatalom, de már nem szuperhatalom, nem európeér, de nem is ázsiai. Hanem? Szeretnénk ezt a mondatot úgy befejezni, hogy egyszerűen csak orosz, de az újabb kérdést vetne föl: az meg milyen? Csaknem negyedszázad távlatából ugyanis úgy tűnik, ebben az ideológia nélküli autokráciában az orosz identitás koordinátái még csak fel sem szüremlenek: a sztármarketinges Goldovszkij is csődöt mond Glukhovsky novellájában (*Egy mindenkire*), mikor arra kérik, hogy adjon szexepilt a Hazának. A feladat („Azt akarom, hogy a 'Haza' szó ne csak a pravoszláv egyház zászlóvivőinek és ne csak a kozák atamánnak az agyában stimulálja az

idegközpontokat. Azt akarom, hogy a haza trendi legyen” [175.]) nehézsége a függetlenné váló Mexikóéhoz hasonlítható: ott a kérdés az egész 19. században az volt, hogyan tereljünk közös karámba olyan embereket, akik nemcsak egymás ellen harcoltak a megelőző függetlenségi háborúban, de spanyol és indián őseik révén egyszerre voltak hódítók és meghódítottak, gyilkosok és áldozatok. Mindennek példaértéke már csak azért is indokolt, hogy láttassuk: már csak a nemzetépítéshez feltétlenül szükséges renani felejtés (a személyes traumák elhalványulása) okán is, egy nemzeti identitás megszilárdítása akár évszázados munka is lehet, Oroszország pedig ennek még nagyon az elején jár – nem véletlen, hogy nincs még egy irodalom, amelynek ennyire középpontjában állna a „Kik vagyunk?” kérdésének megválaszolása, mint az orosz. A bizonytalanságot jól jelzi, hogy még az irányvonalak sem egészen világosak: még az európai szemmel szép, homogén egyenfeletén látott sztálinizmus is így értelemszerűen magához Sztálinhoz való viszonyulás sem egyértelmű (jó példa erre újabban Zahar Prilepin magyarul is olvasható, nagy botrányt kavartó *Levél Sztálin elvtársához* című cikke,¹ illetve Sztálin harmadik helye az *Oroszország neve* című többhónapos, szavazós tévéshow-ban²), jórészt a háborús irodalom és vele együtt a Nagy Honvédő Háború reneszánszának köszönhetően. (Glukhovsky hősei is ide lyukadnak ki a már említett novellában: az oroszok egyetlen nagy, közös, pozitív asszociációja Oroszországról a második világháborús győzelem.) A kialakulatlan ságnak irodalmi szempontból fontos következménye a sci-fi beszüremlése a szépirodalomba. Ennek a puha diktatúrákban, ahogy Glukhovsky is felhívja rá a figyelmet egy interjújában, amúgy is fontos társadalomkritikai funkciója, ezzel együtt pedig komoly hagyománya van, Vojnovicstól Tolsztaján át Szorokinig és magáig Glukhovskyig: ha nincs meg a végtermék, nosza, lássuk, a jelenlegi tendenciák hova vezethetnek? Az eredmény – ahogy a jelen is – szinte minden esetben disztópikus és mélyen

szatirikus: minden út a régmúlt felé mutat, s örülhetünk, ha a kőkorszaki állapotokat hozó apokalipszis helyett csak háborút, Neobizáncot és kötelező szakállviselést kapunk. Nem az utópia azonban a sci-fi egyetlen áttörési pontja a mainstream szépirodalomba, ott van ugyanis a fantasztikum is: Glukhovsky novellájának (*From Hell*) geológusa, Stein például a tektonikus lemezek szétválását kutatva megtalálja a poklot, melyet azonban, mint kiderül, már előtte is föltártak, olyan nyira, hogy ők szállítják a Gazpromnak a földgázt az Észak-Koreával és Iránnal kötött támogatási szerződésekért cserébe, Steinnek pedig a hallgatásért tudományos elismertséget és kutatási szponzorációt ajánlanak. Az újorosz teológiai, politikai, gazdasági és tudományos szféra ilyen zseniális összecsúsztatása, egyetlen párbeszédben való összefoglalása világossá teszi, hogy erről a világról jelenleg valószínűleg valószerűbben, kifejezőbben lehet a fikció nyelvén beszélni, mint a tudományén: Oroszország valósága abszurd, így kifejezni, képesíteni is így lehet leghatásosabban. A leíró módszerek idomítása a leírt valósághoz a mágikus realizmus sajátja, csak hogy itt szó sincs csodás valóról: Glukhovsky Oroszországa felülről abszurd, alulról nem látható a vodkagőztől, közepe meg nincsen. Az így megmaradt két, karakteresen kivehető réteg ráadásul értelemszerűen egymást sem látja: az *Előtte és utána* világvégi falujában egy hosszabb áramszünet miatt csak utólag szereznek tudomást róla, hogy egy atomháború következtében a környező három kontinens nagyjából megsemmisült, az egyik főszereplő ugyanakkor joggal kérdezi a novella végén: „Mi változott?”, érintkezésük a külvilággal ugyanis addig is kimerült a kéthavonta biciklivel hozott jelképes nyugdíjak átvételében.

Nemcsak a globalizálatlan szegényoroszok vannak ugyanakkor beláthatatlan távolságra a helikopterrel röpködő oligarcháktól, hanem az orosz hatalmasok is a gyűlölt-vágyott európaiságtól. Nagyszerűen ábrázolja mind ezt az *Utópia* című novella, melynek főhőse, a Belmondo becenévre hallgató, tíz év szigorított után a vlagyi-

vosztoki kiskirályságig jutó Antonov egyetlen gyengéje frankofiliája: amikor azonban végre, több évtizedes várakozás után eljut hön áhított Párizsába, kiábrándultan kell tapasztalnia, hogy nem tudja pénzzel kiváltani a sorban állást, a Moulin Rouge-ban nem lehet kurvákat vásárolni, az agresszió pedig nem a határozottság szinonimája és az előrejutás záloga, hanem a kitoloncolás biztosítéka.

Glukhovsky novellái becsülettel kartografálják Oroszországot legalulról és legfelülről, az egymástól élesen el nem választható gazdasági-politikai elittől az elzárt zsákfalui, Pelevinhez

hasonlóan átszűrjük azt a modernitás hálóján (minden bizonnyal a vadkapitalizmus tapasztalatán edződött orosz generációk íróinak műveiben a legdúsabb a válságmenedzserek, marketing- és pénzügyi guruk népsűrűsége a kortárs irodalomban), eredményük pedig egy olyan heterogén massa, melyet vegyelemzés helyett az abszurd és groteszk ábrázolás tesz leginkább érthetővé. Éles, húsbavágóan pontos nagytotálók ezek, ez a még mindig csak 34 esztendő külcön pedig e könyvével bizonyítja, hogy több, mint egyszerű, jó humorú sci-fi író: az orosz szatíra hagyományainak méltó repre-

zentánsa, aki képes lehet az orosz identitás tájait – Houellebecquet kifordítva – térképpé rajzolni. ■ ■ ■

JEGYZETEK

- 1 Zahar Prilepin: *Levél Sztálin elvtársnak*. Fordította M. Nagy Miklós. Nagyvilág, 2013/9. 1022–1024.
- 2 A show eredményének alakulásához és a tizenkét döntőshöz vö. Szvák Gyula (szerk.): *A tizenkét legnagyobb orosz*. Pannonica, Budapest, 2009.

■ **Zelei Dávid** (1985): irodalomkritikus, történész, a FISZ Világirodalmi Sorozatának szerkesztője. Kritikusként főleg spanyol nyelvű irodalmakkal foglalkozik, történészként a latin-amerikai identitást kutatja.

TAKÁCS ÉVA

„Mindent sajnálok, csak az életemet nem”

Babiczky Tibor 2014-ben a Magvető Kiadónál megjelent *Magas tengere* olyan könyv, melyet végigolvasva csak kapkodja a fejét az olvasó az utalások, időbeli ugrások, megidézett műfajok és szerzők rengetegében. Aztán, miután elolvasta, újra nekiáll. Aztán még egyszer. Bevallom, én három után abbahagytam, de úgy érzem, még ez sem volt elég ahhoz, hogy pontosan meg tudjam fogalmazni, hogy a kötetben fellelhető nagyon jól működő, és az ezeknél jóval kisebb számban előforduló, félresikerült megoldások ellenére vajon mégis miért nem vagyok teljes mértékben elégedett a könyvvel. De ennek a körülírására történő próbálkozásom előtt érdemes szólni a kötetben tematizálódó problémákról, a fő(anti)hős alakjának összetettségéről, a kötet által megidézett műfajokról és egyéb művészeti ágakról, és egy esetleges olvasatról is.

A könyv elkalauzol napjaink Magyarországnak a legtöbbször számára (szerencsére) csak a híradókból vagy éppen bulvármagazinokból ismert büntényeihez, ahol a Hrabal sűrűsödött felrobbantják, egy sorozatgyilkos hat áldozatát egy-egy penge lenyelésére kényszeríti, majd végez önmagával is; egy prostituált magára hagyja gyerme-

Babiczky Tibor: *Magas tenger* Magvető, Budapest, 2014

keit, melynek következtében a kisbik szomjan hal; vagy ahol egy vásárnapi cukrászadalátogatás egy kisfiú halálához vezet. Egy országban, ahol a szórákózhelyekről kitiltják a dohányosokat, ahol a miniszterelnök legyőzi az árvi- zet, ahol az egyetemi hallgatók listákra kerülnek. Ezek között a történetek között, napjaink Budapestjén tengeti keserű mindennapjait Babiczky Tibor név nélküli nyomozója, akinek személyes sorsa, illetve tragédiája, valamint ezeknek a fokozatos megismerése sokkal fontosabbá válik a köré álmódott / körülöttünk létező világnál.

A nyomozó ugyanis munkájában a bűn ellen küzd, magánéletében úgyszintén. A lelkiismeret-furdalás, a bűnhődés, a büntetés fogalmainak folyamatos körüljárása, emellett pedig az idő visszafordíthatatlanságának elfogadni nem tudása azok, amelyeknek az olvasó szemtanúja lehet a nyomozó legtöbbször ki nem mondott gondolatainak megismerésével. A folyamatos rádöbbenés fontosnak ítélt dolgokra, a kilátástalanságra; az asszociációk ál-

tal irányított gondolkodás, amelynek központját a különböző, legtöbbször szépirodalmi idézetek alkotják, egy, a múltban darabjaira hullott (bár azelőtt sem problémamentes) identitás újraalkotására tett kísérletként (is) értelmezhetők. A bűn és az ehhez kapcsolódó fogalmak motívumrendszer alkotnak, amely kiegészülve éppen az idő múlásának hiábavalóságával, a halál közelségével, valamint a keresztény szimbolikával, a nyomozó rendkívül összetett, egyben szétaprózódott személyiségét, ezáltal pedig egy felettébb sajátos prózát eredményez.

A személyiségnek alapjait a már említett értelmiségi lét, a különböző könyvek által szerzett műveltség adja, akkor is, ha a pályaváltásról eképp értesül az olvasó: „Az igazság és a bűn elmélete helyett – ami az irodalom – a valóságos igazsággal és bűnnel vágyott találkozni. Átjelentkezett a Rendőrtisztí Főiskolára.” (55–56) Az irodalom – legyen az regény, krimi, esszé, vers, anekdota vagy életrajzi töredékek – mellett a zene (komoly és könnyű egyaránt) és a mindennapi bulvármagazinok (szövegei!) is fontos szerepet töltenek be a nyomozó életében. A könyvet – éppen a nyomozó alakjának középpontban állása miatt – szintén ezek a (vendég)szövegek alakítják, a nyomozó citátumszerű gondolatai társaságában. Ezek egyébként azért is válnak rendkívül fontossá, mert egyrészt mindvégig idézőjelben szerepelnek, ugyanúgy, ahogyan a más művekből származó idézetek is, másrészt pedig éppen a tömörségük és pontos-

ságra törekvésük miatt olykor a közhelyesség határát súrolják (vagy nem csak súrolják). És nem azokra az egyébként végtelenül önironikus és a nyomozó helyzetét jól érzékeltető, leíró részekre gondolok, mint például a következők: „Belenézett a hűtőszekrénybe [...] »Mintha a saját lelkembe néznék bele«” (122.), vagy „Üresen iszom. [ti. a kávé] Eszébe jutott, hogy ezt a két szót akár a homlokára is tetováltathatná, olyan tökéletesen összefoglalja az életét.” (94.) Ezeknél egy fokkal rosszabbul sikerültek az egy-egy elég tömören, de azért kifejtett gondolatmenet összefoglalásaként olvasható kinyilatkoztatások, amilyen például a következő is: „Amelyik bűntény manapság a pénzről szól: az a valódi szerelemfeltét. Az egyetlen szerelem, amit az ember még átélni – és féltetni – képes.” (30.) És bár a másoktól idézett szövegrészek legtöbbször jól illeszkednek az elbeszélésbe, a kötet egyik legfontosabb részében, a prostituált „kihallgatása” közben annak kijelentésére, miszerint csak másfél órára hagyta egyedül a kicsiket, kisére erőltetettnek érzem a következő reakciót (amit a nyomozó természetesen csak gondolt): „Egyébként meg ne fárasson itt a bergsoni szubjektív idővel, amelyről minden bizonnyal halvány segédfogalma sincs.” (157.) A műveltség, pontosabban (itt éppen) a bergsoni idő ismerete, jobban mondván annak megemlézése, még az előző tizenhárom fejezetben tapasztaltak ismeretében is túlzásnak tűnik, a kontextusban idegenként, a nyomozótól túlságosan is művinek hat. Szintén ebben a részben (*Másfél óra*) a záró sort, bár talán a cselekmény valamelyest indokolja, éppen az utolsó fejezet elé írni, amely az addig még az utalásokból sem teljesen összerakható, sorsfordító tragédia részleteit tárja fel, eléggé szerencsétlen választás: „Tudta, hogy vége van. De azt is tudta, hogy ez még nem a finálé.” (158.)

A gondolt és idézett szövegrészeket irodalmi és kulturális hagyományokat idéznek meg és fel, úgy a tizenöt novellaszerű részből összeálló szöveg is megannyi műfajba és művészeti ágba biztosít átjárást. Legkézenfekvőbb a krimi műfaja lenne, ám ezt leginkább csak a nyomozó központi szerepe és a köré írt cselekmény indokolná. A próza nyelv képekben gazdag, olykor szinte

inkább a lírához áll közelebb, ezáltal a szöveg pontossá, tömörre, kompaktá válik. A szöveg így nem magyaráz túl, sőt, olykor talán inkább túlságosan lecsupaszítottnak tűnik. Az olyan, folyamatosan visszatérő és jelentős elemek szerepeletetése, mint a 6:06, az apától örökölt DOXA, amely olykor az idővel feleltethető meg (amely pedig egy ponton Istennel), a vétagok kulcsfontosságú szerepe vagy éppen a négylevelű lóhere alakja pedig akár a képregényekben, képregény-adaptációkban végigvonuló motívumokat is eszünkbe juttathatja. Amikor a nyomozó Saint-Maloban cigarettával a kezében a városra tekint (vagy akár Budapesten a saját lakása ablakából is), és elsorolja, hogy mi történhet egy-egy ablak mögött, akkor nemcsak a kultikus *Sin City* című filmből (amely képregény-adaptáció) jutott eszembe a Bruce Willis által megformált Hartigan nyomozó, ahogy saját magát narrálja, de a képregényekben oly sokszor alkalmazott narrációs technika, a közelítés-távolítás eszköze is egyértelműen felfedezhető. Ez pedig a film eszköze is. A cselekmények leírása krimikből, detektívregényekből vagy különböző filmekből (sőt, például a helyszínelés mozzanatai akár sorozatokból is) ismerősek. Beszédese a nyomozó azon reflexiói, amelyekkel az ő történetét éppen ezektől próbálja elkülöníteni: „Mintha egy filmből vagy egy regényből vették volna a jelenetet. A nyomozó tudta, nincs olyan, hogy valaki nem fél. A rendíthetetlenség, a hanyag nemtörődömség mindig csak színjáték. Kisétálni az érsebészetről, betérni az első kocsmába, és rendelni egy whiskey-t, mintha minden mindegy volna. Ilyen nincs. Legfeljebb képzeletben. A valóságban sosem mindegy.” (77.)

A fenti példákban is látszanak ennek a tömör elbeszélői nyelvnek a bizonyos esetekben megmutatkozó korlátai. Ám ezeket semlegesítik azok a végtelenül pontos leírások, amikor például a nyomozóról magáról olvashatunk állításokat, vagy éppen azok, amelyek a motívumok legfőbb részét képező bűnről, időről, álomról, vagy éppen a test és a lélek kettőséről szólnak. Az alvás, az álmódos, illetve az erre való folyamatos reflexió, a narrációban megfigyelhető időbeli ugrások, ezáltal a történ-

tek fokozatos megismerése az utolsó fejezet felől (is) – amelyben egy pszichológus szembesíti a nyomozót a múltjában történetekkel – olvasva éppen vélt bűnével való szembenézésnek, és az akkor széthullott identitással való szembenézésnek, vagy, ahogy korábban fogalmaztam: újraalkotásának a dokumentumaként engedi olvasni az egész kötetet. Ha pedig így olvassuk, akkor a többiek által is pedzegetett folytatás lehetősége valódi alternatívaként sejlik fel előttem.

Amelynek talán – bár máshogy, de – kulcsmondatává válhat az egy öngyilkosságot véghezvivő sorozatgyilkos utolsó üzeneteként megjelenő, de a nyomozó szájából is elhangzó sor: „Mindent sajnálok, csak az életemet nem.” (17.; 19.) Babiczky nyomozója a kötet végeztével is életben van, egyszerűen bármennyi veszteség is érte, valami az életéhez köti, arra is rádöbbsen, hogy a hite még a birtokában van, de története és gondolatai az olvasóban is újabb és újabb kérdéseket generálnak. Ahhoz, hogy a bevezetőben feltett kérdésekre is megpróbáljak választ adni, tehát, hogy miért van mindezek, a fentiekben is kifejtettek ellenére hiányérzetem, idézek a szerzővel – Kibelbeck Mara által – készített, a *Cultura.hu*-n olvasható interjúból egy rövid részletet: „Az derült ki számomra a végén, hogy a nyomozóm többet tud, mint én. Többet szenvedett, többet látott. Hogy sikerült megalkotnom, kegyelem.” Én pedig elhiszem, hogy kegyelem. De az, hogy ki tud többet, vagy a megformált alak hogyan tudhat többet, illetve, (a) hogy ez a kötetben, ha láthatóvá nem is, de érezhetővé válik, számomra kérdéseket (és esetlegesen kételyeket) vet fel. Ez a többet tudás talán intencionális volna? Jelenleg még nem tudom eldönteni, de lehet, hogy el kellene még háromszor olvasnom a könyvet. Valószínűleg el is fogom. ■ ■ ■

■ **Takács Éva** (Győr, 1990): 2012-ben végzett az ELTE BTK magyar szakán, ahol az irodalom mellett művelődéstudománnyal és szerkesztői ismeretekkel is foglalkozott. Jelenleg ugyanitt folytatja tanulmányait, az irodalom- és kultúratudomány mesterképzés végzős hallgatója. Kritikai különböző folyóiratokban 2011 óta jelennek meg. Jelenleg Budapesten él.